

УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ - ШТИП
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

UDC 81
UDC 82
UDC 008

ISSN 2545-3998

ПАЛИМПСЕСТ

МЕЃУНАРОДНО СПИСАНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИЧКИ, КНИЖЕВНИ
И КУЛТУРОЛОШКИ ИСТРАЖУВАЊА

PALIMPSEST

INTERNATIONAL JOURNAL FOR LINGUISTIC, LITERARY
AND CULTURAL RESEARCH

ГОД. II, БР. 3
ШТИП, 2017

VOL. II, NO 3
STIP, 2017

ПАЛИМПСЕСТ

Меѓународно списание за лингвистички, книжевни
и културолошки истражувања

PALIMPSEST

International Journal for Linguistic, Literary
and Cultural Research

Год. II, Бр. 3
Штип, 2017

Vol. II, No 3
Stip, 2017

ISSN 2545-3998

<http://js.ugd.edu.mk/index/PAL>

ПАЛИМПСЕСТ

Меѓународно списание за лингвистички, книжевни
и културолошки истражувања

ИЗДАВА

Универзитет „Гоце Делчев“, Филолошки факултет, Штип,
Република Македонија

ГЛАВЕН И ОДГОВОРЕН УРЕДНИК

Ранко Младеноски

УРЕДУВАЧКИ ОДБОР

Виктор Фридман, Универзитет во Чикаго, САД
Толе Белчев, Универзитет „Гоце Делчев“, Република Македонија
Нина Даскаловска, Универзитет „Гоце Делчев“, Република Македонија
Ала Шешкен, Универзитет Ломоносов, Руска Федерација
Олга Панкина, НВО Македонски културен центар, Руска Федерација
Георгета Раца, Универзитет Банат, Романија
Астрид Симоне Грослер, Универзитет Банат, Романија
Горан Калоѓера, Универзитет во Риека, Хрватска
Дејан Дуриќ, Универзитет во Риека, Хрватска
Шандор Чегледи, Универзитет во Панонија, Унгарија
Ева Бус, Универзитет во Панонија, Унгарија
Хусејин Озбај, Универзитет Гази, Република Турција
Зеки Ѓурел, Универзитет Гази, Република Турција
Елена Дараданова, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Република Бугарија
Ина Христова, Универзитет „Св. Климент Охридски“, Република Бугарија
Џозеф Пониах, Национален институт за технологија, Индија
Сатхарај Венкатесан, Национален институт за технологија, Индија
Петар Пенда, Универзитет во Бања Лука, Босна и Херцеговина
Данило Капасо, Универзитет во Бања Лука, Босна и Херцеговина
Мета Лах, Универзитет во Љубљана, Република Словенија
Намита Субиото, Универзитет во Љубљана, Република Словенија
Ана Пеличер-Санчез, Универзитет во Нотингам, Велика Британија
Мајкл Грини, Универзитет во Нотингам, Велика Британија
Татјана Гурин, Универзитет во Нови Сад, Република Србија
Диана Поповиќ, Универзитет во Нови Сад, Република Србија
Жан Пол Мејер, Универзитет во Стразбур, Република Франција
Жан Марк Веркруз, Универзитет во Артуа, Република Франција
Регула Бусин, Швајцарија
Натале Фиорето, Универзитет во Перуца, Италија
Оливер Хербст, Универзитет во Вурцбург, Германија

PALIMPSEST

International Journal for Linguistic, Literary
and Cultural Research

PUBLISHED BY

Goce Delcev University, Faculty of Philology, Stip,
Republic of Macedonia

EDITOR-IN-CHIEF

Ranko Mladenoski

EDITORIAL BOARD

Victor Friedman, University of Chicago, United States of America
Tole Belcev, Goce Delcev University, Republic of Macedonia
Nina Daskalovska, Goce Delcev University, Republic of Macedonia
Alla Sheshken, Lomonosov Moscow State University, Russian Federation
Olga Pankina, NGO Macedonian Cultural Centre, Russian Federation
Georgeta Rata, Banat University, Romania
Astrid Simone Grosler, Banat University, Romania
Goran Kalogjera, University of Rijeka, Croatia
Dejan Duric, University of Rijeka, Croatia
Sándor Czeglédi, University of Pannonia, Hungary
Éva Bús, University of Pannonia, Hungary
Husejin Ozbaj, GAZI University, Republic of Turkey
Zeki Gurel, GAZI University, Republic of Turkey
Elena Daradanova, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Republic of Bulgaria
Ina Hristova, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Republic of Bulgaria
Joseph Ponniah, National Institute of Technology, India
Sathyaraj Venkatesan, National Institute of Technology, India
Petar Penda, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
Danilo Capasso, University of Banja Luka, Bosnia and Herzegovina
Meta Lah, University of Ljubljana, Republic of Slovenia
Namita Subiotto, University of Ljubljana, Republic of Slovenia
Ana Pellicer Sanchez, The University of Nottingham, United Kingdom
Michael Greaney, Lancaster University, United Kingdom
Tatjana Durin, University of Novi Sad, Republic of Serbia
Diana Popovic, University of Novi Sad, Republic of Serbia
Jean-Paul Meyer, University of Strasbourg, French Republic
Jean-Marc Vercruyse, Artois University, French Republic
Regula Busin, Switzerland
Natale Fioretto, University of Perugia, Italy
Oliver Herbst, University of Wurzburg, Germany

РЕДАКЦИСКИ СОВЕТ

Драгана Кузмановска
Толе Белчев
Нина Даскаловска
Билјана Ивановска
Светлана Јакимовска
Марија Леонтиќ
Јована Караникиќ Јосимовска

ЈАЗИЧНО УРЕДУВАЊЕ

Даница Гавриловска–Атанасовска (македонски јазик)
Весна Продановска (англиски јазик)
Толе Белчев (руски јазик)
Билјана Ивановска (германски јазик)
Марија Леонтиќ (турски јазик)
Светлана Јакимовска (француски јазик)
Јована Караникиќ Јосимовска (италијански јазик)

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Славе Димитров

АДРЕСА

ПАЛИМПСЕСТ
РЕДАКЦИСКИ СОВЕТ
Филолошки факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бр. 10-А
п. фах 201
МК-2000 Штип, Македонија
ISSN 2545-3998
<http://js.ugd.edu.mk/index/PAL>

Меѓународното научно списание „Палимпсест“ излегува двапати годишно во печатена и во електронска форма на посебна веб-страница на веб-порталот на Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип:

<http://js.ugd.edu.mk/index.php/PAL>

Трудовите во списанието се објавуваат на следните јазици: македонски јазик, англиски јазик, германски јазик, француски јазик, руски јазик, турски јазик и италијански јазик.

Трудовите се рецензираат.

EDITORIAL COUNCIL

Dragana Kuzmanovska
Tole Belcev
Nina Daskalovska
Biljana Ivanovska
Svetlana Jakimovska
Marija Leontik
Jovana Karanikik Josimovska

LANGUAGE EDITORS

Danica Gavrilovska-Atanasovska (Macedonian language)
Vesna Prodanovska (English language)
Tole Belcev (Russian language)
Biljana Ivanovska (German language)
Marija Leontik (Turkish language)
Svetlana Jakimovska (French language)
Jovana Karanikik Josimovska (Italian language)

TECHNICAL EDITOR

Slave Dimitrov

ADDRESS

PALIMPSEST
EDITORIAL COUNCIL
Faculty of Philology
Krste Misirkov 10-A
P.O. Box 201
MK-2000, Stip, Macedonia
ISSN 2545-3998
<http://js.ugd.edu.mk/index/PAL>

The International Scientific Journal “Palimpsest” is issued twice a year in printed form and online at the following website of the web portal of Goce Delcev University in Stip:
<http://js.ugd.edu.mk/index.php/PAL>

Papers can be submitted and published in the following languages: Macedonian, English, German, French, Russian, Turkish and Italian language.

All papers are peer-reviewed.

СОДРЖИНА / TABLE OF CONTENTS

ПРЕДГОВОР

Ранко Младеноски, главен и одговорен уредник

FOREWORD

- 11 Ranko Mladenoski, editor-in-chief

ЈАЗИК / LANGUAGE

- 15 **Виолета Јанушева**
ПРАВИЛНАТА УПОТРЕБА НА НАВОДНИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ
ЈАЗИК – УСЛОВ ЗА СТАБИЛНОСТА НА ЈАЗИЧНАТА НОРМА
Violeta Januševa
THE CORRECT USE OF THE QUOTATION MARKS IN THE MACEDONIAN
LANGUAGE – A REQUIREMENT FOR THE STABILITY OF THE
LANGUAGE NORM
- 29 **Marija Leontik**
STANDART TÜRK DİLİNİN YUMUŞAKLIĞI VE AHENKLİLİĞİ
Marija Leontik
SOFTNESS AND MELODY IN STANDARD TURKISH LANGUAGE
- 41 **Милена Касапоска-Чадловска**
АТРИБУТОТ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ
ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК: МЕТАЈАЗИЧНИ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ
Milena Kasaposka-Chadlovska
THE ATTRIBUTE IN THE FRENCH LANGUAGE AND ITS EQUIVALENTS
IN THE MACEDONIAN LANGUAGE: METALANGUSTIC SIMILARITIES
AND DIFFERENCES
- 51 **Evaine Le Calvé Ivičević, Barbara Vodanović**
DES VERTES ET DES PAS MÛRES: FRUITS ET LÉGUMES DANS LES
PHRASÈMES FRANÇAIS ET CROATES
Evaine Le Calvé-Ivicevic, Barbara Vodanovic
TRICKY VEGGIES: FRUIT AND VEGETABLES IN FRENCH AND
CROATIAN PHRASES
- 63 **Валентина Милошевиќ-Симоновска**
ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА НА ФАШИЗМОТ ВО ИТАЛИЈА И БОРБАТА
ПРОТИВ ДИЈАЛЕКТИТЕ (АНТИДИЈАЛЕКТНА КАМПАЊА)
Valentina Milosevikj-Simonovska
LINGUISTIC POLITICS OF FASCISM AND THE BATTLE AGAINST
DIALECTS (ANTI-DIALECT CAMPAIGN)
- 69 **Meri Basovska, Biljana Ivanovska**
GERMAN NATIVE SPEAKERS' USE OF MODIFICATION DEVICES OF
THE SPEECH ACT OF REQUEST

79 Pierino Venuto
UN'IPOTESI: LANORMATASSO. L'IMPERFETTO SENZALABIODENTALE:
-EA -EVA NEI CANTI DI GIACOMO LEOPARDI
Pierino Venuto
HYPOTHESIS: TASSO'S RULE. THE IMPERFECT TENSE WITHOUT
LABIODENTAL: -EA -EVA IN THE GIACOMO LEOPARDI'S CANTI

89 Antonella Zapparrata
L'IMPORTANZA DELLA NUOVA LINGUA ITALIANA NE LA VITA
MILITARE DI DE AMICIS
Antonella Zapparrata
THE IMPORTANCE OF THE NEW ITALIAN LANGUAGE IN VITA MILITARE
BY E. DE AMICIS

КНИЖЕВНОСТ / LITERATURE

107 Franco Costantini
L'ÉTRANGER DI A. CAMUS E UOMINI E NO DI E. VITTORINI: UN
CONFRONTO
Franco Costantini
L'ÉTRANGER BY A. CAMUS E EOMINI E NO BY E. VITTORINI: A
COMPARISON

119 Марија Ѓорѓиева-Димова
ПАЛИМПСЕСТНА ТРАНСВЕРЗАЛА: ТОПОСОТ КАКО
ИНТЕРТЕКСТУАЛНА ИНТЕРСЕКЦИЈА
Marija Gjorgjieva Dimova
A PALIMPSESTIC TRANSVERSAL: TOPOS AS AN INTERTEXTUAL
INTERSECTION

129 Луси Караниколова-Чочоровска
ЗА ЖЕНСКИОТ МЕНТАЛИТЕТ И ИДЕНТИТЕТ ВО РАСКАЗОТ „ЖЕНАТА
НА ПОКОЈНИКОТ“ ОД БОРА СТАНКОВИЌ
Lusi Karanikolova-Chochorovska
ABOUT FEMALE MENTALITY AND IDENTITY IN THE STORY „THE
DEAD MAN'S WIFE” BY BORA STANKOVIC

139 Kadriye Türkan
BALKAN TÜRK MASALLARINDA RÜYANIN İŞLEVLERİ
Kadrije Turkan
THE FUNCTION OF DREAM IN BALKAN TURKISH FOKTALES

149 Amra Memić
MARCEL PROUST AND ZEN-BUDDHISM (WHAT IS SATORI AND WHY IS
PROUST BUDDHISTS?)

- 161 Катерина Петровска-Кузманова**
УЛОГАТА НА ДИМИТАР И КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВЦИ ВО
РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА
Katerina Petrovska Kuzmanova
THE ROLE OF MILADINOVCI BROTHERS IN THE DEVELOPMENT
FOLKLORISTIC IN MACEDONIA

КУЛТУРА / CULTURE

- 171 Родна Величковска**
КАРТОГРАФИРОВАНИЕ КАК МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГРАНИЦ
МУЗЫКАЛНЫХ ДИАЛЕКТОВ В МАКЕДОНСКОМ ОБЯДОВОМ
НАРОДНОМ ПЕНИИ
Rodna Velichkovska
MAPPING AS A METHOD FOR DETERMINING BOUNDARIES OF
MUSICAL DIALECTS IN MACEDONIAN RITUAL FOLK SINGING

- 183 Стојанче Костов**
КРАТОК ОСВРТ НА ОРСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО ЕТНИЧКИТЕ ПРЕДЕЛИ
ЖЕГЛИГОВО, СРЕДОРЕК И СЛАВИШТЕ (СО ПОСЕБЕН АКЦЕНТ НА
НЕКОЛКУ СЕЛА ВО СРЕДОРЕК)
Stojanche Kostov
BRIEF OVERVIEW OF THE DANCE TRADITION IN THE ETHNIC
REGIONS OF ZHEGLIGOVO, SREDOREK AND SLAVISHTE (WITH
SPECIAL EMPHASIS OF SEVERAL VILLAGES IN SREDOREK)

- 193 Kamila Milkowska-Samul**
PER UNA NUOVA IMMAGINE DELLE DONNE IN TV ITALIANA – ALCUNE
RIFLESSIONI IN BASE ALLA FICTION GOMORRA
Kamila Milkowska-Samul
FOR A NEW IMAGE OF WOMEN ON ITALIAN TELEVISION – SOME
CONSIDERATIONS AROUND THE SERIES GOMORRA

- 205 Екатерина Намичева, Петар Намичев**
ТРАНСФОРМАЦИЈАТА НА КУЛТУРОЛОШКИОТ ПРОЦЕС ПОВРЗАН
СО ТРЕТМАНОТ НА ИСТОРИСКИТЕ ОБЈЕКТИ ВО ГРАДОТ
Ekaterina Namiceva, Petar Namicev
THE TRANSFORMATION OF THE CULTURAL PROCESSES RELATED TO
TREATMENT OF THE CITY HISTORICAL BUILDINGS

МЕТОДИКА НА НАСТАВАТА / TEACHING METHODOLOGY

- 219 Rea Lujčić**
TRANSLANGUAGING OR TRANSGRESSING LANGUAGE BORDERS TO
COMMUNICATE AND TO LEARN IN INTERNATIONAL SCHOOLS

229 Nuray Kayadibi, Necati Demir
MAKEDONYA'DA YAŞAYAN TÜRK ÇOCUKLARININ YAZILI ANLATIM
BECERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
Nuray Kayadibi, Necati Demir
AN ANALYSIS OF WRITTEN EXPRESSIONS OF TURKISH CHILDREN
LIVING IN MACEDONIA

245 Татјана Илиевска, Нина Даскаловска
ИНЦИДЕНТНО УСВОЈУВАЊЕ НА НОВ ВОКАБУЛАР ПРЕКУ ЧИТАЊЕ
НА БАШНИ
Tatjana Ilievska, Nina Daskalovska
INCIDENTAL VOCABULARY ACQUISITION THROUGH READING
FABLES

ПРИКАЗИ / BOOK REVIEWS

257 Ранко Младеноски
КНИЖЕВНИТЕ „ДЕШИФРИРАЊА“ НА ВЕНКО АНДОНОВСКИ
Ranko Mladenoski
LITERARY “DECODING” BY VENKO ANDONOVSKI

273 Марија Гркова
ПОЛЕЗЕН ТУРСКО-МАКЕДОНСКИ УЧЕБНИК ОД МАРИЈА ЛЕОНТИЌ
Marija Grkova
USEFUL TURKISH-MACEDONIAN TEXTBOOK BY MARIJA LEONTIC

ДОДАТОК / APPENDIX

281 ПОВИК ЗА ОБЈАВУВАЊЕ ТРУДОВИ
ВО МЕЃУНАРОДНОТО НАУЧНО СПИСАНИЕ „ПАЛИМПСЕСТ“
CALL FOR PAPERS
FOR THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “PALIMPSEST”

ПРЕДГОВОР

Почитувани и драги колешки и колеги,

Со објавувањето на третиот број, меѓународното научно списание „Палимпсест“ веќе зачекорува смело и самоуверено во втората година од своето постоење. Успешниот почеток со двата објавени броја во минатата 2016 година нè поттикнува и нè охрабрува сите нас коишто сме ангажирани во објавувањето на нашето списание да продолжиме со напорите за неговото развивање и афирмирање.

Мисијата, односно целта на оформувањето на едно вакво меѓународно научно списание беше да се афирмира научната работа на Филолошкиот факултет во Штип, а со тоа и на Универзитетот „Гоце Делчев“ (Штип, Република Македонија), но и да се отворат нови врати за соработка со други универзитети во нашата држава и во светот за што најдобро сведочи составот на Уредувачкиот одбор со 30 уредници (универзитетски професори) од 17 држави од Балканот, од Европа, но и пошироко – од светот. Сведоштво за нашата отвореност за меѓународна соработка и како Факултет и како Универзитет е и мултилингвалниот карактер на списанието „Палимпсест“ во кое може да се нудат и да се објавуваат трудови на седум јазици – македонски, англиски, руски, турски, германски, француски и италијански јазик. Сето тоа ја покажува нашата сериозна намера да создадеме меѓународно научно списание во вистинската смисла на тие три збора.

Третиот број на „Палимпсест“, како и претходните два броја, нуди богатство од разновидни научни содржини од четири области – лингвистика, наука за книжевноста, културологија и методика на наставата – во 23 научни и стручни трудови што, секако, претставува еден наш мал прилог кон унапредувањето на научната филолошка, културолошка и методичка мисла. Заслужни за тоа се авторите: Виолета Јанушева, Марија Леонтиќ, Милена Касапоска-Чадловска, Евен Л’Калве-Ивичевиќ, Барбара Водановиќ, Валентина Милошевиќ-Симоновска, Мери Басовска, Билјана Ивановска, Пиерино Венуто, Антонела Запарата, Франко Костантини, Марија Ѓорѓиева-Димова, Луси Караниколова-Чочоровска, Кадрије Туркан, Амра Мемиќ, Катерина Петровска-Кузманова, Родна Величковска, Стојанче Костов, Камила Милковска-Самул, Екатерина Намичева, Петар Намичев, Реа Лујиќ, Нурај Кајадиби, Неџати Демир, Татјана Илиевска, Нина Даскаловска, Ранко Младеноски, Марија Гркова. Нивните трудови му дадоа еден специфичен белег на новиот, трет број од „Палимпсест“.

Воопшто не е случајно што го наведовме тука списокот на авторите чии трудови ја креираа содржината на третиот број од „Палимпсест“. Тој список го покажува сè поголемиот интерес на наши колешки и колеги од Македонија и од странство да соработуваат со нашето меѓународно научно списание. А таквиот интерес нè уверува сите нас како уредници дека „Палимпсест“ со секој нов број ќе добива и нов, повисок квалитет.

Ранко Младеноски, главен и одговорен уредник на „Палимпсест“

FOREWORD

Dear colleagues,

With the publication of the third issue, the international scientific journal “Palimpsest” boldly and confidently steps into the second year of its existence. The successful start with the two issues published in 2016 provides a boost and encouragement to all of us who are engaged in the publication of this journal to continue the efforts for its development and promotion.

The mission or the purpose of establishing such an international scientific journal was to promote the scientific work at the Faculty of Philology in Stip and Goce Delchev University (Stip, Macedonia), and to open new doors for cooperation with other universities in our country and in the world, which is evident in the composition of the Editorial board with 30 editors (university professors) from 17 countries of the Balkans, Europe and beyond - worldwide. The confirmation of our openness for international cooperation as a faculty and as a university is the multilingual character of the journal which accepts and publishes papers in seven languages - Macedonian, English, Russian, Turkish, German, French and Italian language. All this demonstrates our serious intention to create an international scientific journal in the true meaning of these three words.

The third issue of “Palimpsest”, like the two previous issues, offers a wealth of diverse scientific content in four areas - linguistics, literature, culturology and teaching methodology in 23 scientific papers, which is our small contribution to the promotion of the philological, cultural and methodological thought. The credit for this goes to the following authors: Violeta Januševa, Marija Leontik, Milena Kasaposka-Chadlovska, Evaine Le Calvé-Ivicevic, Barbara Vodanovic, Valentina Milosevikj-Simonovska, Meri Basovska, Biljana Ivanovska, Pierino Venuto, Antonella Zapparrata, Franco Costantini, Marija Gjorgjieva Dimova, Lusi Karanikolova-Chochorovska, Kadrije Turkan, Amra Memić, Katerina Petrovska Kuzmanova, Rodna Velichkovska, Stojanche Kostov, Kamila Miłkowska-Samul, Ekaterina Namiceva, Petar Namicev, Rea Lujić, Nuray Kayadibi, Necati Demir, Tatjana Ilievska, Nina Daskalovska, Ranko Mladenoski, Marija Grkova. Their papers give a distinctive feature to the new, third issue of “Palimpsest”.

The list of authors whose works create the content of the third issue of “Palimpsest” is not coincidental. This list shows the growing interest of our colleagues from Macedonia and abroad to cooperate with our international scientific journal. And such an interest assures all of us as editors that “Palimpsest”, with each new issue, will get a new and higher quality.

Ranko Mladenoski, editor-in-chief of “Palimpsest”

ЈАЗИК

LANGUAGE

Виолета Јанушева

ПРАВИЛНАТА УПОТРЕБА НА НАВОДНИЦИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК – УСЛОВ ЗА СТАБИЛНОСТА НА ЈАЗИЧНАТА НОРМА

Апстракт: Истражувањето се однесува на третиот развоен период од основното образование во РМ и има за цел: да го испита односот на Наставната програма по Македонски јазик кон употребата на знакот наводници; да ги анализира правописните содржини за наводниците во учебниците по Македонски јазик од гледна точка на нивната точност; да испита дали употребата на наводниците во учебниците по Македонски јазик, како и во учебниците по други предмети е правилна. Истражувањето има квалитативна парадигма (анализа на содржина) и дескриптивен дизајн. Примерок се учебниците по Македонски јазик и по други наставни предмети, Наставната програма и Правописот (1998 и 2015). Методите за обработка на податоците и донесување заклучоци се анализа, синтеза и компарација. Резултатите од истражувањето го покажуваат следново: мал број часови во Наставната програма за изучување на знакот наводници, мал број содржини за овој знак во учебниците по Македонски јазик, како и недостиг на објаснување за неговата употреба. Очекувано, наводниците, иако се однесуваат на мал број правописни правила, најмногу се употребуваат во учебниците по Македонски јазик, а помалку во учебниците по другите предмети. Покрај правилната употреба на овој знак, се забележуваат голем број недоследности, како и примери на погрешна употреба. Оттука, потребна е ревизија на постојната Наставна програма, како и на учебниците, зашто квалитетот на материјалот од кој учениците учат е предуслов за усвојување на правописната норма, а тоа, пак, влијае врз одржувањето на стабилноста на стандарднојазичната норма. Од истражувањето произлегува и потребата од дополнување на Правописот со нови правила за употребата на наводниците во согласност со потребите на секојдневната јазична практика.

Клучни зборови: *наводници, учебници, наставен процес, стандарднојазична норма.*

1. Вовед

Јазичниот и општествениот развој се неминовно поврзани. Во јазикот се рефлектираат општествените промени од сите сфери на човековото дејствување и тој неминовно се менува за да одговори на потребите на своите корисници. Македонскиот стандарден јазик, денес, како нормирана варијанта на општонародниот јазик е стабилизирани јазичен систем и во пишувана и во говорена форма. Еден од условите за одржување на стабилноста на стандарднојазичната норма е доследното почитување на правописните правила. Важно е да се посвети големо внимание на секој дел од правописот, а

особено на делот што се однесува на наводниците, затоа што во пишаната практика се јавуваат различни решенија, пропусти, па дури и грешки во однос на нивната употреба. Причините за тоа може да бидат од различна природа, како на пример, отсуството на соодветни правила во Правописот, отсуство на соодветни примери, непрецизност на правилата што се во тековна употреба, како и нивно непочитување.

Ако се има предвид дека еден од најважните услови за одржување на стабилноста на стандарднојазичната норма на македонскиот јазик е доследно почитување на правописните правила од неговите зборувачи, тогаш станува јасно зошто основното образование е особено важен период од развојот на учениците. Тоа е период кога учениците се наоѓаат во фаза на усвојување на основите на стандарднојазичната норма и од тој период зависи нивната натамошна правописна писменост. Оттука, пак, произлегува барањето за квалитет на правописните содржини што ги изучуваат учениците во овој период и за нивно особено акцентирање во наставниот процес. Наставата по Македонски јазик во основното образование е од исклучително значење, затоа што таа ги воведува учениците во основите на елементарната писменост, а тоа претставува гаранција за правописната писменост на учениците не само во наставата по Македонски јазик туку и во барањата од другите наставни предмети, но и воопшто во активностите поврзани со секојдневното живеење и работење. Според тоа, познавањето на правописот е клучен предуслов за успешното писмено изразување на учениците. Оттука произлегува и потребата за зголемување на бројот на часовите за изучување на правописните содржини посветени на наводниците, како и од нивна соодветност и правилност, а тоа ќе им помогне на наставниците поефикасно да ги реализираат активностите и да обрнат повеќе внимание на негување и култивирање на правописните норми.

Истражувањето има за цел: да го испита односот на Наставната програма по Македонски јазик за третиот развоен период од основното образование во РМ во однос на употребата на знакот наводници; да ги анализира правописните содржини посветени на наводниците во учебниците по Македонски јазик за третиот период од основното образование од гледна точка на нивната прецизност; да испита дали употребата на наводниците во учебниците по Македонски јазик, како и во учебниците по други предмети од третиот развоен период, е правилна и коректна. Доследната и правилна примена на наводниците во учебниците е, исто така, гаранција за стабилноста на јазичната норма, но, во исто време, и потврда за квалитетот на пишаните материјали од кои учат учениците. Се разбира, поквалитетен материјал, во смисла на правилна и доследна употреба на наводниците, е предуслов за правилно усвојување на правописната норма од учениците што, секако, се одразува врз нивната правописна писменост.

2. Резултати од досегашни истражувања

Бројот на пишани материјали што се однесуваат на одделни аспекти од правописот е голем, а тоа, секако, е резултат на зголемениот број отстапувања од правописната норма, што се очигледни во пишаната практика. Од поновите

истражувања се задржуваме на следниве: Негативната појава на нарушувањето на нормата го разгледува Ристовски во Давкова-Ѓорѓиева (2011). Тој укажува на видливиот процес на разградување на македонскиот јазик и смета дека ние како корисници на јазикот, не можеме и не смееме да бидеме помирени со некои девијантни јазични и правописни појави во општеството што се закоренуваат во јавната реч. Ристовски укажува на потребата од ново активирање на стручната јавност, односно на потребата за формирање на една официјална државна Правописна комисија која перманентно би го следела развојот на современиот стандард, би укажувала на девијантните појави и би предлагала нови решенија (стр. 206). Николовска во Давкова-Ѓорѓиева (2011) се осврнува на актуелната состојба во која функционира нормата на македонскиот стандарден јазик, т.е. на стихијата во врска со развојот и употребата на нормата. Николовска апелира на воспоставување комуникација и координација меѓу државните институции и стручњациите од областа на науката за јазикот и посебно од македонистиката, со цел да се засилат активностите за негување на стандарднојазичната норма (стр. 207). Пандева во Давкова-Ѓорѓиева (2011) укажува на тоа дека отстапувањето од основното правописно правило за употреба на големата буква е резултат на недоволното познавање на сопствениот мајчин јазик, како и на навлегувањето на нови зборови кои не се преведуваат, туку се пренесуваат онака како што налагаат правописните правила на јазикот од каде што се преземаат (стр. 207). Леонтиќ во Давкова-Ѓорѓиева (2011) го насочува вниманието кон проблемите што се јавуваат во транскрипцијата и ја истакнува неопходноста од доуточнувањето и дополнувањето на правописните правила во оваа област (стр. 207). Тасеска (2012) во својот магистерски труд покажува дека видот и бројот на правописните грешки во писменото изразување кај учениците е детерминиран од возраста на учениците и просечниот успех на учениците. Таа заклучува дека учениците од одделенска настава не знаат да ги применат наводниците и дека ги изоставаат во текстот напишан во директен говор. Јанушева и Јурукоска (2014) преку анализа на обемна литература укажуваат дека иако не постојат правила за употреба на косата црта, таа, сепак, се употребува во пишаната практика. Во трудот се потврдува потребата од посеопфатно нормирање и преиспитување на одредени правописни решенија воведени со кодификацијата (стр. 505 – 522). Јанушева и Јурукоска (2015) покажуваат дека постојат голем број отстапувања од правилата за употреба на големата и малата буква во однос на поими од областа на образованието во пишаната практика и укажуваат на потребата од дополнување на Правописот со нови правила и прецизирање на постојните (стр. 267 – 282). Јурукоска (2015) во својот магистерски труд, врз основа на пишан материјал од четирите функционални стилови, покажува голем број отстапувања во пишаната практика, во однос на употребата на цртата и цртичката. Јанушева и Јурукоска (2016), врз основа на анализата на Наставната програма и учебниците по Македонски јазик во основното образование, покажуваат дека е потребна итна ревизија на овие материјали, затоа што во нив постојат голем број пропусти и неточни информации во однос на објаснувањето на разликата меѓу правописните и интерпункциските

знаци, а во оваа смисла, особено се индикативни грешките во употребата и класификацијата на знакот наводници (стр. 233 – 246). Јанушева (во ревизија) врз основа на материјал од новинарскиот потстил покажува дека постојат голем број отстапувања во употребата на цртата како правописен и интерпункциски знак и на цртичката како правописен знак. Најчесто овие два знака се заменуваат еден со друг, без да се има предвид дека станува збор за два различни знака, кои имаат сопствени правописни правила. Употребата на цртата ја засегнува и употребата на наводниците кои, во оваа смисла, во директниот говор, често се заменуваат со цртичка.

Дадениот преглед покажува дека отстапувањата од јазичната норма најчесто се јавуваат како резултат на непознавање на развојните законитости на македонскиот јазик, на сè помалата грижа на родените зборувачи на македонскиот јазик за пишаната форма на јазикот, односно на непочитување на нормите на стандардниот јазик, но, секако, се резултат и на непрецизноста на одредени правописни правила.

3. Методологија на истражувањето

Истражувањето има квалитативна парадигма (анализа на содржина) и дескриптивен дизајн. Од методите за обработка на податоците и донесување научни заклучоци се употребуваат анализа, синтеза и компарација. Примерокот го претставуваат Наставната програма по Македонски јазик, учебниците по Македонски јазик, учебниците по другите предмети за третиот развоен период на основното образование во РМ и Правописот од 1998 и 2015 (делот за наводници). За да се реализира целта на трудот, на почеток, се анализира Наставната програма по Македонски јазик за третиот развоен период од основното образование во РМ од гледна точка на бројот на часовите предвиден за изучување на наводниците. Потоа, се анализираат правописните содржини во учебниците по Македонски јазик за третиот развоен период од гледна точка на нивната прецизност и јасност во однос на истите правила од Правописот. Поради тоа што во РМ, барем засега, не постојат учебници понови од 2010 г., предвид е земено изданието на Правописот од 1998. Понатаму, се испитува употребата на наводниците во учебниците по Македонски јазик, како и во учебниците по други предмети од третиот развоен период од гледна точка на нивната правилност и доследност. Потврда за правилноста и доследноста претставуваат правилата во Правописот од 1998. На крај, поради големото значење, употребата на наводниците во учебниците се поставува во контекст на најновото издание на Правописот (2015).

4. Резултати и дискусија

4.1. Наставна програма по Македонски јазик за седмо одделение

Во оваа Наставна програма се истакнува оспособувањето на учениците за примена на македонскиот јазик во сите видови комуникација, како и дека „предметот Македонски јазик создава основа за примена на здобиените знаења за стандарднојазичната норма...“ (Наставна програма, 2008а, стр. 3). Во Програмата се истакнати и целите на наставата по Македонски јазик за

развојниот период од седмо до деветто одделение. Меѓу другото, се очекува ученикот правилно да ги употребува правописните норми (Наставна програма, 2008а, стр. 4). Но, разочарува фактот што меѓу целите на наставата за седмо одделение, ниту една не се однесува на правописот (Наставна програма, 2008а, стр. 5). Понатаму во програмското подрачје Јазик, се гледа дека е застапена само една правописна содржина и тоа употребата на интерпункциските знаци: црта, цртичка, загради, ѕвездичка, апостроф. Конкретните цели за оваа наставна единица покажуваат дека се очекува ученикот да ги разликува правописните и интерпункциските знаци и да знае правилно да ги употребува интерпункциските знаци. Во рамките на активностите на часот, се препорачуваат вежби за правилна употреба на наведените знаци во писменото изразување (Наставна програма, 2008а, стр. 6 – 9).

4.2. Наставна програма по Македонски јазик за осмо одделение

Меѓу целите на наставата во осмо одделение, само една се однесува на правописните содржини, и тоа ученикот да се оспособи правилно да го применува правописот на одделни форми, при употребата на ј, љ, њ, в, ф, ц, ќ, ѓ и х (Наставна програма, 2008б, стр. 4). Во програмското подрачје Јазик, застапена е само една правописна содржина која се однесува на правописот на форми со овие гласови, што е наведено и во конкретните цели. Во рамките на активностите на часот, се препорачуваат вежби на однапред подготвени текстови со грешки каде се неправилно напишани или ненапишани овие согласки (Наставна програма, 2008б, стр. 5 – 8).

4.3. Наставна програма по Македонски јазик за деветто одделение

Меѓу целите на оваа Програма, само една се однесува на правописот, и тоа ученикот да се оспособи правилно да ги употребува интерпункциските и правописните знаци, но не е наведено за кои знаци станува збор (Наставна програма, 2009, стр. 4). Во програмското подрачје Јазик во конкретните цели се очекува ученикот да знае да прави разлика меѓу правописните и интерпункциските знаци, а во рамките на активностите се препорачуваат вежби за нивна употреба, но, повторно, не е наведено за кои знаци станува збор (Наставна програма, 2009, стр. 6 – 8).

Прегледот на Наставната програма по Македонски јазик за третиот развоен период покажува дека бројот на часови предвиден за изучување на правописни содржини е незначителен. Анализата покажува дека се предвидени само три правописни содржини (по една во седмо, осмо и деветто одделение), а само една од нив се однесува на разликата меѓу правописните и интерпункциските знаци (во која, секако, треба да се споменат и наводниците), но, за жал, не е наведено за кои знаци станува збор. Оттука, произлегува и барањето за ревизија на Наставната програма, за конкретизација на разликата меѓу правописните и интерпункциските знаци, за акцентирање на значењето на наводниците, како и за зголемување на бројот на правописни содржини.

5. Учебници по Македонски јазик за седмо одделение

Учебникот по Македонски јазик (Димковска, Цветковиќ) во целост е напишан според Наставната програма за седмо одделение и содржи само една правописна содржина што се однесува на правописот на знаците: црта, цртичка, загради, ѕвездичка апостроф. Наводниците воопшто не се споменуваат (стр. 163 – 164). Учебникот на Велкова и Јовановска (2009), исто така, содржи само една правописна содржина што се однесува на наведените знаци. И во него наводниците воопшто не се споменуваат (стр. 122 – 124).

5.1. Учебници по Македонски јазик за осмо одделение

Во учебникот на Богдановски (стр. 36 – 39) и на Бојковска и др. (2009, стр. 80 – 87), застапена е само една правописна содржина, и тоа онаа која се забележува во Наставната програма за осмо одделение, а тоа е правопис на форми што ги содржат согласките ј, љ, њ, ќ, ѓ, ц, в, ф. Во учебникот на Велкова и Јовановска, (стр. 52 – 53) застапени се само четири согласки ј, љ, њ и в, а преостанатите, што се застапени во другите два учебника, препорачани и во Наставната програма не се застапени. Наводниците, во овие учебници, не се споменуваат.

5.2. Учебници по Македонски јазик за деветто одделение

За деветто одделение достапен е само учебникот на Велкова и Јовановска (2010, стр. 46). Во него само на една страница се набројуваат интерпункциските знаци, а меѓу нив се споменуваат наводниците. Потоа, само со една реченица се укажува дека некои интерпункциски знаци се употребуваат како правописни, а во продолжение се наведени сите.

Прегледот на учебниците покажува дека се тие изработени во согласност со Наставната програма, па останува да се заклучи дека бројот на правописни содржини е незначителен. Анализата покажува дека само во деветто одделение се спомнува знакот наводници, но објаснувањето е многу кратко и погрешно затоа што наводниците не се употребуваат како правописен, туку само како интерпункциски знак. (Правопис, 1998, стр. 140 – 146).

5.3. Употреба на наводниците во учебниците по Македонски јазик и по други наставни предмети за третиот развоен период

Во продолжение се наведува во кои случаи најчесто се употребуваат наводниците и се испитува дали е таа употреба во согласност со правописните норми. (Правопис, 1998, стр. 140 – 146). Исто така, употребата на наводниците се разгледува во контекст на најновото издание на Правописот од 2015 г. и се анализираат некои од правилата.

5.3.1. Точна употреба на наводниците

Во наводници се ставаат: **а)** наслови на литературни творби од домашни и светски автори (митови, песни, раскази, романи, драми, радиодрами), имиња на улици, имиња на филмови, на текстови, на награди, на училишта, кошаркарски клубови, ора, натпревари, музички композиции, пиеси, опери, песни, мјузикли, невладини организации, домашни и странски програми,

декларации, детски хорови, културни домови, извадоци од литературни дела. (Бојковска и др. 2009, стр. 5, 9, 16, 17, 23; Димковска, Цветковиќ, стр. 56, 66, 74, 85, 100, 156, 184; Велкова, Јовановска, стр. 5, 10; Велкова, Јовановска, 2009, стр. 9, 17, 68; Богдановски: стр. 4, 34, 58, 97, 98, 115; Трајкова-Костовска и др., 2010, стр. 14, 41. 43, 44, 73; Велкова, Јовановска, стр. 118; Ѓорѓевиќ: 14; Карапанцевски, Белческа-Карапанцевска, 2010, стр. 77, 105; Димова и др., 2010, стр. 22, 25, 26, 41, 64, 69, 104; Димова и др., 2010а, стр. 6, 11, 48, 52, 54; Угриновски, Василески, стр. 22, 63). Во Правописот (1998, стр. 141, т. 389 а) меѓу случаите кога се употребуваат наводници не се спомнати некои од горенаведените примери. Меѓутоа, синтагмата „и др.“ во точка а од правилото, како и „итн.“ од Правописот од 2015 (стр. 124, т. 300) претставуваат потврда дека и тие се вклучуваат во случаи на правилна употреба на наводниците; б) зборови кои сакаме на некој начин да ги истакнеме. (Бојковска и др., 2009, стр. 21; Димковска, Цветковиќ, стр. 41; Велкова, Јовановска, стр. 63; Велкова, Јовановска, 2009, стр. 152; Темков, 2010, стр. 6; Маркоски, 2010, стр. 64; Угриновски, Василески, стр. 9, 32; Карапанцевски, Белческа-Карапанцевска, 2010, стр. 3, 29; Карапанцевски, Белческа-Карапанцевска, 2010а, стр. 21; Димова и др., 2010, стр. 37; Димова и др. 2010а, стр. 65). Ова правило во Правописот од 1998 не постои, но е вклучено во Правописот од 2015 (стр. 124, т. 299 а и б). Ако се има предвид дека учебниците се напишани пред излегувањето на Правописот од 2015 г., тогаш е јасно дека авторите не можеле да го имаат предвид ова правило, но дека, сепак, ја почувствувале потребата од употреба на наводници за да истакнат или нагласат одредени зборови. Вклучувањето на ова правило како засебно во Правописот од 2015 е, секако, релевантно за пишаната практика. Но, од друга страна, може да се каже дека е правилото премногу општо и дека постои можност да се ставаат во наводници зборови кои според Правописот не треба да се ставаат во наводници, на пример, општопознати изрази и пословици (Правопис, 2015, стр. 123, т. 295), од едноставна причина што според личното видување на авторот треба да се нагласат. Дали, во овој случај, станува збор за точна или погрешна употреба на наводниците? Оттука произлегува потребата за прецизирање на новото правило.

5.3.2. Недоследности при употреба на наводниците

Во однос на употребата на наводниците во учебниците се забележуваат голем број недоследности. Имено, на едно место во учебниците, во наводници се ставаат извадоци, на пример, од песни или раскази, а на друго место, во истиот случај, во извадок од песна и во насловот на песната или расказот не се употребени наводници. Или, имињата на литературни дела во ист учебник на едно место се наведени со наводници, на друго место со коси букви, а на трето место со задебелени букви. Има случаи каде името е наведено и со коси и со задебелени букви или е ставено и во наводници и предадено со коси букви или со задебелени букви. И покрај тоа што ова не може да се третира како грешка во употребата на наводниците, сепак ваквата недоследна употреба, во голема мера, влијае врз пишаната практика на учениците, кои, од своја страна, може да бидат и збунети за тоа дали треба или не треба да се употребат

наводници во конкретниот случај. Ваков вид недоследности се забележуваат кај имиња на литературни дела, слики, ансамбли, цртежи, телевизиски емисии, научни списанија, книги, фрески, музички композиции, музички манифестации, опери, симфонии. (Бојковска и др. 2009, стр. 8, 9, 16, 74; Димковска, Цветковиќ, стр. 15, 75, 194; Велкова, Јовановска, стр. 7, 8, 10, 54, 65, 92, 93; Богдановски, стр. 7, 21, 55, 103; Димова и др. 2010 а, стр. 24, 45; Ордев, Ордев, 2010, стр. 15; Ордев, 2009, стр. 12, 44; Димова и др., 2010а, стр. 9, 13, 55, 61, 64, 72, 77; Велкова, Јовановска, 2009, стр. 7, 21). Во Правописот од 1998 (стр. 142, т. 389 б) се укажува на тоа дека наводниците може да се испуштат ако од околниот текст се знае на што се однесува името, а како пример се наведени имињата на клубовите и на литературните дела. Ова укажување се потврдува и со Правописот од 2015 (стр. 125, т. 302) каде уште се истакнува дека наводниците може да се испуштат и во случај кога името е означено на некој друг начин, со затемнети, коси или подвлечени букви, а како пример се наведени спортски друштва, филмови, книги, весници и секаков вид здруженија. Може да се тврди дека авторите на учебниците го имале предвид правилото од Правописот од 1998. Меѓутоа, ова правило, како и тоа во Правописот од 2015 може да доведе до сериозно нарушување на правописната норма во однос на употребата на наводниците. Во пишаната практика секој автор, врз основа на овие две правила, може да тврди дека не употребува наводници затоа што се знае или се подразбира на што се однесува името. Во таа смисла, останува отворено прашањето за тоа во кои случаи би се употребувале наводниците и за тоа што би им кажал наставникот на учениците за употребата на наводниците, зашто неупотреба на наводниците, на пример, во име на песна, може да значи и дека ученикот не го знае правилото за нивна употреба. Исто така, може да се случи наводниците да се изостават во случај кога се предаваат зборови така како што се искажани и напишани, зашто авторот може да претпостави дека во тој случај се знае или се подразбира дека треба да се употребат наводници. Уште повеќе ова се однесува на точка 302 од Правописот од 2015, во која се вели дека наводниците може да се изостават ако името е на некој друг начин означено, со коси, подвлечени или задебелени букви. Тоа значи дека ако името на песната, на пример, е напишано со задебелени букви, не мора да се стави во наводници. Повторно, во што ќе се состои поучувањето на наставникот во однос на употребата на наводниците? Или наставникот ќе поучува за тоа каде не мора да се употребат наводниците? Како и да е, иако двете правила имаат сопствена логика и се однесуваат само на имиња, тие може да предизвикаат сериозни проблеми во правилата за употреба на наводниците, особено во наставата по Македонски јазик. Во прилог на ова тврдење, се наведува следново. Имено, во учебникот на Богдановски под името на сликата е напишано **Тицијан: Девојка пред огледало** (стр. 51), значи и името на авторот и името на сликата се дадени со задебелени букви. Оттука, не е јасно што е тоа што се подразбира и што се знае од околниот текст. Изоставането на наводниците во однос на имиња кога се тие на некој друг начин означени се наведува како правило во новото издание на Правописот. Авторите тоа не можеле да го имаат предвид, зашто учебниците во тековна употреба не се

понови од 2010 г. Оттука, може да се постави прашањето за тоа зошто авторите употребуваат задебелени или коси букви, кога на располагање им стојат наводниците.

5.3.3. Погрешна употреба на наводниците

Погрешната употреба на наводниците се забележува во неколку случаи и се однесува на употреба на несоодветен компјутерски фонт или, пак, на непочитување на нормата: **а)** несоодветен компјутерски фонт: „ ... “. (Бојковска и др., 2009, стр. 8; Димковска, Цветковиќ, стр. 9; Богдановски, стр. 59). Или, пак: „ ... “. (Трајкова-Костовска и др., 2010, стр. 6, 13, 14, 15, 24, 27, 28, 29, 32; Богдановски, стр. 94; Карапанцевски, Белческа-Карапанцевска, 2010, стр. 3, 39); **б)** и влезните и излезните наводници се напишани горе и на почетокот и на крајот од името и тоа во име на слика, на расказ и со погрешен фонт: " ... ". (Велкова, Јовановска, стр. 55; Богдановски, стр. 52, 90; Павлов, Павлов, стр. 54, 105; Димова и др., 2010, стр. 58; Димова и др., 2010а, стр. 43; Димковска, Цветковиќ, стр. 93); **в)** со празно место по влезните и пред излезните наводници. (Богдановски, стр. 133); **г)** со празно место по влезните наводници. (Димова, 2010а, стр. 60); **д)** се бара да се напише песна на одредена тема или со одреден наслов, а темата или насловот се ставени во наводници. (Бојковска и др. 2009, стр. 29; Димковска, Цветковиќ, стр. 46, 56, 65; Велкова, Јовановска, стр. 17; Велкова Јовановска, 2009, стр. 108; Богдановски, стр. 12; Угриноски, Василески, стр. 36; Димова и др., 2010а, стр. 25). Иако е општо познато дека насловот на темата не се става во наводници, сепак, во низа случаи наводниците се употребени во ваков случај. Единственото објаснување е дека авторите ги искористиле наводниците за да ја нагласат или да ја истакнат темата. Од друга страна, ова повторно ја потврдува потребата од прецизирање на правилото од Правописот од 2015 (стр. 124, т. 299 а и б); **ѓ)** не се ставени во наводници, ниту со задебелени, ниту со закосени букви: име на национален парк, име на дело, расказ, манастир, извадоци од песни, име на филм, фестивал, фабрика. (Велкова, Јовановска, 2009, стр. 60, 93; Богдановски, стр. 68; Ордев, Ордев, 2010, стр. 15; Димова и др., 2010а, стр. 22, 40, 45; Павлов, Павлов, стр. 131); **е)** со празно место по влезните наводници, а излезните се поставени долу: „ Мост во Ланглуа,„. (Богдановски, стр. 2, 61); Според Правописот општопознати поговорки, изрази и пословици не се изделуваат со наводници (Правопис, 2015, стр. 123. т. 295). Но, има случаи каде и поговорки и гатанки се ставени во наводници, најверојатно за да се истакнат и нагласат. (Велкова, Јовановска, стр. 32; Темков, 2010, стр. 53). Ова е уште една потврда за потребата од прецизирање на правилото. (Правопис, 2015, стр. 124, т. 299 а и б).

5.3.4. Непостоење на правило

Во Правописот од 1998 и од 2015 г. не постои правило што регулира како да се постапува со извадокот од песна во однос на наводниците. Во испитуваните материјали се среќаваат двојни решенија, дури и во ист учебник: **а)** влезни наводници, почеток на извадок, извадок, точка, а потоа излезните наводници: „ Видиш ... жалба.“. (Велкова, Јовановска, 2009, стр. 5,

22); б) влезни наводници, почеток на извадок, извадок, наводници, па потоа точка. (Велкова, Јовановска, 2009, стр. 49; Богдановски, стр. 6; Димова и др. 2010, стр. 43). Останува да се користи одредена логика и да се каже дека штом се почнува со наводници, се завршува со наводници, па дури потоа се става точка. Практиката треба да го потврди или демантира ова решение. Општо е познат фактот дека наводниците во англискиот јазик се предаваат на поинаков начин отколку во македонскиот јазик, односно влезните се пишуваат горе на почетокот, а излезните, исто така, горе на крајот. Во учебниците по Музичко образование, авторите ги употребиле наводниците на начин што предизвикува дилеми или отвора можности за воведување на ново правило. Имињата на мелодиите, цез-мелодиите, песните, стиловите во музиката и сл. на македонски јазик, правилно се поставени во наводници според нормата во македонскиот јазик. Меѓутоа, има имиња на мелодии и еден стил во музиката што се напишани во оригинал на англиски јазик и во нив се употребуваат наводници според нормите во англискиот јазик: "Blue Bossa", "rock'n'roll", "Hello". (Димова и др., 2010, стр. 112, 115, 116; Димова и др., 2010а, стр. 36). Оттука се поставува прашањето дали е правописно имињата на песните дадени во оригинал да се транскрибираат, а потоа да се употребат наводници според нормата во македонскиот јазик или, пак, се дозволува употреба на име во оригинал и наводници според нормата во туѓиот јазик. Во Правописот од 1998 и 2015 г., исто така, не постои правило што регулира како треба да се постапи во однос на наводниците во случај кога директната реч завршува со име што, според Правописот, треба да е ставено во наводници: „Одам во (име на кафуле) „Скандал“?. Дали на местото од прашалникот треба повторно да се постават наводници за да се заврши директната реч? Во овој случај, можат да се наведат неколку решенија: наједноставно е името да не се става во наводници, под претпоставка дека се знае на што се однесува, но погоре веќе се спомна дека е тоа проблематично од повеќе аспекти; името може да се предаде со закосени, задебелени и потцртани букви за да се избегнат наводниците и директната реч да заврши со наводници, но и овој начин не се покажува како особено погоден; името може да се стави во полунаводници, а потоа да се ставаат излезни наводници. Но, барем засега, на полунаводниците не им се припишува таква улога; може да се ставаат излезни наводници два пати, еднаш во името на кафулето и еднаш како знак за завршување на директната реч. Идните изданија на Правописот треба да понудат соодветни решенија.

6. Заклучок

Од спроведената анализа, може да се извлечат повеќе заклучоци и предлог-насоки. Очигледно е дека во Наставната програма се предвидуваат мал број часови посветени на наводниците, па оттука произлегува потребата од нејзина ревизија. Во согласност со Наставната програма и бројот на содржини во учебниците по Македонски јазик е незначителен, дадени се само три наставни содржини од програмското подрачје Јазик, а ниту една од нив не се однесува на наводниците. Оттука, исто така, произлегува заклучокот дека е потребна ревизија и на учебниците. Очекувано, наводниците најмногу се употребуваат

во учебниците по Македонски јазик, иако не е за занемарување нивната употреба и во учебниците по другите наставни предмети. Истражувањето покажува дека, во голем број случаи, употребата на наводниците е во согласност со стандарднојазичната норма, но овие случаи се однесуваат само на едно правило од Правописот од 1998 г. и на две правила од Правописот од 2015, при што правилото од Правописот од 2015 г. (стр. 124, 299, т. а и б) треба да се прецизира, зашто внесува дополнителна забуна за она што треба и не треба да биде ставено во наводници. Тоа може негативно да влијае врз употребата на наводниците. Други правила за употребата на наводниците воопшто не се споменуваат. Анализата покажува дека постојат недоследности во употребата на наводниците, а тие недоследности негативно влијаат врз усвојувањето и употребата на наводниците од учениците. Покрај случаите на точна употреба, се јавуваат и примери за грешна употреба, што повторно го налага заклучокот за ревизија на учебниците и прецизирање на правилата, зашто поквалитетен материјал од кој учениците учат е предуслов за правилно усвојување на нивната правописната норма од учениците, а тоа, пак, влијае врз одржување на стабилноста на стандарднојазичната норма. Анализата покажува дека постои и употреба на наводниците што не е регулирана со правило во Правописот од 1998 и 2015 г., а тоа, пак, ја потврдува потребата од дополнување на идните изданија на Правописот со нови правила и прецизирање на постојните.

Користена и експерирана литература

- Богдановски, Т. *Македонски јазик за седмо одделение осумгодишно основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2ikFHh6>, 3.9. 2015.
- Бојковска, С., Алексова, Г., Пандев, Д., Гочкова, К. (2009). *Македонски јазик за VII одделение за осумгодишно основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jk62Kz>, 3.9. 2015.
- Велкова, С., Јовановска, С. *Македонски јазик за VII одделение за основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2iHbFBP>, 4.9. 2015.
- Велкова, С., Јовановска, С. (2009). *Македонски јазик за VI одделение за основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jk9W6a>, 4.9. 2016.
- Димковска, Б., Цветковиќ, С. *Македонски јазик за VI одделение основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jkbJJ>, 4.9. 2016.
- Видоески, Б., Димитровски, Т., Конески, К., Угринова-Скаловска, Р. (1998). *Правопис на македонскиот литературен јазик* (издание со изменет и дополнет текст). Скопје: Просветно дело.
- Група автори. (2015). *Правопис на македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „К. Мисирков“.
- Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2010). *Музичко образование за VIII одделение осумгодишно основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jEMuE6>, 4.9. 2016.
- Димова, С., Ангеловска, В., Васиќ-Стефановска, М. (2010а). *Музичко образование за седмо одделение осумгодишно основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2ikGgHC>, 5.9. 2016.

Ѓорѓевиќ, Д. *Информатика за VI одделение за осумгодишното основно образование и за VII одделение на деветгодишното образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jwlFy5>, 5.9. 2016.

Јанушева, В., Јуруковска, Ј. (2014). Правописот на македонскиот стандарден јазик во практична употреба. „*Филолошки студии*“, т. 2, *Современиот социум во културата, јазикот, литературата*, стр. 505 – 522. Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје. <http://bit.ly/2jk9vcv> и <http://bit.ly/2idQAmY>, 11.12. 2014.

Јанушева, В., Јуруковска, Ј. (2015). Големата (малата буква) во пишаната практика на стандардниот македонски јазик (поими од областа на образованието). „*Филолошки студии*“, бр. 2, *Современиот социум во културата, јазикот, литературата*, стр. 267 – 282. Институт за македонска литература, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје. <http://bit.ly/2j7Ckeu> и <http://bit.ly/2ih6gQW>, 27.12. 2015.

Januševa, V. (под ревизија во *Journal of Language and Linguistic Studies*). The use of dash and hyphen as punctuation and orthographic marks in the newspaper sub-style of the Macedonian standard language. <http://bit.ly/2iH6ySo>, 12.6. 2016.

Januševa, V., Jurukovska, J. (2016). The Relevance of the Difference between Punctuation and Orthographic Marks in Teaching the Macedonian Language in Primary Education. *International Journal of Language Academy*, No. 11, v. 4 (2), pp. 233 – 246 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.18033/ilja.385>

Јуруковска, Ј. (2016). *Цртата и цртичката во пишаната практика на македонскиот стандарден јазик*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен магистерски труд.

Карапанцевски, М., Белчевска-Карапанцевска, Л. (2010). *Физичко и здравствено образование за 7-мо одделение*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2iH79DC>, 5.9. 2016.

Карапанцевски, М., Белчевска-Карапанцевска, Л. (2010а). *Физичко и здравствено образование за VIII одделение во осумгодишно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jEJgAS>, 6.9. 2016.

Леонтиќ, М. (2011). Стандарнојазичната норма на македонскиот јазик и транскрипцијата на турските лични имиња. Во Давкова-Ѓорѓиева – Прикази од Зборник на трудови од 14. научен собир: Стандарнојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот. 20. книга од едицијата Јазикот наш денешен. *Македонски јазик, LXII*, стр. 207. Скопје. <http://bit.ly/2j8Erz0>, 29.10. 2015.

Маркоски, Б. (2010). *Географија за VIII одделение на осумгодишното основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2jEJjbw>, 6.9. 2016.

Маркоски, Б. (2009). *Географија за VII одделение во основното осумгодишно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j7zXYL>, 6.9. 2016.

Наставна програма по Македонски јазик за VII одделение во деветгодишното основно образование. (2008а). Скопје: Биро за развој на образованието. <http://bit.ly/2jENk3S>, 2.9. 2015.

Наставна програма по Македонски јазик за VIII одделение во деветгодишното основно образование. (2008б). Скопје: Биро за развој на образованието. <http://bit.ly/2ih4yzz>, 2.9. 2015.

Наставна програма по Македонски јазик за IX одделение во деветгодишното основно образование. (2009б). Скопје: Биро за развој на образованието. <http://bit.ly/2ihaSGR>, 2.9. 2015.

Николовска, В. (2011). Нормата и македонската наука за јазикот. Во Давкова-Ѓорѓиева – Прикази од Зборник на трудови од 14. научен собир: Стандарнојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот. 20. книга од едицијата Јазикот наш денешен. *Македонски јазик, LXII*, стр. 207. Скопје. <http://bit.ly/2j8Erz0>, 29.10. 2015.

- Ордев, Д. (2009). *Ликовно образование за седмо одделение*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j7CeDD>, 6.9. 2016.
- Ордев, Д., Ордев, А. (2010). *Ликовно образование за 8 одделение*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j27rpt>, 6.9. 2016.
- Павлов, Г., Павлов, К. *Географија за VII одделение на осумгодишно основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j8ySAG>, 6.9. 2016.
- Пандева, Л. (2011). Употребата на големата буква во реклами и во огласи. Во Давкова-Ѓорѓиева – Прикази од Зборник на трудови од 14. научен собир: Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот. 20. книга од едицијата Јазикот наш денешен, *Македонски јазик, LXII*, стр. 206. Скопје. <http://bit.ly/2j8Erz0>, 29.10. 2015.
- Ристовски, Б. (2011). Македонската стандарднојазична норма денеска. Во Давкова-Ѓорѓиева – Прикази од Зборник на трудови од 14. научен собир: Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик – јазикот и идентитетот. 20. книга од едицијата Јазикот наш денешен. *Македонски јазик, LXII*, стр. 206. Скопје. <http://bit.ly/2j8Erz0>, 29.10. 2015.
- Тасеска, М. (2012). *Правописните грешки во писменото изразување кај учениците од I и II циклус од основното образование*. Битола: Универзитет „Св. Климент Охридски“, Педагошки факултет. Необјавен магистерски труд.
- Темков, К. (2010). *Етика за VI одделение*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2idUdsJ>, 7.9. 2016.
- Трајковска-Костовска, Г. Угриновски, К., Василески, К. (2010). *Граѓанско образование за VIII одделение*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j7vKo7>, 7.9. 2016.
- Угриновски, К., Василески, К. *Граѓанско образование за VII одделение во осумгодишното основно образование*. Скопје: МОН. <http://bit.ly/2j8AcDE>, 7.9. 2016.

The Correct Use of the Quotation Marks in the Macedonian Language – A Requirement for the Stability of the Language Norm

Abstract: The research refers to the third developmental period of the primary education in Republic of Macedonia and it has three goals. First, to explore the Macedonian language-teaching curriculum regarding the use of the quotation marks. Then, to analyze the orthographic content dedicated to the quotation marks in Macedonian language textbooks regarding their preciseness and correctness. Finally, to examine whether the use of quotation marks in Macedonian language textbooks as well as in the textbooks for other teaching subject is correct or not. The research has qualitative paradigm (analysis of content) and descriptive design. The sample is consisted of Macedonian language textbooks and textbook for other teaching subjects. Analysis, comparison and synthesis are the methods used for processing the data and conclusions. The research shows that the Macedonian language-teaching curriculum anticipates small number of teaching hours dedicated to the quotation marks, thus the number of the content related to the quotation marks in Macedonian language textbooks is also small and there are almost no explanations. The research indicates that the quotation marks are used the most in Macedonian language textbooks, as we expected and less in the textbooks for other teaching subjects. Finally, the research suggests that although the quotation marks are used correctly in many examples, their use refer to small number of orthographic rules. In addition, there are inconsistencies in the use of quotation marks in many examples, and they are used in a wrong way. Therefore, there is a need of revision of the existent Macedonian language-teaching curriculum as well as of the textbooks, because the quality of the learning material is a crucial requirement for correct knowledge of the quotation marks' orthographic norm, and this affects the stability of the standard language norm. The research also shows that the current orthography should be supplemented with new rules for usage of quotation marks, regarding the needs of written practice.

Keywords: *quotation marks, textbooks, teaching process, standard language norm.*

Marıja Leontik

STANDART TÜRK DİLİNİN YUMUŞAKLIĞI VE AHENKLİLİĞİ

Özet: Standart Türk dilinin yumuşaklığı birinci derecede seslerin özelliklerine, ahenkliliği ise Türkçenin ses uyumlarına bağlıdır. Türkçedeki ses özellikleri ve ses uyumları, Türkçenin melodi gibi hissedilmesine etken olmuştur. Türkçede büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu vardır. Türk dilinde aşağı yukarı her kelime uyum içindedir. Ünlüler ilk önce aralarında uyum sağlar, sonra ünsüzler aralarında uyum kurar, sonunda ünlüler ve ünsüzler uzlaşır. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanır. Biz, makalemizde Türkçenin yumuşaklığını ve ahenkliliğini aydınlatmak ve bu konuda 1928 yılında kabul edilen yeni alfabenin ve ses uyumlarının önemini göstermek istedik.

Anahtar kelimeler: *ünlüler (vokaller), akıcı yumuşak ünsüzler (sonantlar), ünsüzler (konsonantlar), ses uyumları, ahenk, Türkçe ahenk.*

1. Giriş

1923 yılında Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurmuştu ve kendi vatanını hızlı adımlarla modernleştirmek ve çağdalaştırmak istemişti. Atatürk, milli kültürün temel direklerinden birinin dil olduğunu bildiğinden dolayı konuşma diliyle yazı dilini ve halkın diliyle aydınların dilini yakınlaştırmak için dil inkılâbını teşvik etti. Dil inkılâbının ilk safhası olarak 1 Kasım 1928'de yazı inkılâbı gerçekleşti ve Latin harfleri kanunla kabul edildi. Böylece dil inkılâbının, yazı inkılâbının ve birçok dilcinin emeğinin neticesi olarak standart Türk dili oluştu ve bütün güzelliğiyle ortaya çıktı.

Standart Türk dilinin yumuşaklığı birinci derecede seslerin özelliklerine, ahenkliliği ise Türkçenin ses uyumlarına bağlıdır. Bunlar, Türkçenin melodi gibi hissedilmesinde etken olmuşlardır. Türkçede büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu vardır. Türk dilinde ünlüler ve ünsüzler uyum içindedir. Ünlüler ilk önce aralarında uyum sağlarlar, sonra ünsüzler aralarında uyum kurarlar, sonunda kimi ünlülerle kimi ünsüzler uzlaşır. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi, Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanır.

Bugünkü standart Türk dilinin yumuşaklığına ve ahenkliliğine onu dinleyenler hayran oluyor. Türk dilinin bu seviyeye ulaşmasında yüzyıllar içinde sanatçıların elinde şekillene şekillene ortaya çıkan eserlerin yanında son yüzyılda gerçekleştirilen dil ve yazı inkılâbının ve standart Türk dilinde ses uyumlarının önemli etkisi vardır.

2. Türkçede Sesler ve Latin Türk Alfabeti

Türk alfabesi, Latin harfleri esas alınarak 1.11.1928 gün ve 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun ile kabul edilmiştir. Yeni Türk alfabesinde 29 harf bulunmaktadır. Bu harflerin hem matbaa hem de el yazı şekli vardır. Onlar şu sıra ile sıralanmıştır: **A a, B b, C c, Ç ç, D d, E e, F f, G g, Ğ ğ, H h, İ i, I ı, J j, K k, L l, M m, N n, O o, Ö ö, P p, R r, S s, Ş ş, T t, U u, Ü ü, V v, Y y, Z z.**

Her dilde, alfabede bulunduğu harflerden fazla ses vardır, çünkü her dilin diyalektolojisi zengin ses sistemine dayanır. Bu sebeple dil komisyonlarının işi çok zor ve büyük sorumluluk taşımaktadır. Her dilin alfabesi standart dile göre hazırlanır. Standart Türk dili için İstanbul ağı seçilmiştir. Zaman, bu seçimin doğru ve yerinde olduğunu gösterdi, çünkü İstanbul ağı standart Türkçe için en uygun konuşma dilidir.

Standart Türk dili yumuşak ve ahenkli bir dildir. Bunu hissetmek ve bilmek için dilci olmak gerekmiyor. Birçok Makedonyalı öğrencim, Türkçenin bu özelliğinden dolayı Türk dili ve Edebiyatı bölümüne yazılır ve Türkçeyi öğrenmeye karar verir ya da Türkçeyi seçmeli ders olarak alır. Türkçedeki dil sisteminden, ünlülerden, ünsüzlerden, ses uyumlarından haberi olmayan Makedonya'daki halk ise, herhangi bir sohbet, Türkçenin her zaman yumuşak ve ahenkli bulduğunu söyler. "Türkçeyi dinlediğimde bana sanki müzik dinliyordum gibi bana geliyor." ya da "Benim için Türkçe müziğe benziyor" gibi ifadeler artık günlük hayatımda ve derslerimde sık sık duyduğum sözlerdir. Makedonya'daki öğrenciler Türkçeyi sever ve onu yumuşak, ahenkli, müzik gibi güzel bulur.

Bir dilini yumuşak kılan birinci derecede ünlüler, ikinci derecede akıcı yumuşak ünsüz ve üçüncü derecede yumuşak ünsüzlerdir. Standart Türkçede sekiz ünlü (vokal) ve yirmi bir ünsüz (konsonant) vardır. Türkçe ünlülerle zengin bir dildir. Türkçede sekiz ünlü vardır: **a, e, i, ı, o, ö, u, ü**; bunlardan **e, i, ö, ü** incedir, **a, ı, o, u** ise kalındır.

Türkçede Ünlüler (Vokaller)							
a	e	i	ı	o	ö	u	ü
İnce Ünlüler							
e	i	ö	ü				
Kalın Ünlüler							
a	ı	o	u				

Türkçede yirmi bir ünsüz (konsonant) vardır: **b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z.** Bunlardan **b, c, d, g, ğ, v, j, z, l, m, n, r, y** yumuşak ünsüzdür, **p, ç, t, k, h, ş, f, s** ise sert ünsüzdür. Fakat yumuşak ünsüzler de aynı derecede yumuşak değil. Yumuşak ünsüzlere ait olan **l, m, n, r, y** sesleri oldukça ahenkli ve

güçlü seslerdir. Bu sesler, bazı niteliklerle ünlülere benzemektedir, bu sebeple bazı dillerde bunlar sonant, Türkçede ise akıcı yumuşak ünsüz olarak adlandırılır.

Türkçede Ünsüzler (Konsonantlar)																					
b	c	ç	d	f	g	ğ	h	j	k	l	m	n	p	r	s	ş	t	v	y	z	
Yumuşak Ünsüzler																					
b	c	d	g	ğ	j	v	z	l	m	n	r	y									
Sert Ünsüzler																					
p	ç	t	k	h	ş	f	s														

Bütün bu sesleri işaretleyen harflere baktığımızda ne kadar büyük dikkatle seçildiklerinin farkına varıyoruz. Matematiksel olarak baktığımızda sekiz ünlü, beş akıcı yumuşak ünsüz ve sekiz yumuşak ünsüz ya da toplam olarak yirmi bir ses Türk diline sedalılık, ahenklik ve yumuşaklık katar ve sadece sekiz ünsüz sert kalır. Doğal olarak Türk diline sedalılık veren yirmi bir ses, sekiz sert ünsüze kıyasen, çok daha belirgin ve etkileyicidir.

Türk Diline Sedalılık, Ahenklik ve Yumuşaklık Katan Sesler									Matematiksel İfade	
ünlüler (vokaller)	e	i	ö	ü	a	ı	o	u	8	Toplam 21 ses
akıcı yumuşak ünsüzler (sonantlar)	l	m	n	r	y				5	
yumuşak ünsüzler (yumuşak konsonant)	b	c	d	g	ğ	j	v	z	8	
Türk Diline Sertlik Katan Sesler									Matematiksel İfade	
sert ünsüzler (sert konsonantlar)	p	ç	t	k	h	ş	f	s	8	Toplam 8 ses

3. Türkçenin Ses Uyumları

Türkçenin ses uyumları Türk dilini melodik bir dil kılar. Türkçede büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu vardır. Bu ses uyumları hem kelimelerin kök ve gövdelerinde hem de gövdeler ile ekler arasında görülmektedir. Bestede notalar belirli kurallara göre sıralandığı gibi Türkçede de sesler, bu ses uyumu kurallarına göre sıralanırlar.

3.1. Ünlü Uyumu - Bir kelime gövdesinde, kelime kökü ile eklerde bulunan ünlüler belirli niteliklerle birbirlerine uymaktadırlar. Böylece bir kelimenin ilk hecesinde bulunan ünlünün özelliklerine diğer hecelerdeki ünlüler de uymaktadırlar.

Bu ses olayına *ünlü uyumu* denir. Ünlü uyumu, Türkçeyi diğer dillerden ayıran temel özelliklerden biridir.

3.1.1. Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu) - Bir kelimedeki ünlülerin kalınlık-incecik bakımından birbirine uymasına *büyük ünlü uyumu* denir.

Kalınlık uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde kalın (art) ünlülerden biri bulunuyorsa (a, ı, o, u), ondan sonraki hecelerde de uygun kalın ünlü olur. Ör. *altın, doğu, kırlangıç, karınca, uyku, ağaç* vs. Türkçe kelimelere eklenen çeşitli eklerin ünlüleri de kalın olur, daha doğrusu kalın köklü veya gövdeli kelimeye ekin kalın varyantı eklenir. Ör. *ağaç + lık + lar*.

İncelik uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde ince (ön) ünlülerden biri (e, i, ö, ü) bulunuyorsa, ondan sonraki hecelerde de uygun ince ünlü olur. Ör. *üzüm, erik, ergen, kelebek, öncü* vs. Türkçe kelimelere eklenen çeşitli eklerin ünlüleri de ince olur. Yani, ince köklü ve gövdeli kelimeye ekin ince varyantı eklenir. Ör. *çiçek + çi + ler*.

Bu büyük ünlü düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Büyük Ünlü Uyumu (Kalınlık-İncelik Uyumu)		
Kalınlık Uyumu		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
a'dan sonra	a, ı veya ı, a	<i>akşam, altın</i>
i'dan sonra	ı, a veya a, ı	<i>kırlangıç, ılık</i>
o'dan sonra	u, a veya a, u → ı	<i>oğlan, doğu, onarım</i>
u'dan sonra	u, a veya a, u → ı	<i>dudak, uyku, uyanık</i>
İncelik Uyumu		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
e'den sonra	e, i veya i, e	<i>kelebek, gelincik</i>
i'den sonra	ı, e veya e, i	<i>işçiler, bilezik</i>
ö'den sonra	ü, e → i	<i>önem, öncü, öğretim</i>
ü'den sonra	ü, e → i	<i>yüzük, ünlem, ürperti</i>

Büyük ünlü uyumu Türçenin en önemli özelliklerinden biridir. Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde büyük ünlü uyumu yoktur, fakat tesadüfen uyabilirler. Ör. *banka* (İt. banca), *lokanta* (İt. locanda), *beste* (Far. beste). Bu uyum Türkçeye diğer dillerden girmiş bazı kelimeleri etkilemektedir. Başka dillerden alınan kelimeler büyük ünlü uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. *hava* (Ar. hevā).

Yabancı kelimeler ve Türkçe eklerle ilgili özel bir durum vardır. Başka dillerden alınan kelimelerin son hecesi ile ekler arasında kalınlık-incecik uyumu olmalıdır. Ekler, yabancı kökenli kelimenin son hecesinde bulunan ünlüye uyar. Bu sebeple, yabancı kökenli kelimelerin son hecesinde kalın ünlü bulunuyorsa, kelimeye Türkçe eklerin kalın varyantı getirilir, kelimenin son hecesinde ince ünlü varsa, kelimeye Türkçe eklerin ince varyantı eklenir. Ör. *pressesler < presses* (Fr.

princesse) + *ler* (Türkçe ek); *piyanocudan* < *piyano* (İt. *piano*) + *cu* + *dan* (Türkçe ekler).

3.1.2. Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu) - Bir kelimedeki ünlülerin düzlük-yuvarlaklık bakımından birbirine uymasına *küçük ünlü uyumu* denir. Türkçede gövdelerde ve kökler, gövdeler ile ekler arasında, düzlük-yuvarlaklık bakımından ünlü uyumu bulunmaktadır. Bu uyuma göre Türkçe kelimelerde düz ünlülerden sonra düz ünlüler gelir, yuvarlak ünlülerden sonra ise dar-yuvarlak veya düz-geniş ünlüler gelir. Küçük ünlü uyumu tarihen büyük ünlü uyumu kadar kuvvetli değildir. Ancak bu iki uyum içindedir.

Muharrem Ergin'e göre küçük ünlü uyumuna Eski Anadolu Türkçesi döneminde rastlanmazken son dönem Osmanlı Türkçesinde belirginleşmeye başlamıştır. (Ergin, 2002, s. 72). Bu uyum bugünkü çağdaş Türkçede kendisini kuvvetli hissettirmektedir.

Küçük ünlü uyumunun iki yönü vardır: *düzlük uyumu* ve *yuvarlaklık uyumu*.

Düzlük uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde düz ünlülerden biri (a, e, ı, i) bulunuyorsa, sonraki hecelerde de uygun düz ünlü bulunur. Düz ünlülerin ikisi kalın (a, ı), ikisi ise incedir (e, i). Böylece Türkçe kalın ünlülü kelimelerde düz kalın ünlüler (a, ı) bir araya gelirler. Türkçe ince ünlülü kelimelerde ise düz ince (e, i) ünlüler bir araya gelirler. Küçük ünlü uyumuna göre de eklerin ünlüleri kelime gövdesinin son hecesinde bulunan ünlüye uyar. Eğer kökün veya gövdenin son hecesinde ünlü düz ise bu köke eklenen eklerin ünlüsü düzlük uyumuna uyar. Böylece, düz-kalın ünlülü veya düz-ince ünlülü kelimelere eklenen ekler kelime kökünün son hecesinde bulunan düz ünlüye uyar. Kelime gövdesinin son hecesinde düz-kalın ünlü varsa ekteki ünlü de düz-kalın olmalıdır. Eğer kelime gövdesinin son hecesinde düz-ince ünlü bulunuyorsa ekteki ünlü de düz-ince olmalıdır. Ör. *abla* + *lar*, *abla* + *dan*, *bitki* + *ler*, *bitki* + *de* vs.

Yuvarlaklık uyumuna göre Türkçe bir kelimenin ilk hecesinde yuvarlak ünlülerden biri (o, ö, u, ü) bulunuyorsa, sonraki hecelerde, dar yuvarlak ünlüler (u, ü) veya geniş düz ünlüler (a, e) bulunur. Bu uyuma göre Türkçe kökenli kelimelerde /o/, /ö/ ünlüleri sadece birinci hecede bulunur. Yuvarlaklık uyumuna göre eğer gövdenin son hecesinde yuvarlak ünlü bulunuyorsa bu köke eklenen eklerin ünlüleri de yuvarlaklık uyumuna uyar. İlk hecesinde yuvarlak ünlü (o, ö, u, ü) bulunan kelimelere ulanan eklerin ünlüleri de kökün son hecesindeki ünlüyü takip ederek yuvarlak (u, ü) ya da düz geniş (a, e) olur. Ör. *kural* + *lar* + *dan*, *dönem* + *ler* + *den*, *üzüm* + *cü* vs.

Bu küçük ünlü düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Küçük Ünlü Uyumu (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu)		
Düzlük Uyumu		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
a'dan sonra	a, ı veya ı, a	<i>abla</i> , <i>başlangıç</i>
e'den sonra	e, i veya i, e	<i>emek</i> , <i>etkinlik</i>
ı'dan sonra	ı, a veya a, ı	<i>ışık</i> , <i>sırma</i>
i'den sonra	i, e veya e, i	<i>bitki</i> , <i>dilek</i>

Yuvarlaklık Uyumu		
ilk hecede	sonraki hecelerde	örnekler
o'dan sonra	u, a → ı	okulları, ortamları
ö'den sonra	ü, e → i	dönem, görgüleri
u'dan sonra	u, a veya a, u → ı	duygu, kuralları
ü'den sonra	ü, e veya e, ü → i	ürün, güvenleri

Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde küçük ünlü uyumu yoktur. Bazı yabancı kelimeler tesadüfen küçük ünlü uyumu kuralına uyar. Bu uyum Türkçeye diğer dillerden girmiş bazı kelimeleri etkilemektedir. Alıntı kelimeler küçük ünlü uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. *çünkü* (Far. *çün ki*), *müşkül* (Ar. *muşkil*) vs.

Alıntı kelimeler ve Türkçe ekler arasında da uyum vardır. Küçük ünlü uyumuna uymayan kelimelerde, ekler kelimenin son hecesinde bulunan ünlüye uyar. Ör. *badem* (Far. *bādām*); *badem + ler*; *badem + lik*; *kiraz* (Yun. *kerasi*); *kiraz + lar*; *kiraz + lık*.

Bir Türkçe kökenli kelime, çok küçük istisnalar dışında, hem büyük ünlü uyumuna hem küçük ünlü uyumuna uyar. Bu iki ünlü kuralı birbirine aykırı olamaz.

3.2. Ünsüz Uyumu - Bir kelimedeki ünsüzlerin yumuşaklık ve sertlik bakımından birbirine uymasına *ünsüz uyumu* denir. Bu ünsüz uyumuna göre yumuşak ve sert ünsüzler bir arada bulunamaz. Muharrem Ergin'e göre Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesinde ünsüz uyumu yoktur. (Ergin, 2002, s. 76). Bu uyum, küçük ünlü uyumu gibi daha geç dönemlerde meydana gelmiştir. İlk belirtilerini Osmanlıca döneminde göstermeye başlamıştır. Fakat ünsüz uyumu ancak yeni Türkiye Türkçesi döneminde gelişmiştir. Bu ünsüz uyumu başka dillerden alınan kelimeleri bile etkilemektedir.

Türkçede seda bakımından yumuşak ünsüzler, akıcı yumuşak ünsüzler (yumuşak ünsüzlerden daha yumuşak ve sert ünsüz karşılığı olmayan ünsüzler) ve sert ünsüzler vardır. Bu ünsüz uyumuna göre Türkçe bir kelimedeki ünsüzler belirli bir kurala göre yan yana gelebilir.

Yumuşak ünsüzlerle ünsüz uyumuna göre Türkçe kelime içinde yumuşak ünsüzler yumuşak ünsüzlerle (**b, c, d, g, ğ, j, v, z + b, c, d, g, ğ, j, v, z**), yumuşak ünsüzler akıcı yumuşak ünsüzlerle (**b, c, d, g, ğ, j, v, z + l, m, n, r, y**) ve akıcı yumuşak ünsüzler akıcı yumuşak ünsüzlerle bir arada yan yana bulunabilir (**l, m, n, r, y + l, m, n, r, y**). Ör. *ağrı, bulgur, iğne, irmik, girgin, güvence* vs.

Sert ünsüzlerle ünsüz uyumuna göre Türkçe bir kelime içinde sert ünsüzler sert ünsüzlerle (**ç, f, h, k, p, s, ş, t + ç, f, h, k, p, s, ş, t**) ya da sert ünsüzler akıcı yumuşak ünsüzlerle (**ç, f, h, k, p, s, ş, t + l, m, n, r, y**) bir arada yan yana bulunabilir. Ör. *akçe, bohça, doksan, boşluk, gerçek, içlik, atkı, yaprak* vs.

Demek ki **b, c, d, g, j, v, y, z** ile **p, ç, t, k, h, ş, f, s** ünsüzleri bir kelimedeki yan yana gelemezler.

Bu ünsüz uyumu düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Ünsüz Uyumu		
Yumuşak ünsüz	Akıcı yumuşak ünsüz (sonant)	Sert ünsüz
b, c, d, g, ğ, j, v, z	l, m, n, r, y	ç, f, h, k, p, s, ş, t
Yumuşak Ünsüzlerle Ünsüz Uyumu		Sert Ünsüzlerle Ünsüz Uyumu
yumuşak ünsüz + yumuşak ünsüz b, c, d, g, ğ, j, v, z + b, c, d, g, ğ, j, v, z <i>Ör. dağcı, dizge, gözcü, izci</i>		sert ünsüz + sert ünsüz ç, f, h, k, p, s, ş, t + ç, f, h, k, p, s, ş, t <i>Ör. askı, atkı, ekşi, etki, içki, işçi</i>
yumuşak ünsüz + akıcı yumuşak ünsüz b, c, d, g, ğ, j, v, z + l, m, n, r, y <i>Ör. ağrı, ayva, bağlam, bilgi, bulgur, dalga</i>		sert ünsüz + akıcı yumuşak ünsüz ç, f, h, k, p, s, ş, t + l, m, n, r, y <i>Ör. akma, alçak, altın, ant, arka, asma, elçi</i>
akıcı yumuşak ünsüz + akıcı yumuşak ünsüz l, m, n, r, y + l, m, n, r, y <i>Ör. alma, anlam, aynı</i>		

Bu ünsüz uyumu kelime içinde bulunduğu gibi kökler, gövdeler ve çeşitli ekler arasında da görülmektedir. Ünsüz uyumu ilk ünsüzü sert ya da yumuşak olabilen eklerin varyantlarında vardır (Ör. Yapım eki: -ca, -ce / -ça, -çe; -cak, -cek / -çak, -çek; -cı, -ci / -çı, -çi; -cık, -cik / -çık, -çik; -cıl, -cil / -çıl, -çil; -da, -de / -ta, -te; -dar, -der / -tar, -ter; -gan, -gen / -kan, -ken; -gı, -gi / -kı, -ki; -gın, -gin / -kın, -kin (iş + ç; süt + çü; savaş + kan; giriş + ken); Çekim eki: -da, -de / -ta, -te; -dan, -den / -tan, -ten; -dı, -di / -tı, -ti (ağaç + ta; çiçek + te; küçük + ten; çocuk + tan) vs. Ekler ve varyantları, kelimenin sonunda bulunan ünsüzün özelliğine göre eklenir. Türkçede ç, t, k sert ünsüzlerinden biriyle biten bir kelimeye, sert ünsüzü ile başlayan ek eklenir.

Yabancı dillerden Türkçeye girmiş kelimelerde ünsüz uyumu yoktur. Ör. meşgul (Ar. meşğül). Bazı alıntı kelimeler rastlantısal olarak ünsüz uyumuna uymaktadır. Ünsüz uyumu Türkçeye diğer dillerden girmiş bazı kelimeleri etkilemektedir. Alıntı kelimeler ünsüz uyumu kuralının dışında kalmalarına rağmen bazen bu uyuma girerler. Ör. bahçe (Far. bāğçe), miktar (Ar. miqdār), müthiş (Ar. mudhiş), şüphə (Ar. şubhe) vs.

3.3. Ünlü - Ünsüz Uyumu - Ünlü-ünsüz uyumuna göre Türkçe kökenli kelimelerde bulunan bütün ünlüler ve bazı ünsüzler birbirine uyarlar. Ünlü-ünsüz uyumu arka (kalın) ünlüleri ile arka damak (kalın) ünsüzleri ve ön (ince) ünlüleri ile ön damak (yumuşak, g, k, l) ünsüzleri arasında görülür. Daha doğrusu kalın ünlüler kalın ünsüzlerle, ince ünlüler de ince ünsüzlerle bir arada bulunabilir. Bugünkü Türkiye Türkçesinde alfabe dışında daha birkaç ses kullanılır. Bu seslerin resmî

Türk alfabesinde ayrı harf işaretleri yoktur fakat transkripsiyon işaretleri vardır: kalın g (ğ), kalın k (k), kalın l (l') sesleri bugünkü Türkiye Türkçesinin kültür dilinde duyulmaktadır. Türk dilinde ünlülerin kalın (art) ve ince (ön) olduğu gibi, ünsüzler de kalın (sedasız) ve ince (yumuşak, sedalı) olabilirler. Yukarıda bahsettiğimiz ünsüzlerin ince ve kalın olmak üzere iki şekli şöyle gösterilebilir: k / k̄, g / ğ, l / l'. Türkçe asıllı kelimelerde **k, g, l** ünsüzleri sadece ince olan **e, i, ö, ü** ünlüleri ile bir kelime de bulunabilir. **k̄, ğ, l'** ünsüzleri ise sadece kalın olan **a, ı, o, u** ünlüleri ile bir arada bulunabilirler. Ör. kedi - koç (k - k̄); gümüş - gaga (g - ğ); kelebek - loşluk (l - l').

Bu ünlü-ünsüz uyumu düzeni şu çizelgeyle gösterilebilir:

Ünlü - Ünsüz Uyumu	
İnce Ünlülerle Ünlü-Ünsüz Uyumu	Kalın Ünlülerle Ünlü-Ünsüz Uyumu
<p><i>ince ünlü + ince ünsüz</i> e, i, ö, ü + k, g, l Ör. <i>kedi, gümüş, kelebek vs.</i></p>	<p><i>kalın ünlü + kalın ünsüz</i> a, ı, o, u + k̄, ğ, l' Ör. <i>koç, gaga, loşluk vs.</i></p>

Aslında, Türkçeyi bilmeyenler, Türkçeyi öğrenmeye başladıklarında en çok ses uyumlarını öğrenirken zorlanırlar. Türkçedeki ses uyumlarını öğrenmek hiç de kolay değil. Öğrencilerin emeklerini ve çabalarını yıllarca izliyorum, fakat sonuçta istedikleri mertebeye ulaştıklarında sanki mükemmel bir besteyi elde etmişler gibi onlarda bir sevinç belirir.

4. Şiirde Zirvesine Ulaşmış Türk Dilinin Yumuşaklığı ve Ahenkliliği

Yukarıda verdiğimiz bilgilerden seslerin belirli ses uyumu kurallara göre sıralanarak Türkçenin müziğini oluşturduğunu tespit ettik. Bir toplum ve bir medeniyet dilinin sesleri ve onların yan yana gelmesinden doğan müzik millîdir. Bir toplum ve bir medeniyet dilinin bütün kelimeleri millî olamaz çünkü alıntı kelimeler de içerirler, fakat onlar girdikleri dilin içerisinde adaptasyon yaşarlar ve dilin müziğine uyarlar. Dilleri dilciler takip eder, onların standartlaşması için dilcilerden ve yazarlardan oluşan komisyonlar çalışır, fakat bu emekten yararlanıp dili geliştirenler halk, öğrenciler, aydınlar, gazeteciler, yazarlardır. Özellikle büyük şairler bir dilin bütün güzelliklerinden yararlanıp dilin müziğini en yüksek seviyeye ulaştırırlar.

Büyük Türk şairleri de büyük emeğin neticesi olarak standart Türk dilinin yumuşaklığını ve ahenkliğini zirveye ulaştırmışlardır. Bu konuda, özellikle Ahmet Haşim, Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Ahmet Kutsi Tecer, Nâzım Hikmet, Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Muhip Dranas, Cahit Sıtkı Tarancı, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli Kanık, Cahit Külebi, Attilâ İlhan, Abdurrahim Karakoç, Sezai Karakoç gibi şairler öncüdür. Bu ve buna benzer şairler, Türk dilinin müziği üzerinde yıllarca sevgi ile çalışıp Türkçenin ahenkliliği açısından Türk edebiyatının incilerini yaratmışlardır. Bunu aşağıdaki mısraları okuyarak daha iyi hissederiz: “Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden / Eteklerinde güneş rengi bir

yıgın yaprak / Ve bir zaman bakacaksın semâya ağlayarak.” (Ahmet Haşim, “Merdiven”); “Birdenbire mes’ûdum işitmek hevesiyle, / Gönüm dolu İstanbul’un en özlü sesiyle.” (Yahya Kemal Beyatlı “Kar Musikileri”); “Derinden derine ırmaklar ağlar, / Uzaktan uzağa çoban çeşmesi. / Ey suyun sesinden anlayan bağlar, / Ne söyler şu dağa çoban çeşmesi?” (Faruk Nafiz Çamlıbel, Çoban Çeşmesi); “Geceleyin bir ses böler uykumu, / İçim ürpermeyle dolar: -Nerdesin? / Arıyorum yıllar var ki ben onu, / Âşıkıyım beni çağran bu sesin.” (Ahmet Kutsi Tecer, “Nerdesin?”); “Ne güzel şey hatırlamak seni: / Ölüm ve zafer haberleri içinden, / Hapiste / ve yaşam kırkı geçmiş iken...” (Nâzım Hikmet, “Piraye için Yazılmış Saat 21-22 Şiirleri”nden); “İkinizin de ne eş, ne arkadaşınız var, / Sükût gibi kimsesiz, çılgık gibi hürsünüz. / Dünyada taşınacak bir kuru başınız var / Onu da ne tarafa olsa götürürsünüz.” (Necip Fazıl Kısakürek, “Kaldırımlar”); “Yeşil pencereden bir gül at bana, / Işıklarla dolsun kalbimin içi. / Geldim işte mevsim gibi kapına / Gözlerimde bulut, saçlarımda çiğ.” (Ahmet Muhip Dranas, “Serenad”); “Gökyüzünün başka rengi de varmış! / Geç farkettim taşın sert olduğunu. / Su insanı boğar, ateş yakarmış! / Her doğan günün bir dert olduğunu, / İnsan bu yaşa gelince anlarmış.” (Cahit Sıtkı Tarancı, “Otuz Beş Yaş”); “Üfleme bana anneciğim korkuyorum, / Dua edip edip, geceleri. / Hastayım ama ne kadar güzel / Gidiyor yüzer gibi, vücudumun bir yeri.” (Fazıl Hüsnü Dağlarca, “Ağır Hasta”); “İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı; / Serin serin Kapalı Çarşı; / Cıvıl cıvıl Mahmutpaşa; / Güvercin dolu avlular. / Çekiç sesleri geliyor doklardan, / Güzelim bahar rüzgârında, ter kokuları; / İstanbul’u dinliyorum, gözlerim kapalı.” (Orhan Veli Kanık, “İstanbul’u Dinliyorum”); “Senin dudakların pembe / Ellerin beyaz, / Al tut ellerimi bebek / Tut biraz.” (Cahit Külebi, “Hikâye”); “Ben sana mecburum bilemezsin / Adını mih gibi aklımda tutuyorum / Büyüdükçe büyüyor gözlerin / Ben sana mecburum bilemezsin / İçimi seninle ısıtıyorum” (Attilâ İlhan, “Ben Sana Mecburum”); “Tarife sığmıyor aşkın anlamı; / Ancak çeken bilir bu derdi, gamı / Bir kör düğüm baştan sona tamamı; / Çözemedim, çözülmüyor Mıhrıban.” (Abdurrahim Karakoç, “Mıhrıban”); “Zambaklar en ıssız yerlerde açar, / Ve vardır her vahşi çiçekte gurur. / Bir mumun ardından bekleyen rüzgar, / Işıksız ruhumu salları da durur, / Zambaklar en ıssız yerlerde açar.” (Sezai Karakoç, “Monna Rosa”).

Yukarıda çok az sayıda aldığımız örneklerde de görüldüğü gibi, Türk dilinin ahenkliliğini ve yumuşaklığını duyan ve yansıtan bu şairler, bunun gibi daha birçok şiirleriyle kendilerini ebedileştirirken son dönemde Türkçenin ahenkliliğini ve yumuşaklığını da zirveye ulaştırıp ebedileştiler.

5. Sonuç

Standart Türk dili yumuşak ve ahenkli bir dildir. Bir dili yumuşak kılan birinci derecede ünlüler, ikinci derecede akıcı yumuşak ünsüzler ve üçüncü derecede yumuşak ünsüzlerdir. Türkçede sekiz ünlü ve yirmi bir ünsüz vardır. Türkçe ünlülerle zengin bir dildir. Türkçede sekiz ünlü vardır: a, e, i, ı, o, ö, u, ü; bunlardan e, i, ö, ü incedir, a, ı, o, u ise kalındır. Türkçede yirmi bir ünsüz vardır: b, c, ç, d, f, g, ğ, h, j, k, l, m, n, p, r, s, ş, t, v, y, z. Bunlardan b, c, d, g, ğ, v, j, z, yumuşak ünsüzlerdir; l, m, n, r, y akıcı yumuşak ünsüzlerdir; p, ç, t, k, h, ş, f, s ise sert ünsüzlerdir.

Türk dilindeki sesler büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu kurallarına göre sıralanarak Türkçenin ahenkliğini oluşturmaktadırlar. Türk dilinin her sesinde ve ses uyumlarında onları yaratan ve onları nesilden nesle aktaran milletin asırlarca, yıllarca süren emeği vardır. Bu sebeple, Türk dilinin müziği, asırlarca, yıllarca oluşup bize dev yazarların ve şaheserlerin aracılığıyla ulaştı. Onların sayesinde çağdaş Türk yazarları, özellikle şairleri, Türk dilinin imkânlarını araştırıp yararlandılar, Türk dilinin ahenkliğini ve yumuşaklığını zirveye ulaştırıp ebedileştirdiler ve standart Türk dilinin gelişmesinde bir merhale oldular.

Kaynakça

- Ergin, Muharrem. (2002). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınevi.
Banguoğlu, Tahsin. (1990). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Banarlı, Sâmî Nihad. (2011). *Türkçenin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.
Behramoğlu, Ataol. (1997). *Son Yüzyıl Büyük Türk Şiiri Antolojisi. 1. 2*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
Karaağaç, Günay. (2015). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
Leontik, Mariya. (2014). *Temel Türkçe Dil Bilgisi*. Skopye.
Naz, Necmi. (2002). *Son Yüzyıl Türk Şiiri Antolojisi*. İstanbul: X Yayınları.
(2005). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Marija Leontik

Softness and Melody in Standard Turkish Language

Abstract: The softness in the standard Turkish language firstly depends on the structures of the sounds, but the melodiousness depends of the sounds' harmonies in the Turkish language. They make the Turkish language melodious. Those harmonies are the big vowel harmony, little vowel harmony, consonant harmony and vowel-consonant harmony in the Turkish language. Everything is in harmony in the Turkish language. Firstly, vowels are in harmony between themselves, on the other hand the consonants and in the end both vowels and consonants make harmony among each other. The sounds in the Turkish language take the order like the notes in the music. We, as linguists, want to explain the softness and the melodiousness in Turkish language and present the role of new Turkish alphabet accepted in 1928 and the sounds harmony in this matter.

Keywords: *vowels, sonant, consonants, sound harmonies, melodiousness, Turkish language melodious.*

Милена Касапоска-Чадловска

АТРИБУТОТ ВО ФРАНЦУСКИОТ ЈАЗИК И НЕГОВИТЕ ЕКВИВАЛЕНТИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК: МЕТАЈАЗИЧНИ СЛИЧНОСТИ И РАЗЛИКИ

Апстракт: Во францускиот јазик, атрибут претставува оној реченичен член чија функција е да даде опис на субјектот со посредство на копулативен глагол, или на директниот објект преку преодни глаголи. Во македонската граматика оваа дефиниција се однесува на реченичниот член којшто има функција на именски дел на прирокот.

Од друга страна, во македонскиот јазик под поимот *атрибут* се подразбира несамостоен, второстепен реченичен член којшто, исто така, определува одреден именски конституент од гледна точка на некоја особеност, но тоа определување го врши директно, без глаголко посредство. Еквивалент на македонскиот атрибут во француската граматика е *епитетот*.

Имајќи ги предвид овие формални и функционални разлики во поглед на атрибутот во двата јазика, во овој труд ќе направиме преглед на различните видови атрибут во францускиот јазик и на нивните метајазични еквиваленти во македонската граматика.

Клучни зборови: *атрибут, француски јазик, македонски јазик, метајазик, еквиваленти.*

1. Вовед

Метајазикот кој го користи француската граматика за предикативната, односно атрибутивната функција на придавката значително се разликува од метајазикот во македонската, но и во другите европски граматика. Имено, атрибутот во француската граматика претставува првостепена, примарна функција, додека атрибутот во другите јазици се однесува на опишувачката улога на придавката и претставува второстепена функција. Така дефиниран, атрибутот во македонската и во другите европски граматика одговара на она што се нарекува *епитет* во францускиот јазик.

Овие значителни метајазични разлики многу често доведуваат до забуна и нејасноти кај македонските, но и кај странските изучувачи на францускиот јазик. Со цел да придонесеме за разјаснување на термилошките разлики, ние во трудот ќе направиме преглед на различната терминологија која се користи за францускиот атрибут, пред сè, во македонската граматика, но со краток осврт на терминологијата и во неколку други европски граматика.

2. Францускиот концепт за атрибут во споредба со другите европски граматика

Француската граматика го користи терминот *атрибут* за придавската функција за која во другите јазици, како англиски, германски, италијански или португалски, се користи одредбата *предикативен(на)* или *предикатив*. Од друга страна, во граматиките на овие јазици, концептот *атрибут* се користи за функцијата која во француската граматика се нарекува *epitete*. Исто така, француската граматика прави разлика меѓу атрибут и дополние (атрибут ≠ дополние), додека во другите граматика тоа не е случај.

Во **англиската граматика**, за францускиот атрибут се користи терминот *complement* којшто во англискиот јазик, според една поширока дефиниција, претставува дел од предикатот.¹ Имено, во реченица од типот: *The man seems happy*, англиските речници ја дефинираат придавката *happy* како *subject complement* или дополние на субјектот. Во примери како: *Success made the man happy*, истата придавка се опишува како *object complement* или дополние на објектот. Тоа дополние на објектот не е граматички синоним за она што се нарекува *complément d'objet* во францускиот јазик. Во англискиот јазик, францускиот концепт за *complément d'objet* и *complément de circonstance* се именуваат како *object* и *adverbial*. (Maillard & Almeida, 1999, p. 110). Шематски, англиската терминологија би можела да се прикаже на следниов начин:

SUBJECT (СУБЈЕКТ)			PREDICATE (ПРЕДИКАТ)	
<i>This</i> Оваа	<i>little</i> мала	<i>house</i> куќа	is е	cold студена
Determiner Детерминант	Attributive adjective Атрибутивна придавка	head noun главна именка	copula копула	predicative adjective, subject complement предикативна придавка, дополние на субјектот

Метајазични еквиваленти на атрибутот во англискиот јазик (според Maillard & Almeida, 1999, p. 120)

Според Мајар, терминот *дополние*, којшто се користи во англискиот јазик, е соодветен, барем кога станува збор за францускиот атрибут на субјектот, бидејќи копулата *сум* и другите атрибутивни глаголи отвораат

¹ Предикатот во англиската граматика се дефинира како дел од реченицата кој содржи глагол и може, исто така, да содржи *објект*, *дополние* (францускиот атрибут) или *прилошка определба*. (Maillard & Almeida, 1999, p. 114).

задолжително место за елементи кои го дополнуваат нивното значење. Сепак, во францускиот јазик не би можел да се користи овој термин наместо атрибут, бидејќи во француската граматика се прави разлика меѓу атрибут и дополнение (за директен или индиректен објект). Од друга страна, за разлика од англискиот јазик, каде придавката е неменлива, во францускиот јазик таа е конгруентна по род и по број со именскиот конституент којшто го опишува, што упатува на тоа дека атрибутивната придавка во прв ред се однесува, односно *gi* дополнува субјектот или објектот.

За да се надминат терминолошките разлики се предлага француската граматика да го усвои терминот *предикативен* или *предикатив* за преименување на сегашниот атрибут со што би се усогласила со најголемиот дел од европската граматичка терминологија. (Riegel, 1985, p. 211).

Германската терминологија во поглед на атрибутот е многу слична на англиската, со таа разлика што во германската граматика предикатот е ограничен само на глаголската форма. Глаголот, односно *Prädikat*, има функција на организациски центар во германската реченица. Атрибутот се означува како *das Prädikatsnomen* или *das Prädikativ*, односно предикатско име, а се разликуваат, како и во францускиот јазик, два типа *предикатско име*: *die prädikative Ergänzung zum Subjekt*, што одговара на францускиот атрибут на субјектот и *die prädikative Ergänzung zum Objekt* кое се однесува на францускиот атрибут на објект. Бидејќи терминот *Ergänzung* значи *дополнение* на германски јазик, може да се заклучи дека и во германската граматика атрибутот се опишува како глаголско дополнение. Причината заради која во терминологијата предничи дополнувачката, а не опишувачката функција на атрибутот, е тоа што атрибутот, како и во англиската граматика, не се согласува со именката на која се однесува.

Што се однесува до францускиот епитет, во германската граматика се користи терминот *das attributive Adjektiv*, односно атрибутивна придавка:

SUBJEKT (СУБЈЕКТ)		PRÄDIKAT (ПРЕДИКАТ)		
<i>Dieses</i> Оваа	<i>kleines</i> мала	<i>Haus</i> куќа	<i>Is</i> е	<i>Kalt</i> студена
Begleiter Детерминант	Attributives adjective Атрибутивна придавка	Nomen (Substantiv) Именка	Prädikatskern (Prädikat) Предикат	Prädikatsnomen Предикатско име ..... prädikatives Adjektiv Предикативна придавка

*Метајазични еквиваленти на атрибутот во германскиот јазик
(според Maillard & Almeida, 1999, p. 120)*

Во португалскиот и во италијанскиот јазик со терминот *атрибут* се означува она што во француската граматика се нарекува *epitete*. Кога станува збор за францускиот атрибут, ситуацијата е слична како во англискиот и германскиот јазик, односно и кај овие јазици се прибегнува кон терминологијата базирана врз именката *предикат*. Имено, во португалската граматика, за атрибутот се користи терминот *predicativo*, или *предикатив*, додека италијанската граматика го именува како *parte nominale del predicato*, односно како именски дел на предикатот. За разлика од англиската и германската граматика, тука не се користи терминот *дополнение*. Тоа се должи на фактот што во јазиците со латински корен, атрибутот се согласува во род и број со именката на која се однесува. Оттаму, кај нив, како што наведовме и претходно, за именување на атрибутот не се користи терминологијата *дополнение на копулативниот или атрибутивниот глагол*. (Maillard & Almeida, 1999, p. 118).

Во однос на атрибутот, Мајар и Алмејда предлагаат француската граматика да ги следи анализата и терминологијата кои се среќаваат во португалските граматиките. Имено, користејќи ги термините *predicativo do sujeito* и *predicativo do objecto*, во нивните дефиниции се зборува за *двојна функција на предикативот*, од една страна да го дополнува глаголот, а од друга страна да го опишува субјектот, односно објектот во реченицата.

SUJEITO (СУБЈЕКТ)			PREDICADO (ПРЕДИКАТ)	
<i>Esta</i>	<i>pequena</i>	<i>casa</i>	<i>é</i>	<i>Fria</i>
<i>Ovaá</i>	<i>mala</i>	<i>kuća</i>	<i>e</i>	<i>studená</i>
Atributo		nome	(verbo) cópula	(nome) predicativo do
Atributo		именка	копула	sujeito
Атрибут				предикатско име на
Атрибут				субјектот

*Метајазични еквиваленти на атрибутот во португалскиот јазик
(според Maillard & Almeida, 1999, p. 120)*

2. Метајазични и концептуални разлики со македонскиот јазик

Во македонскиот јазик, терминологијата што се користи за предикативната и припишувачката функција на придавката е многу слична на терминологијата којашто се користи во европските граматиките кои ги разгледаваме. Имено, термините *атрибут*, во македонската и во француската граматика, претставуваат „лажен пар“, со тоа што значењето на атрибутот во македонската граматика одговара на значењето во другите европски граматиките. Поточно, во македонскиот јазик, под атрибут се подразбира: *Несамостоен, второстепен реченичен член со кој се навлегува во структурата на*

именската група бидејќи тој воспоставува синтаксичка врска со именката-центар на именската група. (Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 219). Овој опис, пак, одговара на дефиницијата за францускиот *епитет*.

Епитетот се среќава и во македонската граматика, но тој се разликува од македонскиот атрибут. Имено, придавката во македонскиот јазик има функција на атрибут кога се употребува со своето примарно значење (*црвена кошула*). Доколку, пак, се употреби со преносно значење (*крвави очи*), тогаш станува збор за епитет. Оттаму, епитетот може да се дефинира како еден вид *семантичка варијанта* на атрибутот, односно како негова разновидност. Неговата основна функција се состои во тоа што придонесува за поголема експресивност на исказот.

Во македонската граматика, еквивалент на францускиот атрибут на субјектот претставува *именскиот дел на глаголско-именскиот прирок*. Меѓутоа, најчесто се среќава како еквивалент на францускиот атрибут кој има задолжителна синтаксичка функција, односно на *основниот атрибут на субјектот*. Наспроти тоа, францускиот помошен атрибут на субјектот, во македонската граматика се разгледува под насловот *интегриран предикативен атрибут* (Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 221) или *нерестриктивен, актуелен атрибут*. (Петревски, 2010).

Што се однесува до француските конструкции со задолжителен атрибут на директниот објект, при определувањето на функционалните еквиваленти во македонскиот јазик голема улога игра глаголот во конструкцијата.

Како еквиваленти на овој атрибут, во македонската граматика најчесто се среќаваат *предлошки фрази во позиција на именски дел на прирокот* кои се воведени со предлозите *за* и *како*. Нивната функција, во овој случај, не е примарна туку вторична. Освен тоа, иако со многу помала зачестеност, како еквиваленти може да се сретнат и *независни, беспредлошки фрази во позиција на именски дел на прирокот*. (Цветковски, 1988, стр. 37). Како еквивалент на *помошниот атрибут на објектот*, во македонскиот јазик најчесто го среќаваме *интегрираниот предикативен атрибут*.

а) **КАС-О:**

Elle *est belle* (*est* - копула, **belle** - основен атрибут на субјектот);

Таа *e убава* (*e* - копулативен глагол, **убава** - именски дел на глаголско-именски прирок).

б) **КАС-П:**

Il *est rentré ivre* (*est rentré* - повремено атрибутивен глагол, **ivre** - помошен атрибут на субјектот);

Тој *se врати пијан* (*se врати* - не се третира како копулативен глагол, **пијан** – интегриран предикативен атрибут кој се однесува на субјектот).

в) **КАО-О:**

Il *croit* cette femme **heureuse** (*croit* - основен атрибутивен глагол, **heureuse** - основен атрибут на директен објект);

Тој *мисли дека* женава е **среќна** (декларативна реченица со глаголско-именски прирок);

Тој ја *смета* женава за **среќна** (*смета за* - глаголски израз со копулативна функција, **среќна** - зависен (предлошки) именски дел на прирокот).

г) **КАО-П:**

Elle *boit* son café **froid** (*boit* - повремено атрибутивен глагол, **froid** - помошен атрибут на директен објект);

Таа кафето го *пие* **ладно** (*пие* - нема копулативна функција, **ладно** - интегриран предикативен атрибут кој се однесува на директниот објект).

Метајазични еквиваленти на атрибутот во македонскиот јазик

2.1. Именскиот дел на прирокот во македонскиот јазик

Во македонската граматика се разликуваат *глаголски, перифрастичен (аналитички) и глаголско-именски прирок*. Глаголско-именскиот прирок се именува и само како именски прирок,² но се среќаваат и називите *предикатив, составен именски прирок, неглаголски предикат*.

Со овој тип прирок се опишуваат некакви особини или состојби на неговиот носител, односно тој претставува примарна формализација на предикати на состојба, односно на непроцесуални предикати (Тополињска, 1991, стр. 116) (*Иван не е учител но во последно време учителствува во некое зафрлено село*).³

Именскиот дел на прирокот, за кој во литературата се среќаваат и термините *предикатско име, лексички полнозначен дел, лексичко јадро, субјектно или предметско дополнување*, претставува предикативна именска група која во македонскиот јазик се одликува со необележаност од аспект на категоријата определеност, необележаност по зависност и согласување со независната именска група, односно подметот. (Тополињска, 1972; во Минова-Ѓуркова, 2000, стр. 190).

Во македонскиот граматички систем се прави разлика помеѓу *именски прирок од основен, примарен вид и прирок од вторичен, секундарен вид*.

Примарниот именски прирок, како што веќе наведовме, ги подразбира конструкциите во кои како поврзувачки глагол се јавува копулативен, синсематичен глагол (најчесто во оваа улога се среќава типичниот копулативен глагол *сум*) и именска, придавска, заменска или прилошка лексема, кои се немаркирани по зависност и кои се однесуваат на субјектот во реченицата, со кого се и конгруентни по род и број.

Вторичен именски прирок претставува прирокот кој вклучува предлошки изрази, односно изрази маркирани по зависност, кои може да се разгледуваат како именски прирок само во определени случаи: *Овој прирок се*

² Називот го користи Цветковски (1988).

³ Примерот е наведен кај: Тополињска, 1991, стр. 116.

смета за нетипичен затоа што од категоријално-граматички аспект, таквите маркирани по зависност облици не можат да бидат конституенти на именскиот прирок, но истовремено не можеме ниту да им ја одречеме оваа функција бидејќи од семантички аспект некои од нив, обично со вторично, преносно, значење, имплицираат токму такви содржини кои се својствени за именскиот прирок-особина, својство, состојба. (Цветковски, 1991, стр. 45).

Најчести предлози со кои се воведува именскиот дел во овој тип прирок се предлозите: *на, во, со, без, од, под, за, како* (Регионот е **на штрек** по терористичкиот напад [...]. (Д), Баба ми уште е **на нога**. (разг. ст.), Јавните претпријатија се веќе на терен и се **на готовс** [...]. (Д), Новите регистарски таблички се **во согласност** со стандардите. (Д), Таа е **без** никаков **срам**. (разг. ст.).

2.2. Именски прирок со предлогот за

Предлогот *за* е еден од најчестите предлози кои се среќаваат во предикатски изрази во македонскиот јазик. Тој начесто се среќава со глаголи со нецелосно значење кои, заради своите валенциски карактеристики, може да остварат синтагматска врска со другите реченични членови обично или само со овој предлог.

Сврзникот *за* најчесто се среќава во именско-предикатски конструкции со преодни глаголи во кои со предлошкиот израз не му се припишува признак на субјектот туку на објектот. Во таков случај, не станува збор за *примарна предикатска релација* (субјект-прирок), туку за *споредна, странична*, затоа што, како што наведува Цветковски, *признакот [...] се однесува на дополнувањето на предикатот-објектот*. (Цветковски, 1988, стр. 200).

Бидејќи предлошките изрази со *за*, за кои се среќаваат и термините *инструментален прирок, предикативна определба, предикатско проширување, глаголско дополнување, предикатив*, поблиску го определуваат објектот, тие се употребуваат со глаголи што означуваат *став, мислење, признавање, прогласување, објавување, правење нешто* за да стане предметот она што го искажува предикативната определба. Со такви карактеристики се среќаваат определени преодни и некои повратни глаголи, како: *смета, се смета, прогласува, признава*, кои може да конотираат придавски форми во функција на именски дел на прирокот, како и глаголите *назначува, именува, става*, кои не конотираат придавски, туку именски форми како лексичко јадро (**Ме сметаат за** плитка а не ме ни запознале. (Д), **На старлетата ѝ пречи тоа што многу од луѓето не ја сметаат за** паметна. (Д), [...] **за** на крај да му соопштити на ракометарот на Вардар дека е **прогласен за** најубав. (М).

2.3. Именски прирок со предлогот како

Во рамките на именската предикација со зависни форми се среќава и предлогот *како*. Осврнувајќи се на овој тип зависна предикација, Цветковски разгледува само примери во кои *како* претставува дел од предикатското име кое се однесува на субјектот, притоа припишувајќи му на целиот исказ значење на споредба по пат на сопоставување на два поима. Оттаму,

именскиот прирок со како се нарекува споредбен (*Жените се како вино, со годините стануваат сè поубави.* (н. пр.), *По натпреварот бевме како попарени.* (Д).

Според Тополињска, кога предлогот како влегува во конструкции со некопулативни глаголи, предлошкиот израз претставува контаминација меѓу прилошката (начинска) и атрибутска (квалификативна) определба, при што за него се користи терминот *синатгма со прилошко-атрибутско значење* (Тополињска, 1969, стр. 51) (*Работи како будала за без пари.* (разг. ст.), *Трчаше како споулавена од автомобил до автомобил без да води сметка дека некој може да ја прегазува* (Д).

Во македонскиот јазик, предлогот како може да се сретне и во конструкции со некои глаголи како: *оценува, избира, опишува, дефинира, окарактеризира*, во кои признакот на кој упатува именскиот дел му се припишува на директниот објект, односно станува збор за споредна предикација (*Путин и Меркел го оценија како позитивно одложувањето на договорот за асоцијација на Украина.* (В), [...], *проектот што жителите го избраа како приоритетен.* (Д).

2.4. Интегриран предикативен атрибут

Интегрираниот предикативен атрибут се дефинира како член од површинската реченична структура (*Il est revenu. Il était malade/ Се врати. Беше пијан*), кој во неа се сместува преку предикатот од втората по редослед, копулативна реченица од длабинската структура (*Il était malade/Беше пијан*) и кој го менува значењето на еден од именските аргументи во рамките и во текот на реализацијата на глаголската предикација (*Тој се врати пијан*). Овој тип атрибут се одликува со неколку поважни особини:

- претставува формализација на кондензирана зависна реченица во која вршел функција на лексичко јадро на именскиот прирок;
- покажува двојна синтаксичка и семантичка зависност, кон субјектот и кон глаголскиот предикат;
- особината која ја припишува е актуелна само за време на реализацијата на глаголското дејство.

3. Заклучни забелешки

Врз основа на прегледот на терминологијата којашто се користи за францускиот атрибут во македонската граматика, може да се заклучи дека како еквивалент на основниот атрибут на субјектот и на основниот атрибут на објектот, во македонскиот јазик се среќава именскиот дел на предикатот (обичен и предлошки именски дел). Од друга страна, еквивалент на помошниот атрибут на субјектот, односно објектот претставува интегрираниот предикативен атрибут.

Споредувајќи го францускиот метајазик со метајазикот којшто се користи за атрибутот во другите европски граматика, се воочува, меѓу другото, дека француската граматика е единствена којашто го користи терминот атрибут за предикативната функција на придавката. Најголемиот дел од другите европски граматика го користат терминот предикат. Ние се согласуваме со ставовите

според кои би било полезно француската граматика да ја усогласи својата терминологија за атрибутот со преостанатите европски граматика, бидејќи тоа во голема мера би придонело за надминување на проблемите со кои се соочуваат студентите/ професорите кои го изучуваат или го предаваат францускиот јазик.

Библиографија

- De Gaulmyn, M., Remi-Giraud, S. (1991). *A la recherche de l'attribut*. Lyon, France: PUL.
- Le Goffic, P. (1993). *Grammaire de la phrase française*. Paris, France: Hachette Éducation.
- Maillard, M., Almeida, E. (1999) Faut-il continuer à parler d'attribut et d'épithète dans l'Europe d'aujourd'hui?, *Revue Tranel (Travaux neuchâtelois de linguistique)*, 31, 109-127.
- Riegel et al. (1994). *Grammaire méthodique du français*. Paris, France: PUF.
- Remi-Giraud, S. (1991). Adjectif attribut et prédicat, approche notionnelle et morpho-syntaxique. *A la recherche de l'attribut*. Lyon: PUL, 151-207.
- Tobback, E. (2004-2005). *Les constructions à attribut de l'objet et le marquage de la relation prédicative seconde*. Thèse de doctorat, Université de Gand.
- Tobback, E. (2008). La structure à attribut de l'objet des verbes d'attitude propositionnelle: réflexions sur le rôle du verbe, *Travaux de linguistique*, 57, 73-88.

*

- Минова-Ѓуркова, Л. (2000). *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*. Скопје: Магор.
- Цветковски, Ж. (1988). *Именскиот прирок во македонскиот јазик* (докторска дисертација). Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“.

Milena Kasaposka-Chadlovska

The Attribute in the French Language and its Equivalent in the Macedonian Language: Metalinguistic Similarities and Differences

Abstract: The attribute in the French language is the part of the sentence whose function is to provide a description of the subject by means of a copula verb as an intermediary, or of the direct object via transitive verbs. In the Macedonian grammar, this definition refers to the part of the sentence that functions as the nominal part of the predicate. When the French attribute refers to the subject of the sentence, then, a distinction can be made between two types of attribute: a) basic attribute, and b) auxiliary attribute of the subject.

The metalinguistic equivalent of the first type of attribute in Macedonian is the nominal part of the predicate, whereas in the case of the second type of attribute, the equivalent is the integrated predicative attribute. Similarly, the attribute of the object in the French grammar distinguishes between: a) basic attribute and b) auxiliary attribute of the object. The basic attribute of the object in the Macedonian grammar is treated as an independent part of the predicate. The term integrated predicative attribute is used in the case of the auxiliary attribute of the object as well.

Nevertheless, the term attribute in the Macedonian language refers to a sentential member which is independent and of secondary importance, and which determines a particular nominal constituent from the perspective of a specific feature, directly and without the interference of a verb. The French equivalent of the Macedonian attribute is the epithet.

Taking into consideration these formal differences relating to the attribute in these two languages, this paper offers an overview of various examples which clearly illustrate the usage of all these different types of attribute in the French language. Additionally, it also aims to clarify the metalinguistic differences which exist in French and in Macedonian.

Keywords: *Attribute French, Macedonian, equivalents.*

Evaine Le Calvé Ivičević
Barbara Vodanović

DES VERTES ET DES PAS MÛRES : FRUITS ET LÉGUMES DANS LES PHRASÈMES FRANÇAIS ET CROATES

Résumé : Le présent article aborde un élément pittoresque parmi les sujets de réflexion qu'offrent les expressions figées : les phrasèmes dont l'un des constituants est un nom de fruit ou de légume. Prenant pour point de départ le français, où ce type d'expressions est assez fertile, nous fonderons notre propos sur un corpus d'une centaine de phrasèmes, dont nous proposerons d'abord une description linguistique. Suivant deux idées sur le signe linguistique qui sont que, 1° le signe nous est imposé par le code social qu'est la langue et est donc figé et que, 2° le signe utilisé consciemment pour communiquer quelque chose est un signe intentionnel, nous étudierons la manière dont s'opère la désémantisation et proposerons une typologie basée sur nos observations. Puis nous chercherons des équivalents en croate, langue dans laquelle les noms de fruits et de légumes sont comparativement fort peu exploités dans les phrasèmes. Faisant nôtre l'approche d'Umberto Eco, selon lequel la traduction est une négociation, nous proposerons diverses stratégies, depuis la traduction littérale jusqu'à la recherche d'une équivalence, que celle-ci s'établisse grâce à un phrasème existant en croate ou s'accompagne d'ajustements : adaptation, transposition, banalisation. Explorant les possibles stratégies à mettre en œuvre, nous tenterons de déterminer dans quelle mesure les solutions proposées sont pertinentes.

Mots-clés: *phrasème, désémantisation, traduction, français, croate, fruits et légumes.*

Introduction

Désémantisation et figement vont de pair sur un axe qui mène, à la faveur du contexte, de la dénotation propre, (n')actualisant (que) l'usage principal, à une signification quasi-imprévisible, à l'issue d'un détournement qui s'opère dans une association d'idées. Ce processus trouve dans les expressions figées un terrain de prédilection bigarré, ludique, mais aussi fort vaste. C'est pourquoi nous limiterons la présente étude à un ensemble restreint au sein de ce groupe hétérogène : d'une part, au niveau du champ sémantique, en ne considérant que les phrasèmes dont l'un des constituants est un nom de légume ou de fruit. D'autre part, en privilégiant la sélection dans notre corpus d'expressions à base verbale ou adjectivale.

Partant de la constatation que le sens des phrasèmes n'est jamais compositionnel, nous essayerons de discerner divers degrés de désémantisation et d'éclairer la façon dont s'opère cette dernière. Observant que la perte de substance sémantique constitue un obscurcissement du sens, nous établirons une gradation sur une échelle allant d'un niveau de grande transparence à une totale opacité. Le

comportement du phytonyme sur cette échelle est le facteur qui d'emblée capte notre attention, mais il apparaîtra que le constituant verbal participe lui aussi à éclaircir ou au contraire obscurcir le composant sémantique retenu dans l'association. En d'autres termes, plus le verbe conserve sa valeur pleine et son sens littéral, plus grande est la facilité à décoder l'association construite sur le phytonyme. Ainsi prendrons-nous en compte le comportement des deux constituants – verbal et substantival – pour proposer une typologie fondée sur le degré de désémantisation, depuis les expressions que nous pouvons qualifier de « littérales » (*pousser comme une asperge*), jusqu'à celles où l'opacité est totale et dont on peut dire qu'elles sont « métaphoriques » (*jeter des pommes cuites*). Une telle classification présente un intérêt quant à la réflexion sur la construction du sens, mais il nous reste à montrer si elle peut aider le traducteur, en l'occurrence vers le croate. Nous proposerons pour clore notre étude une palette de stratégies possibles, accompagnée d'une évaluation des compromis qu'elles impliquent et de leur succès respectif.

Le codage des unités lexicales

Chaque signe linguistique utilisé consciemment pour communiquer est un signe intentionnel. Chaque signe utilisé pour communiquer est le résultat d'une association entre forme et idée. Cette association, et le phrasème en est une, peut être interprétée dans sa signification compositionnelle et dans sa signification « globale ». Kleiber (2010) le souligne : « expressions idiomatiques et proverbes métaphoriques vont de pair au niveau représentationnel en rendant accessibles deux sens, un sens compositionnel ou littéral, qui n'est pas le leur, et un sens qui est le leur, qui s'avère non compositionnel et qui donc est dit *opaque* ou *figé*, sens lexicalisé ou *conventionnel*, qui doit être appris comme étant le sens de la dénomination idiomatique ou proverbiale » (p. 139). Ainsi les phrasèmes font-ils partie « des éléments qui représentent un potentiel d'ambiguïté » (Ballard 1989, p. 20). Hélas pour le traducteur, même lorsqu'il a saisi le sens *conventionnel*, il n'est pas au bout de ses peines, car la signification compositionnelle n'est pas tout à fait effacée : « deux significations coexistent dans la même séquence, un sens global qui correspond à la totalité de la séquence et un sens littéral, sous-jacent, qui est réactivé en cas de besoin dans le discours » (Mejri 2005, p. 190), or cette coexistence complexifie notablement la recherche d'un équivalent.

Ce sens *conventionnel* ou *global* coïncide avec le plus haut degré de désémantisation des composants du phrasème, sur une échelle dont nous décrirons les degrés, entre littéral et opaque, dans les pages qui suivent. Mais avant de procéder à une classification, il convient de s'interroger sur les mécanismes qui président à la formation du « sens lexicalisé ». Recourant au modèle de la nouvelle version de la sémantique du prototype développée par Kleiber (1990), nous observons que la plupart des phrasèmes est construite sur des effets prototypiques, et que les différents éléments participant à une même catégorie sont unis par une « ressemblance de famille » (Kleiber 1990, p. 152). Or, dans la structuration en air de famille, le prototype se voit ramené du rang de principe organisateur, résumant l'ensemble des propriétés de la plupart des exemplaires à celui de phénomène de surface, pouvant avoir des sources et des formes différentes en fonction du modèle

de la catégorie lui donnant naissance. Dans une telle conception catégorielle, « ce n'est plus le concept ou son correspondant sur le plan sémantique, l'acception ou le sens, qui constituent l'indicateur d'une catégorie, mais l'unité lexicale. Il en résulte une version polysémique ou multi-catégorielle qui (...) rend compte de ce qu'un même mot peut regrouper plusieurs sens différents, c'est-à-dire peut renvoyer à plusieurs types de référents ou de... catégories » (Kleiber 1990, p. 155). Alors comprenons-nous plus aisément comment, moyennant l'actualisation de l'un des sèmes, en l'occurrence la forme, s'opère le lien entre la citrouille et la tête, ou comment s'opère le choix du phytonyme « poire » pour des phrasèmes aussi variés que : *se fendre la poire, laisser mûrir la poire, couper la poire en deux* ou encore *c'est pour ma poire*. Ici s'installe un premier niveau d'opacité, en particulier pour les allophones, dès lors que l'association ainsi créée tire sa légitimité du fait qu'elle est partagée par les membres d'une même communauté dont elle reflète le savoir commun, mais ne trouve pas nécessairement d'écho dans une autre langue-culture. Ainsi le radis est-il considéré par les francophones comme une unité de mesure dépourvue de valeur, fonction que remplit la fève (*bob*) en croate.

Par ailleurs, nous observons que dans le cadre du phrasème « la catégorisation se trouve justifiée par des liens d'association entre les différentes instances (ou type de référents) et non pas par un rapport entre toutes ces différentes instances et une même entité, à savoir le prototype » (Kleiber 1990, p. 159), ce qui aide à comprendre comment pomme, poire, pêche, citron, chou et citrouille peuvent établir un même lien avec la notion de tête. Ici le problème de l'opacité s'épaissit dans la mesure où, en l'absence de figure centrale prototypique, « il est permis de concevoir qu'une catégorie est formée de types de référents ou de sous-catégories différentes, reliées entre elles de telle sorte que la première, par exemple, peut ne plus rien avoir à faire directement avec la dernière » (Kleiber 1990, p. 161). Ce modèle permet de concevoir comment « chou » et « citron » peuvent rivaliser pour se superposer à « tête » dans le phrasème *se creuser la tête*.

L'étude phraséologique doit aussi prendre en compte que certains éléments de la phrase sont construits en transgressant les règles de la sélection de leurs constituants lexicaux ou morphologiques. La transgression entre forme et idée s'est déjà opérée au niveau présuppositionnel, dans la parole potentielle où l'on a associé, par exemple, la forme de la tête avec les contours du chou ou de la citrouille. Dans la parole effective, cette transgression donne lieu à des phrasèmes tels que *ne rien avoir dans la citrouille*. Ce faisant, la composante verbale garde son sémantisme intact, de manière que le verbe ne subit aucune transgression des paradigmes.

Divers auteurs, dont Svensson et Mejri, s'accordent à dire qu'il existe une fixité formelle et une fixité sémantique du phrasème. Les éléments phraséologiques sont donc soumis à un figement qui s'opère sur plusieurs niveaux, et l'expression est figée en raison de sa conventionnalité et de son inflexibilité. En d'autres termes, une expression figée doit être conçue comme une unité chez le locuteur, et ce dernier doit sentir qu'il y a une relation entre les mots, ce qui a pour résultat que les mots sont perçus comme une unité. Elle doit également être inflexible au niveau syntaxique, c'est-à-dire soumise à un blocage syntaxique. Il existe, tout d'abord, un blocage grammatical qui provoque un figement syntaxique et sémantique. Gross (1996) établit une distinction entre ces deux types de figement : « Une séquence est

figée du point de vue syntaxique quand elle refuse toutes les possibilités combinatoires ou transformationnelles qui caractérisent habituellement une suite de ce type. Elle est figée sémantiquement quand le sens est opaque ou non compositionnel, c'est-à-dire quand il ne peut être déduit du sens des éléments composants » (p. 154). Quant à Mejri (2009), il souligne que toute atteinte à cette fixité formelle et à la globalité sémantique des séquences figées serait considérée comme un défigement. La conventionnalité et l'inflexibilité de ces expressions provoquent chez les locuteurs un sentiment de proverbialité et de figuration. A cela viennent s'ajouter l'informalité et l'affect – dont il sera question dans notre typologie des degrés de désémantisation – qui participent de l'idiomaticité, dans laquelle s'inscrit la problématique du phrasème.

De la transparence à l'opacité

Les expressions « littérales » présentent un sens quasi-compositionnel, résultat de l'évidence du trait sémantique actualisé, et donc de la composition des sens de leurs constituants (*avoir les yeux en amande*) et c'est le contexte qui sélectionne les sèmes neutralisés, actualisés et saillants. Le phytonyme connaît une part de désémantisation, mais elle n'est pas complète : *amande* perd ses traits matériels et morphologiques, pour ne garder que sa forme oblongue. Dans les expressions « métaphoriques », en revanche, l'opacité provient du fait que leur sens, qui par opposition au sens compositionnel peut être qualifié de « sens figé », est imprévisible et ne résulte pas de la combinaison sémantique de leurs parties (*courir sur le haricot*) puisqu'il est basé sur la transgression des actants dans un autre paradigme. Ainsi, comme nous l'avons dit plus haut, l'opacité croît-elle avec la désémantisation. Nous basant sur ces observations, nous aboutissons à une typologie des expressions figées composant notre corpus articulée comme suit.

Le premier groupe correspond au niveau de désémantisation le plus bas. Le verbe et/ou l'adjectif conserve sa signification première et la plus fréquente. Quant au phytonyme, il suscite une association basée sur une caractéristique physique ou attribuée aisément décodable, prototypique. Ainsi l'association entre la couleur jaune et le citron ne réclame-t-elle aucun effort de décryptage particulier. Autre exemple avec *avoir une ligne de haricot vert* où, dans la juxtaposition des notions silhouette et haricot vert, le récepteur devinera sans peine que c'est sur le caractère filiforme du légume que porte la comparaison. Nous remarquons, et ceci n'est sans doute pas fortuit mais découle de ce qui vient d'être dit, que cette catégorie réunit en premier lieu les expressions comparatives. De fait, la comparaison, hormis lorsqu'elle est ironique (or, à en juger par notre corpus, il semble que les phytonymes ne donnent lieu à aucune comparaison ironique), se fonde sur une association directe, retenant un trait sémantique perceptible (*jaune comme un citron*) ou un trait attribué aisément déductible (*ridé comme une vieille pomme*). Par ailleurs, l'élément initial (verbal, adjectival ou nominal) est sémantiquement stable. Parmi les traits sémantiques relevant des propriétés intrinsèques, au niveau de l'aspect physique sont retenues la couleur (*jaune comme un citron / coing, rouge comme une tomate, pâle comme une endive*), la texture (*teint de pêche, ridé comme une vieille pomme*), la taille (*haut comme trois pommes, grand comme une asperge*), la forme (*nez en patate, oreilles en feuille de chou, yeux en amande, ligne de*

haricot vert, tête de chou), ou encore la forme et la taille combinées (*la tête comme une citrouille / pastèque*) et, au niveau des aptitudes, est retenue par exemple la croissance rapide (*pousser comme un champignon / une asperge*). D'autres traits sémantiques relèvent des propriétés extrinsèques du légume évoqué, comme par exemple sa répartition dans l'espace du jardin (*se tenir en rang d'oignons*) ou l'usage que l'on en fait (*pressé comme un citron*). Enfin figurent ici les propriétés arbitraires, comme par exemple le trait « simplicité » attribué au chou (*bête comme chou*). Qu'ils présentent une comparaison explicite, avec *comme*, ou une analogie, avec *de*, le décodage des exemples ci-dessus ne réclame pas de gros effort.

Le deuxième groupe de notre typologie s'articule également autour d'une analogie, mais cette fois bâtie par synonymie, au sein de phrasèmes comportant pratiquement tous une initiale verbale. Nous pouvons y distinguer deux sous-groupes, selon le comportement sémantique du constituant verbal. Dans le premier, le verbe est sémantiquement stable, et l'analogie déductible par le contexte. Le phrasème comportant le phytonyme vient se superposer à une autre expression, transparente, reposant sur une ressemblance plus ou moins arbitraire. Tel est le cas pour *ne pas avoir un radis* (un sou), *ne pas valoir une cacahuète / un trognon de chou* (un sou), *travailler pour des prunes / des haricots / des nèfles / des queues de cerise / une poignée de cerises / des cacahuètes* (des miettes), où l'analogie repose sur la valeur dérisoire attribuée aux fruits et légumes actualisés, ou encore pour *en pleine poire* (figure), où la forme du fruit suscite l'association. C'est également ici que nous trouvons *s'occuper de ses oignons* et *c'est (pas) tes oignons* (affaires), images imprévisibles et moins faciles à décoder que *faire ses choux gras* (son profit) phrasème évocateur dès lors qu'il comporte l'adjectif « gras », même si l'on ignore ce qu'est un chou gras. Quant à *avoir l'air concombre* (con), il est beaucoup moins surprenant car ici le choix du synonyme est le résultat d'une attraction phonique évidente. Enfin, citons *envoyer cueillir de l'oseille*, où le phytonyme est arbitraire dans la mesure où il pourrait être remplacé par maints autres termes (le seul trait sémantique actualisé étant l'abondance de la plante dénommée), mais vient par son noyau verbal se superposer à une expression en amont (*envoyer promener / paître / balader*), à l'instar des autres exemples de ce sous-groupe.

En revanche, nous ne ferons pas apparaître dans ce groupe les expressions *avoir du blé / de l'oseille* (de l'argent), *donner une châtaigne / un marron / une pêche* (un coup de poing), ou *raconter des salades* (propos mensongers), qui constituent des exemples d'emploi argotique ou populaire des phytonymes y figurant, mais ne réunissent pas les caractéristiques du phrasème, puisqu'il est possible de leur appliquer des transformations syntaxiques (*la châtaigne qu'il lui a donnée*), d'actualiser les constituants (*sa / cette châtaigne*), d'opérer une substitution synonymique (*donner / mettre / envoyer / filer une châtaigne / un marron / une pêche ; prendre / recevoir / encaisser une châtaigne*), ou encore d'insérer un élément nouveau (*donner une sacrée châtaigne, donner deux ou trois châtaignes*).

Dans le second sous-groupe, l'élément verbal est lui-même désémantisé. Sont réunis ici des phrasèmes dont le sens est assez aisément décodable grâce à la superposition synonymique (à condition bien sûr que le récepteur connaisse l'expression en amont, supposée plus claire car comportant un constituant

substantival non désémantisé), doublée d'une association basée sur des caractéristiques physiques supposées connues ou observables. Ainsi, c'est sur le trait sémantique « rondeur » en association avec la forme de la tête que reposent *se fendre la poire / pêche* (gueule), ou encore *en avoir dans le chou, avoir du chou, ne rien avoir dans la citrouille, travailler du chou, se prendre le chou, se creuser le citron, se payer la pomme / la poire de qqn*, où réapparaissent des phytonymes synonymes de « tête, crâne » déjà rencontrés parmi les phrasèmes comparatifs cités plus haut. Curieusement, nous ne retrouvons pas ici la patate qui, en français populaire, peut désigner la tête, la figure. Mais faisant preuve d'une forte polysémie, ce phytonyme surgit ailleurs, aussi bien dans *en avoir gros sur la patate* (le cœur), suscitant une association isolée, opacifiée à la fois par le verbe et l'adjectif, que dans *avoir / donner la patate* (la forme physique). Notons à propos de ces deux derniers phrasèmes qu'ils suscitent à leur tour une superposition synonymique semble-t-il arbitraire avec *avoir / donner la pêche*. Nous observons une semblable aptitude à la polysémie pour la cerise qui signifie tantôt « santé » avec *se refaire la cerise*, tantôt « malheur » avec *porter la cerise*, à cette différence près que cette dernière image n'est pas arbitraire : ici c'est la notion pleine qui est retenue, par le truchement de l'expression *porter la guigne*, elle même résultat d'une attraction phonique à partir de « guigner » (regarder de travers).

Le troisième groupe réunit des phrasèmes où le trait sémantique retenu, propre au légume ou fruit actualisé, s'accompagne d'un surplus sémantique imprévisible, qu'il nous revient de déduire. Ainsi le phrasème *comme des noix sur un bâton* associe-t-il de façon arbitraire la notion noix à celle de bâton en implicitant, cette fois-ci fort logiquement, qu'un tel agencement est impossible à réaliser. Même structure pour *mettre du beurre dans les épinards*, qui peut donner lieu à une lecture littérale (compositionnelle) et où le surplus sémantique réside dans la supposition que les épinards sont plus savoureux avec du beurre et que la consommation de beurre est un signe d'aisance. Le surplus sémantique dans *manger les pissenlits par les racines* consiste également en une association fortuite étayant un surplus sémantique en forme de déduction, à cette différence près que celle-ci fait une ironique entorse à la logique, puisque pour consommer les pissenlits de cette façon il faut être mort. En revanche, le surplus sémantique de *manger son blé en herbe* reflète une observation fondamentale du cycle de la nature : il faut attendre la récolte avant de consommer ce que l'on a semé, sous peine d'anéantir ses réserves. Avec *la patate chaude*, que l'on se la passe, la refile, ou que l'on y joue, c'est aussi la notion pleine qui est actualisée, avec l'idée qu'il est très désagréable de tenir une pomme de terre chaude, à laquelle se greffe le surplus sémantique que ladite patate devient alors un problème indésirable. Si *pleurer sans oignons* (facilement et sans raison) repose sur la propriété bien connue qu'ont les oignons à faire larmoyer, *s'habiller comme un oignon* s'appuie sur la connaissance de la structure de l'oignon, composé d'une superposition de feuilles charnues, avec pour surplus sémantique l'idée que porter plusieurs couches de vêtements protège mieux du froid et permet d'adapter son habillement à son activité. Avec *(avoir du) sang de navet*, c'est la supposition que l'anémie, le manque d'énergie ou de courage, se reflètent dans la couleur d'un sang dont la pâleur est comparable au jus du navet. Pour *(avoir un) cœur d'artichaut*, c'est l'idée que la mollesse induit une incapacité

de résistance, à savoir dans le cas du cœur, siège des désirs d'amour, une facilité extrême à s'éprendre. Dans *avoir un pois chiche / petit pois dans la tête* le trait sémantique retenu est la petite taille, avec pour surplus sémantique la supposition que plus un cerveau est petit, plus son propriétaire est bête. C'est le trait « glissant » qui est retenu dans *mettre une peau de banane (sous les pieds de qqn)*, avec pour surplus sémantique l'allusion à l'intention visée : faire choir (échouer) autrui. Enfin, pour *naître dans un chou* et son pendant *naître dans une rose* les traits sémantiques retenus sont la rusticité par opposition à la délicatesse, avec pour surplus sémantique les histoires populaires selon lesquelles les garçons naissent dans les choux et les filles dans les roses.

Le quatrième groupe réunit les phrasèmes dont le sens n'est pas déductible de leurs constituants, la désémantisation y étant extrême à tous les niveaux. Un premier sous-groupe réunira ceux dont le sens compositionnel peut constituer une piste d'interprétation pour aboutir au sens complet. Le second sous-groupe, en revanche, ne se prête pas à une lecture littérale et présente un niveau extrême d'opacité.

Parmi les phrasèmes métaphoriques où nous trouvons une piste d'interprétation, figurent : *aller planter ses choux* (se retirer), qui renvoie à « cultiver son jardin » ; *marcher à la carotte* (agir pour une récompense), qui fait écho à « la carotte et le bâton » ; *faire le poireau* (attendre longuement), qui évoque l'immobilité et la posture d'une personne attendant. La poire et la pomme déjà rencontrées plus haut dans le sens de « visage », réapparaissent ici dans cette signification avec *se lécher la poire* en concurrence avec *se sucer la pomme* (s'embrasser), où l'on peut discerner une description du baiser. C'est aussi dans cette signification que la poire participe à la figure métonymique *une bonne poire*, désignant une personne conciliante. Nous observons par ailleurs que la poire fait preuve d'une intéressante polysémie, puisqu'elle figure en outre dans une série où elle désigne un « commerce fructueux » qui peut être tour à tour : une occasion favorable – *laisser mûrir la poire, la poire est / n'est pas mûre* ; une réserve financière – *garder une poire pour la soif* ; une occasion de compromis – *couper la poire en deux*, ce dernier phrasème renvoyant par ailleurs à l'idée de « trancher » (décider).

Viennent clore ce passage en revue les phrasèmes métaphoriques où la désémantisation est telle qu'aucun décodage n'est possible à partir des constituants : *les carottes sont cuites* et *c'est la fin des haricots* (tout est perdu), *ramener sa fraise* (intervenir), *secouer les prunes* (réprimander), *aux petits oignons* (avec un soin particulier), *courir sur le haricot* (importuner), *faire chou blanc* (échouer), *être dans les choux* (perdre, être dernier), *être dans les pommes cuites* (être épuisé), *jeter des pommes cuites (à qqn)* (conspuer) et *tomber dans les pommes* (s'évanouir), *à la noix (de coco)* (sans valeur) et *vieille noix* (vieil imbécile).

Traduire

En raison de leurs particularités, les phrasèmes offrent aux traductologues un champ de bataille fort propice aux rivalités des partisans de deux camps. D'un côté ceux qui prônent la déverbalisation, avec pour souci essentiel l'acceptabilité du texte traduit pour le lecteur dans la culture cible. De l'autre, ceux qui conçoivent la

langue comme une façon de percevoir le vécu, soulignant que séparer la forme de son contenu est une piètre gageure, car les deux sont indissociables.

Dans cette lice, les phrasèmes constituent une catégorie truculente, car faisant appel à des images inattendues, dotées d'une grande force expressive (*haut comme trois pommes*), permettant la visualisation (*ridé comme une vieille pomme*), suscitant des effets picturaux (*manger les épinards par la racine*), souvent cocasses (*avoir un pois chiche dans la tête*) et présentant une expression extrêmement efficace et concise (*couper la poire en deux*), autant de traits qui vont de pair avec le figement. Le traducteur trouve ici une source de réflexion et souvent de difficultés, car les langues « fixent leur matérialité (phonétique, syntaxique, lexicale, etc.) dans des contenus dont la forme de l'expression est tellement prégnante qu'il est vraiment difficile de dissocier les deux faces des signes linguistiques (forme du contenu et forme de l'expression) » (Mejri 2010, p. 32), or ces contenus sont précieux car ils recèlent une grande part de ce qui fait l'originalité des langues.

A la singularité des images suscitées, ancrées dans le savoir partagé par la collectivité des locuteurs, et au « dédoublement » du sens vient s'ajouter la conventionnalité de ces expressions, inhérente au figement, qui de tous ses critères constitue celui qui concerne le plus étroitement le traducteur. Or, s'il est vrai que la traduction doit s'accomplir « au moyen d'équivalents ayant le même degré (ou presque) d'appropriation » (Mejri 2009), et que l'équivalence consiste à reproduire « l'effet, c'est-à-dire : les choix lexicaux, l'équilibre des phrases, la musicalité, le mouvement, le ton, la poésie, l'atmosphère des lieux et des époques, les niveaux de lecture » (Jolicœur 1995, p. 25), on comprend pourquoi la traduction des phrasèmes pose un problème réputé insoluble. En effet, très rares sont les situations où une même association prototypique se retrouve dans les deux langues. Par conséquent, il faut bien traduire (dans toutes les acceptions du syntagme), or la superposition du sens lexicalisé avec l'image surgissant du sens littéral pose la question de l'équivalence sémantique ainsi, dès lors qu'elle participe à l'expressivité du texte, que celle de l'équivalence stylistique, ce qui invite à la recherche d'une image comparable. Par ailleurs, le phrasème étant ancré dans la culture du texte original, le traducteur doit se préparer à privilégier une dimension du phrasème aux dépens d'une autre, car « la traduction se fonde sur des processus de négociation, cette dernière étant justement un processus selon lequel, pour obtenir quelque chose, on renonce à quelque chose d'autre, et d'où, au final, les parties en jeu sortent avec un sentiment de satisfaction raisonnable et réciproque, à la lumière du principe d'or selon lequel on ne peut pas tout avoir. » (Eco 2006, p. 18).

Le choix d'une traduction littérale, offrant une équivalence formelle et sémantique, est justifié dans les cas de parfaite adéquation, tel que *jaune comme un citron* / *žut kao limun* ou *rouge comme une tomate* / *crven kao rajčica* (*paradajz, pomidor*). C'est, de façon prévisible, dans le premier groupe de notre classification, offrant le niveau de désémantisation le plus bas, que sont réunis les phrasèmes auxquels ce procédé est applicable. Toutefois, ils sont très peu nombreux, soit parce que le croate ne dispose pas de phrasème pour lexicaliser une notion (comme par exemple pour *se tenir en rang d'oignons*), soit parce qu'il puise ses référents à des catégories autres que les phytonymes (*pâle comme une endive* / *blijed kao kreda / krpa*), soit parce que le référent actualisé en français suscite des associations

différentes en croate (*ridé comme une vieille pomme vs rumen / vedar / zdrav kao jabuka*).

Dans les autres cas, et bien qu'elle réponde à des intentions louables, puisqu'elle va dans le sens du respect de la lettre, la recherche de l'équivalence formelle et sémantique donne lieu à une création syntagmatique s'apparentant au calque, et se révèle peu fertile car le phrasème lui offre une forte résistance. Les résultats obtenus sont incertains, le plus souvent inappropriés qu'ils dépassent les limites de l'acceptabilité (prenons pour exemple *faire le poireau* : que dire de *praviti se poriluk* ?), qu'ils pêchent par une tendance à l'exotisation (dénoncée par Berman) sous forme d'un syntagme n'ayant plus rien d'un phrasème (*čekati kao poriluk*), ou qu'ils aboutissent à une perte du sens lexicalisé du phrasème original (ainsi la traduction littérale en croate de *couper la poire en deux / prepоловити krušku* ne comporte-t-elle pas le sens de «trouver un compromis»). La solution éventuellement envisageable pour pallier cette lacune peut être l'insertion explicative, du type *nespretno, kao da si posložio orahe na štapu* pour *comme des noix sur un bâton*, mais elle implique un étouffement accompagné d'une rationalisation (Berman), si bien que le remède est pire que le mal.

Plus heureuse est la voie qui consiste à s'inspirer de l'existant, avec l'adaptation, qui recourt à un phrasème de la langue cible offrant une image certes un peu différente mais recourant à des concepts et référents adéquats et véhiculant le même sens. Tel est le cas de *haut comme trois pommes* traduit par *visok kao lakat*. Ainsi pourra-t-on, pour *manger les pissenlits par les racines*, proposer *kopriva z riti (iz guzice) raste komu*. Encore faudra-t-il veiller à ce que les figures de style employées soient appropriées, suscitant une impression correspondante. Comme le suggère l'exemple ci-dessus, le croate pose à la différence du français la question du dialecte, à laquelle vient s'ajouter celle du registre. Ainsi pourra-t-on juger trop vulgaire le phrasème cité ci-dessus et lui préférer *biti pod crnom zemljom*, moyennant une déperdition sémantique. De même, si nous proposons *blijed kao krpa (kreda)* pour traduire *pâle comme une endive*, il faudra tenir compte que l'inverse n'est pas vrai et qu'à *blijed kao krpa* correspond mieux *pâle comme un linge*. Le traducteur se heurte aux limites fixées par le répertoire de la langue cible et à l'incertitude de parvenir à une équivalence d'effet. De fait, il faudra dans presque tous les cas déplorer une déperdition, au niveau sémantique, mais possiblement aussi prosodique.

Le traducteur peut aussi se tourner vers la transposition dans la sphère culturelle d'accueil. Dans cette perspective, *manger des pissenlits par la racine* trouvera son équivalent dans *biti na Mirogoju*, ou *ne rien avoir dans la citrouille* sera rendu par *biti glup kao duduk*. De tels choix d'équivalence dynamique comportent tous les défauts de l'approche cibliste, ethnocentrique, en introduisant dans un texte étranger un élément puisé à une autre sphère culturelle (*duduk, Mirogoj*). Pour ces diverses raisons, rares sont les situations où ils peuvent s'intégrer dans le texte sans en troubler la cohérence, d'autant plus parce que le phrasème est l'un des éléments privilégiés du discours où s'exprime le génie de la langue-culture.

Reste enfin l'option de la déverbalisation et de la banalisation, qui répond au souci du transfert du sens mais implique un total irrespect à l'égard du caractère

phrasémique de sa forme. Ainsi pour *courir sur le haricot* la solution choisie ne sera pas *ići na jetru* mais plutôt *nervirati, živirati*. Une telle approche, qui réduit la matérialité de la lettre à un encombrant moyen de faire passer une information d'une langue dans une autre, fait figure de stratégie du pis-aller.

A l'issue de ce passage en revue des stratégies dont dispose le traducteur, nous voyons que la classification menée plus haut n'est malheureusement pas d'une grande aide dans la recherche d'un équivalent. Par ailleurs, il apparaît que la traduction des phrasèmes donne lieu à une négociation où « [t]raduire signifie toujours "raboter" quelques-unes des conséquences que le terme original impliquait. En ce sens, en traduisant, on ne dit jamais la même chose » (Eco 2006, p. 110). A ce titre, le phrasème échappe à la règle selon laquelle « on peut considérer [que] les S[équences] F[igées], ayant une fixité totale représentent une vraie aubaine pour la traduction puisqu'il suffit d'en faire l'inventaire et d'en trouver les équivalents polylexicaux ou monolexicaux » (Mejri 2009).

Conclusion

Parmi les expressions figées, le phrasème constitue une source fertile d'expressivité. Le corpus sous étude, composé d'une centaine de phrasèmes comportant un nom de fruit ou de légume, en apporte une illustration pittoresque, d'autant plus intéressante que le croate possède beaucoup moins de phrasèmes à constituant phytonymique désignant des plantes potagères et/ou des fruits. De plus, les notions et les sèmes actualisés en croate ne sont le plus souvent pas les mêmes qu'en français : ainsi la pomme apparaît-elle pour évoquer la santé (*rumen / vedar / zdrav kao jabuka*), signification que ne lui attribue pas le français. Aussi est-il pleinement justifié de dire qu'« avec le figement les difficultés se multiplient d'une manière croissante » (Mejri 2009). C'est pourquoi nous avons abordé ce sujet en deux temps, par une description linguistique suivie d'une réflexion traductologique. Il s'avère que, si la classification linguistique éclaire les images suscitées par les phrasèmes et en facilite la compréhension, elle ne permet pas de dégager une méthodologie pour leur traduction. Faisant nôtre la démarche d'Umberto Eco (2006), qui envisage la traduction comme une négociation, nous montrons que chacun des phrasèmes sous étude place le traducteur devant un choix qu'il réalisera en « renonçant à certaines des propriétés » et « ne sauvant que celles qui sont importantes pour le contexte » (p. 98). Toutes les voies ne promettent pas un succès égal, mais l'opération traduisante demeure gratifiante car « [l]a négociation n'est pas toujours une tractation qui distribue avec équité pertes et profits entre les parties en jeu. Je peux juger acceptable une négociation où j'ai concédé à la partie adverse plus que ce qu'elle m'a concédé et pourtant, vu mon propos initial et sachant que je partais nettement désavantagé, m'estimer satisfait quand même. » (Eco 2006, p. 110).

Bibliographie

- Ballard, M. (1989). Effets d'humour, ambiguïté et didactique de la traduction. *Meta : journal des traducteurs*, 34 (1), 20-25.
- Berman, A. (1999). *La Traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*. Paris : Seuil.

- Eco, U. (2006). *Dire presque la même chose – Expériences de traduction*. Paris : Grasset.
- Fink Arsovski, Ž. *et al.* (2016). *Hrvatsko-romansko-germanski rječnik poredbenih frazema*. Zagreb : Knjigra.
- Gross, G. (1996). *Les expressions figées en français. Les noms composés et autres locutions*. Paris : Ophrys.
- Kleiber, G. (2010). Proverbes : transparence et opacité. *Meta : Journal des traducteurs*, 55 (1), 136-146.
- Kleiber, G. (1990). *La sémantique du prototype*. Paris : P.U.F.
- Mejri, S. (2009). Figement, défigement et traduction. Problématique théorique. Dans P. Mogorron Huerta et S. Mejri (Dir.), *Figement, défigement et traduction = Fijación, desautomatización y traducción*. Alicante : Universidad de Alicante.
- Mejri, S. (2010). Traduction et fixité idiomatique. *Meta : journal des traducteurs*, 55 (1), 31-41.
- Mejri, S. (2005). Figement absolu ou relatif : la notion de degré de figement. *Linx Revue des linguistes de l'université Paris X Nanterre*, 53, 183-196.
- Mel'čuk, I. & Clas, A. & Polguère, A. (1995). *Introduction à la lexicologie explicative et combinatoire*. Louvain : Duculot.
- Pintarić, N. (1997). Fitoemotivi u tekstu i diskurzu. Dans M. Andrijašević et L. Zergollern-Miletić (Eds.), *Tekst i diskurs : zbornik Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku*. Zagreb : HDPL, 313–324.

Evaine Le Calvé-Ivicevic
Barbara Vodanovic

Tricky Veggies: Fruit and Vegetables in French and Croatian Phrases

Abstract: This paper deals with a picturesque element in the topics represented by phrases i.e. phrasemes, one part of which is a fruit or vegetable name. Starting from French, where this type of phrases is rather common, we will base our remarks on a corpus comprising a hundred phrasemes, which will first be described from a linguistic perspective. Taking the premise that (1) linguistic signs are imposed by language as a social code and are therefore fixed and (2) signs consciously used to communicate are intentional signs, we will study the way in which desemantisation takes place and propose a typology based on our observations. Then we will look for the equivalents in Croatian, the language in which the names of fruit and vegetables are not very much used in phrasemes. Using Umberto Eco's approach that translation is negotiations, we propose a range of strategies, from a literal translation to equivalence, realised with an existing Croatian phrase or through adjustments: adaptation, transposition, and banalisation. We will explore possible strategies that are to be used and attempt to determine the relevance of the proposed solutions.

Keywords: *phrasemes, desemantisation, translation, French, Croatian, fruits and vegetables.*

Валентина Милошевиќ-Симоновска

ЈАЗИЧНАТА ПОЛИТИКА НА ФАШИЗМОТ ВО ИТАЛИЈА И БОРБАТА ПРОТИВ ДИЈАЛЕКТИТЕ (АНТИДИЈАЛЕКТНА КАМПАЊА)

Апстракт: Овој труд се однесува на борбата против дијалектите, односно на антидијалектната кампања која претставува составен дел на јазичната политика на фашизмот во Италија, во периодот од дваесеттите до триесеттите години на минатиот век. Станува збор за периодот во кој фашистичката влада на тоталитарниот режим на Бенито Мусолини интервенираше со голем ентузијазам и страст, со бројни мерки и закони во полето на јазикот, на неговата употреба и на јазичната состојба во целост во италијанското општество, како резултат на зајакнувањето на националниот идентитет и тенденцијата за јазично обединување.

Клучни зборови: *јазик, дијалект, кампања, неписменост, влада, фашизам, Мусолини.*

Најеклатантен и најилустративен пример за директивниот модел на јазичната политика претставува јазичната политика на фашизмот спроведувана во периодот од 20-тите до 40-тите години на 20 век во Италија во рамките на тоталитарниот режим на основоположникот и идеен творец на фашизмот, Бенито Мусолини.

Поттик за конституирање на оваа јазична политика се силните патриотски чувства на ситната учена буржоазија и нејзиниот нескротлив стремеж за обединета Италија. Всушност, идеолошката позадина на јазичната политика на фашизмот е старото прашање за јазикот со своите пуристички и националистички ставови од 19 век, засновани на идејата за изедначување на нацијата и јазикот, кои во културната клима на фашизмот се будат, но модифицирани и прилагодени на новата реалност.

Основните карактеристики на јазичната политика на фашизмот се: отвореното непријателство кон дијалектите и секаков облик на регионализам, непријателскиот однос кон јазиците на малцинствата и борбата против присуството на странските зборови кои потекнуваат од непријателските нации.

Заедничкиот именител кој ги поврзува овие карактеристики е одбраната на националниот јазик, на неговата чистота и единство. Оттука, може да се изделат три главни полиња на дејствување на јазичната политика за време на фашизмот и тоа: тргнувајќи од сферата на образованието, режимот се стреми да реализира политика на јазично обединување вршејќи репресија врз дијалектите која подоцна прераснува во вистинска борба против

дијалектите, потоа, сè поактуелната идеја за „една нација, еден јазик“ повлекува значајни интервенции во однос на јазиците на малцинствата и тоа во доменот на образованието, како и на нивната употреба во јавниот и приватниот живот. И на крај, напорот да се достигне и одржи идеалот на јазичното единство кулминира во автархична јазична политика во однос на т.н. егзотизми.

Борба против дијалектите, т.е. антидијалектна кампања

Важно е да се напомене дека потребата од создавање и ширење на еден надрегионален јазичен вариетет, во модерна доба, се раѓа секогаш кога се оформува една нова нација или кога се интензивира потребата таа да се почувствува покомпактна и пообединета, како што се случува во Италија по Првата светска војна, а се нагласува во времето на фашизмот.

Во италијанското општество, богато со локални и регионални јазични вариетети, на недостигот од заедничко средство за комуникација му се приклучува и аналфабетизмот на дијалектофоните. Тие, пак, се принудени да ја победат неписменоста прифаќајќи го надрегионалниот јазичен вариетет.

Во годините по Првата светска војна и на почетокот од „фашистичката ера“ се јавува итна потреба од совладување на неписменоста преку ширење на „единствен јазик“. Токму со доаѓањето на фашизмот ќе се засили борбата против аналфабетизмот и веќе со програмата на Националната фашистичка партија презентирани од Мусолини во дневниот фашистички весник „Il popolo d’Italia“ се инсистира на зајакнување на основното образование и на борбата против неписменоста и таа е окарактеризирана како „најфашистичка од сите реформи“.

Во таа борба може да се издвојат неколку домени во кои се интервенира, но најзначајни се лингвистичкото и социолингвистичкото поле што подразбира настава и учење на читање и пишување од страна на неписмени возрасни лица и деца, како и настава и изучување на италијанскиот јазик како надрегионален, стандарден јазик, тргнувајќи од дијалектот.

Од политичка гледна точка, борбата против неписменоста и поттикнувањето на образованието несомнено претставуваат пропаганда за фашистичкиот режим не само во рамките на земјата туку и вон неа.

Методот „од дијалект до јазик“

Уште од поодамна постоело убедувањето дека надминувањето на неписменоста е поврзано со ширењето на италијанскиот јазик и покрај тоа што опишнувањето, па според тоа и образованието, не се единствениот канал за изучување на италијанскиот јазик. Проблемот почнал поинтензивно да се поставува за време на дваесетгодишниот режим кога може да се издвојат две фази и тоа: прва фаза која подразбира ширење на италијанскиот јазик преку образованието, вклучувајќи ја дидактичката употреба на дијалектот, и втора фаза која започнува подоцна во 1934 година кога дијалектот е исклучен заради што може да се забележи забавување на процесот на опишнување.

Значаен придонес за користењето на дијалектот во надминувањето на аналфабетизмот и изучувањето на италијанскиот јазик дал најголемиот

филозоф на италијанскиот јазик од првата четвртина на дваесеттиот век, Џузепе Ломбардо-Радиче, автор на програмите за основно училиште од 1923 година, применувајќи го познатиот метод „од дијалект до јазик“. Тој особено ја нагласил важноста на дијалектот како инструмент во изучувањето на италијанскиот јазик, сметајќи го како форма на живот, израз на културата, на традицијата и внатрешниот свет на човекот.

Суштествените идеи врз кои се заснова методот „од дијалект до јазик“ се: јазичниот и културен багаж на ученикот, билингвизмот на ученикот, предавањето на граматиката на неапстрактен начин поаѓајќи од литературни текстови напишани на дијалект, од една страна, и грешките на ученикот, од друга, преведувањето на литературни текстови напишани на дијалект и корекцијата на грешките на ученикот.

Споредбата се вршела меѓу јазикот што ученикот го поседувал и оној што го учел од својот учител и од своите книги. Така, дијалектот кој бил толку омразен и омаловажуван, но во суштина жив, динамичен и богат јазик на ученикот, се здобил со извонредна дидактичка важност и бил единствената можна појдовна точка во изучувањето на италијанскиот јазик. Овој метод бил задолжителен за трето, четврто и петто одделение во основното образование и во суштина се состоел од вежби за преведување од дијалект на италијански јазик и не служел само во борбата против аналфabetизмот, туку неговата основна цел била во изучувањето на италијанскиот јазик сфатен како надрегионален јазичен вариетет.

Во врска со видот на дијалект кој би се користел во наставата, програмата предвидува да се земе како основа регионалниот дијалект што, исто така, наидува на критики од страна на некои поддржувачи на овој метод. Тие истакнуваат дека ученикот го познава само локалниот дијалект. Друг проблем кој се наметнува во спроведувањето на овој метод е дијалектофоната хетерогеност на школските одделенија, а сите се единствени во неговото решавање, т.е. одговорот го наоѓаат во стручноста и остроумноста на наставникот.

Дебатата во печатениот медиум на тема описменување се одликува повеќе со воздигнување на постигнатиот напредок и преземените иницијативи отколку со дискусија за методолошко-дидактичките проблеми за елиминирање на аналфabetизмот. Во оваа смисла, ниту специјализираните списанија не даваат конструктивен придонес. Ломбардо-Радиче му придава на дијалектот фундаментална важност во јазичното образование. Можеме навистина да бидеме согласни со сицилијанскиот педагог во врска со предавањето на граматиката, дека таа не треба да биде апстрактна, туку треба да се усвојува преку примери, како и со фактот дека речникот не смее да претставува едноставна збирка од зборови кои никогаш не биле вклучени во вистинска комуникација.

Од еден современ научен аспект, не може а да не се критикува еден метод кој се служи со преведување од локално-рурален јазичен вариетет на урбан надрегионален вариетет – два вариетети кои се израз на различни култури и општествени класи и кои одговараат на различни лингвистички содржини и различни комуникативни потреби.

Неуспех на методот „од дијалект до јазик“

Промени настануваат и во доменот на школската политика. Големо незадоволство и силна аверзија кон употребата на дијалектот во наставата и школските програми изразува и создавачот и водачот на фашизмот во Италија, Бенито Мусолини, кој бил на чело на антидијалектната кампања на режимот која била спроведена од крајот на дваесеттите до почетокот на триесеттите години на дваесеттиот век. За тоа колку силно бил засегнат Дуче со прашањето за присуството на дијалектот во школските програми ни сведочи и преписката што ја водел со министерот за образование Ерколе, сочувана во Централниот архив на Италија. Во таа преписка бара да му се дадат информации за местото кое му е дадено на дијалектот во основното училиште кој, според некои извори, е во основата на образованието ширум земјата. Во одговорот министерот вели дека дијалектот има третман само на помошно средство во методите применети во наставата по јазик и дека е сосема погрешно тврдењето дека дијалектот е во основата на образованието на национално ниво. Всушност, програмите содржат само куси преводи од дијалект на италијански јазик со цел да се совладаат најчестите правописни грешки. Притоа треба да се земе предвид и фактот дека учениците кои доаѓаат на училиште го владеат само дијалектот кој е единственото средство со кое тие комуницираат со наставникот. Задачата на учителот е да му помогне на ученикот да го совлада говорниот италијански јазик, а тоа може да се реализира само со употреба на локалниот дијалект.

Во 1934 година дијалектот е дефинитивно елиминиран од програмите на министерот Ерколе, така што на наставата по италијански јазик ѝ се дадени поголем број часови во однос на онаа по другите предмети. На тој начин се искоренува наставата по јазик од локалната културна традиција. Со програмите на Ерколе од 1934 година се завршува онаа прва фаза од јазичната политика во фашистичкото училиште во која дијалектот е предмет на настава.

Целосното елиминирање на дијалектот од програмите, од една страна, се должи на заострувањето на авторитаризмот на режимот, а од друга страна, се случува заради тоа што методот „од дијалект до јазик“ никогаш вистински не се зацврстил во дидактиката. Причините за оваа неостварена афирмираност на дијалектот би можеле да се најдат во несоодветната оформеност на наставниците за новата задача, во недоволната разработеност на самиот метод како и во инфраструктурните недостатоци.

Но, исто така, не треба да се заборава дека дијалектот како средство за комуникација во училиштата никогаш не исчезнал, особено во руралните зони, заради фактот што поголемиот дел од учениците се дијалектофони.

Во триесеттите години на 20 век започнува втората фаза од јазичната политика на фашизмот во училиштата, добивајќи карактеристики на автархија, т.е. на обид да се елиминира кој и да е елемент обележан како непожелен во националниот јазик, па оттука и на самиот дијалект. Сепак, нетрпеливоста кон дијалектот од страна на фашистичкиот режим, која е сè поприсутна во училиштето, не се манифестира на ист начин и со ист интензитет и вон училиштето.

Со оглед на фактот дека во тоа време дијалектот е мошне важно витално изразно средство на голем дел од популацијата, не може да биде целосно исфрлен од директната и индиректната политичка пропаганда, туку само од процесот на оформувањето на новиот италијански јазик.

Библиографија

- Cortelazzo, M. (1984). "Il dialetto sotto il fascismo". *Movimento operaio e Socialista*, Genova, Anno VII, 107-116.
- Coveri, L. (1984). Mussolini e il dialetto. Notizie sulla campagna antidialettale del fascismo. *Parlare fascista*, Genova, Anno VII, 117-124.
- De Mauro, T. (1970). *Storia linguistica dell'Italia unita*. Bari. Laterza.
- Klein, G. (1986). *La politica linguistica*. Bologna. Il Mulino.
- Raffaelli, S. (1983). *Le parole proibite. Purismo di stato e regolamentazione della pubblicità in Italia (1812-1945)*. Bologna. Il Mulino.

Valentina Milosevikj-Simonovska

Linguistic Politics of Fascism and the Battle against Dialects (Anti-Dialect Campaign)

Abstract: This outing addresses the battle against dialects, anti-dialect campaign, which is an integral part of the linguistic politics of the fascism in Italy during the 20s and 30s of the last century. It's about the period in which the fascist authority of the totalitarian reign of Benito Mussolini intervened with great enthusiasm, with numerous measures and laws in the language department: its use and state as a result of the strengthening of the national identity and the tendency for a linguistic unification.

Keywords: *language, dialect, campaign, analphabetism, reign, fascism, Mussolini.*

Meri Basovska
Biljana Ivanovska

GERMAN NATIVE SPEAKERS' USE OF MODIFICATION DEVICES OF THE SPEECH ACT OF *REQUEST*

Abstract: The purpose of this paper is to investigate the different strategies and linguistic forms that native speakers of German use to express the speech act of *request*. It presents the findings of an introductory study of the most common modification devices they use to formulate their *requests*. First, we give a short description of the research we conducted. Then, we present the findings focusing on the modification devices used in a variety of different situations. In particular, we focus on their dependence on the variables of power, social distance and degree of imposition. We also illustrate our findings with examples from the pool of speech acts that we collected.

Key words: *speech act, request, modification devices, German language.*

1. What is a request?

The speech act of request is a directive speech act and a very common event in everyday interaction. It is produced for various everyday purposes in order to receive certain information or to prompt the hearer to act in some way. They are culturally bound and are differently formulated in different communities.

For example: *Es zieht hier.* (with the meaning: *Machen Sie bitte das Fenster/die Tür zu!*)

In other words, it is crucial to understand the meaning of the speech act of requesting not only for the persuasive interpersonal, but also for successful cross-cultural communication. Speech acts facilitate the speaker to convey his/her communicative intention and enable the hearer to understand the information and the message as it is actually intended and meant by the speaker.

Ellis (1994) states that the speech act of requesting “can be connected to numerous interactional, illocutionary and sociolinguistic characteristics” (p.176-8). At interactional level, requests are often presented as discourse initiators intending to prompt the hearer to perform an action. Ellis (1994) lists three conditions at the illocutionary level that the speaker needs to fulfill for the requests to be appropriate:

First, the speaker must be sincere in his or her wish that the hearer perform the act. Second, the speaker believes that the hearer is able to perform the act. Third, the speaker does not believe that the act will be performed without the request. (Ellis, 1994, p. 167)

There are three types of strategies which refer to the speech act of requests depending on the level of directness that are essential for understanding the

utterance as an act of request. These can be summarized in the following three groups: direct strategies, conventionally-indirect strategies (CI), and non-conventionally indirect (NCI) strategies (Blum-Kulka, House, & Kasper, 1989). Direct and conventionally-indirect strategies involve a continuum of different strategies.

The perspective of expressing the speech act of requesting can be projected toward the speaker (¹*Kann ich Ihre Notizen haben?*) or toward the hearer (²*Können Sie mir Ihre Notizen ausleihen?*) or both the hearer and the speaker (³*Können wir zusammen das machen?*) (Blum-Kulka et al., 1989). Since one should take into consideration many factors when the speech act of requesting is performed (for example, social status, power, age, social distance, gender, and degree of imposition), the speaker has the opportunity to use different strategies for expressing his/her intention (linguistic as well as non-linguistic) to minimize or strengthen the effects of his/her own request, ask or appeal to the interlocutor.

According to Yule (1996), the pragmatics is the study of the speaker's meaning and the contextual meaning. Hymes (1972) notes that competence is the most general term for the capabilities of a speaker. The pragmatic competence is the ability to use the language effectively in order to achieve a specific purpose and to understand the language in a given context (Thomas, 1983: 92). *Requests* have attracted a lot of interest from sociolinguists because they have been used to reveal the role that pragmatic competence plays in speaking a certain language and performing a certain speech act. Some studies suggest that the length of the stay in the target community influences interlanguage pragmatic behaviour (Kasper, 1992).

2. Modification of requests

In our analysis of the speech act of request, we mostly rely on the research and methodology developed by Trosborg (1995) and Sifianou (1999), who have made great contribution to the study of the speech act of requesting in pragmatics. Research on requests is often shaped on the basis of the studies in the fields of cross-cultural and interlanguage pragmatics. Trosborg (1995) and Sifianou (1999) stated that the speech act of requesting consists of an illocutionary act in which the speaker is expecting the hearer to perform a certain action that is for the benefit of the speaker. The speaker might not obtain what he/she has expected, wanted or needed and the hearer, in some situations, might feel more or less offended. Some cross-cultural studies point out that this speech act requires both speakers' sufficient knowledge of the target language (in our case it is the German language) and hearers' specific pragmatic competence and linguistic ability. According to Sifianou (1999),

internal modification devices refer to those linguistic elements that appear within the same request act in order to mitigate or intensify its force (e.g. *Could you probably*

---

¹ The German examples in brackets are given by the authors.

² Ibid.

³ Ibid.

open the door for me?⁴), whereas external modification devices appear in the immediate linguistic context surrounding the request act (e.g. Could you open the door for me? *I'm carrying so many bags that I cannot do it*⁵). (Sifianou, 1999, p. 158)

According to Searle's theory (1979), the speech act of requesting consists of a head act (the actual request) and modification of the request (which can be external or internal). The aim of the linguistic means that speakers use to modify their requests vary depending on the impact they want to achieve. Their use may result into mitigating, strengthening or aggravating the request.

According to Fraser (1978, p. 13), "mitigators are defined as elements that soften or ease the force of the request intentionally". Elements for reinforcing and strengthening the acts of request are used to increase the force of the request. Elements that modify the act of request in the opposite direction are called aggravators, and they are used for threats, insults and moralizing statements (Blum-Kulka, 1982, p. 35). Internal and external modification categories are of two types of modification categories. The external modification categories can occur after the request: *head act + supportive move*, or they can precede the request: *supportive move + head act*.

The internal modification categories can be classified in two major categories. The first one is the so called "downgraders", which includes elements that are used to mitigate the force of this speech act, by adding the element "*engl. please*" (germ. *bitte*) to a request as a sign of politeness. The second category includes "upgraders" which emphasize the degree of inevitability such as the use of intensifiers, commitment indicators and time intensifiers. Examples of modifications, as well as interactional data among German speakers are presented below.

3. Design of the research and methodological frame

The aim of this study is to investigate the speech act of *request* by German native speakers as representatives from another cultural and language orientation and their written expressions of this speech act, as well as the use of the modification devices when performing this speech act. This study presents the data that were obtained by the native speakers of German, the instruments as well as the methods for their analysis. The requests analyzed were taken from the DCTs. The situations used in these tests were chosen since they are frequently used in everyday life.

The research questions for this study are the following:

- a) What knowledge and competence in the field of pragmatics is expressed by the native speakers of German when performing the speech act of request in written expressions?
- b) Which modification devices are used by German native speakers when performing the speech act of request?

---

⁴ The listed English examples translated into German: „Könnten Sie vielleicht die Tür für mich öffnen?“.

⁵ „Könnten Sie vielleicht die Tür für mich aufmachen? Ich kann sie nicht öffnen, ich trage zu viele Tüten.“

4. Investigating a *request* speech act used by German native speakers

For the purpose of investigating how German native speakers formulate the speech act of *requesting* and how they use the modification devices, we administered the well-known “*germ. Diskursergänzungstest*”/*engl. Discourse Completion Task, /DCT/*. Many researchers have criticized this kind of test (Beebe & Cummings 1996, Billmyer 2000), but it is still the most commonly and frequently used test as a tool for measuring and evaluating the pragmatic competence not only for L2 language learners, but for native speakers as well. The advantage of this test, used as a tool for data collection is that the given situations are similar to the real ones. The test is also practical because it enables researchers to collect data from a large number of participants within a short period of time (McNamara & Roever, 2006, p. 65) Even though the assumption about the Discourse Completion Task is that it cannot reflect reality, it can still offer substantial benefits. McNamara & Roever (2006) give the following explanation about the function and importance of this written test:

Although DCTs (and most multiple choice measures) measure knowledge and do not allow direct predictions of real-world performance, they can be thought of as measuring potential for performance, as knowledge is arguably a necessary precondition for performance. (p. 67)

Our DCT was created to measure the formulation of the speech act of *request* and its modification devices in different situations used by native speakers of German.

This research investigates how native speakers of German use this speech act and focuses primarily on the language devices that they use to modify it. In particular, we focus on the use of internal and external request modification devices. The DCT was written in the native language of the respondents (German language) and was distributed to a group of 30 native speakers of German, age 20-80. We compiled a corpus consisting of 30 requests by personally contacting native speakers of German and asking them to fill in the DCT, or by sending the DCT via e-mail to our respondents. The DCT which was used for our analysis contained 12 different situations (scenarios) varying in power, social distance and degree of imposition. All participants were asked to imagine themselves in a particular situation and to write a spontaneous answer taking into consideration the given power, social distance and the degree of imposition.

5. Research findings

For the purposes of determining which modification devices are used for expressing the speech act of request it is important to point out the relevance of the variables shaping this speech act. Within the research presented in this paper, the variables that were taken into consideration were: power, social distance and degree of imposition. Table 1 presents the situations used in this research:

Table 1. Scenarios describing the speech act of *request* and their variables

Situation	Appropriate context input	Power	Social distance	Degree of Imposition
Request				
1.	submitting a term paper	+	+	average
2.	invitation for giving a speech	+	+	high
3.	requesting, asking for a ride	-	+	average
4.	asking for a cigarette lighter	-	+	average
5.	borrowing lecture notes	-	-	average
6.	borrowing money from a friend	-	-	high
7.	asking for the missing cream of a meal in a restaurant	+/-	-	average
8.	waiting in the line	+/-	-	average
9.	asking for an explanation	+	+	high
10.	asking for the bad school test note to be checked again	+	+	high
11.	reserved seat in a train	-	-	average
12.	asking for moving a vehicle to a different parking lot	-	-	average

The choice of the speaker/hearer perspective of the request presents a point of specific interest in the request realization. *Requests* may have speaker perspective (*Kann / Darf ich ein Glas Bier haben?*), hearer perspective (*Können Sie mir ein Glas Bier bringen?*), common perspective (*Können wir das machen?*) or it may be impersonal. (*Es muss gemacht werden*).

The examples below demonstrate the distribution of different perspectives used by our test respondents:

- Request directed to the speaker** - used with different forms of the modal verbs (indicative active form and/or conjunctive form), such as:
Kann ich/Könnte ich ...?, Darf ich ...?, Ich wollte ..., ich möchte/wir möchten..., etc.

2. Request directed to the hearer:

Kannst du/Können Sie bitte ...?, Könntest du/Könnten Sie sich vorstellen ...?, Möchten Sie ...? Hast du/haben Sie Zeit...?, Hättest du/Hätten Sie Zeit ...?, Seien Sie/ sei so nett / so freundlich ..., Du musst ..., Sie würden uns sehr helfen, wenn ..., Was halten Sie davon ...?, Es wäre Ihrerseits angebracht, wenn ..., Es muss hier ein Irrtum von Ihrer Seite vorliegen ..., Haben Sie was dagegen, wenn ...?, Es wäre toll, wenn Sie uns ..., Es würde/wäre eine Ehre, wenn Sie ..., Es wird mich/uns sehr freuen, wenn Sie ..., Stell bitte dein Auto auf einen anderen Platz ..., Würde es Ihnen ausmachen/Macht es Ihnen/dir aus, wenn ...? etc.,

3. Request from a common perspective:

Könnten Sie mit mir durchgehen?, Können wir zusammen ...?, Ich möchte, dass wir das noch mal besprechen.

4. Impersonal requesting:

Ist es möglich ...?, Geht es, wenn...?. Kann es verlängert werden? Hier fehlt...? Wäre es (vielleicht) möglich...?, Besteht (eventuell) eine Möglichkeit, dass ...?, Es wäre außerordentlich nett/großartig, wenn ...? Woran liegt es, dass...?

Table 2 presents the frequently used perspectives expressed by the German native speakers who participated in this research:

Table 2. The frequently used perspectives while expressing the speech act of requesting.

Request directed to the speaker	Request directed to the hearer	Request from a common perspective	Impersonal requesting
98	218	4	21

Taking into consideration the number of requests presented in the table above, we may conclude that the request directed to the hearer is the most common perspective used by the native speakers of German, regardless of the social distance between the partners in the communication or the power of the speaker and the hearer. In the following section we will present the most common modification devices used by native speakers of German when making requests.

6. Linguistic devices for request modification used by native German speakers

As it was already explained earlier in this paper, speech act modification means application of certain linguistic devices with the aim of changing the force of the speech act in focus. We further examine the internal modification devices we were able to observe in the written answers of the native German speakers involved in this study.

One of the most common internal modification device is the use of the modifier *bitte* (*please*) which plays the role of a downgrader, as in the examples below:

- *Bitte* geben Sie mir die Möglichkeit zu einer Verlängerung, damit ich die Arbeit zu Ende bringen kann!
- Herr Ober, bringen Sie mir *bitte* noch die Kräutercreme?
- Könnte ich *bitte* einen Zeitaufschub bekommen?
- Kannst du mir *bitte* dein Vorlesungsskript leihen, damit ich für die Prüfung lernen kann?
- Kannst du *bitte* dein Auto wegfahren, mein Vater kommt gleich von der Arbeit und möchte es in die Garage fahren.
- Kannst du mir *bitte* meine Zigarette anzünden?
- Kannst du den Platz *bitte* freimachen?!
- Darf ich *bitte* Ihre Namen und Dienstnummer wissen?
- Kannst Du mir *bitte* die Arbeit zum Kopieren ausleihen?
- *Bitte* stell dein Auto sofort an eine andere Stelle, mein Vater kommt gleich nach Hause. etc.

The above written examples state that the modifier *bitte* (*please*) as a modification device is used in a variety of situations, which was supported by the written answers of the native speakers of German, regardless of the social distance between the speaker and the hearer or the power of the hearer. There are no rules in using the lexeme *bitte* in the context of the perspective expressing a request. *Bitte* is considered a modification device of a speech act of requesting and it is used in interrogative, declarative or imperative sentences expressing a request, with the aim of mitigating the intention expressed by the speech act of requesting.

Another “downgrader” which was frequently used in the written answers in the DCT was the adverb/particle *vielleicht*:

- Könnten Sie mich *vielleicht* mitnehmen?
- Könntest du mir *vielleicht* 100 Euro leihen?
- Würden Sie mich *vielleicht* vorlassen?
- Haben Sie *vielleicht* Feuer?
- Wäre es *vielleicht* möglich eine Verlängerung zu bekommen?
- Hätten Sie *vielleicht* noch einen Platz im Auto frei?
- Könntest du mir *vielleicht* deine Mitschriften leihen?
- Könnte ich *vielleicht* bei euch mitfahren?
- *Vielleicht* finden Sie etwas Zeit, mir zu erklären, wie ich meine Arbeit für Sozialkunde verbessern könnte.
- Sag mal Judith, kannst du mir *vielleicht* dein Vorlesungsskript leihen?
- Können Sie *vielleicht* über meine Arbeit nochmal drüber schauen und mir genauer erklären, wieso meine schlechter bewertet wurde?
- Besteht die Möglichkeit, dass Sie mich *vielleicht* vorlassen?
- Wären Sie *vielleicht* so nett und würden Sie mich mit nach Hause nehmen?
- Ist das *vielleicht* eine Lösung?

In many examples, the adverb *eventuell* is used in the same way as the adverb *vielleicht*:

- *Würdest du mir **eventuell** dein Vorlesungsskript ausleihen?*
- *Haben Sie **eventuell** für mich einen freien Platz in Ihrem Auto?*
- *Könntest du mir **eventuell** 100 Euro leihen?*
- *Besteht **eventuell** die Möglichkeit meinen Abgabetermin um ein bis zwei Tage zu verschieben?*

Naturally, these two adverbs, *vielleicht* and *eventuell* are not always used as downgraders, thus mitigating the speech act of request. They can also be used as “upgraders” emphasizing the degree of certainty or obligation, and have the function of obligatory or compulsory indicators. For example, in the situation when someone else has taken someone’s seat on a train/bus, these adverbs express the polite request of the speaker in form of a suggestion:

- *Wäre super, wenn du dich **eventuell** woanders hinsetzen könntest.*
- *Könntest Du **vielleicht** nach einem anderen Platz Ausschau halten?*

As it can be seen from the above responses referring to different situations, expressing the speech act of *request*, it can be stated that this speech act is mostly conveyed by using modal verbs: *können*, *möchten*, *dürfen*, and *wollen*.

- ***Kannst** du mir deine Mitschrift bis morgen geben?*
- ***Darf** ich mit Ihnen nach Hause fahren?*
- *Wir **möchten** Sie gern einladen, uns Ihre Sicht der Dinge zu erläutern und mit uns zu diskutieren.*
- *Ich **möchte**, dass Sie meine Arbeit noch mal kontrollieren.*
- *Herr Lehrer, ich habe eine Frage zu meiner Arbeit, **können** wir diese zusammen durchgehen?*
- ***Können** Sie mir eine Verlängerung anbieten?*
- ***Wollen** Sie sich nicht wenigstens entschuldigen?*

Thus, the conjunctive form of the modal verbs is used more frequently than their indicative conjugated present forms, to express a request:

- ***Dürfte** ich die Seminararbeit nun erst in einer Woche abgeben?*
- ***Könnten** Sie mich mitnehmen?*
- ***Könnten** Sie mir die noch einmal genauer erläutern?*
- *Sie **könnten** sich wenigstens bei mir entschuldigen und sich erkundigen, ob ich verletzt bin, so wie es von jedem normalen Menschen erwartet würde!*

Apart from the conjugated forms of the modal verbs, the conjunctive forms of the verbs were also used by the native speakers of German to express a request, a

fact that occurred also in Macedonian foreign language learners to express politeness.

Moreover, the use of the conjunctive forms of the auxiliary verbs *haben* - *hätten* (to have), *sein* - *wären* (to be) and *werden* - *würden* (to become, to get, would) is understood as a (strict) command:

- **Hätten** Sie vielleicht noch einen Platz im Auto für mich frei?
- **Hätten** Sie mal Feuer für mich?
- **Wären** Sie eventuell bereit, die Rede zu halten?
- **Wären** Sie so nett und würden Sie mich mitnehmen?
- **Würden** Sie mir bitte Feuer geben?
- **Würden** Sie sich meine Arbeit nochmal anschauen?
- **Würden** Sie meine Abgabefrist bitte verschieben?

In rare cases, the particle *mal* is used in combination with modal verbs to express the urgency of the request made by the speaker:

- 'Tschuldigung, darf ich **mal** ihre Streichhölzer benutzen?
- Kann ich mir bitte **mal** dein Skript von letzter Woche ausleihen?
- Hey, hättest du **mal** kurz Feuer?
- Entschuldigung, darf ich mich **mal** vordrängeln?
- Sehen Sie **mal**, ich habe eine Platzkarte für diesen Platz, würden Sie mich bitte setzen lassen?
- Kannst du **mal** schnell das Auto woanders parken?

7. Conclusion

The speech act of *request* is the most common speech act in everyday living, the purpose of which is to try to get or to force the hearer to do something. This paper presents the results of a research conducted among native speakers of German on how they modify their requests to vary the effect. Depending on different kinds of context variables, power, social distance and degree of imposition presented in the situations analyzed in this research, it can be concluded that there is a variety of modification devices used when a request is formulated with perspective to the speaker, to the hearer, from a common perspective or as an impersonal request. The most common modification devices used, are: *bitte*, *vielleicht*, *eventuell*, *mal*, the modal verbs in their conjugated and present forms, as well as the conjunctive forms of the auxiliary verbs *haben* and *sein* (to have and to be). The findings of this research indicate that the German native speakers predominantly formulate this speech act with hearer perspective. Native German speakers have at their disposal a variety of internal modification devices which function is to mitigate requests. To express a *request* in their written expression, German native speakers mostly use the particle *mal*, which also expresses urgency and impatience.

References

- Beebe, L. M. & Cummings, M.C. (1996). *Natural speech act versus written questionnaire data: How data collection method affects speech act performance*. In S.M. Gass and J. Neu (Eds.). *Speech Acts across Cultures* (p. 65-86). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Billmyer, K. A. (2000). Investigating instrument-based pragmatic variability: Effects of enhancing discourse completion tests. *Applied Linguistics*, 21/4, 517-552.
- Blum-Kulka, S. (1982). Learning to Say What You Mean in a Second Language: A Study of Speech Act Performance of Learners of Hebrew as a Second Language. *Applied Linguistics* 3: 29-59.
- Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G. (1989). *Cross-cultural pragmatics: request and apologies*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Ellis, R. (1994). *The study of second language acquisition*. Oxford: Oxford University Press.
- Fraser, B. (1978). Acquiring social competence in a second language, *RELC Journal* 9 (2): 1-21.
- Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*, 269-293. Harmondsworth, England: Penguin Books.
- Karin, A. Christoph, R. (2015). *Corpus pragmatics: A handbook*. Cambridge University Press. ISBN: 978-1-107-01504-3.
- Kasper, G. (1992). Pragmatic transfer. *Second Language Research* 8(2):203-231.
- McNamara, T. F., & Roever, C. (2006). *Language testing: The social dimension*. Oxford, UK: Basil Blackwell.
- Salgado, E.F. (2011). *The pragmatics of requests and apologies: Developmental patterns of Mexican students*. Pragmatics & Beyond New Series. John Benjamins Publishing Company.
- Searle, J.R. (1979). A Taxonomy of Illocutionary Acts in: *Expression and meaning*. Cambridge: Cambridge University Press. 1-29
- Sifianou, M. (1999). *Politeness phenomena in England and Greece. A cross-cultural perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Thomas, J. (1983). Cross-cultural pragmatic failure. *Applied Linguistics* 4(2):91-112.
- Trosborg A. (1995). *Interlanguage pragmatics. Requests, Complains and Apologies*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Pierino Venuto

**UN'IPOTESI: LA NORMA TASSO.
L'IMPERFETTO SENZA LABIODENTALE: -EA -EVA¹ NEI CANTI
DI GIACOMO LEOPARDI**

Abstract: Il presente contributo trae spunto dalle *Implicazioni leopardiane* del 1947 di Gianfranco Contini. L'argomentazione tende a dimostrare l'interiorizzazione di un'ipotetica *norma Tasso* da parte di Giacomo Leopardi e si esamina in diacronia l'officina della sua lingua poetica; una norma che secondo il Tasso prescriverebbe in poesia un uso peculiare della desinenza dell'imperfetto con o senza dileguo della labiodentale (-*ea*, -*eva*) e seguirebbe una prassi consolidata: «*Aveva* fra 'l verso, non seguente vocale, non s'usa dal Petrarca o da' petrarchisti» (Tasso, 1575). Mediante uno spoglio del lessico poetico leopardiano – compiuto anche sulle riproduzioni degli autografi – e un esame delle cinque eccezioni contenute nella cantica giovanile del 1816, *L'Appressamento della morte*, s'intende dimostrare che l'anno cruciale per tale uso linguistico, nel quale Leopardi si dedica ad un attento esame e studio delle opere di e su Torquato Tasso, è il 1817. L'unica eccezione è nel verso 63 del *Frammento XXXIX* dei *Canti*, parziale rielaborazione della cantica del 1816. Seppur contenuta nella *Starita* del 1835, è smentita dall'autografo napoletano che confermerebbe in toto tale uso; è comunque da considerare al fine di accertare che l'ipotetica norma Tasso sia quantomeno una consolidata prassi scrittoria dell'originale, e petrarchista *sui generis*, Giacomo Leopardi. Attraverso l'ipotesi avanzata e l'analisi linguistica compiuta, si conferma dunque ancora una volta la tesi che la lingua poetica leopardiana è un *unicum* scaturente dalla genialità del poeta; è il prolifico germoglio ottocentesco che sa succhiare e riplasmare la linfa dall'albero della tradizione; è dunque una lingua poetica innovatrice senza causare grandi sussulti, perché assorbe e rigenera il canone petrarchesco e tassiano.

Parole chiave: Leopardi, norma Tasso, Canti, lingua poetica, imperfetto, labiodentale.

---

¹ E' indispensabile premettere che l'ipotesi avanzata in questo contributo riguarda soltanto le forme di imperfetto in -*eva*, -*ea* e non quelle in -*iva*, -*ia*. Infatti le forme in -*iva* sia nel Tasso che nel Leopardi non sembrano soggette alla ipotetica *norma* sulla quale argomenterò. Rammento inoltre che nell'indicativo imperfetto le «desinenze originarie – anche nella terza coniugazione – non presentavano la labiodentale, in continuazione di forme già latino-vulgari (*HABEAM, *BIBEAM in luogo di HABEBAM, BIBEBAM); i tipi *temeva* e *sentiva* – diffusisi già in epoca antica sul modello della prima coniugazione dove *v* era stabile (*amava*) – si sono imposti definitivamente solo in età moderna, dal momento che ancora nella prosa ottocentesca era molto diffuso l'imperfetto in -*ea*, -*ia*, almeno con alcuni verbi». (Serianni (1997, p. 290). Cfr. anche Rohlfs, 1966-1969, II, §§ 550-554, pp. 286-295.

Nel 1947 Gianfranco Contini rispondeva a Giuseppe De Robertis e analizzava con grande acume talune *Implicazioni leopardiane* (Contini, 1970, pp. 41-52); lo studioso di Domodossola esortava dunque ad una concordanza leopardiana allora mancante² e tracciava una regola generalizzante, ma con alcune sostanziali eccezioni, sull'*usus scribendi* del recanatese. In buona sostanza Contini giungeva ad affermare che relativamente alla desinenza dell'imperfetto nei *Canti* vigerebbe un consolidato uso del poeta così definito: «desinenza di tipo *-ea* all'interno del verso, dov'è monosillabica quando segua consonante [...]; desinenza di tipo *-ea* in fin di verso, dov'è sillabica [...]; desinenza di tipo *-eva* solo all'interno quando segua vocale e perciò sinalefe». (Contini, 1970, p. 43). Attraverso un accurato studio variantistico procedeva quindi ad esaminare le eccezioni, relegandole e isolandole attraverso motivazioni metriche, o di dettati prosastici, o di complessi descrittivo-elegiaci. Sin qui il Contini, ma le motivazioni delle scelte leopardiane mi appaiono comunque meritevoli di ulteriori approfondimenti.

Quelle enunciate dal Contini non sono anzitutto le uniche eccezioni; ve n'è una in particolare che credo possa assumere un rilievo peculiare ed è quella del v. 63 del *Frammento XXXIX*:

E cresceva³ la pioggia e la bufera.

Dall'interrogazione tramite la LIZ e dallo spoglio sono emersi alcuni dati interessanti: nei *Canti* leopardiani vi sono infatti 17 forme di imperfetto in *-eva* con 19 occorrenze; di queste ben 5 si trovano nei 76 versi del *Frammento XXXIX*.⁴ Un dato estremamente sproorzionato se visto nel complesso dei quarantuno *Canti*, ma pur sempre da tenere ben fermo al fine di avanzare una mia ipotesi che, opportunamente suffragata, possa evidenziare un canone diacronicamente maturato nella lingua poetica del Leopardi. Serianni (2001, p. 185) riferisce di una norma testimoniata dal Tasso «secondo la quale un verbo in *-eva* avrebbe potuto usarsi solo in fin di verso (dunque per servitù rimica) o davanti a vocale (dunque con oscuramento della vocale desinenziale per effetto della sinalefe)». La testimonianza del Tasso è contenuta in una lettera dell'ottobre 1575 a Luca Scalabrino (Molinari, 1995, pp. 252-253):

---

² Fra le più recenti Savoca, 1994.

³ Qui la desinenza priva di diletto della labiodentale è posta dinanzi a consonante e smentisce almeno in parte le predette enunciazioni continiane.

⁴ I dati sono ricavati dall'interrogazione della LIZ (Letteratura Italiana Zanichelli) e dallo spoglio compiuto sull'edizione critica Peruzzi (1998²) anche mediante la visione della riproduzione fotografica degli autografi. Ho effettuato i dovuti riscontri anche sull'edizione critica De Robertis (1984). Si tenga presente che l'edizione De Robertis (1984) utilizza rispetto all'edizione Peruzzi (1998²) un diverso sistema di numerazione progressiva dei *Canti*: da 1 a 39 secondo l'edizione Starita 1835, cui si aggiungono i *Canti*, pubblicati postumi, 40. *Il Tramonto della luna* e 41. *La Ginestra*. La numerazione che qui utilizzo è quella dell'edizione Peruzzi, (1998²). Ho inoltre adoperato per ulteriori conferme l'edizione critica, con supporto digitale che permette la visione degli autografi, diretta da Gavazzoni (2006).

“*Aveva* fra ‘l verso, non seguente vocale, non s’usa dal Petrarca o da’ petrarchisti; né io intendo allontanarmi da loro esempio, non tanto perch’io la stimi grand’imperfezione di numero,⁵ quanto perché mi pare che ‘l cercar brighe, dove si possano schivar con suo onore, sia da cervel gagliardo e contenzioso. Si che mi sarà cara ogni diligenza che ‘l Signore usará per rimuovere da’ miei versi tutte le parole simili: e ‘l supplico e scongiuro a seguir come ha cominciato”.

Quella di cui il Tasso scrive e argomenta sarebbe dunque una vera e propria norma, una regola, o forse e più propriamente una semplice prassi scrittoria non altrimenti conosciuta né dal Serianni, né da altri studiosi⁶ e con agilità – spero non infruttuosa – potrei ipoteticamente chiamare quest’ultima *norma Tasso*, considerando che è stato il primo allo stato attuale degli studi a parlarne. È una *norma* – quella enunciata dal Tasso – che riguarda soltanto le desinenze dell’imperfetto in *-eva*; è lo stesso Tasso infatti che la applica o la fa applicare scrupolosamente nella *Gerusalemme Liberata*: tutte le 35 forme realizzate in 64 occorrenze di imperfetto in *-eva* sono seguite all’interno del verso da parole che iniziano per vocale oppure, e nettamente minoritarie (6 su 64), si trovano alla fine del verso⁷. Non può dirsi la medesima cosa per le desinenze in *-iva* per le quali ho riscontrato tre versi in cui tale imperfetto è seguito da consonante.⁸ Ciò come utile elemento di prova del fatto che la regola di cui Tasso parla, sebbene non la consideri importante, valga solo per gli imperfetti in *-eva*, *-ea*.

Riprendo dunque a quanto affermato dal Contini nel 1947; mi sembra che lo studioso rischi di straripare oltre gli effettivi usi del Leopardi per due ragioni. Anzitutto generalizza un uso, ma deve dar conto di ben tre eccezioni di *-eva* in fin di verso (*Sopra il ritratto...*, 37; *La vita solitaria*, 95; *Consalvo*, 39),⁹ liquidandole, dicevo, con argomentazioni acute e finissime ma talvolta non totalmente assorbenti. Sull’occorrenza *-eva* dell’imperfetto e desinenza alternativa *-ea* è stato dimostrato che la seconda forma per verbi di ampio uso e frequente occorrenza è ben attestata non solo in poesia ma anche nella prosa del secondo Settecento, anche se si riconosce che la forma con dileguo è tipica della poesia,¹⁰ sarebbero dunque anche

⁵ «difetto, vizio di ritmo» Molinari 1995, p. 252 n.

⁶ Lo stesso Serianni (2001, p.185 n.) sulla base di un accurato riscontro ammette che la «norma ha qualche fondamento nel Petrarca», rimandando allo studio del Vitale (1996) che «ha ridimensionato la portata del monolinguisimo petrarchesco» di continiana memoria (Serianni, 2001, pp. 38-39).

⁷ Il dato è stato ottenuto dalla LIZ e riscontrato manualmente sull’edizione Caretti (1993) della *Gerusalemme Liberata*.

⁸ *Canto* 6.103; *Canto* 14.31; *Canto* 8.57.

⁹ aspetto, / E dalle menti insieme / Quel che da lui *moveva*/ Ammirabil concetto, si dilegua. / Desiderii infiniti / E visioni - *Sopra il ritratto*.37; spaziosi campi / M’apri alla vista. Ed ancor io *soleva*/ Bench’innocente io fossi, il tuo vezzoso / Raggio - *La vita solitaria*.95; diparte e dice./ Addio per sempre. E contraddir *voleva*/ Dissimulando l’appressar del fato, / Al moribondo. - *Consalvo*.39.

¹⁰ «[...] nella prosa del secondo Settecento, in alcuni verbi di largo uso, la forma dell’imperfetto con dileguo della labiodentale è molto comune e diafasicamente neutra. L’uso di forme come *avea*, e poi di *parea*, *dicea* ecc. è troppo esteso per poter essere ricondotto a motivazioni stilistiche. Invece, chi fra gli scrittori estende l’uscita in *-ea* a tutte, o a quasi tutte le forme verbali, connota la sua prosa in senso alto: queste forme erano pur sempre più familiari al linguaggio della poesia che a quello della prosa. [...] Insomma: a parte *avea* e qualche altro verbo, un alto grado di permeabilità al tipo in *-ea*

in poesia forme alternative e senza particolari implicazioni, se non di natura metrica o stilistica? Non è così, o non credo lo sia per l'originale lingua poetica del Leopardi. In secondo luogo, anticipavo, quella che ho chiamato *norma Tasso* è quasi integralmente riscontrabile nel Petrarca lirico.¹¹ Questo dato e l'ormai consolidatissimo e *sui generis* petrarchismo leopardiano spingono verso un'ulteriore riflessione. I *Canti* hanno 17 forme con 19 occorrenze in *-eva* e 48 forme con 79 occorrenze in *-ea*. Il rapporto delle occorrenze è dunque di oltre una su quattro. Appare chiaro che nella poesia dei *Canti -ea* è certamente la desinenza imperfettiva del verso e sin qui nulla di nuovo, poiché già dal Settecento «il tipo abituale della lirica era, o appariva, *-ea*» (Serianni, 2001, p. 185). Ma c'è di più. La *norma Tasso* sembra essere rispettata dal Leopardi con l'unica eccezione di cui abbiamo detto: il v.63 del *Frammento XXXIX*; un Leopardi peraltro che in altri luoghi della propria poesia dal 1817, e spiegherò l'importanza di questa data, è categorico nell'applicare questa *norma*. Infatti da un riscontro operato con la LIZ, riguardante non soltanto i *Canti* ma anche i *Paralipomeni della Batracomiomachia* e le *Poesie varie*,¹² emerge con assoluta chiarezza che la desinenza *-eva* si trova sempre dinanzi a vocale all'interno del verso o in clausola. Accade sempre nelle ottave dei *Paralipomeni*, opera della maturità poetica del Leopardi e anche nelle poesie varie non ricomprese a vario titolo nei *Canti*. È pur vero che ben cinque imperfetti in *-eva* davanti a consonante nell'*Appressamento della morte*¹³ sembrerebbero smentire quanto affermato.¹⁴ Tuttavia la Cantica del 1816 credo sia la classica eccezione proprio perché antecedente al 1817: un anno che rappresenta una cesura netta nell'officina linguistica del poeta; un anno di riflessione e di svolta; un anno nel quale – e non a caso – la riflessione linguistica e la sensibilità poetica del Leopardi si misurano anche con gli scritti teorici di e su Torquato Tasso. L'*Appressamento della morte* del 1816 è infatti poco più di un apprendistato; è pertanto il frutto di un Leopardi appena diciottenne ed è un «esempio di versi studiatamente ricchi di arcaismi trecenteschi [...] (*atere* 'aiutare', *roggio* 'rosso' ecc.)» (Migliorini-Ghinassi 2000, p. 586). Acutamente infatti c'è chi ha parlato di «effetto-antico nelle poesie giovanili» (Serianni, 2001, pp. 27-29) dei poeti sette-ottocenteschi, riferendosi ad una vera e propria iniziazione per appropriarsi dei diversi generi della tradizione poetica. Inoltre proprio le 5 eccezioni dell' *l'Appressamento della morte*

testimonia la volontà di dare una patina letteraria alla scrittura: se queste forme non erano esclusive, erano certo più caratteristiche della lingua poetica.» (Patota, 1987, pp. 204-205).

¹¹ Cfr. Vitale 1996, p. 192. Un'unica eccezione in 230.11: *ch'i'v'aggiungeva col penser a pena*. Nella propria edizione delle *Rime* Leopardi glossa *l'aggiungeva* con *giungeva*. (Petrarca, 1957, p. 310 n.11).

¹² Il Data Base Testuale della LIZ si basa sull'edizione Flora del 1958.

¹³ Mai pubblicato vivente il poeta.

¹⁴1) Bella, che vinto è 'ngegno di poeta./ *Spandeva* suo chiaror per ogni banda/La sorella del sole, - *Appressamento, canto 1.7*

2) al vento./ E 'l mesto rosignol che sempre piagne/ *Diceva* tra le frasche suo lamento./ Chiaro apparian da lungi - *Appressamento, canto 1.12*

3) E 'ntanto tra le frasche crescea 'l vento./ E *sbatteva* le piante del bel loco./ E si faceva più - *Appressamento, canto 1.42*

4) veniami 'ncontra come fera/ Ruggiando orribilmente senza posa./ E *cresceva* la pioggia e la bufera./ E ne la selva - *Appressamento, canto 1.69*

5) che 'l turbo placasi e vien meno./ Ed i' *vedeva* gente molta e magna/ Passar non lunge innanzi a quel - *Appressamento, canto 2.10*

sono gli elementi di prova decisivi ai fini della nostra ipotesi. Nel comporre e rivedere i propri *Canti* Leopardi interviene decisamente in quattro casi su cinque, rielaborando per eliminazione o diversa posizione tali eccezioni nel *Frammento XXXIX*.

Occorrerà dunque indagare il *Frammento XXXIX* tentando di cavarne la conferma alla mia ipotesi. Il terzultimo dei frammenti leopardiani credo sia una miniera di preziose informazioni linguistiche cui attingere. Sebbene pubblicato soltanto nella Starita del 1835, quel frammento è di gran lunga anteriore; altro non è infatti se non il rielaborato rifacimento di un frammento del giovanile *Appressamento della morte* del 1816. Dopo quasi quattro lustri il poeta riprende in mano il manoscritto¹⁵ e vuole salvare «almeno una parte del *funereo* canto dall'oblio, a cui l'aveva condannato». (Fubini-Bigi, 1971,² p. 268). Rielaborandone la materia dantesca e la struttura volutamente arcaicizzante, il poeta ne riplasma entro taluni margini anche e soprattutto la lingua; ecco dunque che dai primi 82 vv. del *Canto I* dell'*Appressamento della morte* scaturiscono – rimodellati e riplasmati, maturi e voluti – i 76 vv. del *Frammento XXXIX*. Risultato: 5 imperfetti in *-eva* su un totale di 20 nei XLI *Canti* sono in quei versi; dunque ben il 25% delle occorrenze. Non solo, la riscrittura e la limatura conducono il poeta ad eliminare dai versi originari della cantica le eccezioni ai vv. 7, 12, e 42; spie queste di un ormai consolidato uso leopardiano e forse di una *norma* interiorizzata e applicata dal poeta.

Esamino dunque per completezza d'indagine le cinque occorrenze del *Frammento XXXIX*: *Spandeva*, v.7; *prometteva* v.24; *cresceva*, v.48; *cresceva*, v.63;

---

¹⁵ Formentin (1986, pp. 271-305) sostiene che il Leopardi attese ad una prima revisione integrale della Cantica tra il 1831 e il 1832: «le corrispondenze che legano strettamente la Cantica, il rifacimento e i primi due canti dei *Paralipomeni* spingono a credere che Leopardi si sia rimesso a lavorare intorno al poemetto giovanile tra il 1831 e il 1832, comunque non oltre il 1833 (e senz'altro non negli immediati paraggi della Starita), come starebbero a dimostrare le differenti abitudini grafiche a cui si attengono gli interventi di AN rispetto all'edizione del '35 nonché all'autografo del *Consalvo*, la cui stesura risale già al periodo fiorentino» (p. 283). Successivamente una parte del primo canto fu rielaborata per essere introdotta sotto forma di frammento nell'edizione napoletana dei *Canti*. La tesi del Formentin è dunque che «Leopardi tornò sul testo della Cantica in due momenti successivi, separati da un intervallo di tempo non brevissimo, e, quel che più conta in vista di due differenti progetti, dapprima la pubblicazione integrale e autonoma della Cantica, poi una pubblicazione parziale entro la cornice dei *Canti*. Quella che probabilmente all'inizio fu una scelta imposta da una condizione di necessità, si tramuta col tempo in un recupero che trova le sue ragioni nella simpatia per un motivo da sempre caro all'immaginazione leopardiana. Attraverso la trasposizione in senso simbolico effettuata all'altezza della stampa, Leopardi trasfonde nel vecchio brano qualcosa della sua tragica e patetica coscienza del morire di ogni speranza, vi lascia trasparire la lezione che si deve trarre dalla breve favola della vita: rende quei versi degni in qualche modo di sostare in margine alla grande poesia dei *Canti*» (p. 299). Il Genetelli (Delcò-Toschini – Genetelli, 2002, p. LIX n.) non accetta l'ipotesi del Formentin della prima revisione integrale tra il '32-33, motivando: «come sostenere che il Leopardi a quell'altezza cronologica (con alle spalle l'edizione milanese delle *Operette* e la fiorentina dei *Canti*), potesse avere in animo di pubblicare un poemetto di matrice strettamente cristiana, a ciò sospinto oltretutto da poco nobili motivi pecuniari? E si vedano pure le prove grafiche da noi qui di seguito addotte». Al di là della datazione di un rifacimento integrale della Cantica, che il Genetelli colloca «assai presto, e quindi non negli anni maturi» (p. LIX), quel che più interessa ai fini della nostra analisi è un dato, se non certo, fortemente probabile: nei dintorni cronologici ed editoriali della Starita il poeta ha effettivamente ripreso in mano il manoscritto per recuperarne quel frammento che è stato poi inserito nel corpus dei *Canti*.

taceva v.76. Nei vv. 7, 63 e 76 i tre imperfetti sono originari; appartengono alla stesura del 1816 e sono confermati nel cosiddetto *autografo pavense* edito da Zanino Volta nel 1862.¹⁶ Esemplificativa nel v. 7 *Spandeva il suo chiaror per ogni banda* l'unica variante rispetto all'autografo napoletano: l'inserimento dell'articolo il dopo *Spandeva* con conseguente oscuramento della vocale per sinalefe e probabile rispetto della *norma Tasso*. Il *prometteva* v.24 rientra fra le numerose correzioni e varianti dei primi 82 vv. e crea sinalefe con il seguente *era*; l'intero verso risulta pertanto quasi interamente riscritto:

24 *Onde speme nutria di quel più grande* (*Appressamento...*)
24 *Che il cor le prometteva era più grande* (*Canti*).

Mutata la materia, si trasformano le strutture linguistiche e il lessico poetico di questo frammento. Un Leopardi ormai maturo sta giocando anche e soprattutto una partita linguistica con sé stesso diciottenne e questo frammento, col quale il poeta vuole preservare qualche briciola di una lontana poesia che non sentiva più sua, è la risultante di un Leopardi dall'animo profondamente trasformato ma che nuovamente sembra presagire la fine; fine che non tarderà a giungere.

Un altro verso interessante per dimostrare la nostra ipotesi è il 48:

1816 An¹⁷ E crescea l'ombra a lo¹⁸ 'ngrossar del nembo
1816 V E crescea 'l bujo a lo 'ngrossar del nembo

L'autografo napoletano che prelude all'edizione Starita contiene anche talune di quelle microvarianti, di natura soprattutto grammaticale, con cui il poeta eliminerà «l'effetto antico nelle poesie giovanili» (Serianni, 2001, p.27): arcaismi, preposizioni analitiche, apocope postvocalica, aferesi di *i* in parole comincianti per *-in* o per *-im* ecc. Ed ecco riplasmato linguisticamente il v.48

E il suon cresceva all'appressar del nembo.

La forma dell'imperfetto con dileguo di labiodentale del verso dell'*Appressamento* dinanzi a consonante riacquista la *v* intervocalica dinanzi a vocale e dunque sinalefe. Credo sia questo un altro momento emblematico in cui è possibile cogliere il Leopardi lirico dinanzi a quella che abbiamo definito *norma Tasso*; in piena maturità il poeta applica scrupolosamente questa regola. È vero che alla base delle sue scelte vi sono spesso e soprattutto ragioni puramente foniche, musicali e metriche,¹⁹ tuttavia la fortissima ed ormai consapevolmente maturata

---

¹⁶ Per ulteriori dettagli cfr. Peruzzi 1998,² I, pp. 625-45; II, pp. 269-277.

¹⁷ Con An s'intende l'autografo napoletano, con V quello pavense dell'*Appressamento della morte*.

¹⁸ Sulla ratio correttoria delle preposizioni analitiche si veda soprattutto Girardi, [1994] ora 2000, pp. 65-69.

¹⁹ E' lo stesso Leopardi ad affermarlo teoricamente, riferendosi alla rima *Zib*. 1907: «Ne' versi rimati, per quanto la rima paia spontanea, e sia lungi dal parere stracchiata, possiamo dire per esperienza di chi compone, che il concetto è mezzo del poeta, mezzo della rima, e talvolta un terzo di quello, e due di questa, talvolta tutto della sola rima. Ma ben pochi sono quelli che appartengono interam. Al solo poeta, quantunque non paiono stentati, anzi nati dalla cosa (13.Ott.1821.)» Sull'importanza degli

suggerzione petrarchesca, filtrata – fors'anche teoricamente ma di certo linguisticamente – attraverso il Tasso, credo si sia connaturata dentro l'affilatissima lima linguistica della sua officina poetica e abbia magari agito di rimando.

Non sarei tuttavia onesto se non analizzassi infine l'unica eccezione a quest'uso leopardiano, il v. 63:

E cresceva la pioggia e la bufera

Il verso è del 1816 e tale sembrerebbe essere rimasto sino alla revisione per la Starita del 1835. Si potrebbe dunque obiettare che l'uso con o senza dileguo della labiodontale in Leopardi risulterebbe neutro o dovuto a pure motivazioni metriche. Di contro, oltre le argomentazione svolte sopra, va evidenziato che il v. 63 del 1816 precede quella che sarà un'accurata frequentazione delle opere del Tasso e del *pelagaccio dei Critici del Tasso*,²⁰ iniziata dal Leopardi su stimolo del Giordani nell'autunno del 1817²¹. Si hanno inoltre precisi riscontri nello *Zibaldone* che confermano la lettura anche delle *Lettere poetiche*²² e ciò potrebbe confermare ulteriormente la mia ipotesi qualora si consideri che il Leopardi in questa fase non cerca altro che «lingua e poi lingua».²³ Forse ciò chiarisce lo spartiacque rappresentato dal 1817 e di cui abbiamo anticipato l'importanza. L'*Appressamento*

aspetti fonici, musicali e metrici in Leopardi si vedano Beccaria, 1975, p. 179; Nencioni, 1988, pp. 380-383; Beccaria, 1993, pp. 693-697; Girardi, 2000, pp. 43-51

²⁰ Pacella 1991, III, p.489: «Leopardi cominciò sistematicamente a leggere il Tasso nell'autunno del 1817». Alcune lettere al Giordani del 1817 e del 1818 confermano un Leopardi assorto nella lettura non solo del Tasso, ma anche dei suoi interpreti linguistici, o per l'appunto e con malcelato sarcasmo *pelagaccio dei Critici del Tasso*.

²¹ *Lettera a Pietro Giordani – Piacenza. Recanati, 21 Novembre 1817*: «[...] Poco prima di ricevere le vostre ultime, avea cominciato a leggere il Tasso, e il vostro consiglio intorno alle prose che vanno lette, m'è arrivato opportunissimo, perché già quelle sue scolastiche mi facevano dare indietro [...]». (TPTP, 1997, p.1156). *Lettera a Pietro Giordani – Milano. Recanati, 22 dicembre 1817*: «[...] ho voluto anche dare un'occhiata a quelle Cruscate e Stacciate e 'nfarinature e 'nferrigierie che stanno dintorno alla *Gerusalemme*, la qual cosa m'ha portato più avanti ch'io non credea né volea.[...]» (TPTP, 1997, p. 1158). *Lettera a Pietro Giordani – Milano, Recanati 16 Gennaio 1818*: «[...] Oh non crediate ch'io mi sia voluto impantanare in quel pelagaccio dei Critici del Tasso. Fate conto che ogni mezzo tomo non m'abbia rubato più di una o due sere, e che io non ci abbia cercato altro che lingua e poi lingua. [...]» (TPTP, 1997, p.1159).

²² Non è agevole dimostrare con esattezza a quale altezza temporale il Leopardi legga le *Lettere poetiche*; del resto non rientra nella mia analisi questa ricostruzione filologica, ma non posso escludere che questa lettura avvenga proprio nel 1817; basta infatti osservare che il 20 dicembre 1826 – nove anni dopo l'inizio di questa assidua frequentazione del Tasso – il Leopardi le cita espressamente: [...] **V. il Tasso Apologia agli Acc. Della Crusca, opp. Ed. del mauro. T. 2. p. 309. e le Lettere poetiche, dove si vede che il Tasso veniva facendo comunicare al Barga i pezzi del suo poema in iscriverlo, per avere il suo parere. Zib. 4237**; in queste facciate il Leopardi annotava una notizia **poco nota oggidì, e curiosa da sapersi Zib. 4236**: la coincidenza temporale e di argomento fra la *Gerusalemme* e la *Siriade*, un poema latino in dodici libri di Pietro Angelio, o degli Angeli da Barga Il recanatese comunque, e questo è il dato che ci interessa, conosce il Tasso attraverso l'edizione settecentesca curata da Giuseppe Mauro: *Delle Opere di Torquato Tasso con le controversie sopra la «Gerusalemme liberata» con le annotazioni intere di varj autori, notabilmente in questa impressione accresciute*, Venezia 1735-1742, 12 voll. [il vol. I era apparso nel 1722 con titolo diverso: *le Opere di Torquato Tasso raccolte da Giuseppe Mauro*, vol. I, Venezia, 1722] (l'indicazione bibliografica è stata desunta dalla pregevolissima edizione critica Pacella, III, p. 458).

²³ *Lettera a Pietro Giordani – Milano, Recanati 16 Gennaio 1818*. (TPTP, 1997, p.1159).

della morte non rispetta la norma Tasso dal momento che credo preceda quest'assidua frequentazione del Tasso nel 1817. Non così la coeva e successiva poesia, variamente stratificata e andata a confluire in quel *corpus* – omnicomprendivo e diacronicamente stratificato in almeno cinque momenti fondamentali – cui il Leopardi diede il titolo definitivo di *Canti* pochi anni prima della morte. Perché dunque il poeta non corregge quel verso? A ben guardare e in verità il verso è corretto: l'autografo napoletano infatti reca:

Sormontavan la pioggia e la bufera

Nella Starita però riappare *E cresceva...* il cui perché non saprei spiegare, o forse non ho avuto la forza e la capacità, l'ardore e la competenza per formulare un'ipotesi che potesse avere finanche un minimo fondamento di ragionevolezza; difficile infatti sostenere che si tratti di un errore dell'editore, anche se i rapporti – soprattutto di natura economica – tra il Leopardi e lo Starita sono stati pessimi; difficile e poco plausibile soprattutto perché dovrei ipotizzare e ragionevolmente smentire un non adeguato controllo dell'edizione da parte del poeta: possibile certo, ma poco probabile. Semplicemente non ho voluto dunque inserire e aggiungere superfetazioni linguistiche a quelle che probabilmente già emergeranno dalla mia ipotesi e dall'analisi compiuta.

Permane comunque la consapevolezza che – anche attraverso l'ipotesi avanzata e l'analisi linguistica compiuta – sembra fuor di dubbio e anzi si conferma ancora una volta la tesi che la lingua poetica leopardiana è un *unicum* scaturente dalla grandezza del poeta: un gigante della letteratura italiana che sfugge a compressioni e rigidi incasellamenti. La poesia leopardiana è il grande germoglio ottocentesco che sa succhiare e magnificamente riplasmare la linfa linguistica dell'albero della tradizione; è dunque innovativa senza causare grandi sussulti perché «si riallaccia alla tradizione petrarchesca e tassiana» (Marazzini, 2004, p. 198); pertanto la metaforica e plurisecolare autostrada della poesia italiana di cui parla Quondam (1991, pp. 21-23) ha sì il suo *casello* di entrata in Petrarca e quello di uscita in Leopardi, ma credo che questa grande arteria, nella quale scorrono accanto ai grandi della poesia italiana gli innumerevoli globuli rossi gregari (la foltissima schiera dei petrarchisti minori e minimi) abbia un'ampia stazione di rifornimento, di sosta e, perché no, di riflessione e meditazione sulla lingua poetica: questa vasta area di sosta è il tormentato e geniale mondo poetico di Torquato Tasso.

Bibliografia

- Beccaria, G. L. (1975). *L'autonomia del significante*. Torino. Einaudi.
- Beccaria, G. L. (1975). 1.7 Giacomo Leopardi. [La letteratura in versi] dal Settecento al Novecento. In L. Serianni e P. Trifone, *Storia della lingua Italiana. 1. I luoghi della codificazione*. Torino: Einaudi. 693-97.
- Caretti, L (1993). T. Tasso. *Gerusalemme liberata*. A cura di L. Caretti. Torino, Einaudi. [1a ed. 1971].
- Contini, G., (1970). *Implicazioni leopardiane* [1947], in *Varianti e altra linguistica*, Einaudi, Torino, pp. 41-52.

- De Robertis, D. (1984). G. Leopardi, *Canti*, edizione critica e autografi, a cura di D. De Robertis. Milano. Il Polifilo. 2 voll.
- De Robertis, D. (1987). *Le ultime volontà di Leopardi: la Starita con correzioni autografe*, in *Italianistica.*, XVI, n.3 pp. 381-90.
- Delcò Toschini, S.-Genetelli, C. (2002). G. Leopardi, *Appressamento della morte*. Edizione critica a cura di S. Delcò Toschini, introduzione e commento di C. Genetelli. Roma-Padova. Antenore.
- Formentin, V. (1986). Un recupero leopardiano: il frammento XXXIX dei Canti. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia*, Vol. 16, 1, s. 3, 271-305.
- Fubini, M.-Bigi, E. (1971²). G. Leopardi. *Canti*. Con introduzione e commento di M.Fubini edizione rifatta con la collaborazione di E. Bigi. Torino. Loescher.
- Girardi, A. (2000) = Antonio G., *Lingua e pensiero nei «Canti» di Leopardi*, Venezia. Marsilio.
- LIZ (1998³). *Letteratura italiana Zanichelli. Cd rom dei testi della letteratura italiana*. A cura di P. Stoppelli ed E. Picchi. Bologna. Zanichelli.
- Migliorini, B. (2000). *Storia della lingua italiana*, introduzione di G. Ghinassi, Bompiani, Milano [1^a ed. Firenze. Sansoni. 1960].
- Molinari, C. (1995) = T. Tasso, *Lettere poetiche*. A cura di C. Molinari. Parma. Fondazione Pietro Bembo-Guanda.
- Pacella, G. (1991). G. Leopardi, *Zibaldone di pensieri*. Edizione critica e annotata a cura di G. Pacella. Milano, Garzanti. 3 voll.
- Patota, G. (1987). L'“Ortis” e la prosa del secondo Settecento. *Studi di Grammatica Italiana*, XIII, 97-247.
- Nencioni, G. (1988). La lingua del Leopardi lirico. In G.Nencioni, *La lingua dei “Malavoglia” e altri scritti di prosa, poesia e memoria*, Napoli: Morano.
- Peruzzi, E. (1998²). G. Leopardi, *Canti*, edizione critica e fotografica degli autografi a cura di E. Peruzzi. Milano. Rizzoli-Cnsl. 2 voll.[1^a ed. 1981].
- Petrarca, F. (1957). *Le Rime con le note di Giacomo Leopardi*, Cremonese, Roma.
- Quondam, A. (1991). *Il naso di Laura. Lingua e poesia nella tradizione del Classicismo*. Ferrara, Modena. ISR, Panini.
- Rohlf's, G. (1966-69). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. Torino. Einaudi. 3 voll.
- Savoca, G. (1994). *Concordanza dei «Canti» di Giacomo Leopardi. Concordanza, Liste di frequenza, Indici*, Firenze. Olschki.
- Serianni, L. (1997). *Italiano*. Con la collaborazione di A. Castelvechi, glossario di G. Patota, Milano, Garzanti. [1^a ed. UTET, 1988]. Cito dalla ristampa del 2015.
- Serianni, L. (1989). *Il primo Ottocento (Storia della lingua italiana a cura di F. Bruni)*, Bologna. Il Mulino.
- Serianni, L. (2001). *Introduzione alla lingua poetica italiana*, Carocci, Roma.
- Tommaseo-Bellini [1865-1879] (2004). *Dizionario della lingua italiana*, Unione Tipografico-Editrice Torinese, Torino. [edizione 2004 in cd-rom da cui cito. Bologna. Zanichelli].
- TPTP (1997) = G. Leopardi, *Tutte le poesie e tutte le prose*, a cura di L. Felici e E. Trevi. Roma. Newton & Compton.
- Vitale, M. (1996). *La lingua del Canzoniere (“Rerum vulgarium fragmenta”) di Francesco Petrarca*. Padova. Antenore.
- Zib. Zibaldone di pensieri*. Si cita il numero della facciata dell'autografo napoletano.

Pierino Venuto

Hypothesis: Tasso's rule.

The Imperfect Tense without Labiodental: -Ea -Eva in the Giacomo Leopardi's Canti

Abstract: This essay is inspired by *Implicazioni leopardiane*, written by Contini in 1947. This argumentation wants to prove the internalization of an hypothetical *Tasso's rule* in Giacomo Leopardi's poetry and to diachronically examine the workshop on his poetical language; a standardisation that would require a particular use of the imperfect verbal tense suffix in poetry, with or without the disappearance of the labiodental (-ea, -eva), which would follow a stabilized procedure: «Aveva fra 'l verso, non seguente vocale, non s'usa dal Petrarca o da' petrarchisti» (Tasso, 1575). Through the examination of Leopardi's poetical lexis – also on autographs' reproductions – and an examination of the five exceptions included in his juvenile songs from 1816, *L'Appressamento della morte*, we want to prove that 1817 was the crucial year for this linguistic use – where Leopardi commits to a precise examination and study of all of Tasso's pieces and those about him. The only exception has been found in the line 63 of *Canti's Frammento XXXIX*, a partial rework on the *Appressamento*. Even if it is included in the 1835's *Starita*, it has been proved wrong by the Neapolitan autograph that would entirely confirm this use; however it has to be considered in order to presume that Tasso's hypothetical rule is at least a consolidated writing routine of the original Giacomo Leopardi, and Petrarchist *sui generis*. Through the accomplished linguistic analysis, we can confirm once more the thesis about Leopardi's poetry being an *unicum* sprung from Recanati's genius; that's the XIXth century's prolific germ able to absorb and reshape the lymph from the tradition's tree; therefore this is an innovating poetical language that doesn't provoke shocks, because it absorbs and restores Petrarch's and Tasso's standards.

Keywords: *Leopardi, Tasso's rule, Canti, poetical language, imperfect verbal, labiodental.*

Antonella Zapparrata

L'IMPORTANZA DELLA NUOVA LINGUA ITALIANA NE LA VITA MILITARE DI DE AMICIS

Abstract: La questione della lingua ottocentesca tra puristi e innovatori interessa anche Edmondo de Amicis che segue l'insegnamento manzoniano per ottenere una lingua nuova, punto d'incontro dei vari regionalismi del tempo, e nuovo simbolo di un'italianità in divenire. L'unità d'Italia, infatti, aveva permesso l'avvicinamento di stati singoli diversi tra loro, ma necessitava adesso di una nuova organizzazione per omologare le lingue e i modi di vivere dei nuovi cittadini italiani. L'insegnamento della lingua nelle scuole reggimentali diventa uno strumento di educazione e formazione della cittadinanza, dal momento che i soldati risultano essere i protagonisti di tale cambiamento, avendo combattuto per l'unità, e gli esponenti della nuova classe cittadina. De Amicis riprende la lezione manzoniana, mostrando grande ammirazione per lo scrittore maestro; cita infatti nella sua opera anche il romanzo manzoniano *I Promessi sposi*, confermando l'importanza della Provvidenza per la classe degli umili, che al tempo rappresentava perfettamente i nuovi italiani.

Parole chiave: *De Amicis, lingua italiana, Manzoni, innovazioni linguistiche, scuole reggimentali, Vita Militare.*

Introduzione

Nel 1867 Edmondo De Amicis iniziò a collaborare alla rivista *Italia militare* di Firenze, organo di propaganda del Ministero della Guerra, di cui fu anche per breve tempo Direttore e sul quale vennero pubblicati i *Bozzetti militari*. Dato l'immediato e ampio successo, gli stessi furono stampati in volume con il titolo *La vita militare. Bozzetti* con una prima edizione del 1868, una seconda del 1869 e infine la definitiva del 1880 cui seguì *Racconti militari. Libro di lettura ad uso delle scuole dell'esercito* (Firenze, 1869), entrambi ben presto adottati come libri di testo nelle scuole militari. Il primo dei bozzetti, *Una marcia come se ne danno tante*, fu scritto dal De Amicis su invito della rivista, che lo pubblicò nel numero del febbraio 1867, intendendo così dare una risposta, implicita ma chiara, all'appena uscito libro di I. U. Tarchetti, *Una nobile follia* (Milano, 1867), ispirato a una visione dell'esercito e della vita militare giudicata irriverente e trasgressiva. La ragione del successo immediato dei bozzetti sta proprio nell'esaltazione che il De Amicis faceva dell'esercito come istituzione simbolo di un'unità nazionale fortemente sentita, ma ancora non compiutamente realizzata. L'esercito, di cui l'autore parla, è il neonato esercito nazionale che alla prima importante prova bellica, del 1866, aveva dato prove infelici e deludenti e che aveva bisogno, pertanto, di un'efficace azione propagandistica verso l'opinione pubblica. La sollecitazione ai sentimenti di solidarietà, all'amore patriottico, alla comprensione

tra ufficiali e soldati e tra esercito e popolazione, è l'ingrediente di carattere morale e pedagogico che rimarrà uno dei motivi principali dell'intera produzione letteraria deamicisiana (Turletti V., 1908, pp. 407-410).

L'altra ragione di successo sta nella scelta linguistica e stilistica operata dal De Amicis sul modello del Manzoni e del manzonismo che produce quello stile "preciso e limpido" che molti anni dopo il Croce loderà come uno dei suoi principali pregi e che fu segnalato subito come elemento distintivo e apprezzabile da molti critici (B. Croce, 1947).

La lingua adoperata segue il modello del fiorentino parlato; si tratta di una lingua media, dal lessico definito, scevra di ricercatezze, raffinatezze e asperità lessicali e sintattiche tipiche di scrittori come il Carducci o come poi il D'Annunzio, sulla linea di un più o meno esplicito manzonismo (Borlenghi A., 1963).

Nella *Vita militare*, come avverrà anche nei libri di viaggio, il De Amicis si dimostra abilissimo nel mescolare, quasi a collage, diversi generi letterari; i bozzetti comprendono, infatti, racconti, apologhi, descrizioni quasi cronachistiche, appunti, memorie autobiografiche ed epistole in un impasto che rende il prodotto letterario gradevole e interessante per la ricostruzione del clima sociale e civile dell'epoca. Valga come esempio *L'esercito italiano durante il colera del 1867* (De Amicis E., 1869, pp. 283-348), stampato nel 1869 a Milano e poi rifuso nelle edizioni successive di *La vita militare*, resoconto della campagna in Sicilia, cui il De Amicis partecipò, per la lotta al colera, in cui il giovane scrittore sa rendere il senso di estraneità e di diffidenza della popolazione civile nei confronti dello Stato unitario e dell'esercito che lo rappresenta.

La successione dei bozzetti restituisce un chiaro quadro della vita da soldato: nei primi racconti, infatti, sono descritte le principali figure dell'esercito, come l'ufficiale di picchetto, l'ordinanza, il coscritto e la sentinella per dare un'idea delle mansioni dei diversi ruoli e del rapporto paterno tra gli ufficiali di più alto grado e i nuovi arrivati; nei bozzetti intitolati *La madre* (De Amicis E., 1869 pp. 61-78), *Una medaglia* (De Amicis, 1869, pp. 349-366), *Partenza e ritorno* (De Amicis E., 1869, p.382) sono, invece, analizzati i rapporti dei soldati con le proprie famiglie. Il legame con i genitori resta, ovviamente, sempre molto forte, nutrito dal continuo scambio di epistole che permettono alle famiglie di conoscere l'esatta posizione dei figlie e il loro stato d'animo e ai soldati di essere rincuorati dalle dolci parole affettuose delle madri. L'orgoglio materno nei confronti del figlio soldato è notevole in *Una medaglia*, in cui una madre assiste alla premiazione del figlio vivendo tale momento come uno dei più belli della vita; in *Una madre*, invece, la stessa percorre molti chilometri a piedi sapendo che il figlio fosse appena giunto in una cittadina vicina, pur di vederlo anche solo per un attimo.

Partenza e ritorno risulta particolarmente interessante: De Amicis racconta, infatti, questi due importanti momenti nella vita del soldato, quello in cui deve lasciare la famiglia per partire con l'esercito e quello in cui finalmente tornerà a casa e, pur essendo gravemente mutilato, l'affetto nei suoi confronti resterà lo stesso da parte di tutti; ciò a dimostrazione che il valore di un soldato è grandissimo e non può essere scalfito da nulla, anzi può solo essere accresciuto. Ulteriore elemento degno di nota del bozzetto è il rimando esplicito a Manzoni che l'autore fa nel momento in cui la madre del soldato in partenza gli mette in valigia una copia de I

Promessi sposi, suo romanzo preferito fin da bambino, quando lei glielo leggeva la sera. Il soldato leggerà pagine del testo durante le pause della sua vita militare e, in una delle lettere inviate a casa, ringrazierà la madre per il pensiero avuto e dirà che in guerra si legge molto di più, o per diletto o per ingegno, ciò per continuare a nutrire lo spirito avvilito da tutte le brutture cui è costretto ad assistere.

Nel racconto, la prosa narrativa è intervallata da lettere che il soldato scambia con la propria famiglia nelle quali descrive le proprie esperienze ed emozioni provate durante la campagna militare.

In quella inviata da Martellago il 17 Settembre si racconta che, dopo la guerra:

“...un altro fenomeno da notarsi è l’ardore della lettura che nasce vivissimo in tutti anche nei più alieni o per indole d’ingegno o per insufficienza di cultura da questa maniera di occupazione e di diletto. Tutti leggono, tutti cercano libri; il parroco del paese è stato costretto a mandare in giro tutti i volumi della sua biblioteca. A me che vado agli eccessi, come tu dici, in tutto, è venuta una vera mania; non è più voglia di libri quella ch’io sento, è fame, fame rabbiosa. Ma son sempre fedele al mio amore antico. Tutte le ore libere del giorno e della sera le passo leggendo e rileggendo e pensando e sviscerando questo caro, questo benedetto, questo santo romanzo I Promessi Sposi, mio eterno compagno ed amico, fonte per me di tante dolcezze, di tante consolazioni, e di quella eguale e soave tranquillità d’animo e di cuore, in cui ogni mio affetto si purifica e si rafforza, ogni mio pensiero s’innalza, e le cose e gli uomini e il mondo e la vita, tutto mi si presenta all’intelletto sotto il suo aspetto migliore, tutto circonfuso d’amore e di speranza. Non so come; ma la mia patria, il mio reggimento, te, gli amici, tutto sento d’amar di più e più nobilmente, meditando questo vangelo della letteratura...”. (De Amicis E., 1869, p. 382).

Chiara qui la posizione manzoniana dell’autore che cita l’opera principale del suo maestro come vangelo consolatorio del soldato lontano da casa. La lettura diventa, inoltre, strumento per superare e dimenticare le brutture della guerra e per dare nuova speranza al popolo. Altra abitudine tipica dei soldati, accompagnata dalla lettura è quella della scrittura: si scrivono lettere per restare in contatto con i propri cari e lo si fa scarabocchiando sul foglio parole inclinate verso l’alto a cercar l’ispirazione, dopo che da circa quattro mesi stanno imparando quell’alfabeto e quei termini che in precedenza avevano già letto in qualche libro (De Amicis E., 1869, p.236). L’alfabetizzazione dei soldati è quindi compito dell’esercito, impegnato a ricercare un linguaggio comune per tutti i provenienti da diverse regioni italiane; la formazione di uno stato unitario italiano ha, da sempre, posto al centro dell’attenzione dei governi, il problema di un lessico tecnico comune, da formarsi attraverso la fusione delle diverse realtà regionali. Nel creare un unico esercito italiano, che andasse a sostituire quelli locali, come il napoletano e il piemontese, si richiedeva appunto l’elaborazione di un linguaggio facilmente comprensibile a tutti i soldati e d’immediata recezione. Ai tempi dell’Unità, l’esercito diventa quindi uno dei motori attivi del processo d’italianizzazione del nostro paese.

La figura paterna compare, invece, in *Una morte sul campo* (De Amicis E. 1869, pp. 442-444), in cui un ufficiale è costretto a dare la triste notizia della morte di uno dei suoi soldati al padre dello stesso. Anche in questo caso la reazione del genitore è di massimo orgoglio, nonché di enorme affetto nei confronti sia dell'ufficiale ambasciatore che degli altri soldati, compagni di caserma, visti ora come altri figli dal genitore addolorato.

E' possibile ritrovare anche bozzetti che descrivono i rapporti dei soldati con i cittadini dei luoghi attraversati: *Una sassata* (De Amicis E., 1869, p.47-60) e *Un mazzolino di fiori* (De Amicis E., 1869, pp. 165-173) possono essere, infatti, considerati racconti opposti in quanto mentre il primo narra di un'accoglienza poco carina nei confronti dei soldati da parte di un gruppo di "monelli" del luogo, come si evince dallo stesso titolo; il secondo narra il ricordo di un giovane che da bambino aveva gettato un mazzolino di fiori al passaggio dei soldati nella sua città e anni dopo rincontra lo stesso soldato che non aveva dimenticato il gesto gentile.

Carmela (De Amicis E., 1869, pp. 174-214) è, forse, uno dei bozzetti più famosi e mostra l'animo gentile di uno dei soldati che, avendo conosciuto una giovane ragazza con evidenti disturbi di comportamento causati da un trauma precedente, s'impegna nel risolverle il problema. Inizialmente il suo è un dovere da buon protettore del suo popolo, ma in seguito si trasforma in qualcosa di più, in un sentimento che lo spingerà, addirittura, a sposare la giovane.

Da una completa lettura dell'opera risulta evidente che l'esercito è considerato dall'autore una vera e propria scuola di vita, ma anche una scuola formativa che, tra i vari scopi, aveva anche quello di stimolare, nelle coscienze degli italiani dell'epoca, l'apprendimento di un linguaggio comune, una lingua unica che avrebbe unito il paese e lo avrebbe reso alla stregua dei già formati Stati nazionali europei. I riferimenti alla lettura, alla scrittura, al Manzoni e il linguaggio scelto per i bozzetti confermano proprio questa tesi.

Corpo

Edmondo De Amicis scelse, per la Vita Militare, la varietà linguistica più diffusa all'epoca, intermedia tra dialetto e lingua nazionale, che oggi definiremmo italiano regionale; lo scrittore aveva capito che, affinché tutti potessero leggere la sua opera era necessario adottare non una lingua dotta, ma una semplice e comprensibile a tutti (Prelato G., 2011, pp. 53-73)

Creare una lingua unica per la neonata Italia unita serviva a modellare anche il nuovo cittadino: "...per lui amare la lingua italiana era come amare la patria. Sin dai suoi primi studi di lingua gli pareva di "diventare da un giorno all'altro, per effetto di quello studio, più intimamente, più patriotticamente italiano" (Tosto E., 2001, pp. 31-46).

Dal momento che la questione della lingua è, per De Amicis, così inerente al tema dell'unità nazionale (Momigliano A., 1954, p. 77) il pensiero va direttamente al Manzoni e alla sua relazione al ministro Broglio del 1868, intitolata " Dell'unità della lingua e dei mezzi per diffonderla", se non addirittura ad Humboldt, che agli inizi dell'800 affermava che la lingua esprime e foggia l'anima nazionale (Mounin G., 1968, p. 174).

Nel 1905 De Amicis pubblicò l'Idioma gentile dove scriveva: “dobbiamo studiare la lingua anche per dovere di cittadini e aggiungeva che la si deve studiare per amor di patria, per sentimento di unità nazionale... qualunque sia il nostro ufficio e la natura dei nostri studi... perché sono una cosa patria e lingua, pensiero e parola, parola e vita.” (De Amicis E., 1945, p. 3-8).

L'importanza di sapersi correttamente esprimere e di saper far coincidere il proprio pensiero con le parole è legato alla qualità dell'esistenza, a qualunque classe sociale si appartenga. Il potere uguagliante della lingua doveva piacere parecchio al De Amicis che era molto sensibile anche alle idee socialiste (Prelato G., p. 53-73).

L'atteggiamento deamicisiano oppone concretezza a chi si opponeva all'arricchimento del lessico italiano attraverso l'immissione di elementi nuovi. Il prestito di necessità diventa per De Amicis necessario perché: “una perifrasi sciupa una bella idea, un'espressione non immediatamente compresa manda a male un dialogo” (De Amicis E., 1874, p. 194).

Il mutamento diacronico della lingua, che prevede anche l'inclusione di parole nuove è un tema che verrà trattato anche in opere successive, dall'autore, per dimostrare che la lingua cresce come un organismo vivo senza rischiare di essere corrotta (Marazzini C., 1999, p. 176).

Il preservare la lingua diventa, per l'autore, un dovere di tutti i cittadini e non solo degli scrittori perché se tutti maltrattano la lingua e la imbastardiscono, allora anche le penne più fini saranno travolte dalla barbarie universale (De Amicis E., 1905, p. 7) . Quando parla di parole nuove, De Amicis intende quelle prese in prestito da lingue straniere per designare nuove cose per le quali mancano, nella nostra lingua, termini adatti. Le uniche parole che davvero rendono volgare un linguaggio sono quelle usate in modo improprio nel tentativo, mal riuscito, di sostituire forestierismi, al contrario concretamente richiesti dal contesto.

Tra le righe de *La Vita militare* compaiono spesso termini tipici del linguaggio militare utilizzati dall'autore su richiesta dell'argomento trattato. Per dare, infatti, veridicità alla descrizione delle azioni dei soldati, del loro abbigliamento e delle armi utilizzate non era possibile fare a meno di termini tecnici.

Un lessico militare, però, esisteva già in Italia in quel periodo e aveva alcune caratteristiche precise: la predominanza di francesismi; la presenza di una ricca tradizione italiana in ambito militare, affiancata dai diversi repertori locali che aveva formato nel tempo un ampio glossario di termini in uso e la brevità delle parole, per indicare un oggetto o un comando, che diventa una delle peculiarità più importanti per un linguaggio nuovo, al fine di raggiungere la velocità dell'azione e quindi il suo buon esito.

Nei primi decenni dell'Ottocento erano apparsi, anche, i primi dizionari specialistici in campo militare, che fornivano una base di partenza per una comunicazione sovra-regionale all'interno della penisola. Tali strumenti possono essere utilizzati come cartine di tornasole della situazione del lessico militare italiano al momento della formazione dell'esercito nazionale.

Il lessico in formazione doveva essere anche ampiamente condiviso da un esercito. Il primo Dizionario specifico fu compilato da Giuseppe Grassi nel 1817 e si presentava come un'alternativa all'uso della lingua francese. Vi era, infatti, una

lista di francesismi che, secondo l'autore, potevano essere sostituiti da termini italiani di identico significato. Tra questi ricordiamo le parole: *casotto* al posto *garritta* e *drappello* al posto di *plotone*, che ritroviamo nei bozzetti militari di De Amicis, a dimostrazione della distanza tra l'autore e i puristi italiani.

Nel 1824 fu pubblicato un secondo dizionario ad opera di Giuseppe Ballerini, ancora in linea con il precedente. La scelta dei termini avveniva su base toscana e francesismi e regionalismi erano inseriti solo se difficilmente sostituibili.

Già nella seconda metà dell'Ottocento era quindi maturato il processo che voleva riaffermare il valore dell'italiano sul francese, attraverso il ricorso a un repertorio di base toscana arricchito da neologismi, forestierismi e localismi che portò alla formazione di una terminologia fortemente condivisa negli ambienti militari del neo-costituito stato italiano (Biffi M., 2011, pp. 149-161).

La prioritaria ricerca della lingua comune determinò in questa fase rinnovate modalità di confronto con le varietà regionali diverse dal toscano. Una sorta di antidialettalismo funzionale caratterizza alcuni vocabolari bilingui, compilati per insegnare il corrispettivo italiano delle voci locali. Le istanze di uniformazione lessicale non frenano del tutto, com'è naturale, l'apporto delle varietà regionali (Zolli P., 1869). Tra i numerosi dialettismi che penetrano in questo periodo nell'italiano comune, molti sono legati a referenti materiali e alla vita pratica. Si aggiungono, infatti, al lessico comune anche termini regionali riferiti ad ambiti specifici come quello gastronomico e tecnico.

Nonostante l'intento di avvicinare i giovani ad una prima forma di Italiano standard, l'autore non adotta un registro schiacciato sulla norma e alieno da qualsiasi concessione alla devianza popolaesca o addirittura al dialetto, bensì concede spazio anche al dialettismo e alla nota colloquiale (Tomasin L.).

Nel racconto incentrato sulla figura del coscritto, scaraventato dall'arretratezza rurale nel vortice della vita militare, De Amicis sperimenta, infatti, il registro di un italiano popolare dall'aspetto realisticamente sconnesso, sia nel parlato della recluta, sia nella malcerta lettera indirizzata al padre: "Non si mangia da signori, si sa; ma a far da mangiare per tanti è difficile farlo bene, e poi l'appetito non manca, basta fare il suo dovere." (De Amicis E., 1869, p. 146).

Riguardo al dialetto, l'autore scriveva così:

"...È impossibile significare quanta dolcezza, quanta effusione di cuore e che delicato senso di mestizia si sentiva in que' comiati. E poi, l'accento particolare del dialetto che si presta tanto all'espressione degli affetti soavi, e poi la commozione profonda di poco prima, e poi la notte, e il silenzio che si cominciava a diffondere nelle file." (De Amicis E. 1869, p. 90).

E inserisce, infatti, espressioni dialettali per mostrare la variegata composizione dell'esercito italiano, in cui ogni soldato proveniva da paesi totalmente diversi gli uni dagli altri. Le espressioni dialettali sono riportate nel testo in corsivo: *Dio ve salva fioi tuti* (De Amicis E., 1869, p. 90).

La lingua usata in letteratura appariva di difficile comprensione per il popolo a causa dell'alta percentuale di analfabetismo. Mentre alcuni intellettuali

erano fautori di un italiano dotto che escludesse rigorosamente il parlato, altri invece, come Manzoni, si posero il problema di come conciliare le due lingue e come risolvere la questione su un terreno sociale e politico. Inizialmente, Manzoni tentò di risolvere il problema a livello regionale attraverso la prima edizione del *Fermo e Lucia*; poi con l'edizione definitiva del 1840-42, l'ambizione fu quella di porsi su un piano nazionale. Tuttavia, nonostante la corrente antimanzoniana fosse di gran lunga più cospicua di quella manzoniana, fu quest'ultima che prevalse.

Il Manzoni fu posto a capo di una commissione del Ministero della Pubblica Istruzione, il cui primo risultato fu la stesura di un Dizionario della lingua italiana, basato sulla parlata fiorentina colta. Nelle scuole si adottarono manuali antidialettali e per un certo tempo fu seguita la pratica del trasferire i maestri dalla propria regione d'origine in altra di dialetto diverso, al fine d'impedire che usassero il proprio dialetto.

Questo, senza considerare che nel 1861 l'80% della popolazione risultava analfabeta, conoscendo soltanto il proprio dialetto. Al tempo dell'unità, se si escludono i toscani, i romani e gli alfabetizzati, l'italiano era parlato da non più di 700.000 persone.

Naturalmente con la scolarizzazione, l'emigrazione forzata verso le zone industriali e col trasferimento dei giovani di leva in tutto il territorio nazionale, l'uso della lingua italiana tendeva a imporsi sui dialetti e nel primo decennio del '900 la percentuale degli analfabeti era ridotta al 38% (Migliorini B., 2001).

Secondo il giudizio manzoniano, le radici della lingua italiana andavano cercate solo in Firenze, cioè in quella città la cui lingua fa tutt'uno col dialetto, non è molto diversa dallo scritto ed è sostanzialmente parlata da tutti i cittadini. Non avrebbe avuto senso fare un collage delle parlate migliori, poiché la lingua è un unicum inscindibile: o la si prende così com'è o niente. Le parole sono specchio della realtà e devono veicolare contenuti uguali per tutti. Parlato e scritto possono essere sovrapponibili. Il linguaggio deve essere il più possibile standardizzato, altrimenti l'unificazione linguistica è impossibile.

In secondo luogo occorre assolutamente rinunciare alle tesi dei puristi secondo cui il fiorentino da imitare doveva restare quello trecentesco.

Manzoni non accettava, inoltre, l'idea che la lingua potesse essersi sviluppata nel tempo come invenzione umana partendo dalla condizione ferina degli uomini primitivi. L'uomo, a suo parere, non poteva aver vissuto in una condizione priva di linguaggio. Non accettando l'idea di una trasformazione dell'essere, Manzoni rifiutava la concezione materialistica ed evolucionistica del linguaggio, tipica della cultura settecentesca.

Manzoni fotografò la situazione linguistica della metà del secolo distinguendo tra lingua parlata e lingua scritta. Riguardo agli italiani afferma che essi riescono a destreggiarsi bene solo parlando in dialetto, mentre l'italiano standard resta per loro ancora di difficile accesso. L'italiano scritto offre deboli risorse rispetto all'energia dell'espressione dialettale. Rinunciare quindi alle realtà linguistiche locali significa rinunciare all'efficacia della comunicazione.

Con l'unificazione politica italiana, fu messo in campo un progetto per l'unificazione linguistica. La proposta di Manzoni fu quella di diffondere come lingua parlata un italiano di tipo unico, il fiorentino, ma l'evoluzione della società e

della cultura italiana portò alla formazione dell'italiano attraverso un'altra via, quella delle varietà regionali. Nello scritto del 1835-36 *Sentir messa*, Manzoni formula la teoria dell'indispensabilità dell'uso come realtà viva: solo l'uso può individuare una lingua viva e in Italia l'unico uso vivente che può essere proposto come modello è quello toscano

Le autorevoli obiezioni alla riforma linguistica auspicata da Manzoni non compromisero però del tutto la fortuna del fiorentino vivo, una formula che aveva il merito di aggiornare il tradizionale primato toscano mediante le aperture alla lingua parlata. Voci colloquiali e modi di dire prettamente fiorentini trovano spazio fra le letture scolastiche, ed è lecito collegare al filotoscansimo manzoniano i pur diversissimi capolavori di Edmondo De Amicis.

L'uso di adoperare parole straniere senza adattarele al sistema linguistico di destinazione è recente, ha avuto inizio nel Seicento per poi diffondersi, in modo rilevante, nel Novecento (Sermonti R., 2008).

Conservare la purità della lingua è un sogno [...]. Le cose vivendo sempre, e modificandosi sempre continuamente [...], ne segue la necessità ch'ella s'accresca sempre di nuovi modi; i quali è ben naturale che a noi italiani vengano in gran parte di fuori, perché la vita ci viene in gran parte d'altronde. Molte di queste parole e modi nuovi sono comuni a tutte le lingue colte d'Europa, e però sono europeismi, non barbarismi, perché non è barbaro quello che è proprio di tutto il mondo civile e proprio per ragione appunto della civiltà. [...]. Voler respingere le parole nuove è voler mettere l'Italia fuori del mondo (De Amicis E., pp. 301-302).

La citazione di De Amicis chiarisce immediatamente l'atteggiamento del nostro nei confronti dei prestiti linguistici.

Nell' *Idioma gentile*, De Amicis perseguirà l'intento di diffondere «la buona lingua toscana» tra i giovani (ma non soltanto), aiutandoli ad arricchire il proprio lessico e a evitare uno «stile manierato e letterario (Marazzini C., 1999., p. 176)».

Quasi in apertura, l'immagine della lingua che si arricchisce, che cresce come un organismo vivo, in verità, viene messa in ombra dall'insistita enfasi sul pericolo di corruzione, rischio insito nel suo inevitabile mutare.

“[...] ma con la trasformazione naturale e inevitabile della lingua non si deve confondere la corruzione, la quale consiste nell'introdurvi, come si fa dai più, parole e frasi barbare e non necessarie, idiotismi oziosi, modi dell'uso spurio, forme che ripugnano all'indole sua. Ora, da questa corruzione è dovere d'ogni cittadino colto preservare la lingua della patria, perché, come ciascuno fa la parte sua, sia pure minima, nella grande opera collettiva, da cui la lingua risulta, così concorre ciascuno a corromperla, sia pure in parte infinitesima, parlando e scrivendo male. Non è dovere soltanto degli scrittori, è di tutti; perché dove tutti maltrattano e guastano la lingua, finiscono anche gli scrittori con essere travolti dall'universale barbarie. Nel grande commercio nazionale della lingua è onestà il non mettere in giro monete false!” (De Amicis E., 1905, p. 7).

L'argomento viene ripreso poi attraverso una sorta di rappresentazione "polifonica":

Per parole nuove intendo principalmente quelle che noi prendiamo a prestito da lingue straniere per designare nuove cose (come istituzioni, invenzioni, usanze), per le quali non abbiamo nella nostra lingua parole proprie, perché son cose che non ebbero origine, ma furono introdotte da paesi stranieri nel nostro. Come di altre parole e locuzioni si domanda: – È errore? Non è errore? – di queste si suole domandare: – Si può o non si può dire? O che parola italiana vi si potrebbe sostituire? – A questo riguardo, invece di stenderti un lungo elenco di vocaboli, e di ripeterti (ché altro non potrei fare) le discussioni che si fecero e si fanno sulla convenienza d'accettarne alcuni e di rifiutarne altri, e sui vocaboli italiani che potrebbero far le veci dei rifiutati, credo più opportuno riferirti certi pareri che mi furono dati intorno all'argomento da persone di dottrina e di buon senso, alcuni molti anni fa, altri di recente; dai quali tu potrai dedurre una norma generale da seguire, parlando e scrivendo (De Amicis E., 1905, pp. 257-258).

Non sembra esserci alcuna cautela o esitazione nei confronti dell'uso dei prestiti di necessità. La concretezza del discorso porta l'attenzione anche sulle convenzioni e sulle scelte grafiche:

“Quest'uso di scrivere le parole in corsivo non mi va; mi pare una transazione puerile, eccetto che la parola così scritta non debba essere adoperata che una volta sola. Seguendo quest'uso si verrebbe a poco a poco a veder libri stampati metà in corsivo e metà no, e ad avere una lingua doppia, bastarda, ridicola. Che significa il corsivo? Che riprovate la parola. Se la riprovate, perché l'usate? Perché non ce n'è altra. E se non ce n'è altra, perché riprovate quella (De Amicis E., 1905, p. 190)?”.

Nel testo *La vita militare*, compaiono infatti pochissimi termini in corsivo che sono solitamente prestiti linguistici o espressioni dialettali:

- un altro squillo di tromba è: l'attenti. (p. 12)
- partendo, il suo fronte indietro era sempre fatto a norma del regolamento(p.16)
- le lunghe e melanconiche note del silenzio (p. 17)
- altri celebri per farla franca (p. 28)
- andate al vostro letto a ripulir le vostre robe. Marche! (p. 136)
- una camiciola da debardeur cascante (p. 162)
- bagnavi di lacrime l'Antologia latina (p. 389).

Ancora concretamente attente al contesto pragmatico della lingua, le argomentazioni con cui conclude il proprio discorso in difesa delle parole nuove sono:

“Altro è dire in un vocabolario, in un trattato, in un elenco di modi errati, questa parola non va e questa frase è barbara; altro è dover esprimere quella tal cosa in una commedia, in una novella, in un qualunque scritto destinato al pubblico, dove una perifrasi sciupa una bella idea, un’espressione non immediatamente compresa manda a male un dialogo, una parola affettata o vaga o equivoca guasta tutta una descrizione”. (De Amicis E., 1905, p. 194).

Data la vicinanza geografica tra la Spagna e l’Italia, le strette relazioni storiche – sia nell’ambito politico che commerciale e culturale – tra i due paesi, nonché la somiglianza delle due lingue, è facile immaginare che un fiorentino scambio linguistico si sia prodotto fin da epoche remote.

Un ispanismo, come qualsiasi altro forestierismo, non necessariamente mantiene, nell’evolversi nel nuovo ambiente linguistico, il contenuto semantico che aveva nella lingua originale o, in altri casi, può addirittura sparire dal linguaggio d’arrivo.

Nel testo in esame è stato rinvenuto anche un esempio di ispanismo appartenente sempre all’ambito del linguaggio militare: il termine *borraccia* compare in circa 13 occorrenze sia alla forma singolare che plurale, ad indicare un elemento dell’equipaggiamento del soldato per conservare e portare durante il viaggio acqua o vino. Il termine corrisponde allo spagnolo *borracha* che indica otre da vino da cui deriva *borracho* “*ubriacone*” e *borrachear* “*bere senza misura*”. Si riannette anche alla lingua latina con *borra* ammasso di lana da cui lo spagnolo *borro* montone di età tra uno e due anni a pelo corto. Sembrerebbe quindi che il primo significato di *borraccia* sia stato quello di otre di pelle, fiasco da vino, affine allo spagnolo *burjaca* che indica la sacca di cuoio dei mendicanti. Da qui il significato di sorta di fiasca per il viaggio, usata da viaggiatori e soldati (Pianigiani O., 1933).

Dal punto di vista strutturale, è possibile ritrovare alcune modifiche nella lingua del secondo ottocento che vengono effettuate o meno dal De Amicis in base al suo rapporto con le innovazioni manzoniane:

Dittongo e monottongo dopo palatale (tipo figliuolo/figliolo)

La riduzione di *uo* a *o* dopo suoni palatali ha a Firenze e nella Toscana settentrionale origini molto antiche, fin dai primi documenti in volgare, ma nel contempo un’affermazione molto lenta. Solo tra fine Cinquecento e inizio Seicento si può infatti dire che tale monottongamento si fosse largamente diffuso nel ceto popolare e medio fiorentino, trovando però una certa resistenza nelle classi più colte, sensibili al modello linguistico trecentesco in cui il dittongo era pressoché costante e, dopo la metà del XVI secolo, attente alle teorie bembiane che lo avevano sistematizzato, esportato e consolidato in tutta Italia. Nei primi anni dell’Ottocento, tuttavia, *o* per *uo* dopo palatale è generalizzato anche presso gli strati alti fiorentini e, mentre precedentemente Manzoni, alla ricerca di una lingua viva, lo aveva accolto, con una crescente sicurezza già dalla metà degli anni Trenta, De Amicis, invece, preferirà la versione con dittongo del termine *figliuolo* che compare nel testo con ben 64 occorrenze, rispetto ad 1 sola occorrenza per il termine senza dittongo *figliolo*. Questa scelta può forse essere giustificata analizzando il significato

lessicale del termine: figliuolo compare nei bozzetti *La madre*, *Il figlio del reggimento*, *Carmela*, *La medaglia*, *Partenza e ritorno* e *Una morte sul campo* ed indica l'affetto delle famiglie nei confronti dei figli o dei maggiori rispetto ai giovani soldati. L'unica occorrenza di figliuolo compare nel bozzetto *Il figlio del reggimento* in cui il termine non intende suscitare alcuna tenerezza nel lettore.

Alternanza a/e in protonia (tipo danaro/denaro)

Riguardo l'alternanza dei termini *denaro* e *danaro* si rileva nel testo la protonia delle vocali a/e in alcune parole. La protonia è appunto la condizione della sillaba o della vocale che precede la sillaba accentata: nel caso analizzato il termine *denaro* compare solo 5 volte e si riferisce al denaro usato dai soldati; mentre il termine *danaro* ha 10 occorrenze ed è sempre usato in riferimento ai poveri. Probabilmente le forme scelte dal De Amicis sono spiegate alla luce dell'effetto che l'autore voleva suscitare sul lettore utilizzando diverse versioni dell'italiano, quella più arcaica e quella standard in base ai personaggi che lo parlano nei racconti (Savini, 2002, p. 22). La stessa cosa accade per il termine *meraviglia* che compare in 22 occorrenze in alternanza con *maraviglia* con la protonia della a che presenta solo 4 occorrenze.

Vedono/veggono; chiedo/chieggo

Per questi due verbi è attestata, nella prosa manzoniana, un'alternanza tra tema radicale in dentale (d) e tema radicale in velare (g), variazione comune nella prosa ottocentesca. Nella seconda edizione del romanzo manzoniano le uniche forme impiegate sono quelle etimologiche in consonante dentale, in genere più comuni nell'uso e meno letterarie; gli allotropi in consonante velare, variamente presenti nei due paradigmi, tendono a rimanere confinati entro gli anni Trenta, ma De Amicis continua ad utilizzarle soprattutto nelle lettere che i soldati scrivono alle proprie famiglie, prediligendo quindi una forma di italiano meno letteraria. La forma *veggono* compare con 4 occorrenze alla prima persona plurale e 5 occorrenze a quella singolare. Stesso risultato si ottiene analizzando le due forme: *chieggo* con 3 occorrenze rispetto a *chiedo* con 0 occorrenze. Non risultano altre forme verbali di questo tipo.

Pronome

Le scelte morfologiche manzoniane per l'espressione dei pronomi personali soggetto di terza persona sono state largamente indagate, definite e precisate, soprattutto per la prosa narrativa, da un ampio numero di studiosi e di anni. Uno dei principali risultati acquisiti è la posizione di compromesso attuata da Manzoni tra lingua fiorentina della tradizione letteraria e lingua fiorentina parlata, tra volontà di modernizzare, in senso meno letterario la lingua italiana, e rifiuto di forme sentite come troppo informali o inutilmente superflue nella loro allotropia. Nel dato concreto, Manzoni respinge le forme ridotte *e'*, *gli*, *la*, *le*, pur ben vitali nel fiorentino vivo e persino più frequenti di *lui*, *lei*, *loro*, introducendo questi ultimi soprattutto nelle parti dialogiche, ma meno frequentemente nella prosa diegetica, nella quale utilizza spesso le forme *essa*, *essi*, *esse*, invece inusuali nel fiorentino parlato (Savini, 2002).

Nella scrittura epistolare manzoniana, scompare totalmente, a partire dal 1840, l'uso dei pronomi soggetto *egli e ella* e le forme *lui, lei, loro* rimangono generalmente non ammesse alla funzione di soggetto. Il pronome *ella* resiste, invece, in tutto l'epistolario come forma allocutiva di cortesia. Sono molto rare, invece, le forme *esso, essi, esse* tra cui è prediletto più spesso solo il femminile singolare. Non vengono mai adottati, neppure negli anni giovanili e in contesti di alta formalità, i pronomi letterari *ei, eglino, elleno*. Al polo opposto delle forme clitiche proprie della parlata familiare e del vernacolo fiorentini, non compaiono mai *ei e gli*, mentre sono presenti, certo in misura contenuta, le forme del femminile *la e le*.

Il nostro autore, invece, sceglie, in ben 33 casi il pronome di terza persona singolare *ei* che viene preferito, soprattutto nelle forme contratte *quand', perch', s'*. Analogamente compaiono però altrettante occorrenze dalla forma pronominale *egli*.

Anche il pronome femminile singolare *ella* compare in 57 occorrenze, sia in forme apostrofate come: *quand'ella, perch'ella, ch'ella* che in posizione di soggetto all'inizio di frase, a differenza di quanto accadeva negli scritti manzoniani. La formula allocutiva di cortesia scelta è il pronome, *Lei*, che però compare anche come pronome femminile. Evidente la preferenza accordata dall'autore alla forma *essa* che compare 90 volte pur essendo inusuale nel fiorentino parlato, ma già ampiamente accettata dal Manzoni.

Per quanto riguarda il pronome maschile *egli* o *lui*, De Amicis utilizza entrambe le forme alternativamente, a differenza di Manzoni che sperimenta il pronome soggetto sottinteso.

Riguardo le forme letterarie *elleno e eglino*, notiamo che la prima è totalmente assente dal testo deamicisiano, mentre la seconda compare in un caso, nella forma precisa di *queglino*: —*Viva i bravi soldati! queglino ripeterono allontanandosi* (De Amicis E., 1869, p. 266).

Metaplasmo di declinazione

Si tratta di un fenomeno morfologico, di natura evolutiva, per cui una parola passa da una declinazione o da una coniugazione a un'altra, oppure subisce un cambiamento di genere o di numero. Tradizionali e ampiamente attestate tra il XVIII e il XIX secolo sono le oscillazioni *arma/arme* e *arme/armi*. Se nella produzione manzoniana, la forma *arme* è impiegata soprattutto con valore di singolare e solo talvolta col valore di plurale, nell'opera deamicisiana la forma *arme* compare solo 4 volte, sempre con significato plurale, mentre il plurale *armi* compare 55 volte. La forma singolare *arma*, oggi affermata, è usata solo una volta dal De Amicis, così come era poco usata dal Manzoni. Nella prosa sette-ottocentesca la forma *arme* era in declino, soprattutto per il plurale, ma nel singolare manteneva ancora una qualche vitalità sostenuta dalle indicazioni lessicografiche.

L'enclisi pronominale, tratto tipicissimo dell'italiano scritto fino all'Ottocento, si avvia a diventare un arcaismo morfosintattico, presente solo in scritture di orientamento passatista e in forme cristallizzate, De Amicis In due casi utilizza la forma *siansi* per dire *si siano*.

Il linguaggio militare ha un forte carattere d'internazionalità, che si accentua in determinati periodi storici. In Italia la formazione di un lessico

nazionale unitario va collocata nel corso dell'Ottocento, a lato del processo di unificazione e con chiari collegamenti alle istanze risorgimentali. Un lessico militare, però, esisteva già in Italia in quel periodo e aveva alcune caratteristiche precise: la predominanza di francesismi; la presenza di una ricca tradizione italiana in ambito militare, affiancata dai diversi repertori locali che aveva formato nel tempo; un ampio glossario di termini in uso e la brevità delle parole, per indicare un oggetto o un comando, che diventa una delle peculiarità più importanti per un linguaggio nuovo, al fine di raggiungere la velocità dell'azione e quindi il suo buon esito.

Nei primi decenni dell'Ottocento erano apparsi, anche, i primi dizionari specialistici in campo militare, che fornivano una base di partenza per una comunicazione sovra-regionale all'interno della penisola. Tali strumenti possono essere utilizzati come cartine di tornasole della situazione del lessico militare italiano al momento della formazione dell'esercito nazionale.

Il lessico in formazione doveva essere anche ampiamente condiviso da un esercito. Il primo Dizionario specifico fu compilato da Giuseppe Grassi nel 1817 e si presentava come un'alternativa all'uso della lingua francese. Vi era, infatti, una lista di francesismi che, secondo l'autore, potevano essere sostituiti da termini italiani di identico significato. Tra questi ricordiamo le parole: casotto al posto garritta e drappello al posto di plotone, che ritroviamo nei bozzetti militari di De Amicis, a dimostrazione della distanza tra l'autore e i puristi italiani.

Nel 1824 fu pubblicato un secondo dizionario ad opera di Giuseppe Ballerini, ancora in linea con il precedente. La scelta dei termini avveniva su base toscana e francesismi e regionalismi erano inseriti solo se difficilmente sostituibili.

Già nella seconda metà dell'Ottocento era quindi maturato il processo che voleva riaffermare il valore dell'italiano sul francese, attraverso il ricorso a un repertorio di base toscana arricchito da neologismi, forestierismi e localismi che portò alla formazione di una terminologia fortemente condivisa negli ambienti militari del neo-costituito stato italiano (Biffi M., 2011, pp. 149-161).

Il linguaggio militare è, da sempre, condizionato dalla lingua tecnico-scientifica e si caratterizza anche per una costante stratificazione diacronica: termini che si riferiscono ad armi non più in uso come fionda, freccia, spada continuano a convivere, nel lessico militare, accanto a fucile mitragliatore, bomba, radar, caccia-bombardiere.

Il gergo di caserma (o meglio un gergo di caserma, in parte nazionale e in parte caratterizzato localmente) è stato poi condiviso dalla quasi totalità della popolazione maschile dal 1861 al 1° gennaio 2005, fino ad esportarne alcuni termini anche nella lingua comune.

Tra le righe della Vita militare compaiono spesso termini tipici del linguaggio militare utilizzati dall'autore relativamente all'argomento trattato, per dare veridicità alla descrizione delle azioni dei soldati, del loro abbigliamento e delle armi utilizzate. Possiamo dividere i termini secondo il relativo campo semantico di appartenenza:

abbigliamento militare- *pastrano, zaino, cappotto, berretto, elmo, sacca, medaglia, calzoni, pennacchio, piastra, bottoni, stivali, ghette, cintura, fibbie, borsa e mantello;*

armi- baionetta, fucile, sciabola, granata, lama, stocco, daga, coltello, salva, cartucce e schioppi;

ruoli di gerarchia militare- ufficiale, tenente, battaglione, comandante, ufficiale di picchetto, corpo di guardia, sentinelle, piantone, sergente, colonnello maggiore, capitano, caporale, reggimento, soldato, pattuglia, squadrone, generale, luogotenente bersagliere.

Oltre ai numerosi francesismi che sono già stati analizzati precedentemente è possibile ritrovare molti termini che erano ormai di uso comune nel linguaggio tecnico militare tanto da essere annoverati già nel Dizionario della lingua militare di Giuseppe Grassi del 1833. Tale opera provvedeva a fornire non solo la definizione semantica del termine, bensì laddove esisteva, anche l'analogo francesismo.

Ciò a testimonianza del fatto che ad inizio Ottocento i termini tecnici militari non erano ancora di uso comune e quindi era necessario fornire al lettore l'equivalente francese di immediata comprensione. Nella seconda metà del secolo invece termini tecnici italiani erano diventati di uso comune, tanto da essere inseriti anche in un testo letterario.

Conclusioni

L'ammirazione del De Amicis per Manzoni è evidente anche dal contenuto dell'opera stessa: viene infatti citato più volte il maestro e nell'ultimo bozzetto, *Il giorno più bello della vita*, è presente un chiaro riferimento alla teoria della Provvidenza che aiuta gli umili. Cesare e Luisa infatti, convoleranno a nozze dopo aver subito varie molestie e, come in una fiaba, diventeranno ricchi grazie agli aiuti economici del colonnello e del re. Sarà proprio il colonnello ad evidenziare a Luisa quanto al Provvidenza sia stata importante per lei. L'opera *Vita militare* si dimostra un utile specchio della condizione italiana postunitaria sia dal punto di vista sociale che da quello linguistico e come tale va considerata utile documento per comprendere l'evoluzione della lingua italiana nel tempo.

Bibliografia

- Biffi M. (2011). *Osservazioni sulla formazione di un lessico militare nazionale*, in A. Nesi, S. Morgana, N. Maraschio *Storia della lingua italiana e storia dell'Italia unita*, Cesati: Firenze.
- Borlenghi A. (1963) in *Narratori dell'Ottocento e del primo Novecento*, III, Milano-Napoli.
- Croce B., (1947) *E. D.*, in *La letteratura della nuova Italia*, vol.1, Roma: Laterza
- De Amicis E. (1905) *L'idioma gentile*, Milano: Garzanti.
- De Amicis E. (1869) *La vita militare*, Le Monnier: Firenze.
- De Amicis E. (1874) *Pagine sparse*, Milano: Tipografia editrice lombarda.
- Marazzini C. (1999) *Da Dante alla lingua selvaggia. Sette secoli di dibattito sull'Italiano*, Carocci, Roma.
- Migliorini B. (2001) *Storia della lingua italiana*, Bompiani, Milano.
- Momigliano A. (1954) *La fortuna del de Amicis*, in A. Momigliano, Firenze: Ultimi Studi La nuova Italia.
- Mounin G. (1968) *Storia della linguistica*, Milano: Feltrinelli, Milano
- Prelato G. (2011) *Edmondo De Amicis: la vita militare come modello educativo per i giovani dell'Italia postunitaria*, in "Quaderni del Bobbio", n°3 anno.

Savini A. (2002) *Scriver le lettere come si parla: sondaggio sulla lingua dell'epistolario manzoniano (1803-1873)*, Milano: Centro Nazionale Studi Manzoni.

Tomasin L. *De Amicis tra riflessione e prassi linguistica*

Tosto E. (2001) *Edmondo De Amicis: verso una filosofia della lingua*, in "Studi Piemontesi", fasc.1, pp. 31-46.

Turletti V. (1908) *Lo scrittore militare*, in «Nuova Antologia di scienze lettere ed arti».

Zolli P. (1986) *Le parole dialettali*, Milano: Rizzoli.

Antonella Zapparrata

The importance of the New Italian Language in *Vita Militare* by E. De Amicis

Abstract: The issue about the language among purists and innovators in the nineteenth century interests Edmondo de Amicis who follows the Manzoni's teaching to get a new language, meeting point of the various regionalisms of time, and the new symbol of an Italian identity in progress. The unity of Italy, in fact, had allowed the approach of individual states different from each other, but now a new organization to approve the languages and the modus vivendi of the new Italian citizens is needed. Language teaching in the regimental schools becomes a tool for education and training of citizenship, since the soldiers appear to be the protagonists of this change, having fought for the unity, and the exponents of the new citizen class. De Amicis resumes Manzoni lesson, showing great admiration for the master writer; cites in his work also Manzoni's novel *The Betrothed*, confirming the importance of Providence for the humble class, which at the time represented perfectly the new Italians.

Keywords: *De Amicis, the issue of the language, Manzoni, regimental schools, linguistic innovation, Vita Militare.*

КНИЖЕВНОСТ

LITERATURE

Franco Costantini

***L'ÉTRANGER* DI A. CAMUS E *UOMINI E NO* DI E. VITTORINI: UN CONFRONTO**

Abstract: Il presente testo propone un'analisi comparativa di alcuni aspetti di due romanzi del novecento, *L'étranger* di A. Camus e *Uomini e no* di E. Vittorini. Partendo da un raffronto delle figure dei due autori, accomunati da una certa marginalità rispetto alla *culture engagée* del dopo-guerra, si cerca in seguito di mettere in risonanza alcuni tratti stilistici e concettuali dei loro due romanzi, per scoprire nei due protagonisti l'ombra dei rispettivi autori.

Parole chiave: *Vittorini, Camus, esistenzialismo, politica, dissenso, solitudine.*

Introduzione: Vittorini e Camus

Il primo romanzo di Albert Camus, "*L'Étranger*" viene pubblicato nel 1942, "*Uomini e no*", di Elio Vittorini, esce a pochi anni di distanza, il 1945.

Tentare di rintracciare dei tratti comuni nella vita e nell'opera di due autori è sempre un'operazione rischiosa, nella misura in cui si corre il pericolo di volere adattare dei fatti a delle impressioni, di voler vedere ovunque conferme di quelle che in fin dei conti rimangono solo delle ipotesi interpretative soggette a fattori esterni ai testi quali la sensibilità personale; si rischia quindi di voler fare quadrare il tutto in nome di una più o meno fugace e più o meno intensa sensazione che ci ha fatto, magari erroneamente, rilevare un certo senso di attiguità, semantica, stilistica, ideale.

Possiamo notare alcuni punti comuni che se non ci possono fare affermare con certezza che Vittorini conoscesse il testo di Camus, sono tuttavia significativi in quanto ci consentono di ravvisare una certa affinità di poetica tra due opere altrimenti concepite in circostanze e con finalità ben distinte.

Non voglio cadere nell'errore di analizzare un testo attraverso la lente di un altro testo che funga da griglia ermeneutica del primo, non vorrei accavallare i due scritti che mi accingo a mettere a confronto fino a farne un palinsesto, nel senso più proprio del termine.

Perciò cercherò almeno inizialmente di appoggiarmi a ciò che di più solido ho a disposizione, ossia i testi stessi e il loro relativo apparato critico.

Non ho potuto fare a meno, leggendo e scoprendo i due testi a breve distanza l'uno dall'altro, di rilevare delle consonanze che, se non potevo spiegarmi come palesi rimandi intertestuali, pure sembravano indicarmi una qualche possibile "parentela" poetica.

D'altro canto è sufficiente ripercorrere anche sommariamente le biografie

dei due autori per potervi rintracciare i segni comuni dell'emarginazione culturale e della ricerca intellettuale individuale (e talvolta individualista), sovente vista con sospetto in un'epoca, quella del dopo guerra, caratterizzata dal trionfo delle ideologie di massa e dalla necessità di adeguamento netto ad uno schieramento politico preciso.

Vittorini fu vittima, come altri intellettuali del suo tempo (basti pensare all'accoglienza che inizialmente la critica militante di sinistra riservò all'opera di Giorgio Bassani), di un periodo storico che esigeva, per altro non del tutto senza valide motivazioni di ordine storico e sociale alla base, che l'uomo di cultura si facesse voce dell'auspicato rinnovamento della società civile rinunciando ad ogni remora e ad ogni "fisima intellettualoide" per offrire il suo appoggio a una parte piuttosto che all'altra, senza possibili tentennamenti.

Entrambi gli autori parteciparono attivamente alla resistenza nei loro paesi, entrambi si avvicinarono al partito comunista per poi successivamente allontanarsene, guidati dall'idea che l'intellettuale non possa ridurre sé stesso e la propria opera a mezzo di propaganda politica, non possa quindi "suonare il piffero della rivoluzione" (Vittorini, 1947).

Celebri in questo senso rimasero le diatribe tra Vittorini e Togliatti in Italia, tra Camus, Sartre e Simone de Beauvoir in Francia.

Le posizioni critiche verso le degenerazioni del comunismo marxista prima, la comune denuncia delle atrocità della guerra d'Algeria e delle espansioni territoriali sovietiche dopo, la ricerca di un possibile impegno nella società civile che restasse al di fuori della mera logica di partito, sono alcuni dei tratti comuni nella tormentata parabola politica dei due autori. Forse più tormentata ancora per Vittorini che per Camus, a causa del particolarissimo caso dell'Italia all'interno del panorama europeo e per l'apparente mancanza di una strutturata filosofia alla base della sua azione, filosofia che invece si sviluppa in Camus di pari passo con il suo processo di maturazione letteraria.

Nel 1951, sulla *Stampa*, Vittorini scriverà un articolo che è una sorta di apologia della sua scelta di allontanamento dalle logiche di partito, nella quale rifiuta l'accusa di aver mutato il proprio orientamento ideologico e accusa il partito di non essere stato all'altezza delle aspettative che lo avevano nutrito:

“Perciò ogni loro delusione riguardo al comunismo non è una delusione che produca in loro un mutamento ideologico, ma una delusione che li riempie di amarezza storica. Essi non pensano: "Il comunismo non è quello che credevamo." Pensano invece: "Il comunismo non è diventato quello che la storia lo spingeva a diventare". (Vittorini, 1951).

Vi è qui racchiusa tutta la disillusione del letterato che aderì al Partito più per una sorta di comune sentire con i suoi membri che per una convinta e totale presa di posizione ideologica.

“Io non mi sono iscritto al Partito comunista per motivi ideologici. Quando mi sono iscritto non avevo ancora avuto l'opportunità di leggere una sola opera di Marx, di Lenin o di Stalin. [...] Dunque io non aderii ad una filosofia aderendo al vostro Partito. Aderii ad una lotta e a degli uomini. Io seppi che cosa fosse il

nostro Partito da come vidi che erano i comunisti [...]. Erano i migliori tra tutti coloro che avessi mai conosciuto, e migliori anche nella vita di ogni giorno, i più onesti, i più seri, i più sensibili, i più decisi e nello stesso tempo i più allegri e i più vivi". (Vittorini, 1947).

Significativo è anche l'appello di Vittorini (1945) nel primo numero del *Politecnico*:

"A tutti gli intellettuali italiani che hanno conosciuto il fascismo. Non ai marxisti soltanto, ma anche agli idealisti, anche ai cattolici, anche ai mistici. Vi sono ragioni dell'idealismo o del cattolicesimo che si oppongono alla trasformazione della cultura in una cultura capace di lottare contro la fame e le sofferenze?".

Si può ravvisare già in queste righe il germe del futuro dissenso con Togliatti, nonché i tratti di un auspicato nuovo umanesimo sociale, basato sulla solidarietà e sulla partecipazione attiva ma certo più sulla cultura che sulla ferrea ideologia partitica.

Concetto, quello dell'umanesimo solidale, che ritroviamo in tutta la parabola letteraria-filosofica di Camus, da "*La peste*" a "*L'homme révolté*", insieme con la necessità per l'uomo e ancor più per l'artista di potersi aprire alla realtà intera, senza filtri e imposizioni di natura esterna; è la ricerca (di un ateo convinto) di una forma di giustizia umana più alta e compiuta di quella conosciuta, la volontà di essere un uomo migliore per sé stesso e per gli altri uomini.

"J'ai essayé de toutes mes forces, connaissant mes faiblesses, d'être un homme de morale. [...] Ma tentation la plus constante, celle contre laquelle je n'ai pas cessé de mener un exténuant combat : le cynisme". (Camus, 1964, 254 e 317).

Superare l'ostacolo interno della propria innata tendenza alla solitudine e quello esterno del necessario inquadramento di qualsiasi pensiero speculativo all'interno di un'ideologia saldamente ancorata alla storia, riuscire in ciò vorrebbe dire essere un uomo di morale vera, faticosamente maturata, e non presa a prestito e imparata a memoria da un prete o un arringatore di folle.

Non è così raro che ciò che inizialmente si presenta come il più radicato e amaro pessimismo indifferente conduca per vie traverse a grandi ideali collettivi, basti pensare all'ultimo Leopardi de "La ginestra".

Vittorini (1945), d'altro canto non si distacca da questo discorso quando dichiara di «cercare in arte il progresso dell'umanità».

Infine possiamo di sfuggita considerare come Vittorini sia stato a più riprese accostato alla corrente neorealista, e in uguale misura, Camus a quella esistenzialista (soprattutto dopo la pubblicazione de "*La peste*").

Entrambi gli autori hanno sempre rifiutato di venir così riduttivamente caratterizzati.

L'impossibilità di categorizzare rigidamente la vita e l'opera degli autori ha di fatto contribuito a una fortuna alterna dei testi.

Ciò è sicuramente più vero per Elio Vittorini poiché sappiamo che l'importanza e la preminenza della figura di Albert Camus nel panorama culturale

francese e internazionale, sebbene fatta oggetto da parte della critica di varie accuse, non è mai stata davvero messa in discussione.

Lo stile

Vorrei dapprima, in poche righe, tracciare alcuni punti di possibile contatto tra gli stili dei due romanzi, di fatto assai distanti tra loro ma che pure mi pare possano essere messi a confronto su certi aspetti.

Jean Paul Sartre (1943) constata che, nella narrazione de *L'Étranger*, si accumulano frasi corte di cui ognuna: «est come une prise de vue sur un geste, sur un objet». Sarte rimarca anche l'influenza della letteratura americana, in particolare di Hemingway.

Sappiamo quanto per Vittorini sarà importante la scoperta e la traduzione degli autori americani nel periodo di *Solaria* e in quelli successivi.

È indubbio che la letteratura d'oltre oceano abbia esercitato un certo influsso in entrambi gli autori, osservabile sia nella scrittura "neutra" e rapida di Camus, sia (in misura minore e preminentemente nelle sezioni più narrative) in quella diretta e accumulatrice di Vittorini.

Entrambi i romanzi hanno in comune la ricerca di una forma distante dallo standard letterario del romanzo realista (come pure, per quanto riguarda Vittorini, da quello che sarà poi definito neorealista).

Leggendo *Uomini e no*, troviamo nelle parti scritte in corsivo le forzature più evidenti delle tecniche letterarie tradizionali (si veda ad esempio al capitolo LV la forma teatrale che assume il dialogo tra madre e nonna).

Mentre nelle parti scritte "normali" abbiamo un andamento orizzontale, cronologico degli eventi, nelle parti in corsivo ci troviamo davanti a uno sviluppo narrativo verticale, a spirale quasi, spesso dialogico o comunque dialettico, non procedente secondo i tradizionali dettami dei rapporti temporali e causali bensì costruito su di una graduale acquisizione di senso da parte dell'autore nei confronti del suo personaggio, della sua storia e della realtà nella quale l'ha posto ad agire, ma anche del lettore nei confronti del romanzo stesso.

Nelle parti in corsivo scompaiono i passati remoti, utilizzati altrimenti spesso nella narrazione vera e propria, e vengono sostituiti da un'alternanza di presente e passati prossimi, i tempi dell'azione in diretta ma anche del flusso di coscienza e della testimonianza. Si passa dalla terza persona, la persona del romanzo classico, della narrazione, ad un'ambigua prima persona.

Qual è il senso di questo ricorso alla prima persona?

"Le récit à la première personne introduit bien un point de vue, mais il le fait ouvertement. Et l'auteur parlant à la première personne s'interdit par le fait même de pénétrer à l'intérieur des personnages, excepté lui-même, personnage-narrateur..... Le plus souvent, le je ne recouvre lui aussi qu'une fiction. Qu'il s'agisse de confidences faites à l'auteur ou de papiers retrouvés, le je n'a d'autre fonction que de permettre l'introspection." (Barrier, 1962, p. 21).

Questo estratto evidentemente fa riferimento alla scrittura in prima persona del romanzo di Camus, mi sembra però che tale discorso si possa ben applicare anche a Vittorini.

In effetti, l'utilizzo della prima persona in *Uomini e no* ha forse il solo scopo di staccare nettamente, a livello contenutistico, visivo e stilistico, le parti in cui l'autore ed il suo personaggio si dedicano alla propria reciproca introspezione.

Se apparentemente la storia di Meursault sembra essere narrata in uno stile unitario e piano, dobbiamo considerare preliminarmente la distanza che separa la parte prima dalla parte seconda (basti pensare che, a parità quasi esatta di righe, l'azione narrata della prima si svolge in diciotto giorni mentre la seconda abbraccia un periodo di più di undici mesi), nonché la continua, seppur abilmente dissimulata, alternanza tra un registro assai piano e descrittivo ed uno più eminentemente lirico. È stato scritto a riguardo:

"L'écriture de *L'Étranger* n'est pas neutre, et n'est pas une. Simplement, le fond littéraire se trouve neutralisé. dissout par la présence active de tout un ensemble de signes a-littéraires" (Barrier, 1962, p. 11).

Non è evidentemente una sola nemmeno la scrittura vittoriniana, come abbiamo visto, bensì fortemente sperimentale; è una scrittura densa di significato, caricata di senso attraverso un'incalzante ripetizione, un utilizzo abbondante e sapiente della punteggiatura per dare rilievo ed enfasi dove voluto, una struttura eminentemente paratattica.

Ci troviamo a volte al crocevia tra il linguaggio teatrale, quello parlato, quello lirico-letterario e possiamo anche sottolineare la presenza talvolta (soprattutto nei capitoli corsivi) di reminiscenze di una lingua profetica di origine vetero-testamentaria.

La parola vittoriniana s'inserisce nella realtà narrata non solo interpretandola ma tentando quasi di plasmarla al fine di renderla più viva e prontamente percepibile.

È, in questo senso, una scrittura che potremmo definire quasi simbolica:

"Nel mito utopico, tempo e spazio si concentrano in pancronia e pantopia ; il paesaggio (o la scena) diventano emblema, come l'oggetto e il personaggio. Intanto la parola, fondamento musicale del «melodramma», è ripetuta e vuole, nella sua materialità, iscriversi nel reale per trasformarlo con la sua presenza. Nella banalità dell'invenzione, l'«eloquio» e la «dispositio» semplificano, fondono «parodisticamente» il patrimonio di una lingua simbolica antica e comune con significati del tutto nuovi, moderni e sostanzialmente diversi da quelli tradizionali" (Girardi, 1975, p. 96).

La scrittura di Camus è anch'essa principalmente paratattica, visiva; ma al contrario di quella di Vittorini, è una scrittura che tende ad eclissarsi, a scomparire, a non esibirsi.

È proprio l'apparente linearità e semplicità della sua lingua, in realtà costruita a regola d'arte e orchestrata in ogni effetto dall'inizio alla fine, a far

risaltare per contrasto l'assurdità di talune situazioni descritte e accentuare l'effetto di straniamento che domina l'intero romanzo.

"De fait, il est bien évident que la syntaxe de *L'étranger* passe par une distorsion et une discordance des liens courants: obscurissement des liens logiques par l'itération de subordonnants injustifiés ou au contraire par le recours à la juxtaposition et à la coordination qui effacent les relations, confusion des perspectives temporelles par l'emploi quasi constant du passé composé". (Abbou, 1969, p. 2).

Se è vero che entrambe le opere sono passibili di un'interpretazione che le riconduca all'ambito del realismo, nessuna delle due scritture può definirsi realista in quanto non è mostrare la realtà ciò che interessa precipuamente i due autori e le immagini del reale che ci vengono offerte sono "preventivamente" distorte dal ritmo imposto alla narrazione.

N2 e Meursault

"Il y a une disproportion entre l'importance monstrueuse des événements et l'inertie lucide de l'ame qu'ils secouent". (Fieschi, 1942).

Mi pare che questa affermazione ben si adatti a entrambi i personaggi.

Da un punto di vista narrativo possiamo trovare delle corrispondenze, o piuttosto delle somiglianze, tra i protagonisti dei due romanzi come tra alcune scene in essi rappresentate.

Sono entrambi uomini giovani, ma non giovanissimi, che percepiscono in prima persona e che ci fanno fortemente percepire la loro alterità rispetto al mondo esterno e alle situazioni nelle quali si trovano ad agire; il loro senso di estraneità è tanto più acuto in quanto mai esplicitamente descritto o giustificato.

I protagonisti dei due romanzi sono entrambi personaggi chiaramente e fortemente ispirati dalle figure dei propri rispettivi autori.

Per quanto riguarda N2 è sufficiente gettare uno sguardo sulle sue origini siciliane e sulla sua esperienza resistenziale a Milano; il distaccarsi dell'autore nei paragrafi in tondo e il suo aperto dialogare con il proprio personaggio se da un lato potrebbero attenuare l'impressione della loro identità, dall'altro ce ne offrono ancor più sicura conferma.

Come ogni alter-ego che si rispetti, N2 non è la copia romanzata del proprio autore, è un personaggio con una sua esistenza indipendente, nella quale sarebbe però ingenuo non ravvisare i tratti guida della personalità di Vittorini.

Per Camus il discorso è ancora più esplicito.

Lo spazio della narrazione è la stessa Algeria in cui l'autore nacque e visse la sua giovinezza, simile è il rapporto apparentemente anaffettivo con la madre, simili le condizioni di vita in povertà, solitudine morale, la tendenza a sviluppare un individualismo che urta con le convenzioni sociali; se ciò non bastasse Camus stesso, nei suoi *Carnets*, afferma: «Trois personnages sont entrés dans la composition de *L'Étranger* : deux hommes (dont moi) et une femme».

Entrambi i protagonisti, come i loro creatori, sono stranieri nel mondo che abitano, perché lontani dalle loro origini (geografiche e ideali), perché incapaci di

una reale integrazione in una realtà compresa forse troppo acutamente per essere accettata.

Sia Vittorini che Camus sono nati in un paese dove, come dice un personaggio del "*Malantendu*", «le soleil tue les questions» e il calore che così grande importanza avrà nell'economia della storia di Meursault, che arriverà a dichiarare di aver ucciso un uomo per via del sole troppo forte, è lo stesso calore che illumina di giallo e di azzurro la Sicilia nei ricordi veri o immaginati di N2 e, per contrasto, lo stesso calore invece mite che scalda l'insolito inverno milanese del '44.

In N2 si è voluto vedere la figura dell'intellettuale catapultato nel mondo dell'azione, consapevole a livello ideale del suo compito nella storia ma non in grado fino in fondo di adempiervi in virtù appunto di quella sua più marcata sensibilità che gli fa cogliere l'insensatezza e quasi la vacuità d'ogni cosa che lo circonda che non sia il suo più vero sentire; ed il deserto che finisce per proiettare fuori di sé è lo stesso deserto che si porta dentro e che lo empie ed è il deserto che forse ogni uomo si mena seco, che di ciò sia consapevole oppure no : ("Egli la sorpassò, e fu solo; vide nella città il *deserto*...Un uomo entra. Ed entra nel *deserto*."), ("...passare anche anni senza che tu sia uomo con una donna, e allora prenderne una che non è la tua ed ecco avere, in una camera d'albergo avere, invece dell'amore, il suo *deserto*."), ("Ha il suo *deserto* intorno; e non il suo soltanto; anche di ognuno... ") (Vittorini, 1945, cap. XVII, XXVII e CXXX).

Nella figura di Meursault non ci è consentito di vedere l'immagine dell'intellettuale disilluso, sebbene risulti evidente in tutta la narrazione che una profonda distanza lo separa del mondo nel quale agisce e dalle persone che popolano questo mondo e che a lui si rivolgono senza mai riuscire a decifrare appieno le motivazioni di questa abissale lontananza e di questo disagio sociale; si potrebbe pensare forse anche a un profondo gap culturale, sebbene questo punto sia solo di sfuggita toccato nel momento in cui viene fatto notare il fatto che Meursault sappia ben scrivere, al contrario di Raymond di cui infatti si incarica di redigere una lettera.

Non conosciamo il nome di N2 come non conosciamo il nome di Meursault, di cui anche il cognome appare raramente.

Siamo di fronte a due personaggi che assommano su loro stessi tutto il tono ed il senso della narrazione e che a essa rimangono tuttavia quasi estranei, imperscrutabili, due anime chiuse in loro stesse che possiamo osservare reagire alle sollecitazioni esterne di una realtà ben più grande di loro senza riuscire a cogliere appieno il nesso logico sotteso al loro agire.

Pur potendo talvolta seguire i pensieri di tali anime, non si arriva quasi mai a carpire la verità che ne guida e ne dipana l'esistenza; le rare volte che vi riusciamo, siamo in presenza dell'autore stesso che viene in nostro soccorso, sia che parli per bocca del suo personaggio, come lo sfogo finale dinnanzi al prete di Meursault, sia che compaia spettralmente a dialogare con esso, come nel caso di alcuni dei capitoli in tondo di Vittorini.

"Tel est bien Meursault : un homme qui a cessé de se poser des problèmes, qui a renoncé à jouer le jeu social, qui s'est reconnu réfractaire aux conventions de toute

sorte, qui n'attend rien de personne et juge inutile de se confier à personne, qui a depuis longtemps rompu tout dialogue avec sa mère et qui ne se soucie d'en nouer un véritable ni avec une maîtresse ni avec un ami, qui garde le plus souvent dans sa subconscience le secret de ses émotions et qui a pris l'habitude de vivre à la surface de lui-même, d'une existence essentiellement végétative, attentif du moins à l'instant qui passe, prêt à en jouir, à y associer même autrui pour le mieux vivre, sans jamais contracter à ces occasions aucun de ces liens qui nouent des rapports d'interdépendance entre les êtres; étranger aux intérêts des hommes sans être misanthrope ni même solitaire; présent à ses seules sensations, mais, sur ce plan, d'une présence totale et parfois ardente". (Castex, 1965, p. 79).

Vediamo come questa descrizione di Meursault, nei suoi aspetti più assoluti, possa essere adattata al personaggio N2, anch'esso ben più presente alle sensazioni donategli dalle sue epifanie d'amore o d'infanzia che all'azione concreta di partigiano che dovrebbe dirigerne interamente i pensieri e gli atti, anch'esso costretto a una solitudine esistenziale che è l'esatto opposto della misantropia.

I due uomini sono soli, nella loro stanza o in altre stanze, e fumano soli. O con i compagni, o con Raymond, o con Lorena o con Marie. L'assurdità del destino di Meursault, come l'assurdità della guerra civile o l'assurdità di amore che non riesce mai a compiersi, non accettano altra risposta che un muto persistere al mondo.

Non è possibile per N2 combattere per la ricerca della sua felicità, per cercare di fare sua finalmente e davvero la donna che ama e che lo ama, solo contro gli altri uomini si può combattere, li si può uccidere, ma non è l'insensatezza di ciò che hanno fatto che si eliminerà, bensì solo l'involucro di carne di un brano di umanità.

Perché sono uomini i partigiani come sono uomini i fascisti, o i nazisti, come a volte sono uomini addirittura i cani, come Blut o come il cane di Solimano, che ha un rapporto di odio e amore sostanzialmente umano con il suo bizzoso padrone.

In prigione Meursault dice:

«J'ai fini par ne plus m'ennuyer du tout à partir de l'instant où j'ai appris à me souvenir». (Camus, 1942, p. 120).

N2 non si limita a ricordare, egli è chiuso tra i ricordi della sua infanzia e quelli di un amore lontano eppure mai conclusosi, attraverso l'intervento dell'autore egli cerca una forzatura impossibile del reale, un' inclusione nel passato di qualcosa che non gli appartiene ma che anzi lo tiene, forse unica cosa ancora, saldamente ancorato al presente, la "cosa" tra lui e una donna, tra lui e Berta.

E a nulla vale per il protagonista il percepire la giustezza delle azioni che compie, delle azioni che i suoi compagni partigiani compiono, sebbene consapevole della necessità di una lotta non è in tale lotta che può, come altri, trovare l'appagamento delle sue tensioni, la risposta alla mancanza di senso che percepisce con la coda dell'occhio nella realtà assoluta che lo circonda.

Tocca all'autore intervenire (prendiamo ad esempio il paragrafo CIV) con una riflessione esegetica dei fatti narrati esternamente a lui e sempre a lui tocca il

tentativo di fornire un'interpretazione "filosofica", in quanto eminentemente costruita in forma dialettica, degli avvenimenti mostruosi che non può esimersi dal raccontare ma sui quali allo stesso tempo non può lasciare un commento ai suoi personaggi, troppo coinvolti e stravolti e mutati dalla Storia per potersi concedere una pausa elucubrativa.

Sono entrambi personaggi che osservano, che meditano, che ricordano.

Sono entrambi una storia muta immersa in una Storia che li apostrofa ma con la quale non riescono davvero a dialogare.

Una delle più comuni critiche al romanzo di Vittorini è stato il rimproverargli il carattere fortemente dualistico dell'opera, stilisticamente, contenutisticamente e finanche visivamente divisa in due parti intersecate tra di esse.

Forse durante periodi storici gravi e mostruosi come quello narrato, o descritto, dall'autore ciò che è più proprio dell'uomo e ciò che invece se ne distanzia subiscono effettivamente una scissione più forte, più chiara.

Forse l'amore, la compassione, il ricordo, l'infanzia, il furore contro l'ingiustizia e la ricerca della serenità sono elementi impossibili da tessere armoniosamente con la crudeltà e la crudità della guerra civile, della tortura, della paura, della morte.

Sergio Pautasso (1967) ha osservato che:

“Vittorini, pur partendo da una determinata situazione storica, ha voluto, come scrittore, darne una proiezione simbolica anziché una descrizione realistica”. (p. 113).

Se l'infanzia rappresenta un'uscita dalla Storia, un *locus amoenus* integro e a-temporale dove la potenza delle nostre passioni, scovre ormai da ogni coinvolgimento etico e morale e da ogni responsabilità civile, ritorna nuda e integra nella sua innocenza, allora tale fuga non è più possibile ricercarla impunemente in un teatro di battaglie e sconvolgimenti epocali; forse N2 è consapevole di ciò e vede fuori di sé lo specchio della sua oramai indifferente e rassegnata disperazione e trova infine nell'adempimento eroico del suo compito di combattente (l'uccisione di Cane Nero) la giustificazione e quasi la "scusa" di un gesto dettato dalla più umana condizione di amante abbandonato e disilluso.

Meursault come N2 è complice della propria morte, entrambi terminano la loro vita nella narrazione in una notte che si sono ostinati a cercare, scegliendo consapevolmente di non opporsi al precipitare di eventi che a quella notte li avrebbe condotti.

Meursault potrebbe ben tentare di difendersi in tribunale, potrebbe fare appello alla sua intelligenza per convincere la giuria dell'effettiva non premeditazione del suo delitto, potrebbe mentire e fingere per muovere a compassione il cuore del giudice che, da parte sua, non chiederebbe che un minimo segno di pentimento.

"Meursault demeure ainsi attaché à la ligne de conduite qui a constamment été la sienne. Il va sa voie, sans se soucier d'autrui. Il s'interdit toute spéculation, tout

calcul. La cohérence et la fermeté de son caractère ne se démentent à aucun moment, même en face de la menace capitale ... Cet être amoral et asocial, réfractaire à tout engagement comme à toute responsabilité, uniquement attentif à ses propres états, devient ainsi un héros, si l'héroïsme consiste en un mépris du danger. Mais l'héroïsme de Meursault n'est pas ce renoncement à soi que seul pourrait justifier la conscience d'une valeur supérieure, d'un idéal religieux, politique ou social. Il est, au contraire, fidélité à soi. étranger à la société, présent à lui même". (Castex, 1965, p. 91).

Anche N2 diventa un eroe, quasi per caso, rifiutando fino alla fine la salvezza che si tenta di offrirgli, ermeticamente concluso ormai nella sua disperazione egli sceglie di perdersi perché:

“Ognuno si perdeva [...] Era facile perdersi, era molto semplice. C’era un’altra cosa semplice ch’egli voleva; che arrivasse Berta. Lo voleva di più che dormire; e di più che perdersi. Forse infinitamente di più. Era anche più semplice. Ma Berta non arrivava. E che poteva fare lui se non arrivava? Il fatto stesso che non arrivasse significava che non poteva arrivare; che non sarebbe mai arrivata, o che sarebbe sempre ripartita, come sempre; e che era inutile aspettare, inutile cercare di sfuggire, inutile cercare di sopravvivere, di non perdersi”. (Vittorini, 1945, cap. CXXV).

In entrambi i romanzi la morte del protagonista è presagita, annunciata, ma non narrata.

Il vero sollievo dell’eroe arriva solo allo scoccare dell’ora fatale, alla pacifica accettazione della propria imminente morte egli si mette nuovamente nella condizione di poter amare:

“Et moi aussi, je me suis senti prêt à tout revivre. Comme si cette grande colère m’avait purgé du mal, vidé d’espoir, devant cette nuit chargée de signes e d’étoiles, je m’ouvrais pour la première fois à la tendre indifférence du monde. De l’éprouver si pareil à moi, si fraternel enfin, j’ai senti que j’avais été heureux, et que je l’étais encore”. (Camus, 1943, p. 183).

Solo il completo e definitivo abbandono di ogni speranza, di ogni desiderio di appagamento, di ogni sogno d’avvenire, possono concedere infine la pace e la comunione con una realtà fino a quel momento percepita come estranea e impenetrabile.

“«Nessuna cosa ora è sola.» «Sarebbe ogni cosa anche tutto il resto?» «Precisamente. E dov’è una cosa è anche tutto il resto.» [...] Egli siede, siede lei sulle sue ginocchia; e nessuna cosa del mondo è una cosa sola. Anche la notte fuori dai vetri non è una cosa sola; è tutte le notti”. (Vittorini, 1945, cap. CXXXI).

Fino alle ultime pagine di entrambi i romanzi possiamo considerare quasi nulla l’azione poetica e fattiva dei personaggi sul proprio destino; dice Meursault:

“Tout se déroulait sans mon intervention. Mon sort se réglait sans qu'on prenne mon avis”. (Camus, 1943, p. 149).

Possiamo ben mettere a confronto questa affermazione di Meursault con la fine dell'avventura di N2, vittima di un destino che non domina e che allo stesso tempo accetta e addirittura infine invoca e abbraccia.

Nel teatro dell'assurdità del mondo, dell'assurdo delle persone che lo abitano e dell'assurdo della storia che queste persone fa uccidere tra di loro, Vittorini pone la potenza del sentimento amoroso come motore di una narrazione che avrebbe altrimenti potuto prendere una direzione assai diversa, più classicamente orientata all'esaltazione dell'esperienza resistenziale e alla riflessione sul senso sociale e civile della stessa (aspetto comunque presente nell'opera).

L'impossibilità della soddisfazione dell'anelito d'amore finisce per fungere da miccia alla conflagrazione di una tensione di ordine più esistenziale che gli eventi storici hanno esasperato.

Conclusione

Per concludere possiamo affermare che nei due romanzi assistiamo a un conflitto tra uomo e realtà, tra interno ed esterno, tra la possibilità di un'integrazione al mondo o quantomeno ad una sua accettazione e l'inevitabile scacco a cui va incontro l'eroe, qualsiasi cammino egli scelga di seguire (se ancora una scelta è possibile).

In Vittorini come in Camus, la vera disperazione si nutre in realtà di speranze e cessa di esercitare il suo sordo lavoro d'erosione sul cuore dell'uomo nel momento in cui ci si abbandona con l'animo in pace all'ineluttabile fine di tali speranze, nel momento in cui si comprende e si accetta la propria intrinseca unità con un mondo e una storia contro i quali, fino ad allora, si era intrapresa una muta guerra ermeneutica che mai avrebbe potuto essere vinta.

Bibliografia

- Abbou, A. (1969). *Le paradoxes du discours dans L'Étranger* in *Albert Camus: langue et langage*. La revue des Lettres Modernes.
- Barrier, M.-G. (1962). *L'art du récit dans L'Étranger d'Albert Camus*. Paris: Nizet.
- Camus, A. (1942). *L'Étranger*. Paris: Gallimard Collection Folio, 2012.
- Camus, A. (1964). *Carnets II*. Paris: Gallimard.
- Castex, P. G. (1965) *Albert Camus et «L'Étranger»*. Paris: Corti
- Fieschi (1942), *L'Étranger* n.r.f. n° 30.
- Fitch, B.-T.. *Narrateur et narration dans L'Étranger d'Albert Camus. Analyse d'un fait littéraire*. Archives des Lettres Modernes, n°34.
- Girardi, A. (1975) *Nome e lagrime: linguaggio e ideologia di Elio Vittorini*. Napoli: Liguori.
- Panicali, A. (1973). *Lingua e ideologia nella prosa vittoriniana in Profili linguistici di prosatori contemporanei* a cura di Vincenzo Mengaldo. Padova: Liviana Editrice.
- Pautasso, S. (1967) *Elio Vittorini*, Torino: Bolla.
- Sartre, J. P. (1943) *Explication de l'étranger*, Situation I. Paris: NRF.
- Vittorini, E. (1945). *Uomini e no*. Milano: Mondadori Oscar classici moderni, 2014.
- Vittorini, E. (1947) *Politica e cultura. Lettera a Togliatti*, in «Il Politecnico» 35 e Vittorini (1951) in *La Stampa*.

Franco Costantini

***L'étranger* by A. Camus e *Uomini e no* by E. Vittorini:
A Comparison**

Abstract: This text proposes a comparative analysis of some aspects of two novels of the twentieth century, *L'étranger* by A. Camus and *Uomini e no* by E. Vittorini. Based on a comparison of the figures of the two authors, united by a certain marginality during the post-war's culture, it tries then to put in resonance some stylistic and conceptual traits of their two novels, to find out that maybe in the two protagonists it is possible to see shadows of their respective authors.

Keywords: *Vittorini, Camus, existentialism, politics, dissension, solitude.*

Марија Ѓорѓиева-Димова

ПАЛИМПСЕСТНА ТРАНСВЕРЗАЛА: ТОПОСОТ КАКО ИНТЕРТЕКСТУАЛНА ИНТЕРСЕКЦИЈА

Апстракт: Целта на овој текст е да понуди теоретско-интерпретативно елаборирање на топосот како една интертекстуална варијанта. Поаѓајќи од теориските дескрипции на топосот како интертекстуална интерсекција и неговите импликации во однос на палимпсестната природа на книжевноста и нејзините мнемонички функции, текстот, конкретно, се фокусира врз топосот фигури на меморија како интертекстуална и интердискурзивна интерсекција/ споделено наследство помеѓу фолклорот, историјата и уметничката книжевност, како и врз интерпретацијата на неговите модалитети и функции во книжевен контекст.

Клучни зборови: *топос, фигури на меморија, интертекстуалност, палимпсест.*

Ако се посматра низ призмата на памтењето, литературата се појавува како мнемотехничка уметност par excellence. Таа го креира просторот на памтењето во којшто текстовите-претходници се преземаат преку различни степени на трансформација.

Ренате Лахман

1. Појдовни теориски премиси

Предмет на интерес на овој текст се теориските и мнемоничките импликации на создавањето и на проучувањето на топосот фигури на меморија. Овие импликации се темелат врз две теориски премиси: прво, врз елаборациите на топосот како интертекстуална варијанта која функционира според принципот на „интертекстуална интерсекција“ (Oraić, 1990, стр. 13); второ, врз одредувањето на фигурите на меморија како „дел од колективната меморија на еден народ и на еден субјект кој се стреми да се олицетвори во различни дискурзивни практики“. (Kulavkova, 2009, стр. 44).¹ Нашиот фокус е поставен врз книжевните отелотворувања на топосот фигури на меморија

¹ „Во форма на текстуализирана семиотиизирана информација, во форма на усна информација врежана во јазикот на преданието, легендата, митот, во форма на визуелна и на мултимедијална информација втисната во скаменетиот јазик на симболот, во наследените фрустрации, во етно-ставовите и колективните трауми, во говорниот јазик во форма на лексички, морфолошки, синтаксички и семантички белези, во багажот на колективниот менталитет, во алузивната и дејствената моќ на стереотипите“. (Kulavkova, 2009, стр. 44).

којшто ја потврдува својата валентност во неколку теориски контексти, актуализирајќи одделни концепции (првенствено оние кои припаѓаат на славистичката семиотичка и интертекстуална парадигма – теориите на Јуриј М. Лотман, на Ренате Лахман, на Игор Смирнов, на Дубравка Ораиќ Толиќ), подеднакво, актуализирајќи ги и категориите кои се оперативни во нив (како, на пример, интертекстуалноста и нејзините видови, меморијата и одделните мнемотехнички операции, рецепцијата, семиотичките функции на текстот, односот значење – смисла).

Разгледуваниот комплекс импликации на топосот фигури на меморија, покрај теориската втемеленост, има и своја интерпретативна потврда и поткрепа во примери од македонската книжевност од XX и од XXI век, избрани според личната читателска преференција: во циклусот песни за Марко Крале од Блаже Конески, вклучително и песната *Болен Дојчин*, во романот *Крале Марко* од Слободан Мицковиќ и во драмата *Болен Дојчин* од Георги Сталев. Имајќи ги предвид тезите кои се изложени во некои од текстовите објавени во зборникот *Црна Арапина како фигура на меморија* (тезите за Крале Марко како „историски супстрат на Болен Дојчин“ (Kulavkova, 2009, стр. 44) и како „историска хиперболизирана фигура антагонист на Црна Арапина“) (Kulavkova, 2009, стр. 41), станува очигледно дека фигурата на Марко Крале, редовно, е интегрирана во бинарно-опозитните, па и во трипартитните структури што ги повлекуваат релациите меѓу Црна Арапина, Болен Дојчин, Лепа Ангелина. Оттаму, сфатени како членови-конституенти на една тематска целина, секоја од овие фигури на меморија, поставена како иницијален предмет на интерес, нужно, го наложува навраќањето и врз преостанатите со што се оправдува и изборот на овие книжевни примери.

2. Теориските импликации на топосот како интертекстуална интерсекција

Таксативно изложени теориските импликации на топосот фигури на меморија упатуваат на поширок спектар теориски концепции и категории, што ги мобилизира сите чинители во книжевната комуникација (и авторот, и текстот, и читателот).

1. Топосот е хипертекстуален феномен: неговата конститутивна одлика не се состои во ефективното присуство на прототекстот, туку во релацијата на трансформација што хипертекстот ја воспоставува кон хипотекстот, кој не мора да се именува, „ама без којшто хипертекстот не би постоел“ (Женет, 2003, стр. 69) и, секако, не би бил разбирлив. Токму моментот на трансформација ја индицира и коментаторската импрегнираност на хипертекстуалните релации. Впрочем, книжевните актуализации на топосот, редовно, оперираат со трансформативно-коментаторските постапки.

2. Топосот е прототекст: ако топосот се дедуцира врз основа на мноштвото текстовни конкретизации, тогаш секоја негова следна текстовна реализација упатува на некоја претходна текстуализација, т.е. на конкретен прототекст (книжевен или некнижевен), кој се статусира како предлошка во одредена текстовна низа и чијшто статус на прототекст, помалку или повеќе,

експлицитно е назначен во манифестниот текст. Топосот како конкретизиран прототекст во песните на Блаже Конески е сигнализирани низ мотоцитатите преземени од легендите/ преданијата собрани и запишани од страна на Марко Цепенков. Во случајот на Мицковиќ, прототекстот е експлицитан од страна на самиот автор во поговорот, кој има улога на паратекст. „Основната замисла беше да се следат структурата и поентите на циклусот на Конески, што е, се надевам, запазено во сиот тек на раскажувањето. Во текстот, во секоја глава, вградени се по стих или два од песните на Конески и синтагми од легендите на Цепенков, така да бидат препознатливи и кога се парафразирани, да му дадат свој печат на ракописов кој им е ним посветен“. (Мицковиќ, 2003, стр. 100). Во случајот на Георги Сталев, на почетокот од драмата, насловен како интродукција, интегрално е цитиран конкретниот прототекст – народната песна *Болен Дојчин*. Понатаму, во фусотите се упатува и на преостанатите прототекстови, главно, различните варијанти на песната *Болен Дојчин* во *Зборникот* на Миладиновци, но и истоимената песна на Конески.²

3. Топосот е поттекст, во смисла на одреден текстуален комплекс (од книжевна или од некнижевна провиниенција), независно од тоа дали тој комплекс се однесува на одредена традиција или, пак, на нејзин сегмент. Притоа, топосот-поттекст во рамките на дадениот текст се подразбира и се идентификува во согласност со компетенциите на читателот и во согласност со неговата „(интер)текстуална енциклопедија“. (Есо, 2002, стр. 212). Во песните на Конески каде што отсутува (мото)цитатната врска со прототекстот (како, на пример, во песната *Болен Дојчин*) топосот, главно, е оприсутнет поттекстуално, калкулирајќи со читателската компетенција и енциклопедија како предуслов на рецепцијата.

4. Топосот претставува контекст во двојна смисла:

а) Од една страна, тој го претставува фонот врз којшто станува можна рецепцијата на секоја негова конкретна текстовна реализација. Следствено, топосот го активира семиотичкото читање кое, во истовреме, е споредбено и корелативно. Корелативноста во рецепцијата е неминовна со оглед на тоа што во низата од книжевни и некнижевни варијации на топосот секогаш постои можноста хетерогените членови во текстовната низа да се читаат низ анафоричко-катафоричка референција, која во рецепцијата на конкретниот текст е иницирана асоцијативно-реминесцентно или, пак, со посредство на трансформативните модуси, без оглед на нивната жанровска припадност. Семиотичкото, критичкото читање за коешто говори Умберто Еко (2001, стр. 29), пак, се манифестира со оглед на тоа што топосот, како хипертекстуален феномен, очекува компетентен, критички читател кој ќе ја детектира двојната кодираност на дадениот текст: значи и неговата референцијална поставеност кон туѓите текстовни манифестации на дадениот топос, и трансформацијата на којашто се подложува референцијата во манифестниот текст. И токму

---

² Сталев во голема мера му олеснува на читателот со оглед на тоа што ги открива своите извори: „Со оваа поетска идеја завршува песната *Болен Дојчин* од Блаже Конески“. (1999, стр. 64); „Од кукушката варијанта на *Болен Дојчин*, песната под реден број 155 во *Зборникот* на Миладиновци“ (1999, стр. 96); „Според првата варијанта на песната *Болен Дојчин* број 88 во *Зборникот* на Миладиновци“. (1999, стр. 97).

двојната кодираност на топосот ги содржи неговите семантички потенцијали, чијашто актуализација е во надлежност на читателите. Имено, меѓу текстот којшто го чита читателот и текстовите коишто референцијално-асоцијативно се оприсутнуваат во неговото читателско искуство, се продуцира и трет, имплицитен текст – текстот на читателовото толкување и разбирање, како точка на пресек меѓу присутниот и отсутниот текст и, следствено, како одредена конкретизација на значенските латенции. Во таа смисла, цитатно-парафразираните референции во текстовите на Конески и на Мицковиќ само реминисцентно-фрагментарно ја конкретизираат врската со прототекстот-топос, чиешто интегрално познавање од страна на читателот е неопходен предуслов за афирмација на топосот како фон врз којшто ќе се доловат сите нијанси на хипертекстуална трансформација што ја реализираат овие автори. Драмата на Сталев, пак, преку интегрално цитираната народна песна подиректно ја одржува врската со тој фон, макар што поттекстот, во вистинска смисла, е вткаен во драмскиот текст низ алузиите, низ парафразите и низ реминисценциите. Конески во есејот *Еден опит* ќе даде едно објаснување на постапката што ја употребува во својот поетски циклус: „Сите тие (традиционални мотиви) веќе се присутни во свеста на колективот, авторот преку нив стапува полесно во врска со својот аудиториум, наоѓа спонтан одглас во него, а едновременно на самиот колектив му дава можност да одмери во колкав обем и со каков успех е извршена иновацијата“. (Конески, 1990, стр. 255).

б) Од друга страна, топосот е контекст којшто се создава низ пресекот меѓутекстовни поврзувања и надоврзувања, што го овозможува легитимирањето на поединечните текстови во системот на книжевната традиција, придонесувајќи за нејзиното палимпсестно обликување, т.е. за перманентниот процес на допишување и на препишување низ пресекот вербални и невербални текстови што коегзистираат во просторот и во времето. Таквата дијахрониска низа од текстовни реализации на топосот има и синхронски ефект во однос на можноста од споредбено проучување и толкување на комплексот вербални и невербални текстови, не само во рамките на една традиција туку и во рамките на неколку традиции истовремено (балкански, јужнословенски, словенски, медитерански).

5. Топосот е еден индикатор на книжевниот континуитет (и не само во рамките на националната литература и култура): ако секоја текстуална конкретизација на топосот манифестира освестен творечки, коментаторски однос кон традицијата,³ кон одреден прототекст или поттекст, тогаш секој актуелен текст, и во неговата продукција и во неговата рецепција, бара реактуализирање на тој топос, односно свест за неговото постоење и за фазите на неговата еволуција.

6. Топосот е еден облик на афирмација на процесот на „продуктивната рецепција“ (Mög – Grünevald, 1987). Авторот, првенствено и нужно, е читател чиешто читателско искуство учествува во неговата творечка продукција,

---

³ Есеите на Конески (*Еден опит*) и на Мицковиќ (*Песните за Марко Крале на Блаже Конески*) претставуваат директна потврда на тој освестен однос кон традицијата.

евидентирајќи се како интертекстуален слој во конкретните дела, значи како уште една текстовна манифестација на топосот. Притоа, рецептивно-продуктивниот процес имплицира градиран интерпретативен однос кон топосот: од една страна, препознатлив е реинтерпретативниот однос, којшто е интериоризиран во конкретната авторско-текстовна варијација на топосот; од друга страна, на повисоко рамниште, препознатлив е и метаинтерпретативниот однос кон веќе постоечките текстуални реализации на дадениот топос, а кои веќе се акумулирани во читателското искуство на авторот. Впрочем, и Конески, со мотоцитатите преземени од Цепенков, и Мицковиќ, со посветата „во спомен на Цепенков и на Конески“, со поговорот и со есејот-толкување на циклусот песни на Конески,⁴ и Сталев, со цитираната народна песна и со фусотните објаснувања, го демистифицираат своето читателско искуство кое, пред очите на читателите, продуктивно-креативно го трансформираат во поетска, во романескна и во драмска афирмација/трансформација на топосот.

7. Топосот имплицира изоморфност, со оглед на тоа што бројните варијации во неговата актуализација се само трансформации што чуваат (иста) информација, односно тоа се различни интерпретации на кои она што го изразуваат им е заедничко на некое подлабоко рамниште.

Во секој случај, реконтекстуализираните интерпретации го осведочуваат семиотичкиот живот на топосот и, следствено, семантичките збогатувања што ги добива тој во различните (кон)текстуализации (книжевни и некнижевни). Топосот, како интертекстуална интерсекција, значи како еден механизам на семантичка конституција на текстот, т.е. на „правење на смислата од смисла“ (Lachmann, 1988, стр. 105) недвосмислено генерира или „семантичка комплексција“ или „дисперзија на значењето“ (Lachmann, 1988, стр. 106) што, во крајна линија, подразбира комплекс од различни постапки кои имаат иста функција – да се потенцира семиозата како перманентен пренос на значење, односно да се демонстрира ресемантизацијата како креативен чин. Во таа смисла, топосот го артикулира принципот на конверзија (Smirnov, 1988, стр. 222-223) со оглед на тоа што го обезбедува ефектот на истовремена релевантност на претходниот и на актуелниот текст. Конечно, овие реконтекстуализации и смисловни дополнувања на топосот ја осведочуваат и неговата историчност. Во нашите книжевни примери, примарната реконтекстуализација го подложува топосот на процесите на лиризација и на фикционализација (или модернизација како што вели Конески), така што фокусот е поставен врз структурниот однос лирски субјект – лирски објект⁵ (во циклусот на Конески) и врз игрите со

---

⁴ Случајот на Мицковиќ е особено индикативен: неговиот толкувачки есеј е напишан во 1981 година, значи речиси две децении пред романот, така што во таа временска отсечка се случува процесот на творечка инкубација.

⁵ Во сите песни на Конески присутен е лирски субјект во прво лице (главно неименуван), кој се подразбира или врз основа на мотоцитатот или, пак, врз основа на читателското предзнаење. Наспроти него поставен е одреден лирски објект којшто е конкретизиран во вид на физичка препрека, искушение, дилема (градбата на Калето, борбата со стерна, соочувањето со бог). Исходот од судирот субјект – објект е веќе познат од фолклорните варијанти на топосот. Но, во

мултифокализацијата (во романот на Мицковиќ и во драмата на Сталев). На тој начин се обезбедуваат и смисловните интервенции евидентирани во очудувањето на топосот, во нагласениот рефлексивен однос, во претставувањето на една поинаква димензија на автоперцепција на овие фигури. Во крајна линија, реконтекстуализациите на топосот од страна на македонските автори водат кон демитологизација на митската и на епско-легендната фолија, а во насока на поголема антропоморфизација на овие фигури: во нагласувањето на човечката димензија, на универзалните етички дилеми, на психолошките состојби на „страв, на бес, на пад“.⁶ „Со тоа сум нашол начин да ја искажам својата животна филозофија, своите дилеми, своите возбуди и огорченија“ ја објаснува Конески својата поетска постапка (1990, стр. 254).

Во случајот на Слободан Мицковиќ, особено е индикативно што неговата рецепција на циклусот на Конески доживува и фикционална трансформација и интерпретација, но, исто така, има и толкувачко-есеистичка реакција. Имено, во 1981 година, непосредно по објавувањето на петтата песна од циклусот за Марко Крале на Конески, Мицковиќ го објавува својот есеј *Песните за Марко Крале на Блаже Конески*, кој, потоа, го интегрира и во својот роман како втор поговор-паратекст. Она што Мицковиќ ќе го констатира во своето толкување, а тоа е трансформативниот аспект на песните во однос на легендната предлошка, подоцна ќе го артикулира и во својот роман.

7. Преферирањето на синтагмата *фигури на меморија* наместо синтагмата *слики на сеќавање* Јан Асман го аргументира со фактот што фигурите не се однесуваат само на иконичкото туку и на наративното обликување. (Assmann, 2005, стр. 44). Опсервирани низ параметрите на топосот, овие фигури на меморија демонстрираат висок степен на наративна продуктивност: во принцип, елементарното фабуларно јадро се задржува на рамниште на препознатливост во сите текстовни конкретизации, што, секако, говори за виталноста на приказната, додека, разбирливо, се варираат само дискурзивните интервенции. Наспроти инваријантноста на фабулата/приказната поставени се сижејните/ дискурзивните варијации коишто се реализираат во зависност од и во согласност со жанровските конвенции, во зависност од тенденциите за афирмативно или за контроверзно надоврзување на топосот (вклучително и тенденциите за демитологизација и за разбивање на стереотипните претставувања). Меѓутоа, дури и во овие случаи неопходно е знаењето на елементарното фабуларно јадро врз чија основа се изведуваат дискурзивните интервенции. Впрочем, како што тврди Ренате Лахман, фабулата станува интересна дури со разновидните акценти кои ги ставаат дополнителните прераскажувања. (Lachmann, 2002, стр. 192). Во поширока смисла, сите дополнителни интервенции на дискурзивно рамниште ја осведочуваат творечката ангажираност на авторот, дополнително мотивиран

песните на Конески тој објект се универзализира како општо место со предзнак на трагичен метафизички квалитет.

⁶ Вака се насловени поглавјата во романот.

со потребата да обезбеди што покреативен, што поинвентивен, што поочуден пристап кон веќе експлоатираниот топос. Таа потреба станува видлива токму во спрегата приказна – дискурс.

3. Мнемоничките импликации на топосот како интертекстуална интерсекција

Комплексот категории и постапки преку кои текстуално, видливо се оприсутнуваат и се следат, значи се проучуваат, манифестациите и спецификите на топосот фигури на меморија, станува индикативен и на дополнително рамниште каде што се евидентираат неговите мнемонички импликации. Овие импликации се втемелени врз две премиси:

1. Топосот е вид интертекстуална интерсекција меѓу сопствениот и туѓиот текст, што се реализира како делумно имплицитна релација, со оглед на имплицитноста на интертекстовите кои се вклучени во сопствената текстовна структура. (Ogaić, 1990, стр. 14).

2. Интертекстуалноста ја претставува меморијата на текстот: со посредство на интертекстуалноста, просторот на паметење е впишан во текстот на истиот начин како што текстот се впишува во просторот на меморијата, практично, пополнувајќи го просторот меѓу текстовите. Значи, секој текст преку својата интертекстуална обележаност се впишува во текстовната меморија на културата и, истовремено, ја реорганизира и ја менува со оглед на тоа што создава сопствен мнемонички простор кој, пак, е имплициран со неговата интертекстуалност. Аналогно на овие премиси, топосот како интертекстуална варијанта може да се посматра како видлив модус кој го демонстрира функционирањето на мнемоничките процеси во книжевноста, сфатена како „мнемотехничка уметност *par excellence*, бидејќи ја втемелува меморијата на културата“ (Lachmann, 2002, стр. 209), односно бидејќи самата книжевност е чин на паметење. Топосот, како интертекстуален вид, т.е. интертекстуална интерсекција, преку своите текстовни манифестации постојано потврдува дека референтното подрачје на конкретниот текст е ситуирано во подрачјето на другите текстови, конституирајќи се притоа како меморија во текстот, во којашто, со посредство на другите текстови, се архивира културалното и семиотички кодираното искуство. Следствено, конкретната (интер)текстуална реализација на топосот не е само сеќавање на некоја претходна текстовна конкретизација (прототекст) туку и сеќавање на сите претходни интерпретации на дадениот топос. Несомнено, нашите книжевни примери повеќекратно ја потврдуваат оваа димензија. Во таа смисла, топосот реализира една од функциите на текстот што ги посочува Јуриј Лотман – функцијата на паметење: текстот не е само генератор на нова смисла, туку и „кондензатор на културното паметење“. (2006, стр. 21). Оттаму, секоја текстовна партикуларизација на топосот поседува капацитети да го чува сеќавањето за своите претходни контексти, така што за оној којшто го усвојува, текстот воспоставува метонимиски однос кон интегралното значење кое се реконструира и кое, следствено, го дополнува. „Семантичката аура што текстот ја создава околу себе стапува во одредени односи со

паметењето на културата (традицијата) сочувани во свеста на аудиториумот“.
(Лотман, 2006, стр. 22).

3. Топосот учествува и во обликувањето на т.н. креативно паметење што го постулира семиотиката на културата, а како опозит на информативното паметење (Lachmann, 2002, стр. 221): паметење кое е панхроно, просторно континуирано, отпорно кон времето, и каде што потенцијално е активен целокупниот текстуален масив на културата, подеднакво, активен за и активиран и од страна на авторот, и од страна на читателот.

4. Топосот ја афирмира реконструктивната интертекстуалност како една мнемоничка операција што ја среќаваме во типологијата на Игор Смирнов (1988, стр. 228): имено, топосот е одлична илустрација на тезата дека секој автор ја меморира информацијата којашто ја запамтил извесен претходник, така што, практично, помладиот автор го реконструира конкретниот интертекст кој ѝ припаѓа на одредена традиција. Во случајот на Конески тоа е сеќавањето на Цепенков, а во случајот на Мицковиќ (како што признава самиот тој на почетокот од романот) тоа е споменот на Марко Цепенков и на Блаже Конески. Во крајна линија, топосот ја демонстрира авторефлексивноста на авторската/ творечката меморија, нејзината насоченост кон самата себе, со оглед на тоа што писателот го памти процесот на паметење, а неговото книжевно дело функционира како упатување на упатувањето. Реконструктивноста, како една од детерминантите на фигурите на сеќавање, ја разгледува и Јан Асман според кого паметењето е реконструктивно и селективно, со оглед на тоа што корпусот на веќепостоечкото, веќемеморираното и семиотизираното секогаш се реорганизира во согласност со актуелните потреби и цели, независно од тоа дали се тие условени жанровски, поетички, идеолошки, политички. Тие реконструктивни тенденции се евидентни и во романот на Мицковиќ каде што, во согласност со контекстот на XX век, афирмацијата на топосот е дел од генералните процеси и потреби на превреднување и на преосмислување. Конески, пак, таа реафирмација ја иницира со потребата од иновација и од модернизација како што, впрочем, објаснува во својот есеј *Еден опит*. „Јас вршев иновација, ги вклопував старите пораки во современ израз и ги варирав по начин што му одговара на интересот на современиот човек“.
(1990, стр. 254). Сталев, пак, нуди свое објаснување: „Авторот на драмава *Болен Дојчин* ќе ја исползува оваа 'енигма' за да ја поврзе колку со историјата, толку и со некои современи случки и настани“.
(Сталев, 1999, стр. 59). Токму реконструктивно-селективниот пристап кон еден ист топос од страна на различни автори и текстови допушта да се следи транстекстуалната врска што се воспоставува меѓу различни текстови и автори, односно да се афирмира палимпсестната природа на книжевноста и нејзината мнемоничка функција. „Просторот на меморијата е впишан во текстот, како што текстот се впишува себеси во просторот на меморијата. Меморијата на текстот е неговата интертекстуалност“.
(Lachmann, 1997, стр. 15). „Мнемоничката функција на книжевноста ги провоцира интертекстуалните процедури или, поинаку, интертекстуалноста ја продуцира и ја одржува меморијата на книжевноста“.
(Lachmann, 2010, стр. 309).

4. Заклучок

Топосот фигури на меморија којшто во книжевен контекст се артикулира низ постапките на „транстекстуалност“, односно на „текстуалната трансцендентност на текстот“ (Женет, 2003, стр. 63), значи низ интертекстуалните, паратекстуалните и хипертекстуалните релации/ постапки, се покажа индикативен во двојна смисла:

1. во интерпретативна смисла, топосот претставува корисна алатка којашто обезбедува интерпретативно-споредбено промислување на одделните текстови, но и на текстовни традиции;

2. во теориска смисла, со оглед на тоа што теориската поливалентност на топосот подразбира не само интерпретативна верификација и функционалност на постојните теориски концепции и категории туку и нивно дополнување и, следствено, упатување на можноста од нивно споредбено линкување, подеднакво, како што тие врски се воспоставуваат и меѓу книжевните текстови.

Библиографија

- Женет, Ж. (2003). Палимпсести. Во К. Кулавова (Прир.), *Теорија на интертекстуалност*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1990). *Ликови и теми*. Скопје: Култура.
- Конески, Б. (1990). *Песни*. Скопје: Култура.
- Лотман, Ј. (2006). *Семносфера*. Скопје: Три.
- Мицковиќ, Слободан. (2003). *Крале Марко*. Скопје: Слово.
- Сталев, Георги. (1999). *Болен Дојчин*. Скопје: Детска радост.

***

- Assman, J. (2005). *Kulturno pamćenje*. Zenica: Vrijeme.
- Eco, U. (2001). *Granice tumačenja*. Beograd: Paideia.
- Eco, U. (2002). *O književnosti*. Beograd: Narodna knjiga.
- Grünevald-Mög, M. (1987). Istraživanje utjecaja i recepcije, *Polja*, br. 335, 40-45.
- Kulavkova, K. (2009). From a Black God to a Black Arab: different mythical and historical actualizations of the universal matrix of Black. In K. Kulavkova (Ed.), *Interpretations: The Black Arab as a Figure of Memory*. Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- Lachmann, R. (1988). Intertekstualnost kao konstitucija smisla. In Z. Maković et al. (Eds.), *Intertekstualnost & Intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Lachmann, R. (1997). *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*. Minneapolis/ London: University of Minesota Press.
- Lachmann, R. (2002). *Phantasia. Memoria. Rhetorica*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Oraić-Tolić, D. (1990). *Teorija citatnosti*. Zagreb: GZH.
- Smirnov, I. (1988). Umjetnička intertekstualnost. In Z. Maković et al. (Eds.), *Intertekstualnost & Intermedijalnost*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Marija Gjorgjieva Dimova

A Palimpsestic Transversal: Topos as an Intertextual Intersection

Abstract: This text is an attempt to systematize theoretical and mnemonic implications of the topos figure of memory. The theoretical frame of the text refers to some conceptions of Y.M.Lotman, R. Lachmann, I. Smirnov and D.O.Tolić. The subject of the analysis are literary texts of three Macedonian authors: poem's cycle about Marko Krale by Blaze Koneski, the novel *Marko Krale* by Slobodan Mickovik and the play *Bolen Dojčin* by Georgi Stalev. The purpose of their interpretation is to confirm the validity and functionality of the topos figure of the memory in interpretative and theoretical sense.

Keywords: *topos, figures of memory, intertextuality, palimpsest.*

Луси Караниколова-Чочоровска

ЗА ЖЕНСКИОТ МЕНТАЛИТЕТ И ИДЕНТИТЕТ ВО РАСКАЗОТ „ЖЕНАТА НА ПОКОЈНИКОТ“ ОД БОРА СТАНКОВИЌ

Апстракт: Оваа статија нуди еден (можен) „женски“ прочит на културолошката категорија „женски менталитет“ во расказот „Жената на покојникот“ од Бора Станковиќ. Преку „изолација“ на т.н. „елементи на традицијата“ што се однесуваат на сфаќањето на „женскоста“, заедно со традиционалниот и патријархалниот оптикум по однос на жената воопшто каков што се нуди во ова извонредно четиво, правиме обид за согледување на менталитетот и идентитетот на жената на овие наши балкански простори. Немаме повисока амбиција освен обид да се „види“ родовиот, женски идентитет низ нашата можеби субјективна призма, но и да се препознаат и нотираат промените што ги направија времето, луѓето и општеството во меѓувреме.

Клучни зборови: *жена, женскост, идентитет, менталитет, традиција.*

1. Пристап

Оваа статија прави обид за интертекстуален третман на културолошката категорија „женски менталитет“ во расказот „Жената на покојникот“ од Бора Станковиќ.

Преку изолација на т.н. „елементи на традицијата“, а особено на оние што се однесуваат на „женскоста“, заедно со традиционалниот и патријархален оптикум по однос на жената воопшто, каков што се нуди во ова веќе одамна класично четиво на јужнословенската литература, правиме обид за согледување на менталитетот и идентитетот на жената на овие наши, балкански простори.

Под „елементи на традицијата“, пак, ги подразбираме оние ентитети кои служат за „прочит“, и тоа без особен напор, на обичаите, размислувањето и начинот на однесување (на жената, во случајов жената на покојникот – Аница) кои, секако и повторно „традиционално“ се, односно треба да бидат во согласност со она „нашето“ – „што ќе речат луѓето“ (= јавното мислење). Станува збор за увид во оние, вкоренети во нашиот, „балкански“ менталитет напишани правила на културата на живеењето, а кои традицијата ги задржала во една потесна или поширока социјална и национална средина. Тие, „елементите на традицијата“, треба да ги покажат (и не мора да ги докажат) белезите на менталитетот, па и идентитетот на човекот, односно жената од едно место и едно време.

Нашиот напор во таа смисла се сведува на прецизна изолација, квантификација и квалификација на овие расказни единици од расказот

„Жената на покојникот“ на Бора Станковиќ што ги подразбираат елементите на традицијата, а особено оние со белег на женскост.

2. Менталитет и „женски менталитет“

За да може една појава, постапка или состојба да се смета за иманентна на пошироката категорија *менталитет* потребно е да постои соодветна антрополошка основа, односно константа која е заедничка за човекот воопшто, во кое било време и на кој било простор, а се однесува на начинот на неговото мислење, чувствување, однесување.

Според австрискиот социолог на културата Питер Динкелбахер, менталитетот се однесува на „(...) начинот и содржината на мислењето што го обележува одреден колектив во одредено време. Менталитетот, вели тој, се манифестира во постапките“ (Dincelbaher, 2009, стр. 15). Постапките, пак, за да станат своевиден показател на менталитетот неминовно треба да се повторуваат и да траат низ времето. Менталитетот се манифестира во постапките, зашто „(...) секоја постапка искажува нешто за менталитетот што стои зад неа; тој менталитет за нас станува достапен само со помош на интерпретација на трагите што ги оставила таа постапка (= историските извори)“ (Dincelbaher, 2009, стр. 20).

Во расказот „Жената на покојникот“ од Бора Станковиќ, што го ставаме под опсервација, „трагите“ на „историскиот“, „женски“ менталитет ги анализираме токму преку постапките на насловната хероина Аница, жената на покојникот. Тие, пак, допуштаат да бидат перципирани од една современа дистанца, кога во „меѓувреме“ работите на планот на женскоста многу се променија, така што можно е барем да се констатира дали нешто е добро или лошо. Сепак, промените и прифаќањето на тие промени, не значат и целосен раскин со некогашната традиција, ами само интерпретација и, во случајот личен и, се разбира, женски оптикум по однос на нивната одржливост до денеска. Впрочем, за да сме реални и конкретни, само потсетуваме и подвлекуваме дека автор на анализираниот расказ е маж, кој пишувајќи од позиција на традицијата на одреден простор и одредено време, жената ја претставува ни помалку ни повеќе ами токму „женски“. Тоа, пак, од своја страна ни дава за право да навлеземе во „женскиот“ менталитет тогашен, 19-товековен и српски (и балкански, исто така), колку далечен за нас денеска, исто толку и незаборавлив.

Под „женски менталитет“, мошне едноставно, го подразбираме однесувањето, светогледот, интимното доживување на една жена, по однос на себе и околината, заедно со начинот на кој и опкружувањето реагира по однос на неа.

„(...) Улогата на жените во различните култури, стереотипите, митовите и начинот на кој се претставени во книжевноста, се предодредени од општеството, од конвенциите, од очекувањата, од образовните системи“ (Гајери, 2006, стр. 287).

Аница, жената на покојникот, како што само описно е именувана во заглавието, а не со своето лично име, што само по себе е асоцијативно и провокативно „се однесува“ како што се однесувала традиционалната

балканска (во случајов српска) жена во втората половина на 19 век. Тоа нејзиното однесување, според параметрите на феминистката Гајери, па и нејзиниот начин на размислување се предодредени од стереотипите и особено јавното мислење во нејзината средина, од напишаните правила (= конвенциите) на однесување на една вдовица во едно мало гратче и воопшто од очекувањата на истата таа средина, што се исто така „непишани“, а сепак конвенционални. Женското однесување на Аница и сфаќањето на средината по однос на Аница, вдовицата, силно ги допира, открива и разоткрива не само женската природа и менталитет туку и менталитетот воопшто, српски и балкански.

3. Квантификација. Класификација. Квалификација

Квантитативниот биланс на „елементите на традицијата“ со печат на женскост во расказот „Жената на покојникот“ од Бора Станковиќ изнесува сè на сè 36 примероци. Нивната анализа допушта да бидат подредени (= класифицирани) во пет категории:

- чисти „елементи на традицијата“, со вкупно 16 примероци, а каде што се вбројуваат традиционалните и патријархални обичаи, верувања, што се посредно или непосредно поврзани со жената и тоа жената на покојникот;
- во посебна група од 10 примероци се изделуваат оние расказни елементи што го подразбираат женското традиционално однесување;
- женски и балкански (повторно традиционален) менталитет е категорија која се среќава само низ 4 примероци;
- на еден единствен примерок од „менталитетот на градот“ му даваме значење на посебна категорија. Неговата посебност доаѓа колку на стилската специфичност што се должи на неверојатно допадливиот израз на Бора Станковиќ, толку и на релевантноста по однос на приказот на менталитетот, а во негови рамки и т.н. „женски“ менталитет. Тоа значи дека и овој „уникатен“ примерок што го презентира менталитетот на градот не апстинира од имплицитната „женскост“ во себе, зашто е предаден од позиција на насловната хероина;
- посебна група од 5 примероци прават оние расказни елементи што го претставуваат однесувањето на другите кон жената, односно кон Анка, жената на покојникот.

„Чистите“ елементи на традицијата ја чинат најбројната категорија во оваа класификација. Овде припаѓаат мошне специфичните и автентични српски традиционални обичаи и верувања кои, за волја на вистината, и не се само српски, ами и пошироко – балкански и православни.

Во таа смисла најнапред го изделуваме, инаку до ден денеска практикуваниот православен обичај, по смртта на гробот од покојникот да се става јадење и пиеење што потоа се раздава по луѓето. Во стилот на Бора Станковиќ, најнапред се дава опис на гробот и што сè, вообичаено и традиционално, во духот на православието се става на него:

„До крстот бокал со вода, во грлото китка сув босилек, а по дршката на бокалот и во дното црнеат капки восок што искапеле од толку свеќи што му палеше“. (Станковиќ, 1957, стр. 128).

Веднаш после овој приказ на гробот на покојниот сопруг, се дава сликата на обичајот за принесување храна во чест на умрениот:

„Тогаш на гробот секогаш ќе беше распослана бовча со тепсија, во која имаше понуда: пити, јаболка, грозје и парчиња печена тиква (сето она што тој го јадел). Бовчата ќе се белеше, ќе отскокнуваше од трошната црна земја на гробот“. (Станковиќ, 1957, стр. 128).

Иако секој опитен читател тоа ќе го забележи, не можеме да се воздржиме од коментар по однос на раскажувачкото мајсторство на Бора Станковиќ, кој секако воопшто не случајно, најнапред му отстапува простор на покојникот оти, всушност, потоа малку повеќе ќе раскажува за „жената на покојникот“. Освен тоа, во првиот приказ на почивалиштето на покојникот, при сè што се опишува традиционалниот православен гроб со сите, главно церемонијални предмети што се составен дел од таквиот декор, имплицитно е застапена „женската“ нота. Зашто, имено, дршката на бокалот беше многу поцрнета од свеќите што таа, жената на покојникот, толку често му ги палеше. Традицијата и женскоста се наоѓаат на едно место. Заедно со нив и вкоренетата патријархалност – жената да биде крајно посветена на мажот и по неговата смрт. А оваа „жена на покојникот“ тоа го прави ревносно, ритуално и задолжително, притоа без да си дозволи, дури и во мислите, најмало отстапување од таа традиција.

Обичајот за принесување храна и пијалаци на покојниковиот гроб денеска се применува со ограничено траење: според православниот календар, двапати годишно, на празникот Задушница (летен и зимски) и неколкукратно по смртта: вториот, третиот, деветтиот (или седмиот) ден и четириесеттиот ден, како и една, две и три години по смртта.

На т.н. „чисти“ елементи на традицијата во овој расказ им припаѓаат и обичите за стројништвото, за подготвувањето чеиз и опширно претставените свадбени обичаи:

„Свадбата беше скромна, спрема мажот, вдовец (...) А овде кај Аница имаше свирачи (...) Имаше и девер, и свеќи, подароци... Имаше и игра. Дури и шарено оро...“. (Станковиќ, 1957, стр. 140).

И повторно, што е случај со секој изделен ентитет со белег на традиционалност, „женскиот“ елемент е латентно присутен и, како таков, исклучително дејствителен. Таков е случајот и со обичајот за спиење на бел чаршаф во првата брачна ноќ. Доминацијата на женската перспектива, на прикажувањето на нештата од позиција на „жената на покојникот“ е неприкосновена:

„Откако потоа ја подготвија и ја наместија постелата во соба, откако ашчицата го воведо младоженецот кај неа – ништо не знае. Едвај се сеќава“. (Станковиќ, 1957, стр. 144).

Изделуваме уште едно традиционално верување, предадено од гледна точка на насловната хероина, „жената на покојникот“, кое, се чини, најсилно ја одразува таа латентна женска сеприсутност во патријархалната традиција,

или длабоко вкоренета традиција прикажана од позиција на патријархалната жена:

„Бидејќи тој беше тој кој се беше заложил, ја земал и ја вовел во својата куќа, и со тоа вовел некој ред... жена, луѓе. Ѓ дал – не име туку нешто повеќе, посилено, ѓ дал некоја одреденост, а не како порано, додека беше девојка, што не смееше во никого да погледне, бидејќи ако погледне којзнае што може тој да помисли за неа“. (Станковиќ, 1957, стр. 153).

Го квалификуваме овој фрагмент како најрепрезентативен во овој расказ по однос на проблематиката што овде ја зафаќаеме: приказ на женскиот патријархален менталитет, српски и балкански некаде во 19 век, но ќе си дозволиме да речеме дека е делумно и денешен. Подвлекуваме само делумно ѓ е својствен на денешната жена, односно на современиот наш балкански менталитет, иако, мерено со аршинот на јавното мислење, можеби и повеќе од делумно!

Во втората група спаѓаат 10-те примероци што се однесуваат на женското традиционално, односно патријархално однесување, но исто така и размислувањата и убедувањата. Всушност, овде се претставени оние расказни елементи што, повторно, не отстапуваат од вкоренетата патријархална традиција, а кои го подразбираат конкретно однесувањето на Аница, „жената на покојникот“, а не ретко и нејзините размислувања и убедувања.

Такво е тажењето на Аница над гробот на покојникот:

„Таа и не го гледа (синот, з.м.), куќа, реди. Како и секогаш го спомнува него, покојникот, мажот; ги реди неговите желби. Па кога ќе почне со она: кому ги оставил... што не се симне да ги види и што не погледне... а особено да го види детето, синот... колкав е веќе и колку пораснал“. (Станковиќ, 1957, стр. 129).

Такво е и размислувањето на Аница по однос на нејзиното евентуално премажување, заедно со нејзината пасивност по однос на тоа прашање:

„Знаеше (...) дека мора да се премажи, т.е. дека ’нејзините‘ – мајка ѓ и браќата – нема така да ја остават, ами кога тие ќе сметаат дека дошло време, ќе ја премажат – затоа таа ги оставила тие да мислат за тоа“. (Станковиќ, 1957, стр. 154).

Една помала група од вкупно 4 расказни примероци малку поексплицитно се однесува на приказот на женскиот традиционален и балкански менталитет. И повторно, сите тие ја имаат предвид, не која било жена, туку „жената на покојникот“:

„Уплаканото лице ѓ се зажарило, букнало, а целата снага ѓ е како набреknата. Фустаните и се тесни. А чувствува како градите и се шират, се подаваат од тесното елече, излегуваат надвор, се гледаат... Затоа од срам ја наведнува главата, ја мести шамијата, едвај очите и устата да ѓ се видат, па сѐ уште не може да ја смири од плачење, ами и трепери“. (Станковиќ, 1957, стр. 130).

Присутна е во овој цитиран фрагмент речиси иманентната за раскажувањето на Станковиќ еротика, која е сосема релевантна и речиси неизбежна по однос на описот и приказот на женскоста, па макар таа женскост била и патријархална.

Уште еден убав примерок од оваа категорија упатува на претставата за некогашниот, а можеби и сегашниот женски менталитет:

„Поцрсто го стега детето за рака, уште повеќе ја наведнува главата и едвај чека што побрзо до таа касапница да дојде, да го повика бога и да ја помине. Бидејќи пред таа Итина касапница секогаш имало неколкумина од нив, машки, кои безработни седат на кепенците, пушат гледајќи го или светот што по патот поминува, или оние обесени парчиња месо и крвави диречи од касапницата“. (Станковиќ, 1957, стр. 131).

Приказот на типичниот традиционален српски и балкански женски менталитет е очигледен и во следниов примерок:

„За сè мораше него да го праща. Дури и во готвењето јадења, и тука тој се разбираше, и не ѝ даваше да готви како што таа знае. Во куќата, од мебел, садови, полици, не смееше да чепка, да мести поинаку, мораше да остане така како што таа затекна, како што било наместено и претходно, пред да дојде таа“. (Станковиќ, 1957, стр. 147-148).

И четвртиот, последен примерок од оваа категорија, можеби најубаво и најсоодветно го претставува менталитетот на жената од српскиот 19 век, но и жената воопшто, кога љубовта и патријархалната традиција ќе се најдат во судир:

„Не дека не го љубеше! Ах, само еднаш да го почувствува (...) Но, како? Како таа, него, Исто, да го погледне, да му се насмее, од радост да заплаче кога ќе го прегрне, кога веднаш, ама веднаш би се испречил тој, покојникот. А сега и таа самата, Аница не е онаа: преѓешната Аница, туку жена, а тој Исто, сè уште е Исто. И како таа ќе го прими, ќе го прегрне како негова? Можеби секогаш ќе чувствува дека не му дошла чиста, кога ќе ја прегрнува и бакнува, туку е на друг, на покојникот... еднаш веќе прегрнувана, милувана“. (Станковиќ, 1957, стр. 159).

Посебно значење му придаваме на единствениот примерок што го претставува „менталитетот на градот“, а кој заради неговата допадливост и имплицитната женскост што во него ја препознаваме, заслужува класификација во засебна категорија:

„Поминува покрај капи, ниски куќички, долги огради... само понекоја голема куќа, турска, со капаци и решетки по прозорците... сретнува слуги и деца што носат месо, ориз и друго по што домаќинките ги праќаат мажите во чаршија (...). Но, кога ќе дојде до чаршијата и кога ќе сака да ја помине и да влезе во својата улица, повторно мора да застане. Особено ако е сабота, не може од светот – пазарциии – селани, кои се враќаат во своите села“. (Станковиќ, 1957: 132).

Овој убав примерок што го прикажува градскиот менталитет е едновременно и приказ на женскиот, повторно традиционален и патријархален менталитет.

Петтата категорија расказни ентитети се однесува на „јавното мислење“, на она „што ќе речат луѓето“ по однос на жената вдовица. Поконкретно, овде припаѓаат петте примероци што го опфаќаат однесувањето на другите кон „жената на покојникот“. Односот на роднините и соседите кон

вдовицата, имплицитно го пренесува ставот на јавното мислење по однос на Аница:

„(...) И нејзините роднини не смееја да ѝ доаѓаат, плашејќи се така да не го навредат покојникот, што со тоа свое доаѓање ’му се мешале во неговата куќа’, доаѓале и го вознемирувале“. (Станковиќ, 1957, стр. 135).

Односот на браќата кон Аница, пак, го покажува ставот (= јавното мислење) по однос на жената, сестрата, мајката:

„Мајка им и неа, Аница, тие не ги разликуваа. Ги сметаа за еднакви, нарекувајќи ги ’жени’. И сè бараа од нив, за сè тие им беа одговорни, им беа виновни (...)“. (Станковиќ, 1957, стр. 137).

Од друга страна, пак, наспроти ваквиот однос дома, браќата ја штитат сестрата пред светот и од светот:

„И повторно тие, браќата, ја чуваа. Особено гледаа куќата од ништо да не им оскудува. И нив, ’жените’, мајката, сестрата, ги облекуваа. Особено неа, Аница“. (Станковиќ, 1957, стр. 137).

Станува збор за типичен патријархален однос кон жената, каков што долго време се негуваше и опстојуваше на нашите балкански простори.

Впрочем, традиционалното и патријархалното со призивок на ориенталност, заедно со третманот на жената, се речиси главна преокупација и вечна инспирација и на самиот Бора Станковиќ. Речиси и да нема осврт каде што расказот „Жената на покојникот“ не се зема како репрезентативен и типичен пример за увид во творештвото на овој враќански автор. Зашто овде, во овој расказ, се содржани сите доминантни белези на неговата проза, особено кога станува збор за третманот на жената и женскоста.

4. Коментар

Заедно со приказот на некогашниот, патријархален и традиционален став и однос кон жената, заедно со впечатокот по однос на „женскиот“ менталитет што се стекнува меѓу редовите на ова вечно и веќе класично „женско четиво“, не се воздржуваме од наш субјективен коментар за таквата „старовременска“ женскост.

Имено, расказот „Жената на покојникот“ нуди еден репрезентативен женски „примерок“ на традиционалната жена, на патријархалните сфаќања по однос на жената и женскоста во едно време и на едно место кое и не е толку локално, српско, ами добива пошироки размери. Притоа, не се ставаме и воопшто немаме намера да се ставаме во позиција на критикувач, на жесток феминистички напаѓач на таа и таква „женска“ позиција и традиција. Зашто имено, нам, на нашиот балкански (секако и српски и македонски) менталитет таа не ни е воопшто туѓа. Таа е дел од едно не толку далечно минато од кое ние, конкретно, воопшто не се срамиме. И сметаме дека нема зошто да се срамиме. Таа е дел од нашата „женска историја“ која, погледната од денешна дистанца, се чини анахрона, се чини смешна и глупава, се чини небитна. Не сметаме дека денешната жена треба да живее под строга контрола на мажот (особено не кога тој е покоен). Не сметаме дека родителите, браќата, роднините треба да ѝ наоѓаат маж на жената. Не сметаме дека е добро таа да биде маргинализирана во семејството и општеството.

Но, зарем не ќе беше добро, т.е. подобро, да се сочуваше малку повеќе од таа патријархална и традиционална женскост во жената денеска...? Зарем на жената не ѝ е поудобно под закрилата на мажот? Нека биде самостојна, рамноправна и работоспособна, но жената е жена само кога е реализирана како жена (и мајка, секако). Жената е жена кога е почитувана и сакана. Тоа, традицијата ни го предала тоа наследство... Барем тоа да го сочуваме...

Библиографија

Георгиевска-Јаковлева, Л. (2012). *Идентитет(и)*. Скопје: Институт за македонска литература.

Веземан, Д. Редакција: Рагнар Милер. *Декларација на правата на жената и граѓанката*, <http://www.dadalos.org/mzd/frauenrechte/frauenrechte.htm>. (преземено на 23.11. 2011).

Јаќоски, В. (1983). *Фолклорот во македонската драма*. Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Крамариќ, З. (2010). *Идентитет, текст, нација*. Скопје: Табернакул.

Кристева, Ј. (2005). *Токати и фуги за другоста*. Скопје: Темплум.

Иригаре, Л. (2002). *Спекулум на другата жена*. Превод од француски јазик Елисавета Поповска, Ирена Павловска и Деспина Ангеловска. Скопје: Евро-Балкан Пресс.

Мартиноска, А. (2014). *Културни парадокси (Родот, етницитетот и идентитетот во фолклорот и литературата)*. Скопје: Институт за македонска литература.

Мојсиева-Гушева, Ј. (2010). *Во потрага по себеси*. Скопје: Институт за македонска литература.

Станковиќ, Б. (1957). *Изабрane приповетке*. Београд: Просвета.

*

Арадурај, А. (2011). *Kultura i globalizacija*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Dincelbaher, P. (2009). *Istorija evropskog mentaliteta*. Службени гласник, Podgorica: CID.

Lusi Karanikolova-Chochovovska

**About Female Mentality and Identity in the Story „The Dead Man's Wife”
by Bora Stankovic**

Abstract: This article offers a (possible) "female" reading of the cultural category "female mentality" in the story "The Dead Man's Wife" by Bora Stankovic. Through the "isolation" of the so-called "Elements of tradition" concerning the understanding of "feminine", along with traditional and patriarchal view of females in general as offered in this extraordinary text, we make an attempt to see the mentality and identity of the woman on the our Balkans. We have no higher ambition than an attempt to "see" gender, female identity through our subjective prism, but also to recognize and note the changes made by time, people and society in the meantime.

Keywords: *woman, femininity, identity, mentality, tradition.*

Kadriye Türkan

BALKAN TÜRK MASALLARINDA RÜYANIN İŞLEVLERİ

Özet: Rüya, karmaşık bir olgu olarak insan ve toplum hayatında önemli bir yere sahiptir. Rüyaların barındırdıkları anlamların çözümlenmesi çabası sözlü anlatıların yanı sıra tarihin yazılı olarak ve belgelerle takip edilen ilk dönemlerinden bu yana insanoğlunun ilgisini çekmiştir. Rüyalarda görülenlerin, gerçek hayattaki olguların sembol diline dönüşmüş şekilleri olarak kabul edilmesi de eski bir olgudur. Rüyalar, tarihin ilk çağlarından günümüze insanlığın düşünce dünyasında yer alan kavramlardır. Kültür ve medeniyet kurumlarının öğelerinden biri olarak rüyalar oluşumları, gizemli yapıları ve özellikleriyle zaman içerisinde sanatçılar için önemli bir edebî malzeme hâline gelmiştir. Bu nedenle rüyaların destan çağı verimlerinden itibaren anlatı ögesi olarak kullanıldığı görülmektedir.

Rüyalar, geleceğe dair ipuçları içerdiği inancı ile bağlantılı olarak önemli bir kehanet vasıtası olarak kabul edilmişlerdir. Gerçekten de insanlar gördükleri rüyalarda, ilahî bir mesaj aramışlar ve geleceğe dair kehanette bulunmuşlardır. Görülen kötü bir rüya ise kötü bir geleceğin habercisi olarak algılanmış ve yorumlanmıştır. Bu durum, günümüzde de birçok kültür ve inanişta yer alarak kültürel bir süreklilik olarak devam etmektedir.

İnsanoğlu, tarih boyunca rüyayı ve rüyanın mahiyetini merak etmiş, onu yorumlamaya ve anlamaya çalışmıştır. İnsanların bu merakı, başta sözlü nesir anlatılar olmak üzere tüm edebî ürünlere de sirayet etmiştir. Makalede masala yansıyan rüya algısı ve işlevleri Balkan coğrafyasından Adakale, Bulgaristan, Kosova ve Makedonya’da yaşayan Türkler arasında derlenen masallar içerisinden tespit edilen örnekler vasıtasıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Masal, Balkan, rüya, sembol, bilinçaltı.*

1. Giriş

Rüya, Felsefe, Psikoloji, Din, Edebiyat, Tarih gibi birçok bilim dalının ilgi ve inceleme alanı içerisinde yer almakta ve Arapça rü’yet (Devellioğlu, 1986, s. 1083) kelimesiyle bağlantılı olup Dîvânu Lugâti’t Türk’te (1992, 18-125-266) görüldüğü üzere Türkçede düş (tüş) ile karşılanmaktadır. Terim uyku sırasında “bilincin ve iradenin denetiminden bütünüyle bağımsız bir biçimde oluşan ruhsal haller” (Cevizli, 2005, s. 561) ya da “bir kimsenin uyku esnasında zihninden geçen hayal dizisi” (Günay, 1999, s. 78) olarak tanımlanabilir. Rüyalar, tarih boyunca gerek fert gerekse toplum hayatının ayrılmaz parçası olarak onları etkisi altına almış, yönlendirmiş ve hayatlarının vazgeçilmez birer bölümü olarak var olmaya devam etmiştir. U. Günay, rüyanın dinler açısından değerine “Psikiyatrinin yarı şuuraltı, yarı şuur üstü dediği ve zaman zaman aradaki dengenin bir diğeri lehine bozulduğu rüyalar, dinler içinde ve eski medeniyetlerde yarı ilahi rüyalar olarak nitelendirilmişlerdir” (Günay, 1999, s. 88) cümlesiyle işaret etmektedir.

İnsanlığın önemli bilgi kaynakları arasında yer alan rüyalar, dinler ve inanç sistemleri içerisinde de önemli bir yere sahip olup bu bağlamda her dinin kendine özgü rüya kabul ve tabirleri mevcuttur. Nitekim ilkel insan için rüya yoluyla gelen bilginin kaynağını koruyucu olarak düşünülen ruhlar oluşturmaktadır. İyi ve kötü olarak ikiye ayrılan rüyalardan iyi olanlar, insanlara yol gösterip rehberlik ederken kötü rüyaların sahiplerini korkuttuğu ve rüyanın ihtiva ettiği kötülükten kurtulmak için çeşitli ritüellere müracaat edilmesi gerektiği tarih boyunca var olan pek çok milletin rüya ile ilgili kabulleri arasında yer almaktadır.

Halk inançları içerisinde de geniş yer işgal eden rüya, basit ve basmakalıp çoğu tabir kitaplarına ve genel kabullere göre yorulsa da obalarda en yaşlı kadın ve erkekler tarafından tabir edilmiş ve hemen daima hayra yorulmuştur. (Yüksel, 1996, s. 51).

Rüya, kişi ve toplum hayatında sahip olduğu etkinlik doğrultusunda başta destanlar, masallar ve halk hikâyeleri olmak üzere pek çok halk anlatısında da önemli yer tutmaktadır. “Masallarda görülen rüyaların anlatımı ve tâbirinde de gerçek hayattaki rüya anlatma ve tâbirinde uygulanan âdetler esastır. Yani toplumun rüya telâkkileri masallarda da çeşitli şekillerde ortaya konmaktadır”. (Yüksel, 1996, s. 42). Rüya motifini, halk hikâyeleri üzerinden değerlendiren İ. Başgöz, “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri” adını taşıyan makalesinde âşıkların hayatını anlatan halk hikâyelerinin büyük bir bölümünün “düş motifi zinciri” ile başladığını söyler. Bazı farklılıklara rağmen halk hikâyelerin hemen hepsinde tekrarlanan motifi, beşe ayırır:

- a. Genç erkek, bazen de kız ve erkek bir Pirin elinden düşlerinde aşk dolusu içerek birbirine âşık olurlar.
- b. İçkiyi içen oğlanın vücuduna bir ateş düşer, yanar. Kıza sarılmak, onu kucaklamak ister, düşer bayılır, ağzından kan köpük gelerek günlerce baygın yatar.
- c. Herkes onu deli olmuş sanırken, bir kocakarı bunun aşk hastalığı olduğunu anlar ve başucunda saz çalarak oğlanı uyandırır. Saz sesi kulağına değer değmez genç gözlerini açar.
- d. Düşte görünen ihtiyar, aşıkın hayat boyu yardımcısı, koruyucusu olur, ve ona bir mahlas verir.
- e. Bu düş nedeni ile genç, kelimenin her iki anlamı ile âşık olur, yani hem saz çalıp şiir söyler, hem bir güzele sevdalanır. (Başgöz, 1973, s. 73).

Halk hikâyelerinde görülen “düş motifi zinciri”, Şamanların mesleğe giriş törenleri ile de birçok açıdan örtüşmektedir. “Bu motif zincirinin en dikkate değer yanı, mesleğe alıştırma (initiation) törenlerinin bütün nakışlarına sahip olmasıdır. Çile çekme ve zorluklara uğrama, eski kişiliğin sembolik şekilde öldürülmesi ve yeni bir kişi olarak yeni bir adla mesleğe girme diye özetleyebileceğimiz bu törenlerin yapısı, aynen düş motifimizde görülür. Zaten bu düşün fonksiyonu da, genci âşıklık mesleğine sokmaktan başka bir şey değildir”. (Başgöz, 1973, s. 74).

Motif, Şamanizm içerisinde “Şamanlık kişiye miras kalabilir, ama güçlerin aktarımı her zaman bir esrime deneyimi (rüya) yoluyla olur (Eliade, 1999, s. 41) şeklinde değerlendirilmektedir. Rüya, aynı zamanda Şamancıl gücün edinildiğinin de işaretidir. Her türlü Şamancıl sır-ra-erme süresince “ruhları görme” olayının taşıdığı büyük önemin açıklaması şurada yatar: Rüyada ya da uyanırken bir ruh-

veya cin- “görmek” bir anlamda “manevi bir duruma” ulaşılmış, başka deyişle normal sıradan insan durumunun aşılmış olduğunun kesin belirtisidir. (Eliade, 1999, s. 113).

Rüya, Şamanizmin en önemli unsurlarından biridir. Aday, Şamanlık çağrısı almadan önce, öncü işaretlerden biri olarak gelecekte haber veren rüyalar görmeye başlar. Bu aşama, Ak Şaman üzerinde şu şekilde ifade edilir: “Ak Şaman adayının ruhu, önce Yakutların ecdadı olan Elegey İyetsit ile Onogoy Baay Toyon’un memleketinde yaşar. Burada da geleceğe ait rüyalar görür ve özlem dolu, kederli bir zaman geçirir”. (Bayat, 2006, s. 139).

Adayın, gelecekte haber veren rüyalar görmesi sağlanarak gönderilen ön belirtileri, yine rüya yoluyla yapılan çağrı izler. Çünkü seçilen Şaman adayına Şamanlık için çağrı pek çok toplumda rüya aracılığıyla yapılır. “Şamanlık çağrısı ecdat Şaman tarafından kendi soyundan birine, tabii ki yetenekli olana veya soyundan Şaman olmayan bir başkasına rüya vasıtasıyla verilir”. (Bayat, 2006, s. 37).

Araştırmalar rüyaların Şamanın, Şamanlık sanatının gizli sırlarını benimsemesinde de birinci derecede rol oynadığını vurgulamaktadır. Çağrı-seçilme-sırta erme evrelerinden geçerken Şaman olmanın gereklerini önemli ölçüde rüya yoluyla edinen Şaman, sonrasında kendisi de rüya yorarak bu konuda yardımcı istenen, müracaat edilen bir kişi sıfatına bürünmektedir.

Kutup bölgelerinde Şamanın daha çok fizik ötesi güçlerinin tercih edildiği bu doğrultuda Şamanların “gelecekte haber veren Şamanlar, mucize yaratan Şamanlar, rüya tabircisi ve sözle sakinleştirici Şamanlar, küçük Şamanlar, gibi dört kategoride değerlendirildiği (Hultkrantz 2004: 81) tespitler arasındadır. Bu aynı zamanda Şamanın rüya tabircisi olarak da son derece önemli bir fonksiyonu olduğunu göstermektedir.

Rüya, din ve inanç sistemleri içerisinde sahip olduğu yere istinaden ilk çağlardan beri destan, halk hikâyesi, masal gibi halk yaratmalarında da aktardığı farklı mesajlarla sıkça yer almakta ve önem ihtiva etmektedir. Çalışmada bu bilgiler doğrultusunda Balkan Türk Masallarında karşılaşılan rüya motifi, masala yerleştirilme nedeni, içeriği ve işlevleri örnekler üzerinden analiz edilecektir.

2. Masalarda Rüyanın İşlevleri

Rüya, uyku esnasında ortaya çıkan bilinçdışının bir ürünü olarak anlatı temelli mit, hikâye, masal gibi türlerle de benzerlik taşır. M. Saydam bu doğrultuda “masallar, mitler ve rüyalar aynı kumaştan biçilmiştir. Üçü de bilinçdışının ürünüdür” (Saydam, 1997, s. 46) ifadesini kullanmaktadır. Bir başka saptamada ise “rüyalar çok kısa, gerçekmiş gibi durumlar olup hayata paralel yaşanan hikâyeler şeklindedirler. Bu yönüyle rüya metinlerinin masal, hikâye ve roman gibi anlatı esasına dayanan metinlerle de ciddi benzerlikleri vardır” (Sarıkaya, 2016, s. 34) denilmektedir. Rüya motifi, adı anılan anlatılarla olan benzerliğinin yanı sıra sözlü ya da yazılı metinlerde farklı amaçlarla kendine yer bulur. “Rüya Türk halkının şifahi yaratıcılığında önemli bir yere sahiptir. İçinde rüya motifi olmayan masal ve destanlara çok az rastlanır. Folklorumuzu tam manasıyla öğrenmeden edebiyat bilimimizin seviyesini yükseltmek mümkün değildir. Halkın yarattığı masal ve destanlardaki rüya motifi insan ruhunun en önde gelen, en gerekli kısmı

insanın iç dünyasının timsali olarak belirginleşir”. (İşankul, 1997, s. 112). Bu bağlamda masalarda ortaya çıkan rüya motifi, Balkan Türk masalları özelinde aşağıda sıralanan nedenlerle masala dâhil olmaktadır.

a- Kahramana Hazinesin Yerinin Bildirildiği Rüyalarda

Oduncu ile Kurt (Kúnos, 1975, s. 245-348) adını taşıyan ve I. Kúnos tarafından derlenen masalda, dağdan odun kesip satarak geçimini sağlayan adam, bu esnada sürüdeki bir koyunun kuyuya kör bir kurdun nasibi olarak düştüğüne tanık olur ve o andan itibaren işi bırakıp evde kısmetini beklemeye başlar. Çalışmamasına kızan karısına da “-Karıcığım, demiş. Bugün bir kurt gördüm, kısmeti ayağına geldi. Bu hayvanı düşünen, elbet beni de düşünür. Ben artık şuradan şuraya adım bile atmam” (Kúnos, 1975, s. 246) diyerek durumu izah eder. Masalda kahramanın beklediği bilgi kendisine rüya yoluyla ve bir derviş aracılığıyla iletilir. “Bir gün geçmiş, iki gün geçmiş, fakir adamın nasibi ayağına gelmemiş. Üçüncü gün, gece yarısına doğru bir derviş rüyasına girerek “Şu dağın tepesinde geniş bir düzlük var, burada bir küp altın gömülüdür. Git, onu bul da al!” demiş”. (Kúnos, 1975, s. 246). Anlatıda bilgiyi iletenin dini-tasavvufi nitelik taşıyan bir derviş olması tesadüf değildir. Oduncunun “bu hayvanı düşünen, elbet beni de düşünür” şeklinde ifade ettiği üzere Tanrısal bir beklentinin iletilicisinin de yine dini-tasavvufi mahiyeti olan bir şahıs olmasını gerekli kılmaktadır. Oduncunun dilediği nasip, kendisine rüya yoluyla ve özel bir şahıs tarafından yeri ve cinsi belirtilerek haber verilmektedir. Oduncunun yerine konuşmayı duyan komşusu adı geçen yeri kazıp küpü bulsa da içinden altın yerine yılan çıkınca küp kırıkları ve yılanları oduncunun bacasından atar. Küpün içindekiler bu esnada tekrar altına dönüşür. Bu olay, halk arasında yaygın olan “kimsenin nasibine engel olunamayacağı” görüşüne bir göndermedir. Masal dünyasında ise “rüya satmak” diye adlandırılan durum cereyan etmediği sürece kimsenin bir başkasının rüyasına sahip olamayacağı anlamına gelmektedir.

Maciya Üzüğü (Hafız, 1985, s. 214-215) isimli Kosova anlatmasında “Bir façir çüyli varimiş. O çok façir imiş. Bir gece ruyasında bir ahabından duyar temiz sözler. O ahabı der: -Çit filan daga orda en büyük agacı çes, nafakan çıkar” (Hafız, 1985, s. 214) sözleri ile yine zor durumda olan bir şahsın rüya yoluyla refaha kavuşması konu edilmektedir. Masalda, fakir köylünün rüyasına giren ahabı ona büyük ağacı kesmesini oradan nafakasının çıkacağını bildirir. Ağaçtan bir karga ve bir yüzük çıkar. Karga (çafka) aniden büyür ve yüzüğün tek bir dilek dilenecek sihirli bir nesne olduğunu söyler. Masalda kuşun aniden büyümesi ve sihirli yüzük, fakir şahsın tanıdığıının da sıradan biri olmadığını göstergesi olmakla birlikte anlaticı “ahbab” diyerek durumu sıradanlaştırmıştır. Yolda sihirli yüzük bir kuyumcu tarafından sahtesi ile değiştirilmek suretiyle çalınır. Kuyumcu yüzükten odasını altınla doldurması isteğinde bulunur ve altın yağmurunda kalarak ölür. Bu, bir kez daha kahramana rüya yoluyla verilen herhangi bir şeyin onun dışında birine nasip olmayacağını göstergesidir. Adam ölene kadar yüzüğünün sahte olduğunu öğrenmez çünkü asla yüzükten dilekte bulunmaz hayatını kendisi kazanır ve yüzükle gömülür.

Zengin Adam ve Fakir Kız (Nemeth, 1996, s. 160-161) masalında arabacı, sokakta bulunduğu kız evine götürür ve oğlu ile evlendirir. “Bir gece kızın rüyasına

girir: bu evde iki qazan mal var. inanmaz qız. Daha bir gece ruyasında derler kıza: “saba’yliyin aç qızım orasını, al, bu mal senin-dir”. Sabahlen qıs qalqar. “dur, gideyim, baqayım” der. Aça, baqsa gıs, altın doli. Qorqar qıs, alır iki-uç auç, gene qapar”. (Nemeth, 1996, s. 161). Kimsesiz kıza, rüya vasıtasıyla gelin olduğu evde iki kazan altının haberi verilir ve hepsinin kendisine ait olduğu bildirilir. Ancak rüyada kıza hazinenin kim tarafından haber verildiğinden bahsedilmemektedir. Kız rüyada işaret edilen yerde altınları bulur gelin olarak evdeki itibarı ve ev halkının refah düzeyi artar.

Adı geçen anlatmalarda kahramanların ortak özellikleri geçim sıkıntısı çeken, fakir insanlar olmalarıdır. İçine düştükleri durum, onların bilinçaltındaki isteklerinin rüya yoluyla ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu rüyalar, kişinin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan, ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkan ve dini açıdan nefsanî rüyalar (Paçacı, 2016, s. 110) olarak adlandırılan guruptandır. Rüya burada devreye girerek hazineyi bulma yolunda kahramana rehberlik eder. Ayrıca rüya bu masallarda, masalın en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu çerçevede masalı, rüyadan öncesi ve sonrası diye ikiye ayırmak mümkündür.

b-Tehlikenin Haber Verildiği Rüyalar

Cenç Padişa (Hafız, 1985, s. 235-237) isimli Kosova’dan derlenen masal rüya ile başlamakta ve anlatıcı korkunç diyerek rüyanın kötü rüyalar gurubundan olduğunu açıkça belirtmektedir: “Bu cene padişa da evine dünmiş. O cece da çok korkonç bir ruya cürmiş. Cürmiş çi nasıl evi yanay, hem içinde karışı hem içi çocogi kolomoç cibi nasıl yanay. Lom ter içinde oyanmış”. (Hafız, 1985, s. 236). Genç padişahın rüyası, yakın gelecekte başına gelecek kötü olaylardan haber vermekte olup sabah itibarıyla ruyasında gördüğü her şey tek tek meydana gelmeye başlamaktadır. Padişah ruyasında gördüğü gibi sarayı yanarken karısı ile çocuklarını kurtarır ancak sonrasında karısı kaçırılır, çocuklarını da yabani bir hayvana ve suya kaptırır. Masalda kahramana rüya yoluyla ertesi gün olacaklar bildirilse de onun olacakları engellemesi ya da tersine çevirmesi mümkün değildir. Bu nedenle kaderine razı olur, tek başına kalır ve yoluna devam eder.

Genç padişah yürüyerek bir şehre ulaşır. Bu aşamada masalda ikinci kez rüya motifi devreye girmektedir. Padişahın ulaştığı şehir, Uğursuzlar memleketi diye bilinen bir yer olup oraya padişah olan sadece üç gün yaşamaktadır. Yine padişahları ölen şehrin insanlarından biri bir rüya görür ve rüyada bildirildiği gibi ertesi gün şehre ilk gelen olması sıfatıyla Genç padişahı şehirlerine padişah yaparlar. “O cece uyukusunda rüya cürmiş çi yarın ilk celen müsafir lazım padişa olson. Üle da yapmışlar. Bu cenc padişa çok cüzel bi padişa olmuş”. (Hafız, 1985, s. 236). Anlatmada bir rüya ile her şeyini kaybeden Genç padişah, ikinci rüya ile kaybettiği her şeyi tekrar kazanmaktadır. Tam olarak kim tarafından görüldüğü belirtilmeyen ikinci rüya, yakın gelecekte haber veren iyi rüyalar gurubundan olup masal dünyasının düalizmi burada devreye girmekte anlatmada kötü rüya-iyi rüya, felaket-saadet yan yana işlenmektedir.

c-Beklentilerin Gerçekleşeceğini Haber Veren Rüyalar

Arız Man Kamber (Ekrem ve Hilmiye, 1985, s. 128- 134) masalında elma ağacının altında uyuyan adam rüyasında bir ihtiyar görür. İhtiyar, adama verdiği elmalarla çocuk sahibi olma isteğinin gerçekleşeceğini müjdelere, kahraman rüyanın etkisinde uyanır ve ihtiyarın dediklerini yapmaya başlar böylece ihtiyarın rüyada dedikleri de harfiyen gerçekleşir. “Adam bir gün bahçesindeki elma ağacı altında yatar, uykuya dalır. Rüya görür. Rüyasında, ona bir ihtiyar gelir, elma ağacından iki elma koparır, adama uzatır ve “Bu elmanın birini ayıklayacaksın, içini karına yedireceksin, kabuklarını da ahırdaki kısırağa yedireceksin, diğer elmayı da kendin yiyeceksin, böylece bir evlada kavuşacaksınız!” der (Ekrem ve Hilmiye, 1985, s. 133). Anlatmada yıllarca çocuk sahibi olamayan masal kahramanının imdadına rüyasına giren bir ihtiyar yetişir. Bu gelenekte rüyaların yaşlı kadın ya da erkekler tarafından tabir edilmesinin masal dünyasında yorumu olarak düşünülebilir. İhtiyar masalda geleceğin habercisi ve müjdecisidir.

Üç Kardeş Altın Elma ve Devlin Kaçırıldığı Üç Kız (Taceman, 1998, s. 727-730) adlı Bulgaristan anlatmasında, devlin arkasından yeraltına inen masal kahramanı yeryüzüne çıkmak için çareler araştırır. “Çocuk kendi dünyasına dönebilmek için oraya başvurmuş, buraya başvurmuş. Kendisine yardım edebilecek hiç kimseyi bulamamış. Akşam olmuş. Bir camiye gitmiş. Yatsı namazından sonra gidecek yeri olmadığından, burada dua etmeye devam etmiş. Bir aralık duvara dayanıp uyumuş. Rüyasında bir ihtiyar ona “Çabuk kalk. Yola çık. Ormanın filan yerinde yüksek bir sivri kaya var. Orada bir akbabanın yavrularını yılan yiyecek yetiş onları kurtar”. (Taceman, 1998, s. 729). Zor durumda olan kahramanın imdadına rüya vasıtasıyla bir ihtiyar yetişir ve ona rüyada yılanın yemek üzere olduğu akbabanın yavrularını kurtarmasını söyleyerek aslında kahramanın dolaylı olarak derdinin çaresini de söylemektedir. Zira akbaba bu iyiliği karşılığında onu yeryüzüne çıkarır.

Cinayetlerin En Büyüğü veya Bir Katilin Adaleti (Taceman, 1998, 752-753) anlatmada ölmek üzere olan kadın, ölüm döşeğinde hayırsız oğluna Allah tarafında kötülüklerinin affedilmesi için yapması gerekenlerin kendisine rüyada malum olduğunu söyler. (Anne): -Oğlum, sen rahat ol, ben olacağın rüyasını gördüm. Sen, şu bizim Dört Yol ağzındaki tarlaya bir sıra yemiş ek, bir sıra kazık dik. Ağaçlar yemiş vermeye başladıktan sonra, gelen geçen yolcuya hiç karşılıksız yemiş yidir. Hayırın kabul edildiğinde, fidanların arasına diktiğin o kazıklar birer birer, yeşerecekler (Taceman, 1998, s. 752) diyerek oğluna günahlarından kurtulması için yapması gereken şeyleri, rüya yoluyla kendisine bildirilenleri aktarır.

Rüya insanoğlunun istek ve hayallerinin ortaya çıktığı bir boyuttur. Her üç masalda da vurgulandığı gibi günlük hayatta çözülemeyen sorunlar rüya vasıtasıyla çözülebilir. Rüyalar bu açıdan çok çeşitli ve doğrudan mesajlar içermektedir.

d-Gelecekte Olacakların Bildirildiği Rüyalar

Süpürgecinin Kızı (Nemeth, 1996, s. 140-142) masalında kız ninesine rüyasını anlatır. “...ben aqşa'm bir ruya gördüm.” “hayır-dır gızım”. “bir ferece giydim ruyamda, bir zengin insan giydirdi, so'ra galdi bir çingene qarisi, soydi ferecemi, aldi.” “qızım peşin gülecece, so'ra aqlamayasın.” Çiqup gider ninesi

pazara...”. (Nemeth, 1996, s. 140). Anlatmada görülen rüyanın yorucusu, yaşlı bir kadındır. Zira rüyada olacaklar, genellikle sembollerle ve dolaylı yoldan ifade edildiği için onu yoracak bilgi ve tecrübeye sahip bir insana ihtiyaç hâsıl olmaktadır. Yaşlı kadın “hayır olsun” dedikten sonra torununun rüyasını önce “gülecek sonra ağlayacaksın” diye yorar. Hemen arkasından kızı, sokaktan geçen bey oğlu görüp beğenir ve evlilik nişanları verir. Bu nenenin bahsettiği rüyanın “güleceksin” bölümüdür. Sonra beyin ablası gelip sözü bozar, bu da kadının “ağlayacaksın” dediği kısımdır. Masalda rüyanın yorulduğu şekliyle gerçek hayata yansıdığı gözlenmektedir.

Kul Padişa (Mahmut, 1991, s. 75-86) ismini taşıyan masalda “-Ulı, bir sirli tiş kördim bo gece, aceba manası ne eken ya? Diy. Bala aya: -Ey, satuwancı, men saga tişin ne ekenin aytarman ama saga bek könilsiz bolır, darılma! -Tişinnin manasın aytacakman ama, darılma. Yakut degen bir padişa bar, sen onı bek aruw tanıysın. Onın da on yedi yaşlı bir ulı bar eken. Şo cigit Deniz Padişasının kızın alacak. Toyları bolacak. Şo toyda men senin başını kesecekmen. Ana, senin körge tişinnin manası. Satuwancı korkıp tüşe, ne etmesin bilimiy. Bayga aya” (Mahmut, 1991, s. 77) genç bir rüya yorucusu konu edilmektedir. On altı yaşına kadar dilsiz olan masal kahramanı bu yaştan sonra rüya yorarak hayatına devam etmektedir.

Kral Kızı Masalı (Piličkova, 1997, s. 45-48) Makedonya anlatmasında “bir varımış bir yogımış. Bir zaman bir adamın bir çocuy varımış. Bu çocuk rüyasında görüy bir tarafında ay, bir tarafında güneş. Kalkay sabayle, babasına, anasına söyley: -Baba, uykimda bir rüya gördüm. “Hayır olsun.”dememiş babası. Çocuk da divermemiş ruyasını babasına. Çocuk gücenmiş” (Piličkova, 1997, s. 45) yorulması gereken bir rüya söz konusudur. Çocuk, rüyayı yorması için babasına müracaat etmek ister fakat gelenekte rüyayı karşı tarafa nakletmek için gerekli olan “hayır olsun” sözü babası tarafında söylenmeyince küser ve rüyasını ifşa etmez. Masalın sonuna kadar da rüyadan bir daha bahsedilmez ve rüya kimse tarafından yorulmaz. Anlatmanın sonunda masal kahramanı, iki karısına rüyasını anlattığında kral ve padişahın kızı rüyada kendilerinde bahsedildiğini söyleyerek rüyayı yorarlar: Çocuk “kızlara söyley: -Ruyamda bişey gördüm. -Hayır olsun, demiş ikisi da. Ne gördün? -Bir tarafımda güneş, bir tarafımda ay. Kralın kızı demiş: -Tamam, biz güneşe tapayız. Padişahın kızı, gene demiş: -Tamam. Biz aya tapayız. Demek ki, çocuk iki karısını görmüş rüyasında”. (Piličkova, 1997, s. 48). Bu çerçeveden bakıldığında masalda kahramanın rüyasını, gelecekte haber veren rüyalar arasında değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır.

Rüyanın yorulması için masalarda da geleneğe uygun olarak yaşlı kadın ve erkekler tercih edilmekte ve rüyanın anlatılması ya da yorulması sırasında geleneksel uygulamalara riayet edilmesi gerekmekte ve beklenmektedir.

e-Haberleşme Aracı Olarak Kullanılan Rüyalar

Dedenin Kahraman Çocukları (Taceman, 1998, s. 723-726) masalında rüya farklı bir şekilde iş görmekte bir haberleşme aracı olarak kullanılmaktadır. Dede Aliş ile Memiş adlı torunlarına yola çıkarlarken nasihat eder. “-Şimdi ayrılırken size şunu söyleyeceğim. Ne zaman Aliş, senin silahın patlamazsa, Memişi tehlikede bileceksin. Ne zaman Memiş, senin kılıcın paslanmaya, küf tutmaya başlarsa, Alişi tehlikede bileceksin. Beni görmek istediğinizde, her zaman rüyanızda

görebileceksiniz”. (Taceman, 1998, s. 724). Anlatmada sahip olduğu bilici özelliği vurgulanan dede, torunları ile her istediği zaman rüya yoluyla iletişim kurmakta kendisinden ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar onlarla rüyalarına girerek konuşmaktadır.

3. Sonuç

Türk halk yaratmalarının hemen hepsinde efsanelerde, menkıbelerde, destanlarda, halk hikâyelerinde, masalarda, âşıklık geleneğinde vb. pek çok alanda rüya, önemli bir yere sahiptir. Rüya yaşantı istek ve hayallerin, semboller vasıtasıyla ortaya çıktığı farklı bir boyuttur.

Rüyaların bir kısmı geçmişte, bir kısmı gündelik hayatta yaşananlarla ilgilidir, bir kısmı da gelecekte gerçekleşecek olaylar hakkındadır. Rüyaları, bilgi sahibi kişilerin tabir etmesi gerekmektedir.

Birçok Türk destanında Şamanlar, kahramanın ya da hanın rüyalarını yordurmak için her durumda yanlarında taşıdıkları kişiler olarak öne çıkmaktadır. Halk hikâyelerinde aşığa, âşıklık yetisi rüyada görülen pir tarafından veriler. Masalarda da kahramanlar, rüyalarında geleceği görür, olacakları bu sayede önceden bilirler.

Masalarda, “uyku görmek, rüya görmek” şeklinde geçen, “hayır olsun” denmediği için kahramanın zor durumda kalmak pahasına yine de anlatmadığı ya da “gündüz niyetine” denilerek anlatılan, verilecek cevap için rüyaya yatılan, satılan ya da satın alınan, bazen üst üste üç gün aynı şekilde görülen ya da farklı şeylerin, farklı şekilde anlamlandırıldığı rüyalar, bir hayli fazladır.

Masalarda işlenen, kahramanın isteyerek belli bir şeyi görmek için uykuya daldığı ya da belli bir amacı olmaksızın gördüğü rüyalar, genelde gerçekçi ve gelecekte haber verir cinstendir. Anlatmalarda rüya, kahramanların gelecekte hakkında somut bilgiler içermektedir. Masal kahramanları ne zaman öleceklerini, nasıl çocuk sahibi olacakları, başlarına gelecek felaketi, kendilerinden gizlenenleri hep rüya yoluyla öğrenirler. Bu nedenle olmalıdır, masal kahramanı rüyada gördüğü şeyin peşinden gitmekte asla tereddüt etmez. Bazen padişahlar, rüyalarının tahmin edilmesini ister, bazen de kahraman istediği zaman istediği kişinin rüyasına girme gücüne sahiptir.

Masal kahramanlarının hemen hepsi son derece gerçek ve gelecekte haber veren, yol gösteren rüyalar görmekte ya da görülen rüyaları yormakta yeteneklidirler. Hatta rüya, Şamanın sırta erme sürecinin nasıl önemli bir parçası, gizli bilgiyi elde etme yollarından biri ise masal kahramanın hayatının da çok önemli bir parçası olup kahraman yapacaklarını, başına gelecekleri ve bunlardan korunma yollarını rüyalar sayesinde öğrenmektedir.

Kaynakça

- Başgöz, İlhan (1973). “Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri”, *Hacettepe Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, S. 2, s.71- 86.
- Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (2005). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Devellioğlu, Ferit (1986). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Ekrem Mehmet Ali- Mehmet Ali Hilmiye (1985). *Tepegöz/ Dobruca Masalları*. Bükreş: Kriteron Kitabevi.

- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm* (Çev: İsmet Birkan). Ankara: İmge Kitabevi.
- Günay, Umay (1999). *Türkiye’de Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Hafız, Nimetullah (1985). *Kosova Türk Halk Edebiyatı Metinleri*, Priştine.
- Hultkrantz, A. (2004) [1978]. “Şamanizmin Çevresel ve Olgusal Yönleri” (Çev: Osman Abdurrezzak), *Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 29, s. 75- 88.
- İşankul, Cabbar (1997). “Özbekistan Folklorunda Rüya Motifi”, (Aktaran: Selami Fedakâr), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 4, s. 109-115.
- Kaşgarlı Mahmûd (1999). *Divanü Lugati’t-Türk Tercümesi* III. C, (Çev. Besim Atalay), Ankara: TDK Yayınları.
- Kúnos, Ignas (1975). *Adakale Türk Masalları*, (Çev: Necmi Seren), İstanbul: Baha Matbaası.
- Nemeth, Gyula (1996). *Vidin Türkleri* (Çev: Abdurrahman Güzel), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Paçacı, İbrahim (2016). “Rüyâ’nın Delil Değeri ve İstihâre”, *Dini Araştırmalar*, S. 48, s. 103-128.
- Piliçkova, Sevim (1997). *Makedonya Cumhuriyetinde Türk Halkı Arasında Söylenen Gerçekçi, Masallar II. Bölüm*, Üsküp: İnstitutza Folklor Marko Çepenkov.
- Sarıkaya, Erdem (2016). “Eski Türk Edebiyatında İlk Edebî Rüya: Odgurmuş’ın Rüyası”, *İ. Ü. Türkiyat Mecmuası*, C: 26/2, s. 345-370.
- Saydam, M. Bilgin (1997). *Delî Dumrul Bilinci*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Taceman, Ahmet, (1998). *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği II*. Niğde: Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Yüksel, H. Avni (1996). *Türk- İslam Tasavvuf Geleneğinde Rüya*. İstanbul: MEB Yayınları.

Kadrije Turkan

The Function of Dream in Balkan Turkish Folktales

Abstract: Dream, as a complex phenomenon has an important place in the life of individual and society. Resolution endeavour of the meanings which are included by dreams has been attracted human being's interest since the preliminary periods of history as based on written documents. Dreams, the first time in the history of mankind thought the world today is one of the oldest concepts. Dreams as one of the elements of culture and civilization corporate formations, has become an important instrument for artists still in time to the mysterious structure and properties. Therefore, it is seen that epic era of dreams since the yield is used as narrative elements.

It was understood that dreams were acknowledged as the prophecy means. Because it could be guided regarding the future. Ancient civilizations tried to find some clues about the future from their gods in their dreams. When they saw bad dreams, they commonly accepted it as a bad future. We have the same perception about this, nowadays.

Man have been curious about dream and its content in the historical period. This curiosity has been spreading to literary works, especially verbal prose. In this study, it is investigated which reflected folktales of dream understanding by means of the established examples from the compiled folktales from the Turks living in Adakale, Bulgaria, Kosovo and Macedonia in the Balkans.

Keywords: *Folktale, Balkan, dream, symbol, subconscious.*

Amra Memić

MARCEL PROUST AND ZEN-BUDDHISM (What is Satori and why is Proust Buddhists?)

Abstract: In order to be able to understand the Proust's search for lost time, firstly we need to explain the basic terms closely connected to this, according to many, the best novel of all times that altruistically offers the humanity recipe for happy life philosophy. To understand Proust's concept of time, at the same time means to possess basic knowledge in many natural science, primarily in physics (quantum physics and theory of chaos), but also in philosophy and history. To be able to understand how this Zen Buddhism can be connect with one of the world's greatest writer, Marcel Proust, we must first explain the concepts of Zen Buddhism and its highest goal-Satori, and then we must also deal with Bergson's interpretation of time and "memory", Russian school of formalism, contemporary self psychology, and it is also inevitable to mention the Celtic mythology, all with the goal better to understand Proust as a writer who can really change our lives. Proust, himself, could be perceived as an excellent self-psychologist, because his huge novel *In Search of Lost Time* can be seen as a contemporary form of self-psychoanalysis, in whose centre of interests is a conflict between I (Marcel as narrator) and Not-I (Marcel as the hero, through the time mirrors). Self psychology is the first scientifically proven theory that connects a sense of identity (self) as non-duality (Unity) between I and Other. While I and Other seemingly create conflict situation, they still make a meaningful whole in which I and Other are defined, complementary and creating each other. He seems to be trying to cross the invisible furrow between " this " and " that " world, i.e., he if trying to achieve their unity, what he has certainly succeeded at that moment when he again found the lost time, and recipients of this, his, timeless novel offers teleporter to another and nicer dimensions of living.

Keywords: *Zen Buddhism, Satori, time, Celts, quantum physics, relativity theory, chaos theory, Satori and self - psychology, Russian formalism, French post-structuralism.*

1. Introduction or metaphysics of time or memory through historical points of view

Starting point in the search for the lost time in any case must be a deconstruction of known stereotype Latin saying 'Historia magistra vitae est', taken from Cicero's *De Oratore*, popularised by American-Spanish philosopher George Santayan at the end of the 19th and the beginning of the 20th century. According to Santayan, who was de facto under influence of old Roman linear historiography school, all who do not remember history are in danger to have that history repeated, however, this simple cyclical concept of time is above all superficial, since life and life course through time are always more complex than our thoughts about it and its ways, therefore such positive thesis of time soon face huge critics from both scientific and philosophic points. If we start from the fact that formal historical remembering can be compared to big intellectually-cultural monopoly (history from

above) where only events to remember are those that were, according to 'sacrosanct historical minds' exceptionally significant for pulling of linear links in cyclical historical development, then it must be clear to us that such position is extremely discriminating and segregating because everything else which was not marked as important (history from above) by the 'authorities' in time becomes forgotten and stays forgotten in some unreachable dimensions of time. Different and opposed aspect in philosophical concept of time and history was popularised by an American philosopher Susanne Langer, who fights against such positivistic approach and draws necessary parallels between history and natural, so called, exact sciences. If we relate history with natural sciences, it must not be records of past events, but it must be the one that made the logic of happenings in the past. Newton, who is often called the father of modern science, sets up, elaborated methodological system inside physics, which later expands to other sciences, even to social ones, and according to which one all phenomena in the external world must have a materialistic cause. Consequently, all phenomena necessarily have some measurable force or fields of energy whose interaction with the physical object is a cause of the phenomenon. Based on such determinism, it had been believed that the mind had a materialistic cause. The mind is presented as epiphenomenon which is defined as a secondary impact of chemical and electrical processes, which continually go on in the human brain. Hence, it is simply a by-product of the physical brain and it has not got any cause in itself, due to the fact that without interaction with the physical object, it actually does not exist. Premise of physics, as methodological authority, until Einstein's theory of relativity, is a causal determinism. That means, as presumed, study and determination of nature must be done in the same way as study of machines functioning. As a banal example, we can cite studies of the clock ticking. What we need to do is research every cog individually and we will finally understand the system of work of the whole clock. Such approach could be marked as structuralist's approach which was popularised by Swiss linguist Ferdinand de Saussure, according to him, in scientific research the most important set of relations is between the elements inside a closed system.

This ode to the absolutist system in science was finally broken when in 1905. Albert Einstein had changed dogmatic point of view of that type. The introduction of his special theory of relativity proved that Newton's laws of physics are not and could not be stationary. Unlike that, they are the necessary relative in relation to an observer and observed and dependable of difference in speed between the observer and the observed object, the space either starts to shrink or spread, and the time starts to slow down or accelerate. The strict objectivity of physical reality, which is a premise of Newton's physics, is sustainable, if relativistic elements are taken into the game between the observer and the observed. Space and time could not be observed as two separate things, but as one united thing, which was named by Einstein a continuum space-time. Theory of relativity has established dominance of locality, which assumes the necessity of all physical phenomenon conduction in limited time and space. Remote activities need time for travelling through space because there is no material object or force that can get ahead of light speed. Except Einstein, founder of quantum physics Max Planck and physicians who continued his work contributed in crushing of absolute determinism which was in force in the

scientific system. The main quantum physics postulates proved that on the level of subatomic particles, nature stops benign causalistic and deterministic. Quantum physics proved, that its assumption was inaccurate for elementary particles, on a microcosmic level. As soon as the man managed to reach the level of study on a microcosmic level, it became clear that nature started to act unclearly and is not in any way deterministically and systematically determined. Up-to-then absolute certainty about exact state and characteristics of particles is no longer definable but is an only possible calculation in terms of statistical expectancy. With these abrupt dislocation of the point of view and crushing of taboo determinism in physics as an exact science, a concept of time assumption is changed in natural sciences as well and methodological approach in general. French poststructuralists, principally Jean-François Lyotard and Gilles Deleuze successfully carried out deconstruction of the notion of the mythic directionality of the modern European history. Lyotard believed that postmodern state shall completely include a different concept of the world and the man. In that postmodern state, everything that was inherited must be examined again, even if it was inherited yesterday, it has submitted under our suspicion. According to poststructuralistic settings history is neither linear nor cyclical, because there are processes in history that go back, the time does not go ahead but it reverses. Consequently, the history shall specifically deal with the retrospective process of time course, which is no longer included in the spatiotemporal duality. Interpretation of quantum physics, which was proposed by Niels Bohr, says that the act of conscious observation of the observer causes collapsing of quantum wave, which would mean the opening of quantum superposition of all possibilities. Hence, according to the main postulates of such defining of the quantum physics, physical reality is strictly subjective. In such way, the observer necessarily plays an active role in what nature manifests. In metaphysical quantum spaces of subatomic particles, he becomes co-creator of his own reality!

The Einstein's continuum of spatio-temporal which enabled idea of quantum teleportation, which represents technique of dematerialization of the matter, in one location and 'faxing', namely, electronic transmission to quantum state on the other location, in order to be materialised there. The theory of chaos continues to explain, that in seemingly completely random events, there is some unreachable order on the deeper level. Examples of random events with a chaotic order are irregular dripping of water from a tap or crystallisation of snow in snowflakes shape. Even though the sequences of drops, which fall from the tap, are completely unpredictable in the chaos theory, there is still deeper order, a pattern that shall be recognised. All snowflakes are similar, but they are not identical and it is impossible to predict how they will look like after crystallisation, which is a theory that there are not two same snowflakes. One of the favourite examples often stated in the theory of chaos is butterfly's waft that can cause a storm on completely opposite side of the planet. The crash of dialectic unity in existence between space and time is exactly what enabled Proust to find his lost time which he managed to reach through completely random events, a theory of chaos, which was used as teleporter, quantum physics, and his consciousness to some other time dimensions and enabled him to find his happiness.

2. Proust's metaphysics of time or memory through Satori, as the highest goal of Zen Buddhism

Studying more accurately Proust's metaphysics of time, we had to wonder, is it not consideration of I into Not-I, exactly the solution of that paradox (koin) that sets Zen Buddhism. To be able to understand how this Zen Buddhism can be connected to one of the world's greatest writer, Marcel Proust, we must first explain the concepts of Zen Buddhism and its highest goal - Satori, and then deal with Bergson's interpretation of time and "memory", Russian school of formalism, contemporary self- psychology, it is inevitable to mention the Celtic mythology, all with the goal to better understand Proust as a writer who can really change our lives.

To be able to understand how this Zen Buddhism can be connected to one of the world's greatest writer, Marcel Proust, we must first explain the concepts of Zen Buddhism with the goal to better understand Proust as a writer who can really change our lives.

The word Zen, besides the fact that it indicates the name of the Buddhism school, it also points the purpose of its efforts, so it is often used in the meaning of revival and the ultimate truth or true nature. The best explanation of the Buddhist Zen teachings can be found in the etymological sense of the word, so in Sanskrit this doctrine is called the *Dharma*, and the Chinese *Chō*, but the both words literally translated mean - "the way things are".

So, Buddhism, the simplest can be defined as a method of life that enables us to see things the way they really are, here and now. From these conclusions it can be said that the starting point in Buddhism is the mind, because it is a driving base from which everything arises. The mind is always and the mind forever, it was not born, and it cannot die, and the body, thoughts and feelings appear, change and disappear again, revolve in cyclic circuits. The mind alone, as an open, clean and limitless space, cannot be hurt or damaged. So when the Buddha attained liberation, he realized that he was no longer a victim of the passage of time, pain and death, because he was no longer that consumed-body which can be in trouble, nor was he a variable set of thoughts and feelings that can change and disappear - instead he was radiant individual consciousness that exists side by side with the cosmic consciousness. Buddha transferred path that lead to enlightenment-Satori, and the final realization of this path is the awareness that there is no separation between space and energy at any time or space-Nirvana.

Zen Buddhism rejects any dogma and everyone must alone, in their own way find his Satori that is peculiar to him alone.

"There is no Buddha, no Buddha, we are all Buddhas"... are the words of a monk, that is the simplest way to explain the essence of Zen Buddhism and its individual Satorical way in that universal.

This is the teaching, learning of happiness and because of its proven ability to transform those who practice it, some people consider Buddhism as some kind of self psychology. It could be said that Buddhism starts where psychology ends. If we can come to a state of Zen Buddhists call Satori, a state of absolute awareness and tranquillity of the mind and emotions, then all we will all do, we will do perfect.

The act himself brings fulfilment. So, we do not need to act in order to be happy, but we should be happy because we operate, and the consequence is that the world is not there to fulfil us, but we are here to fulfil the world. There is no past or future, but there is also no present, because if we say 'now', that 'now' is already past, time is one thing, it is not divisible and transitory component and it cannot be subject to the western definition of transiency and divisibility.

“...the memory of a particular image is but regret for a particular moment...”. (Proust, 1972).

“We believe that we can change the things around us in accordance with our desires—we believe it because otherwise we can see no favourable outcome. We do not think of the outcome which generally comes to pass and is also favourable: we do not succeed in changing things in accordance with our desires, but gradually our desires change. The situation that we hoped to change because it was intolerable becomes unimportant to us. We have failed to surmount the obstacle, as we were absolutely determined to do, but life has taken us round it, led us beyond it, and then if we turn round to gaze into the distance of the past, we can barely see it, so imperceptible has it become”. (Proust, 1972).

The theory of self psychology was designed by Heinz Kohut at the end of the twentieth century, and it occurs as a logical development of the theory of Id and Ego psychology. Self psychology belongs in a group of so called intersubjective theories that see the meaning of existence in the synthesis of us and others.

Proust himself, could be perceived as an excellent self-psychologist, because his huge novel *In Search of Lost Time* can be seen as a contemporary form of self psychoanalyse in whose centre is interest of conflict between I (Marcel as narrator) and Not-I (Marcel as the hero, the through the time mirrors). Self psychology is the first scientifically proven theory that connects a sense of identity (self) as non-duality (Unity) between I and Other. While I and Other seemingly create conflict situation, they still make a meaningful whole in which I and Other are defined, complementary and creating each other. According to Zen Buddhism, to reach a state of unity (Satori), means to solve the above mentioned paradox, ie. a situation where apparently there is only one solution.

“The bonds between ourselves and another person exists only in our minds. Memory as it grows fainter loosens them, and notwithstanding the illusion by which we want to be duped and which, out of love, friendship, politeness, deference, duty, we dupe other people, we exist alone. Man is the creature who cannot escape from himself, who knows other people only in himself, and when he asserts the contrary, he is lying”. (Proust, 1972).

"I felt myself still reliving a past which was no longer anything more than the history of another person". (Proust, 1972).

To put it simply, in the Proust novel, there is always a double optics: the awareness of the narrator, never fixed, evolves in time as an entity; at the same time, a(u)ctor often explicitly denies any continuity of self-awareness and identity apart from being enrooted in the body. In that work past and present time are intertwined, and also the two of consciousness are refracted.

This is what leads many to proclaim Proust's spiritual affinity with oriental, to Zen Buddhist metaphysics. Because of this conception of his grandiose novel and the message he gives to us, Proust may be named as a writer who offers us a way to make our life more happy, how to find consolation for the sufferings of this world. He does not offer any mystical solutions to the path to happiness in the sense of western mysticism, but as a wise philosopher oriental philosopher offers a method how to perfect observation of the world around them. Proust offers us the mysticism of the East and Zen Buddhism, in which happiness is not a fairy tale, but the happiness in the fact that one experiences the open horizons of their consciousness.

C.G. Jung's way of finding non-duality / unity / satori defined by the sentence: "A man should renounce his own ego to gain their ownself".

So, this sublime state of enlightenment / satori is the only way by which we can win our own narcissism and self-centredness, and to feel our own spirit itself in the cosmos itself...

Practically, it all comes down to discovery of a new world, which has so far remained unnoticed due to confusion of spirit being brought up in the dualism. In the Buddhist phraseology dualism is called illusion (maya) born of reasoning (tarka) and errors (vikalpa).

According to this theory, which is beautifully presented by one of the most famous interpreter of Zen Buddhism D.T. Suzuki, we do not see the world the way it really is, every single thing and being in this world is covered with opaque veils imposed by our unenlightened mind, so this obscures out view of the truth. Zen is just instructions on how to reach enlightenment, satori and to know ourselves in the world as it really is, but from each one of us depends whether we will experience it or not. Satori is the closest individual experience and therefore, it cannot even be describe, nor explain in any way, so that its importance is not impaired.

"When from a long-distant past nothing subsists, after the people are dead, after the things are broken and scattered, still, alone, more fragile, but with more vitality, more unsubstantial, more persistent, more faithful, the smell and taste of things remain poised a long time, like souls, ready to remind us, waiting and hoping for their moment, amid the ruins of all the rest; and bear unfaltering, in the tiny and almost impalpable drop of their essence, the vast structure of recollection. (Proust, 1972).

And once again I had recognized the taste of the crumb of madeleine soaked in her decoction of lime-flowers which my aunt used to give me (although I did not yet know and must long

postpone the discovery of why this memory made me so happy), immediately the old gray house upon the street, where her room was, rose up like the scenery of a theater". (Proust, 1972).

One of the most quoted and most famous passages from the Proust's giant novel certainly is an anthology sipping tea from lime tree in which madeleine cookie is dipped:

"So soon mechanically I took a teaspoon of tea to my lips, in which I have put a piece of madeleine to soften. I was depressed and exhausted from this dreary morning and perspective sad future. But in the very moment when a sip tea, mixed with the crumbs of cake, touched my palate, I trembled, bringing attention to something extraordinary that happened to me. It overwhelmed me a wonderful enjoyment that appeared without any connection to anything around me, but I did not know the cause of it. Right then my life's troubles became indifferent, its taxes harmless, and its brevity illusory. It was like when a man is drunk of love, which also fills the precious content, or more precisely, the content was not in me, it was identical with me. I stopped feeling bad, helpless, mortal". (Proust, 1972).

And the most ignorant man of Zen Buddhism here necessarily has to ask, is not this Proust's Satori? However, we can drink litres and litres of linden tea and eat countless more mythical French madeleine cookies, without experiencing anything, except the pleasure of taste.

The most beautiful bizarre example illustrates how satori given to individual as a path to universal.

"And again, you and I sip a cup of tea. Just doing this is obviously similar, but who can tell how much is in the subjective sense a wide gap between you and me? In your drinking there may not be zen, while mine is packed full of it". (Proust, 1972).

At first glance we might think that these sentences are arising from cynically smiling Proust's mouth, while we have for so many times read about how Proust was drinking tea with cookies and we have tried to feel what he feels, but sadly we were wrong. The quotation is torn away from the essay *About satori-revelation of a new truth in Zen Buddhism*, whose author is already mentioned, i.e. Japanese interpreter of Zen Buddhism D.T. Suzuki.

So, as much as I write the words and tried to explain to them what it is satori and what Proust felt while drinking tea and munching cookies, we must realize that we waste time and words, because satori is not a category that can be expressed, it can only be experienced. We can state with certainty that only those who attain satori, everything around them is seen from a new, previously unknown perspective, i.e. for those who attain satori world is changing...

What is particularly interesting is that Proust his satori experiences just in the ritual of drinking tea, because it is the world's well-known Buddhist tea ceremony- Chanoyu, whose goal and purpose is that through hard physical work, focus and endless repetition, The Mind is released from the discipline of the body and starts smoothly to acknowledge itself. The tradition says that the soul of tea ceremony emphasizes the spirit of "wabi", the desire to be simple in material sense and spiritually free as well as to achieve a fulfilled personality. So, this Japanese tea ceremony is only a strictly planned ritual that is offered as one of the possible ways to achieve satori.

In order to understand how Proust can change our lives and how his art of living can make us happier, we necessarily have to remember one scene in his cult novel, and this is a scene when he is almost hit by the car and he got stuck to the uneven tile sidewalks and nearly suffers an injury. Instead of feeling fear for his life, he feels happiness and bliss; he remembers how thirty years ago also got stuck to the pavement when he was in Venice with my parents. He feels no pain, no fear and anxiety, but on the contrary, by memories of happy moments from the past, he reduces the possibility of feeling unhappy event as a tragic situation.

"...the driver's cry left me just enough time to get away to the side, and so I backed off and I stumbled on a pretty bad hewn boards ..... but, at the moment when I stood up and laid my leg on the plate which was slightly lower than the previous, all my discouragement was gone and that same happiness when I was in different periods of life looking down the avenue that I did known where I was in a carriage rides around Balbec, view of the spires Martinville, taste madeleine soaked in tea, so many other impressions I talked about have kept coming to me... all worries about the future and all intellectual doubt were scattered.... it was Venice...". (Proust, 1972).

Prompted by these findings, a known Swiss author Alain de Botton has launched a book called *How Proust Can Change Your Life*. Maybe this book is naive at first sight and it is nothing more than a cheap self-help books in the sea such commercial literature, but de Botton has clearly understood the power of encouragement which Proust offers, and encourages us to surrender. On the cover of this book it says: *As for medicine there is no use of it if it does not terminates the physical pain, so is the philosophy useless if it does not dispel the suffering of the mind.* (Botton, 1992).

With the concept of satori, the Buddhist term tun-suddenness is connected, because satori comes to a man suddenly and presents the experience of a moment, because if not sudden it is not satori. So, what we can say for sure about satori is that this is a moment when the mind is currently empty, when you break free of all inflows anything that comes out of it, and when it is in its full power. Because of its characteristics of immediacy, satori is often symbolically compared: the moment when the bottom of the barrel full of water falls off, with the moment when the ulcer breaks out, or the moment of a thunderstorm at night. It is, therefore, a

moment in which the individual realizes consciousness and after the death of an individual's remains it exists in conformity with the universal cosmic consciousness.

How Zen way is interesting and curious bears testimony to the fact that the ancient Zen masters explain some things that only recently modern quantum physics take into consideration and that has demonstrated what is one of the basic tenets of zen- particles can exist and not exist at the same time . Modern physics also no longer separates the observer and the observed, but they form a complete system. To accept such a paradox, it is necessary to give up the illusion that there is only one solution to the problem. This would mean that the relationship I - the second one should come out of themselves in the direction of the second.

It is often said that the main character of the Proust's novel is Time. His conception of time is definitely under the influence of Bergson's philosophy of intuitionism, because on this base, he finds a way out of hopeless futility and transience of life in the discovery of the fact that human subconscious stores inside all impressions, and seemingly lost time is stored in a kind of non-volatile memory and it is available in an unconscious segment of the Being. However, the past tense is forever dead, and even numb, but it can summon the level of awareness and expression involuntary, sensory memory of the body, which remembers not only the events but also the past impulses and emotions.

The time is recorded in terms similar to the theories of Henri Bergson in constant change, so that the events of the past and the present have the same reality. Bergson believes that we must turn to the immediate givens of consciousness: the time is not something like a point, but it is continuous and denture, composed of dimensions: past, present and future.

In reviewing the facts of consciousness, we see that they are not homogenous but that consciousness consists of heterogeneous interconnect pervasive moments that constitute each duration. The time is therefore succession of permanent awareness and is essentially the duration of the process is constantly enriching and it is indivisible.

“Only, we must allow time. But our demands as far as time is concerned are no less exorbitant than those which the heart requires in order to change. For one thing, time is the very thing that we are least willing to allow, for our suffering is acute and we are anxious to see it brought to an end. And then, too, the time which the other heart will need in order to change will have been spent by our own heart in changing itself too, so that when the goal we had set ourselves becomes attainable it will have ceased to be our goal. Besides, the very idea that it will be attainable, that there is no happiness that, when it has ceased to be a happiness for us, we cannot ultimately attain, contains an element, but only an element, of truth. It falls to us when we have grown indifferent to it. But the very fact of our indifference will have made us less exacting, and enabled us in retrospect to feel convinced that it would have delighted us had it come at a time when perhaps it would have seemed to us miserably inadequate”. (Proust, 1972).

Double view of storytelling consists of emotions (which can be seen as those Bergson immediate givens of consciousness that represent memory) inexperienced main character and intelligence mature narrator, who seamlessly alternate. But the difference between them is not only the experience but also the fact that the narrator is aware of his mission and the meaning of life, which reveals in writing: his lifelong failure does not lead to question the value of life. The poet and modern existential metaphysician Proust affirm life-although not by the saying: "Life does not exist in order for one day to become a picture or a book; it is itself the greatest art, a sort of masterpiece".

Proust's novel has a circular construction and must be considered in the light of revelation by which it ends. The author re-establishes the timeless values of the found time again, as his topic was salvation. In the beginning, there were first and last book written, providing a framework in which other parts were placed. The composition is very complex, because they are all interconnected novels, mainly by characters. In this comprehensive work, Proust tries to answer the question where the past time goes and if it can be found again and revived. The author understands the concept of time as a relatively - the time is considered as a dynamic category, but it is focused on the dynamics of backwards, to the past, and this is achieved by retrospective narrative from memory in the first person. This leads to the crucial point for Proust: individual experience is relevant only if it becomes evident through something general.

By Bergson, duration except of the givens of consciousness characterizes all reality - reality does not have as the highest principle Being, but the last principle of the whole of reality of the life, ELAN VITAL-creative evolution. The only method by which we can achieve creative evolution must be a method of intuition that links instinct and intellect.

Is it not exactly Proust who found his ELAN VITAL in writing of his great novel? It follows that the principle of Proust using the understanding of time based on Bergson foundation reaches the highest principle of the whole of reality and he also reaches a creative evolution.

However, his creative evolution can be seen as a defence mechanism against death itself, because it is not just art, writing, what Proust used as his fight with passing of life? Even Proust in the last volume of his novel compared himself to Scheherazade, the mythical storyteller and wonders whether he will successfully finish his masterpiece. Is it not exactly using the memory of Bergson's type, where the hidden is past time, neglecting the present but also the future is the way to eternity, is it not consideration of I into Not- I, exactly the solution of that paradox (koin) that sets Zen Buddhism.

Viktor Shklovsky, one of the most important representatives of Russian formalism, has an interesting theory that art is one teleporter whose task is to free the human mind and that it teleports all its capacities, but without the famous "censorship" function, which the human mind needs to survive in the world around. Accordingly, the art has the function which Proust gives, it is the way to the true revelation of the world around us, as it really is. So art can be understood as well as satori, it is removing those opaque veils form things in the world around us, which

we cannot see for what they are in themselves, because it prevents our dualistic lulled mind. According to Russian formalist art should shock us, so that we could see things as they are in themselves, and that is precisely the 'tun' which is one of the basic features of satori, its shocking immediacy, which shocks us by the enlightenment. This process Školovski calles "defamiliarization" (detection of known things), and Makarovsky "deautomatization" (because the brain reduced to twenty percent of the functioning capacity considers people being the machines).

3. Conclusion: Finding lost time

Besides the basic Zen Buddhist settings which can be found in Proust's work, we can see that he carefully nurtured and old Celtic belief of the immortality of the soul and reappearance of soul.

"I highly praise the Celtic belief that the souls of those we have lost are trapped in a lower being, in any animal, plant or inanimate object, and so really lost until the day which for many never dawns, when it happens that we are bypassing a tree, to come into possession of an object that is their prison. Then they tremble, call us and as soon as we recognize them, the magic is gone. We have freed them, they have defeated death, and they come back again and live with us". (Proust, 1972).

In this section we can see that Prost in terms of life and death highlights the Celtic belief, which is in many ways similar to the Buddhist belief about moving and eternity of the soul. After the Celtic belief the man is not only material, but has a soul, so everything in nature is alive and everything has a soul; imbued with the forces and energies, inhabited by the visible and invisible beings. Temples of Celts were sacred groves or forest clearings. They considered that whose temple is cosmos and nature should not dwell in the house of men. In nature, the outdoors, man is nearest to God. In these places we can sometimes find "entrance" in "another world". Holy or heavenly forest clearing ("nemeton") is the meeting of the divine and the human world. Nemeton is also the centre of the world in miniature. Each nemeton and omphalos is the axis of the world because the tree where the roots are in the soil, and the tip is touching the sky, is the mediator and the connection between these two worlds. ("central plains"). The famous Celtic proverb that "they they are only afraid that the sky will fall on your heads" shows how they felt directly responsible for their actions, which, ultimately may affect the natural laws and disrupt the cosmic order.

Perhaps because of this Proust novel is riddled with beautiful descriptions of the nature, and his interaction with nature. It seems to be trying to cross the invisible furrow between "this" and "that" world, ie. trying to achieve their unity, which is certainly succeeded at that moment when he found the lost time again.

References

1. Bergson, Henri (2014). *Time and Free Will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*. USA: Taylor & Francis.
2. Botton, Alain (2013). *How Proust Can Change Your Life*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group.
3. Cotterell, Arthur (2002). *Mythology: Encyclopaedia of gods and legends of the ancient Greeks, Romans, Celts and the Norsemen*. Rijeka: Leo commerce.
4. Einstein, Albert (2012). *Relativity: The Special and General Theory*. USA: Ancient Wisdom Publications.
5. Kalin, Boris (1996). *History of Philosophy with selected texts philosopher*. Zagreb: School book.
6. Kulenović, Tvrko (1988). After "Chakra". In: *Lektira III*. Sarajevo: Svjetlost.
7. Kulenović, Tvrko (1988). Zen Buddhism as the aestheticization of everyday life. In: *Lektira III*. Sarajevo: Svjetlost.
8. Langer, K. Susanne (1979). *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite, and Art*. USA: Harvard College.
9. Morijak, Claude (1963). *Marcel Proust themselves*. Belgrade: Modern School.
10. Proust, Marcel (1972). *In Search of Lost Time*. Zagreb: Mladost-Zora.
11. Suzuki, D. T. (2004). About satori-a revelation of a new truth in Zen Buddhism. *STATUS, Magazine for political culture and social issues*, No. 3, 144-149.
12. Suzuki, D. T. (2004). The main characteristics of satori. *STATUS Magazine for political culture and social issues*, No. 3, 150-153.

Катерина Петровска-Кузманова

УЛОГАТА НА ДИМИТАР И КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВЦИ ВО РАЗВОЈОТ НА МАКЕДОНСКАТА ФОЛКЛОРИСТИКА

Апстракт: Собирачката дејност и свеста за народниот јазик и бит се основите врз кои се гради платформата за одвивањето на национално-културната преродба не само во Македонија туку и ширум Европа. На таа линија се движи и работата на браќата Миладиновци во однос на собирањето и публикувањето на фолклорниот материјал. Несомнено, ова неспоредливо дело на македонската народна уметност одигрува вонредно забележлива преродбенска функција во македонската култура. Во годините по објавувањето на Зборникот голем број автори започнаа со собирање и објавување на фолклорни материјали: П. Зографски, Р. Жинзифов, Г. Прличев и К. Шапкарев. Во овој контекст може да се каже дека собирачката дејност на народното поетско творештво претставува мошне значајна појава за националниот развој во повеќето културни средини. Во Македонија, како и во повеќето словенски средини, допирот со фолклорот во исто време претставува она што од денешна перспектива може да се нарече афирмација на сопствената нација, а со тоа помага да се откријат нови ризници на животот и на уметноста и да се разбуди националната свест. Затоа велеме дека од браќата Миладиновци не сме ги наследиле само текстовите и празнувањата туку и идеите кои се од суштинско значење за развојот на фолклористиката.

Клучни зборови: *преродба, просветна дејност, фолклор, фолклористика, зборник.*

Во средината на XIX век развојот на социјално-економските услови во Македонија овозможуваат формирање на покомпактна граѓанска средина која покажува интерес за зацврстување на својата положба на општествен и на културен план. Паралелно со промената на социјално-економските услови се засилува и македонската преродба во која, несомнено, голем удел имаат и родољубивите учители кои биле моќен и евидентен фактор за националното будење на Македонците во овој период. Тоа овозможува појава на низа истакнати и влијателни индивидуи со значајна национална преродбенска дејност. Во оваа смисла е значајна улогата на браќата Димитрија и Константин Миладиновци како дејци кои со својата активност помагаат да се откријат нови богатства на народниот дух со свртувањето на вниманието кон народното творештво, како силен поттик за будењето на националната свест.

Собирачката дејност и свеста за народниот јазик и бит се основите врз кои се гради платформата за одвивањето на национално-културната преродба, не само во Македонија туку и ширум Европа. Собирањето на народните умотворби преродбениците го сметале за „важно оружје за создавањето на

националната култура“ (Пенушлиски, 1988, стр. 141). Во овој контекст, предмет на трудот ќе биде улогата на браќата Миладиновци во развојот на фолклористиката на Македонија. Нивната дејност, во оваа насока, може да се согледа од повеќе аспекти: 1. како влијание врз други дејци кои исто така со голема жар се вдале во запишување на фолклорните материјали; 2. класификацијата на материјалите што подоцна ги објавиле во „Зборникот...“; 3. предговорот што Константин го пишува за изданието на Зборникот со народни умотворби, а претставува еден од првите и најзначајни прилози во македонската фолклористика.

Факт е дека првиот Македонец кој се зафатил со собирање на поетското творештво на својот народ бил најстариот од браќата Миладиновци – Димитрија, кој со својата дејност секако е најистакнатиот протагонист на нашата преродба. Биографијата на Д. Миладинов зборува за едно неуморно учителствување во цела низа на македонски градови, без кое се незамисливи првите посмели чекори и првите покрупни плодови на преродбата. За неговата преродбенска и собирачка дејност пресудна е и средбата со Виктор Григорович во 1845 година. Тоа е мигот кога кај него се јавува свеста за значењето на фолклорот и неговото бележење. Идејата за објавување на зборник со песните што ги собирал, а со тоа и поинтензивната работа на тоа поле, особено ја добил при посетата на Босна, Херцеговина и Србија, каде што, најверојатно, се запознал со зборникот на Караџиќ и можел да ги согледа ефектите од неговото појавување. Во смисла на неговата работа како собирач на народно творештво, секако големо влијание имаат и врските што ги имал со бројни руски словенофили кои поинтензивно започнува да ги одржува по 1858 година. „Димитрија Миладинов беше месијански предодреден за водечката позиција во македонското национално-културно преродбенско движење, дека е личност околу која се вртат не само сите важни идеи и случувања на/ во македонското преродбенско движење туку безмалку и сите најзначајни протагонисти што дејствуваат во развојните процеси на движењето“ (Радически, 2011, стр. 23).

Тој, освен што вредно работел на собирањето на народни умотворби, и самиот бил учител кај кого се школувале низа идни македонски учители: учебникари, писатели и собирачи на народни умотворби – П. Зографски, Г. Прличев, К. Шапкарев и К. Миладинов – кои „подоцна стануваат негови придружници во преродбенската борба и продолжувачи на неговото дело“ (Мојсова-Чепишевска, 2011, стр. 146). За неговата работа како учител и влијанието што го имал врз неговите ученици зборува Г. Прличев во својата „Автобиографија“: „Меѓу десетици учители кои се редеа за време на моето школување во Охрид, ниеден не се покажа толку корисен за учениците колку Миладинов. Тој во секоја постапка имаше нешто привлечно. Речта му течеше од уста како мед. Страшен оган му гореше во очите“ (Прличев, 1967, стр. 49). Влијанието што Димитрија Миладинов со својата дејност и со објавувањето на Зборникот го извршил врз Марко Цепенков го искажува во својата „Автобиографија“, сметајќи го Зборникот на Миладиновци за книга речиси еднаква на Евангелието, или како што тој вели: „Казаф и понапре оти себапо беше за собирање народни приказни и др. от покојнио Д. Миладин и од

негоио сборник што ми стоеше дома како фторо ванѓелие...“ (Цепенков, 1972, стр. 133). Побудите што ги предизвика Димитрија Миладинов кај Кузман Шапкарев се поконкретни – тие се видливи како во неговата собирачка, учителската и воопшто преродбенската дејност. „Трајното, вистински перспективното во историските чинови не се одмерува само со одгласот на времето во кое настанува. Интересот на поколенијата и вниманието на идните судници не еднаш се покажале рамнодушни или крајно сувопарни спрема збиднувањата што биле премногу шумни во нивното некогашно времетраење“. (Митрев, 1980, стр. 195). Освен просветната дејност што ја вршел Димитрија Миладинов и преродбенските идеи што ги ширел околу себе за развојот на македонската фолклористика особено е значаен „Зборникот...“. Во напорите за неговото објавување Константин Миладинов има бројни контакти со руски и бугарски фолклористи со цел да ги придобие за поддршка при објавувањето. Во периодот кога Миладиновци се посветени на собирањето на умотворбите и нивното објавување се засилува грчката пропаганда во Македонија. Токму затоа тие сметале дека Зборникот претставува моќно средство против грчкото влијание, а неговата намена, меѓу другото, била насочена кон словенско осознавање, а целта запознавање со сите драгоцености на нашата народна поезија.

Врвниот израз на тоа дело и она кое останува засекогаш е Зборникот од народни песни објавен за првпат пред 155 години, кој значеше многу за времето на својата појава, а исто така и за идните времиња. (Митрев 1980, стр. 236). Мигот на неговото објавување е пресвртна точка од која „почнува подзасилено преродбата на македонскиот народ, дотогаш сè уште недоволно изразена и доизјаснета“. (Пенушлиски, 1988, стр. 187). Во однос на фолклористичките ставови што Димитрија им ги пренесува на своите следбеници, треба да се одбележи инсистирањето на доследното спроведување на чинот на собирањето и запишувањето на песните. Ова е особено значајно ако се земе во контекстот на времето во кое се случувало – тоа е време кога не само во јужнословенскиот туку и во другите фолклори се вршат прочуени мистификации кои ги доведуваат во заблуда и некои учени фолклористи. „Во овој однос, Миладиновци настојуваат да бидат крајно ригорозни во поглед на изворноста и автентичноста“. (Митрев, 1980, стр. 236). Текстовите од книгата на Миладиновци биле судбина на незнајниците што ги испеале, такви се покажале и за сите што се стремеле кон подруга слобода: судбината на земјата македонска и народот нејзин. Тоа сакале да го постигнат и овие двајца собирачи, песните да бидат сведоштво за народот што ги испеал. Нивниот чин се потврдува во пределите на иднината преку зборовите на Д. Миладинов: „Јас го посеав семето, а вие бидете живи да го ожнеете неговиот плод“. (Митрев, 1980, стр. 236).

Ако Димитрија бил предводникот во собирањето на материјалите, Константин, секако во фолклористичка смисла, го извршил поголемиот дел од работите на Зборникот. Во Предговорот на Зборникот К. Миладинов открива дека – студирајќи во Москва кај низа истакнати професори како што се Ф. Буслаев, Н. Попов, С. Соловјов и други, тој прилично се здобил со потребните стручни, пред сè, теоретски знаења од подрачјето на фолклористиката кои

многу му помогнале при редактирањето и систематизирањето на Зборникот. Нему како нужно му се наметнува изборот на материјалите што ги добива од Димитрија и од оние што ги понел со себе во Русија, редактирањето, нивното систематизирање и подготовка за печат. Секако дека може да се согласиме со Поленаковиќ кога вели дека работата на Константин не била само техничка. Тој освен избор на песните вршел и некои интервенции на материјалите според примерот на другите собирачи на народни умотворби. (Поленаковиќ, 1980, стр. 188).

Несомнено, значаен фолклористички влог во Зборникот на Константина претставува класификацијата на песните. Таа класификација, и покрај одделните недоследности, е спроведена во соодветство со автентичниот повод на настанувањето на песните со нивните поопшти карактеристики. Класификацијата на песните, колку и да потсетува на циклусната распределба кај Караџиќ, не е без извесни посебни обележја. Забележливо е напуштањето на поделбата на песните на машки – епски и женски – лирски. Терминот митолошки песни, кој е распространет во другите слични зборници, е заменет со терминот самовилски песни, со цел приближување до една поприродна определба, т.е. онаа природна класификација за која се застапуваат некои фолклористи. Во тоа лежи и неговиот особен фолклористички придонес кон попрецизно третирање на проблемот што се однесува на фолклорната класификација. Самиот Константин во Предговорот го вели следново: „Песниве се разделени на самовилски, црковни, јуначки, овчарски жаљовни, смешни љубовни, свадбени, лазарски и жетварски. На јуначките потходат самовилските, црковните и овчарските, на љубовните сите други. (До самовилските се кладени песни под име „други стари“, во кои повеќе се претставјат да говорат дрвата птиците и др. животни). Тоа разделение во строг смисл не е довардено“. (Миладиновци, 1983, стр. 10). Во однос на класификацијата што Константин ја прави во Зборникот, некои истражувачи, меѓу кои и Поленаковиќ, сметаат дека групирањето на песните е направено „според практиката на романтичарите“. Внесувањето на идеите на романтизмот во фолклористиката е вториот сегмент кој е врзан за дејноста на Димитрија и Константин Миладиновци. „Браќата Миладиновци, во шеесеттите години од 19 век, на македонската литература и култура ѝ ги донеле идеите на романтичарската преродба“ (Дамјанов, 2011, стр. 140), што може да се согледа во култот кон народното поетско творештво кој е неодминлив теоретски постулат на периодот на романтизмот кај еден народ. „Еден од составните елементи што ја исполнува содржината на општопознатото книжевно-културно движење познато кај сите народи, па и кај нас, под терминот романтизам – е високо издигнатиот култ на народната, традиционалната или усната книжевност, култ на фолклорот, особено култот на народната песна, која романтичарите ја прогласуваат како краен израз на целокупниот интелектуален, емоционален и материјален живот на народните маси“. (Поленаковиќ, 1969, стр. 8). Романтичарските идеи во најголем дел доаѓаат до израз во ставовите на Константин Миладинов искажани во Предговорот на Зборникот. Фолклористичките ставови и погледи на Константина, освен во

Предговорот на Зборникот, ги наоѓаме и во некои негови дописи со Раковски во кои тој ја искажува концепцијата за народната песна како израз на народната самобитност. Во едно од писмата на К. Миладинов до Раковски се вели дека „Песните се драгоценија клад од народните чувства и вјираженија“. Оваа определба во поразвиен вид ја среќаваме и во Предговорот на Зборникот: „Народните песни се показалка на степенот од умственото развитие од народот и огледало на неговиот живот. Народот во песни изливат чувствата си, в нив увековечвит животот му и давнешните му подвиги, в нјих наоѓа душевна храна и развлечение; затоа в жалба и в радост, на свадба и хоро, на жетва и грозјebraње, на везење и предење, по поле по гори, шченко изливат песните како од богат извор; затоа можит да се речит че народот је секогашен и велик певец“. (Миладиновци, 1983, стр. 10). Во аналогитата на народната песна, како вонреден показател на народниот живот и на народот како вонреден творечки создател, забележлив е призвукот на владејачката, во тоа време, романтичарска теорија во фолклористиката кое, пак, е „показалка“ и за беспрекорната информираност на нашиот фолклорист со дотогашните достигања на фолклористичката наука. Она огледало е сосема во духот на Јаков Грим, а гласовите на народите во песните нивни се среќава и кај Хердер. И при сите проценки, при сите теоретски модулирања на поимот фолклор, останува во суштина одраз на народниот бит и народниот светоглед, што значи дека кажаното во предговорот на зборникот не е само подигнат романтичарски занес. Но, треба да се забележи и дека Константин Миладинов, искажувајќи ги своите ставови, не запаѓа во замките на заблудите кои се карактеристични за романтичарите и пионерите на фолклоризмот во однос на староста на песните, приказните, обичаите и верувањата што ги откриле. Во Предговорот тој вели: „Меѓу песните в некои живо се одражават глобока старина со верованија кои се односет дури и на предхристијански времина, а во други тие се смешни со понови идеи, и така една част од песните принадлежат на стари, другата на нови времина; а во други се огледват старина под ново облекло“. (Миладиновци, 1983, стр. 10). За разлика од романтичарите кои сметале дека претхристијанските традиции со векови се пренесувале непроменети, сосема точно забележува дека народните традиции се менувале со текот на времето.

Од Предговорот се гледа дека тој вршел селекција на материјалите. Но, исто така, може да се каже дека Константин Миладинов од денешна гледна точка има правилен став кон воведувањето на варијанти во Зборникот, според примерот и на други собирачи на народни песни, пред него. „Од неколку песни сме избрале похарната. Еднакви песни се кладени едни пати две или три, кога обете или трите по подрачието или содржанието им се љубопитни“. (Миладиновци, 1983, стр. 9). Константин Миладинов добро го познавал народното творештво на сите јужнословенски народи. Тој знаел дека меѓу песните од собраниот материјал има голем број кои се блиски до јужнословенските песни од циклусот на Марко Крале. Во Предговорот зборува и за заедничките мотиви со некои песни на Власите и на Грците. Признавајќи ја вредноста на автентичната народна песна на соседните народи, Константин зазема резервиран став спрема оние песни што се преземени и

адаптирани: „и чужите песни, по народниот дух изречени, имаат своите красоти; а кога поминват у нас без да се слејат со народниот дух како тоа се чинит во нови по подражание преземани песни, тога произлегвит нелепост која доходвит до одвраштение“. (Миладиновци, 1983, стр. 10).

Меѓу другите податоци што ни ги дава Константин Миладинов во краткиот содржаен Предговор е и начинот на собирањето на песните: „Сиве почти песни се слушани од жени; седмата од нив част се собрани од источните, и другите од западните стърни... В Струга сãде една девојка ни каза до сто и педесет прекрасни песни, од кои повиќе јуначки. Така и сите почти прилепски една стара жена ги каза. Препишвешчем толку песни, мислит човек че се исцрпи сето богатство; но кога поминвит во друга махала, тамо нахожат многу други песни, како од нов извор“. (Миладиновци, 1983: 7). Со тоа ни укажува на богатството од фолклорни материјали, но воедно со особен фолклористички усет ни го дава регионалното припаѓање на собраните материјали. Но, исто така, нему како природно неделиви од песните му се наметнуваат и другите фолклорни жанрови, па, најверојатно, затоа кон песните „се прикладени обичаи свадбени и годинешни, секакви верованија, игри, пословици, преданија, гатанки и сопствени народни имиња“. (Миладиновци, 1983, стр. 7). Тој, исто така, е свесен дека со текстовите на песните треба да се објават и нотни записи. Несомнено е дека тој и поседувал такви записи, за што ни кажува самиот во Предговорот на Зборникот: „Огромноста на книгава не позволи да се печатат (...) песните со ноти“. (Миладиновци, 1983, стр. 7). На крајот може да заклучиме дека и покрај информативните белези, „овој критички текст се одликува со нагласена чувствена интонираност за народниот бит, со бистри согледби за сензибилитетот и душата на народната поезија“. (Тушевски, 2009, стр. 221).

Несомнено, ова неспоредливо дело на македонската народна уметност одигрува вонредно забележлива преродбенска функција кај Македонците во годините што следуваа по неговото напечатување, но неспорен е и фактот дека Зборникот на Миладиновци дојде и како природна последица на засиленото преродбенско движење во Македонија. „Историјата на македонската преродба нема позабележлива своја компонента од делото на браќата Димитрија и Константин Миладиновци. Не само фактот што струшките браќа ја поведоа преродбенската борба на Македонците, туку затоа што нивната општествено-патриотска и книжевно-просветна дејност претставуваше пресуден фактор за натамошен национален просперитет на македонскиот народ. Зашто делото на Миладиновци овозможуваше значајна перспектива за посигурниот тек на народносното самоосознавање кај нас“. (Саздов, 1980, стр. 36). Во овој контекст, може да се каже дека собирачката дејност на народното поетско творештво претставува мошне значајна појава за националниот развој во повеќето културни средини, а во тој контекст и на нашата. Затоа велиме дека од интелектуалците кои твореле во времето на просветителството не сме ги наследиле само текстовите и празнувањата туку и идеите кои се плодносни во одреден степен за развојот на фолклористиката.

Библиографија

- Дамјанов, Сава (2011). „Константин Миладинов: македонскиот романтизам во европски контекст“, *Спектар*, год. XXIX, број 57. Скопје: Институт за македонска литература, 140-145.
- Миладиновци, Димитрија и Константин (1983). *Зборник на народни песни* (редакција Поленаковиќ Х. и Димитровски Т.). Скопје: Македонска книга.
- Митрев, Димитар (1980). „По трагите на подвигот на Миладиновци“, *Избор* (избор и предговор Тодоровски Г.). Скопје: Мисла, 195-312.
- Мојсова-Чепишевска, Весна (2011). „Учителствувањето на Димитрија Миладинов – дел од националниот идентитет“, *Спектар*, год. XXIX, број 57. Скопје: Институт за македонска литература, 145-152.
- Пенушлиски, Кирил (1988) „Зборникот на браќата Миладиновци“, *Одбрани фолклористички трудови*. Скопје: Македонска книга.
- Поленаковиќ, Харалампие (1969). *Страници од македонската книжевност*. Скопје: Македонска книга.
- Поленаковиќ, Харалампие (1980), „Поетот К. Миладинов“, *Избор* (избор и предговор Тодоровски Г.), Скопје: Мисла, 145-195.
- Радически, Науме (2011). „Димитрија Миладинов – аниматор на македонската национално-културна преродба“, *Македоника*, год. 1, број 1. Скопје: МАКЕДОНИКА литера, 19-26.
- Прличев, Григор (1967). *Автобиографија*. Скопје: Македонска книга.
- Саздов, Томе (1980). *Студии за македонската народна книжевност*. Скопје: Студентски збор.
- Тушевски, Ванчо (2009). *Истражувања на македонскиот фолклор*. Скопје: Менора.
- Цепенков, Марко (1972). *Автобиографија*. Македонски народни умотворби, кн. 10. Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор „Марко Цепенков“ .

Katerina Petrovska Kuzmanova

The Role of Miladinovci Brothers in the Development Folkloristic in Macedonia

Abstract: Collection of folklore and the consciousness about the national language and life are the foundations over which the platform for development of the nationally – cultural renaissance is being built, not only in Macedonia, but all over Europe. The work of Miladinovci brothers regarding collection and publication of folklore materials also takes place in this frame. Undoubtedly, the work of Miladinovci brothers played an irregularly noticeable role in the development of Macedonian culture. In the years following the release of the Collection a large number of authors took up collecting and publicizing folklore materials: P. Zografski, R. Zinzifov, G. Prlicev, K. Shapkarev. In this context, it can be stated that the collecting of folklore poetry represents an important appearance for the national development in most of the cultural ambiences, and in that context, also in ours. In Macedonia, as well as in most Slavic ambiences the touch with folklore at the same time represents what from today's perspective can be called affirmation of the own nationality, and with that helps discover new treasures of life and art whose goal is to excite national consciousness. Therefore, it can be assessed that the texts of songs and descriptions of celebrations aren't the only thing we inherited from the Miladinovci brothers, but also the ideas which are crucial for the development of folkloristic.

Keywords: *national revival, educational activity, folklore, folkloristic, Collection.*

КУЛТУРА

CULTURE

Родна Величковска

КАРТОГРАФИРОВАНИЕ КАК МЕТОД ОПРЕДЕЛЕНИЯ ГРАНИЦ МУЗЫКАЛЬНЫХ ДИАЛЕКТОВ В МАКЕДОНСКОМ ОБРЯДОВОМ НАРОДНОМ ПЕНИИ

Резюме: Данный доклад посвящен проблеме картографирования явлений музыкального фольклора в Македонии, а его цель — выявление музыкально-диалектной специфики македонского традиционного народного обрядового пения.

Картографирование актуально по отношению к типам пения, характерным для отдельных регионов, так как именно они являются **показателями**, на основании которых возможно разграничение трех главных музыкальных диалектов в македонском традиционном народном пении — **западного, юго-восточного и северного** — и выделение их 13 субдиалектных типов.

Ключевые слова: *Картографирование, ареально исследование, диалектология, Македония, музыкальных диалектов, традиционно обрядово пение, ритмических типов, мелодических типов.*

Картографирование как один из главных методов ареального исследования эффективно используется в науке о языке, а также в науках, изучающих явления народной духовной и материальной культуры: в диалектологии, этнологии, этнолингвистике и фольклористике. Ученые подчеркивают, что картографирование является действенным способом систематизации и обобщения материала материала (Пашина, 1999, стр. 6). У ареальных исследований в этнологии и в языкознании достаточно развитая традиция, но исследования такого типа на материалах традиционной музыкальной культуры в данный момент, можно сказать, находятся в начальной фазе, хотя о нужности такого типа исследований писалось еще в середине прошлого века материала. (Пашина, 1999, стр. 6-22).

Данный доклад посвящен проблеме картографирования явлений музыкального фольклора в Македонии, а его цель — выявление музыкально-диалектной специфики македонского традиционного народного обрядового пения.

Картографирование актуально по отношению к типам пения, характерным для отдельных регионов, так как именно они являются **показателями**, на основании которых возможно разграничение трех главных музыкальных диалектов¹ в македонском традиционном народном пении —

---

¹ В исследовании музыкальных диалектов много точек соприкосновения с новым направлением лингвистической диалектологии – лингвистической географией. По аналогии с ним можно говорить о музыкально-фольклорной географии, изучающей территориальное распределение

западного, юго-восточного и северного — и выделение их 13 субдиалектных типов. (Величковска, 2008, стр. 61).

Для их репрезентативного картографирования разработаны схематические географические карты, на которых отображено территориальное распространение каждого отдельного музыкального диалекта с указанием регионов, в которых существуют локальные зоны с особыми музыкально-фольклорными характеристиками. Таким образом мы получаем представление о наличии и пространственной дистрибуции музыкальных диалектов и связанных с ними обрядовых практик.

Нашей первой задачей было определение основных музыкальных характеристик традиционного народного пения в каждом регионе отдельно, причем особое внимание уделялось типам, характерным только для данного региона или локальной зоны. В результате проведенного исследования были выявлены и выделены самые типичные локальные музыкальные характеристики.

Второй задачей стало установление границ каждой музыкально-фольклорной области, каждая из которых одновременно является и границей двух соседних традиций. При этом необходимо было установить типы пения, характерные для каждой из граничащих друг с другом зон. (Величковска, 2008, стр. 112).

Посредством анализа песен и типов пения определены специфические диалектные черты и таким образом получены важные данные, которые при помощи специальных знаков и изоглосс нанесены на отдельные карты, составленные на основании множества критериев. Таким образом разработаны музыкально-диалектологические (или типологические) карты, которые по своему значению сходны с лингвистическими (или лексическими) картами.

При картографировании музыкальных показателей используется два типа карт.² На картах первого типа (см. карты 1.1, 1.2, 1.3 и 1.4) при помощи цифр и букв обозначены:

- 1) территориальное распространение трех основных музыкальных диалектов в македонском традиционном народном пении, т. е. границы распространения основных музыкальных диалектов;
- 2) территории распространения субдиалектов традиционного народного пения (по регионам и региональным зонам);
- 3) территориальное распространение субдиалектов традиционного народного пения с обозначением обследованных пунктов;
- 4) распространение на всей территории Македонии женских обрядовых жанров в соотношении с музыкальными диалектами, что представляется особенно важным.

различных явлений традиционной народной музыки и тем самым устанавливающей границы их распространения, в том числе и наличие тех или иных традиционных форм народного пения на определенных территориях. (Величковска, 2009, стр. 15).

² Карты распространения музыкальных диалектов в македонском традиционном народном обрядовом пении сделаны на основании диалектной карты Божидара Видоевского. (Видоевски, 1997, стр. 44).

Эти карты послужили основой при разработке карт другого типа, на которых специальными символами обозначено распространение структурных типов.

Для различных структурных параметров каждого музыкального диалекта традиционного пения составлены отдельные карты (см. карты 2.1, 2.2, 2.3 и 2.4), на которых отмечены:

- 1) распространение ритмических типов (РТ);
- 2) распространение мелодических типов (МТ);
- 3) междиалектные зоны распространения ритмических и мелодических типов.
- 4) распространение одноголосных и многоголосных типов пения, что связано с применением сходных методов картографирования при исследовании ранних фольклорных форм пения, каким является диафония на бурдонной основе, характерная для македонского двуголосового пения.

Изучение двуголосия в отдельных регионах показывает некоторые уникальные явления в македонской двуголосной песенной традиции, где один из основных аспектов региональной специфики связан с вертикальной организацией музыкального фольклора.

Вслед за О. Пашиной я пришла к выводу о том, что при анализе македонского традиционного народного пения перспективным в плане ареального исследования является структурно-типологический метод, дающий возможность выбора релевантных признаков при картографировании, которые наносятся на соответствующие карты, показывающие территории их распространения. (Пашина, 1999, стр. 6-22).

Сущность структурно-типологического метода в данном случае состоит в анализе явлений македонского традиционного народного пения, что позволяет установить зоны распространения жанров македонского традиционного народного фольклора, представленных конкретными музыкально-поэтическими текстами. Таким образом можно создать иерархически построенную систему, в которой значение каждого из структурных элементов можно определить на основании территории его распространения. Это имеет отношение к:

- отдельным **ритмическим типам**;³

---

³ В македонских обрядовых песнях выявлены три основные группы **ритмических типов** (РТ) в зависимости от способа интерпретации и метрической структуры стихов, а также и от способа “членения” ритмической формы. (Девић, 1986, стр. 15).

Первая группа ритмических форм, или **ритмический тип** (РТ) I, базируется на четких (giusto) ритмах с тактовой структурой в 2/4, 3/4, 4/4. Для этих форм характерна сильная выраженность и стабильность позиции всех грамматических ударений, совпадающих с музыкально-ритмическими акцентами, которые приходятся на первое музыкальное время в такте. Формы могут реализоваться как в цезурированной, так и в сегментированной версиях.

Вторая группа ритмических форм, или **РТ II**, базируется на рубатных ритмах. Это группе свойственна мобильность ритмики, частые модификации, появляющиеся в увеличении или уменьшении количества и протяженности слоговых времен. Это приводит к значительному варированию структуры и ее нестабильности. И в этой группе ритмические формы могут иметь как цезурированный, так и сегментированный вид.

- **мелодическим типам**,⁴ представляющим собой мелодические модели;
- некоторым **стилистическим особенностям** песен.

Исследование ритмической и мелодической организации македонских обрядовых песен выявило существование *трех ритмических* и *трех мелодических типов*, обладающих самостоятельностью по отношению друг к другу, с одной стороны, и по отношению к обрядовым практикам на определенной территории — с другой. Кроме того, анализ различных ритмических и мелодических типов в их корреляции показал, что каждый из них имеет собственную динамику распространения на обследованной территории.

Для региональных исследований большое значение имеет локальная музыкально-исполнительская терминология. Македонская традиционная певческая практика изобилует музыкальными терминами локального характера, свойственными одному определенному ареалу. Например, встречаются так называемые *гласочки*, *викочки*, *виканечки* — песни, исполнение которых именуется как *пење со извишвање*, которое в профессиональных кругах относят к двухголосному или одноголосному пению с возгласом. Этот исполнительский прием — весьма важное средство выразительности в обрядовых песнях — становится значимым музыкально-диалектным признаком при проведении ареальных исследований.

Третья группа ритмических форм, или **РТ III**, связана с ритмами типа aksak, образующимися из сочетания 2- и 3-дольных ритмических ячеек, в результате чего возникают тактовые структуры на 7 или 9 счетных единиц — 7/8, 9/16, 9/8. В этой группе формы представлены разными версиями их метро-ритмической структуры. При этом каждая из форм очень стабильна и практически не имеет модификаций.

Почти каждая песня ориентирована на один из трех типов ритмики, который находит выражение в сукцессивном повторении ритмических ячеек. В результате формируются группы типологически родственных ритмических форм.

Притом что все три РТ распространены на всей территории Македонии, каждый из них имеет обширный центральный ареал или более узкую зону, где он фиксируется чаще и доминирует над остальными. Отметим, что цезурированные формы и формы, основанные на ритмах aksak, подразделяются на подгруппы и имеют тенденцию к территориальному закреплению.

⁴ **Мелодические типы** представляют звуковую модель напевов и определяются их мелодическим строением. Они выявляются главным образом на уровне ладовой и мелодической организации песен, что позволяет выделить три мелодических типа.

В **первую группу звуковысотных форм**, или **мелодический тип (МТ) I**, входят напевы малотерцового или квартового амбитуса с монойчейковой структурой. Им свойственно плавное, волнообразное мелодическое разворачивание почти без скачков.

Во **вторую группу** напевов, принадлежащих к **МТ II**, входят напевы в диапазоне кварты и более с восходящим скачком к мелодической вершине-кульминации. Все песни данного мелодического типа являются поличейковыми и содержат закрытые и открытые ячейки, что ведет к формированию двух видов каденций — динамичных и статичных.

Третью группу мелодических форм, или **МТ III**, образуют напевы, совмещающие характеристики напевов первого и второго типа. Сохраняя квартовый звукоряд, иногда превышающий кварту в начальной ячейке, что характерно для песен второго МТ, они являются монойчейковыми, подобно напевам первого МТ, и содержат две или более кульминации, связанные с достижением мелодической вершины.

В той или иной региональной традиции песенный тип — напев и его функция — зависят от этнографического контекста. Их соотношение достаточно подвижно. Это означает, что функция напева находится в прямой зависимости от контекста, в котором данный песенный тип функционирует. Например, известны случаи, когда один и тот же песенный тип в одном месте бытует как часть «водичарских» обрядов, а в другом — в качестве *лазарских* песен, связанных с призывом весны.

Границы языковых диалектов, независимо от их величины, обусловлены определенными историческими, общественно-экономическими и другими процессами на данной территории. То же самое можно сказать и в отношении границ музыкальных диалектов. С большой уверенностью можно утверждать, что явления, возникшие в разные эпохи, показывают различную динамику в территориальном распространении.

В связи с этим встает еще один вопрос — о границах локальных традиций. Никто не может оспорить факт существования локальных культурных типов, но сложность состоит в ответе на вопрос, где кончается одна, а где начинается другая локальная традиция. Это связано с тем, что территории распространения конкретных явлений музыкального фольклора не всегда совпадают между собой и/или с границами этнографических зон, что делает картину еще более сложной. Типичный пример такого рода — область Овче Поле и Котарлак, регион, который по типу говора и певческого стиля принадлежит северной музыкально-диалектной зоне, а по песенной традиции (наряду с обычаями, народными костюмами и проч.) — юго-восточному музыкально-диалектному ареалу.

Это касается и традиции Кочанского и Делчевского краев, расположенных в границах большой области Осоговия. Песенные типы этих соседних краев имеют локальные особенности, но одновременно у них есть и общие для всей области черты, привнесенные извне, видимо, из соседних областей. Чтобы понять это, необходимо было провести сравнительные исследования для установления родства между песенными типами из нескольких регионов, граничащих с Осоговией. Это привело к возникновению своеобразной «фольклорной мозаики» в таких местах Осоговии, как деревни Цера в Кочанской части и Саса в Делчевской части. Сравнение определенных релевантных данных послужило установлению песенных типов, характерных только для кочанского или только для делчевского ареалов.

При установлении диалектных границ я исходила из объективно существующего членения территории, подтвержденного множеством специфичных для музыкального фольклора дифференцирующих признаков, а также данными смежных наук, таких как ареальная лингвистика и этнология. В результате были выделены три основные музыкально-диалектные зоны, которые показательны в свете динамики процессов территориального распространения музыкально-фольклорных явлений и их функций в македонской традиционной культуре. Это способствует лучшему пониманию сходства и различий между языковыми и музыкальными диалектами.

Библиографически список

1. Величковска, Р. (2009). Картографирањето и ареалните истражувања во етномузикологијата. *Картографирањето и ареалните истражувања во етномузикологијата*. Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 18. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
2. Величковска, Р. (2008). Музички дијалекти во македонското традиционално народно пеење - обредно пеење (регионална класификација). *Музичките дијалекти во македонското традиционално народно пеење - обредно пеење*. Македонско народно творештво, Народни песни, кн. 17. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
3. Видоески, Б. (1997). Дијалектите на македонскиот јазик (денешната состојба и историскиот развој). *Етнологија на Македонците*. Скопје: МАНУ.
4. Девић, Д. (1986). *Народна музика Драгачева, Облици и развој*. Београд: Факултет музичке уметности.
5. Пашина, О. (1999). Картографирање и ареалните истражувања во етномузикологијата. *Картографирање и ареалните истражувања во етномузикологијата*. Сборник трудов, Выпуск 154. Москва: Министерство культуры Российской Федерации, РАМ им. Гнесиных.

Rodna Velichkovska

Mapping As a Method for Determining Boundaries of Musical Dialects in Macedonian Ritual Folk Singing

Abstract: This work is focused on the problem of mapping the phenomena in relation with the musical folklore in Macedonia, more precisely on the musical dialectal specifics of the traditional folk ritual singing.

This cartography method is applied relative to the complexity of singing types, characteristic of specific regions, since they are indicators, on the basis of which is possible to make distinction among the three main musical dialects in the Macedonian traditional folk singing into western, south-eastern and northern dialects, which are further subdivided into 13 sub-dialectal types.

For their representing mapping are designed schematic geographical maps, which display spatial distribution of each musical dialect, indicating the regions where there are local areas with specific musical and folkloric characteristics. Thus we get an idea of the availability and spatial distribution of musical dialects and associated ritual practices.

Keywords: *Cartography, Macedonia, areal research, dialectology, musical dialects, traditional ritual singing.*

Карты

1.1. Ареалы трех основных музыкально-фольклорных диалектов на территории Македонии

1. Западный диалект: 1.1. Центральная зона 2.1. Периферные зоны
2. Юго-восточный диалект
3. Северный диалект

1.2. Границы субареалов традиционного народного пения в основных диалектных зонах

- 1.1.1. Скопско-велешки субареал
- 1.1.2. Прилепско-битолски субареал
- 1.1.3. Кичевско-поречки субареал
- 1.2.1. Горноположки регион
- 1.2.2. Реканско-Дебарски (Миячки) регион
- 1.2.3. Охридско-преспански субареал
- 2.1. Малешевско-пийанечки регион
- 2.2. Штипско-струмички субареал
- 2.3. Тиквешко-мариовски субареал
- 2.4. Дојранско-гевгелиски регион
- 3.1. Северноположки и Скопско-черногорски субареал
- 3.2. Кумановско-кратовски субареал
- 3.3. Овчепольски (Которлак) регион

1.3. Обследованные населенные пункты в каждом из субареалов традиционного народного пения в основных диалектных зонах

1. Горно Солње, 2. Нова Брезница, 3. Јаболци, 4. Драчево, 5. Папрадиште, 6. Ореше, 7. Поменово, 8. Капиново, 9. Мартолци, 10. Цидимирици, 11. Гостиражни, 12. Варош, 13. Лопатица, 14. Крклино, 15. Новаци, 16. Суводол, 17. Жван, 18. Бабино, 19. Брезово, 20. Пуста Река, 21. Душегубица, 22. Иванчишта, 23. Белица, 24. Дворци, 25. Девич, 26. Крапа, 27. Црешнево, 28. Милетино, 29. Гоновца, 30. Битуше, 31. Галичник, 32. Баниште, 33. Врбјани, 34. Годивје, 35. Завој, 36. Велгошти, 37. Косел, 38. Ливоиште, 39. Мислешево, 40. Мориошта, 41. Ложани, 42. Локов, 43. Лабуништа, 44. Вевчани, 45. Радожда, 46. Царев Двор, 47. Подмочани, 48. Претор, 49. Сопотско, 50. Саса, 51. Моштица, 52. Косевица, 53. Каменица, 54. Драмче, 55. Стамер, 56. Негрево, 57. Берово, 58. Будинарци, 59. Цера, 60. Безиково, 61. Истибање, 62. Лески,

63. Горни Полог, 64. Горни Балван, 65. Ново Село, 66. Пиперово, 67. Лесковица, 68. Ињево, 69. Дедино, 70. Габревци, 71. Велуса, 72. Босилово, 73. Иловица, 74. Ново Село, 75. Старо Конарево, 76. Долни Дисан, 77. Кониошите, 78. Рожден, 79. Гудјаково, 80. Петрово, 81. Миравци, 82. Градец, 83. Тецарце, 84. Лешок, 85. Ратае, 86. Брвеница, 87. Кучково, 88. Раштак, 89. Булачани, 90. Стајковци, 91. Студена Бара, 92. Шупљи Камен, 93. Облавце, 94. Добрача, 95. Драгоманце, 96. Кокино, 97. Малотино, 98. Длабочица, 99. Огут, 100. Луке, 101. Црпорија, 102. Трново, 103. Тлмини, 104. Жидилово, 105. Узем, 106. Кнежево, 107. Луково, 108. Близанци, 109. Шлегово, 110. Татомир, 111. Шопско Рудари, 112. Кетеново, 113. Страцин, 114. Малино, 115. Сопот, 116. Амзабегово, 117. Ранчинци, 118. Мечкуевци и 119. Гајранци.

1.4. Жанрова карта

- Б - Божиќни (рождественские)
- В - Водичарски (богоявленские)
- Л - Лазарски (лазарские)
- Вел. - Велигенски (пасхальные)
- Г - Гурѓовденски (Юрьевские)
- Д - Додолски песни – песни для вызывание дождя
- К - Песни на „Крсти“ (на Крещение)
- Т - Тодорички (в Тодорову субботу)
- С - Спасовденски (на Вознесение)
- Ц - Црепнарски песни (при изготвовање Лении глинјаных горшков)
- И - Иванденски (купальские) песни
- Ж - Жетварски (жививные) песни
- Св. - Свадбарски (свадебные) песни
- Вар. - Варварушки песни (в день св. Варвары)
- Ор. - Ороводни (хороводные) песни
- Лет. - Летоочки (весенне-летние)
- Тан. - Танасовденски песни (в день св. Атанаса –15.05)

2.1. Распространение ритмических типов (РТ) на территории Македонии

2.2. Распространение мелодических типов (МТ) на территории Македонии

2.3. Зоны интерференции ритмических и мелодических типов на границах диалектов

2.4. Зоны распространения одноголосных и многоголосных типов обрядового пения

- - одноголосных типов пения
- - многоголосных типов пения

Стојанче Костов

**КРАТОК ОСВРТ НА ОРСКАТА ТРАДИЦИЈА ВО ЕТНИЧКИТЕ
ПРЕДЕЛИ ЖЕГЛИГОВО, СРЕДОРЕК И СЛАВИШТЕ
(со посебен акцент на неколку села во Средорек)**

Апстракт: Во текстот е направен краток осврт на народните ора и орската традиција во етничките предели *Жеглигово*, *Средорек* и *Славиште* кои гравитираат во североисточниот дел на Македонија. Овие предели, кои имаат заеднички етнoлошки карактеристики, се одликуваат и со слична игроорна култура како и со сличен орски репертоар. Поради овие заеднички особености, споменатите етнички предели ќе бидат разгледувани како еден поширок ареал. Краткиот осврт е насочен кон народните ора кои се изведувале на поголеми празници, собори, ора од свадбениот циклус, како и ороводни песни. Посебен акцент ќе биде ставен на стилските карактеристики на машките, женските и мешаните ора, како и приликите и местата за играње во неколку села во Средорек.

Клучни зборови: *етнокореолошки карактеристики, народни ора, репертоар, игроорна култура.*

Дефицитот на етнокореолошка емпириска граѓа поттикнува истражување и проучување на ората и орската традиција во поедини области. Токму поради овој факт, ќе се обидеме да изнесеме некои карактеристики на гореспоменатите предели каде што посебен акцент ќе биде ставен на селата Драгоманце, Челопек и Старо Нагоричане од етничкиот предел Средорек, при што ќе се претстават сознанија од сопствени теренски истражувања.

Регионална поставеност на пределите

Во врска со регионализацијата на овие предели, истакнуваме ставови на неколку автори кои се занимавале со оваа проблематика. Еден од првите автори кои пишуваат за Кумановската област,¹ е српскиот етнограф Јован Хаџивасилевиќ, кој ја објаснува местоположбата на Кумановската област. Тој забележува дека на исток од Скопската и Гњиланска Црна Гора се наоѓа Прешевско-Кумановската Котлина, а на јужната страна од оваа котлина се наоѓа Кумановската област. (Хаџивасилевиќ, 1909, стр. 2). Кумановската област на исток се граничи со Кривоपालанечката и Кратовската област, на

¹ Под терминот *Кумановска област* се подразбира поширокиот ареал кој лежи помеѓу Гњилански Карадаг и Овче Поле и се простира помеѓу планината Козјак, Страцинските планини, Рујна и Кукличките планини. Називите *Жеглигово*, *Средорек* и *Славиште* не се сретнуваат во записите на Јован Хаџивасилевиќ, но овие предели се востановени според регионалната етнологија која ја прават македонските етнолози.

запад со Скопската, на север со Прешевската и на југ со Штипската и Велешката област. (Хаџивасиљевиќ, 1909, стр. 2). Јаневски, кој се води според поделбата прифатена во етнолошката наука во Македонија, за пределите Жеглигово, Средорек и Славиште забележува дека се простираат од Скопската Котлина, почнувајќи од селото Студена Бара кое припаѓа на пределот Жеглигово, па сè до градот Крива Паланка, поточно до селото Конопница (Јаневски, 2013, стр. 71). Според етнологот Галаба Паликрушева, пределот Средорек припаѓа на шопската етничка група каде што живеат македонските Шопи. (Паликрушева, 1996, стр. 12). За егзистирањето на македонските Шопи во овој предел се согласува и Јаневски кој, пак, истакнува дека според неговите теренски истражувања се чувствува шопскиот сегмент и честопати во овие предели етнонимот *Шоп* преминува во егзоним. (Јаневски, 2013, стр. 71). Значајно е да напоменеме еден податок од Трифуновски кој укажува на тоа дека едно од поголемите села во околината на Куманово, селото Орашац, во минатото претставувало тромеѓе на три етнички групи *Которци*, *Шопи* и *Пољци*. Которците се простирале на југоисток, Шопите кон североисток, а Пољците кон север и северозапад. (Трифуновски, 1972, стр. 180). Во контекст на регионализацијата ќе ја споменеме уште и поделбата на етнологот Малинов, кој Средорек го вбројува заедно со пределите Пчиња, Козјачија, Кривопаланечко, Кратовско, Осоговија, Пијанец, Малешево, Горноцумајско, Радовишки Шоплук и повисоките делови на Злетовско и Виничко како предел кој припаѓа на Шопско-брегалничката етнографска целина. (Малинов, 2006, стр. 20-28).

Според етнокореолошките карактеристики, пак, овие три предели припаѓаат на источното игроорно подрачје на Македонија во кое е застапена шопско-брегалничката компонента, која претставува фактор на обединување. Според етнокореолошката класификација на Михајло Димовски, во источното игроорно подрачје спаѓаат источните делови од Македонија, *Кумановско*, *Кривопаланечко*, *Делчевско*, *Пехчевско*, *Беровско*, *Кочанско*, *Штипско*, *Радовишко*. Ората од ова подрачје спаѓаат во шопскиот етнопоен и се одликуваат со брзи движења и тропливи чекори: *копачка*, *беровка*, *ратевка*, *малешевка*, *арнаутско* и др. (Димовски, 1996, стр. 282).

Историски аспекти на орската традиција

За народните ора и орската традиција во овој предел релевантни податоци сретнуваме уште во почетокот на XX век од Јован Хаџивасиљевиќ кој забележува дека постојат извесни разлики во играта, односно дека населението од пределот Кумановско има различен репертоар од Средорек и Овче Поле. (Хаџивасиљевиќ, 1909, стр. 393). Според него, играњето не претставувало играње туку само *таласање кола*, односно одење по тактот на лево и десно. Во однос на половата поделеност во ората забележува дека машките играат посебно од жените. (Хаџивасиљевиќ, 1909, стр. 393). Од записите на Хаџивасиљевиќ дознаваме и за бројноста во орото, односно во секое оро се фаќале да играат од дваесет до педесет луѓе. Називот на првиот во орото е *танцовоѓа*, додека за него се вели дека *танац води* или на *танац игра*, а пак за последниот во орото се вели на *онаш игра*. Како најзастапени

ора кои се играат во овој предел се ората *четворка*, *крстачка*, *равна*, *повратничка*, кои ги играат мешано мажи и жени, додека *два танца* ја играат жени и *светониколска* ја играат само мажи која во другите полски села се нарекува *лиса* или *левача*. (Хаџивасиљевиќ, 1909, стр. 394). Од сите наведени ора ќе се задржиме на *светониколско*, поради комплексноста на ова оро како што го опишува Хаџивасиљевиќ:

Светиниколска е многу тешка игра за играње. Тоа и не е игра туку цел турнир. Се клечи, се станува и многу се скока, како што се игра и во другите области од Овче Поле. Но, таква леснотија и единство не сме виделе никаде на југот како во Овче Поле. (Хаџивасиљевиќ, 1909, стр. 394).

Важно е да се напомене дека овој опис на авторот претставува негово лично видување на оро, каде што при описот е нејасно каква е структурата на игроорниот образец на оро и што подразбира авторот под термините *клечи* и *скока*. Сепак, овој дескриптивен опис претставува интересно видување на оро кое било доста сложено за играње.

Сестрите Јанковиќ во нивната трета книга, едно поглавје посветуваат на Кумановската област. Овде станува збор за кореографските елементи на најзастапените ора кои се изведувале во овој ареал како и за етнокореолошките карактеристики и репертоарската застапеност. Според нив, Кумановската кореографска област, како што ја нарекуваат тие, не ги опфаќа само околните села на Куманово туку еден поширок простор вклучувајќи го Бујановац и Прешево како преодна зона. (Јанковиќ, 1939, стр. 149). Јанковиќ истакнуваат дека облиците на игрите од овој крај главно се засноваат на отворено оро, каде што оро е комбинирано со соло игра на ороводецот. Ората каде што ороводецот игра соло припаѓаат на групата *тешки ора*. (Јанковиќ, 1939, стр. 152). Понатаму тие набројуваат и голем број на ороводни песни кои биле застапени во овој крај. Такви се *Појдох по пута по каменишта*, *Нана карала девојче*, *Седело Јане под бела лозница*, *Дилбер Јанка по двори се шече*, *Дали грми дал се гора тресе*, *Ситан камен до камена*, *Коло води Васа*, *Жали Заре да жалимо*, *Ките ќерко, кој лупа на пенџер*, *Ситан бибер*, *Китице*, *Данице не ми лажи брата*, *Ој ти Маро дилиндаро*. (Јанковиќ, 1939, стр. 152).

Кога станува збор за приликите за играње, Јанковиќ укажуваат на тоа дека како и во другите предели најмногу се играло на свадбите, а како останати прилики за играње ги наведуваат третиот ден на Велигден, Света Петка Балаклија, Духовден и Иван ден. (Јанковиќ, 1939, стр. 156). Ората за кои тие прават анализа на игроорниот образец се: *Стојно*, *Стојно*, *Шарена чесма*, *Прешевско хоро арбанско*, *Олан олан*, *Масуричко*, *Јилдиз даги*, *Стојне ле*, *Стојне*, *Ткајеница*, *Ој девојчиња*, *Права*, *Шопска*, *Не дрем Недо*, *Заспала ми царица Милица*, *Козјачко селско*, *Посејала Ратка*, *Ожених се заробих се*, *Жаба пепељава*, *Венче здравче*, *Попала магла по поље*, *Цоне моме*, *Старовремско коло*, *Шарено коло*, *Клисурка*, *Николо гајле големо*, *По Мараву ретко цвеќе*, *Ој ти Кате суво злате*, *Море*, *Јане*, *загор*, *Јане*. (Јанковиќ, 1939, стр. 158-187). Без оглед на кореографските елементи и структурата на играта, селските игри, како што истакнуваат Јанковиќ, се одликуваат со ведрина, свежина и простосрдечност на патријархалната средина. Во игрите, чекорите

се најчесто вкрстени и со привлекување, нагласени и ненагласени, со потскоци, допирање на земјата со прстите на стапалото, исфрлање на слободната нога. (Јанковиќ, 1939, стр. 153). Сепак, нивното истражување во Кумановската област, како што потенцира Џимревски, не било поопсежно туку тие инцидентно престојувале во одредени села и тоа што им било на дофат аналитички го регистрирале и го компарирале со други пределски целини. (Џимревски, 2000, стр. 10).

Во поглед на репертоарската застапеност во денешно време, може да се посочат ора кои сè уште опстојуваат на теренот, а тоа се *крстач*, *шопка*, *тројка*, *тоска*, *женска повраќана* и *рамно*. (Џимревски, 2000, стр. 7-59). Освен овие споменати ора, значајно е да се напоменат уште неколку кои се изведуваат во придружба на инструментот гајда, а припаѓаат на Кумановско. Станува збор за ората *женско оро* забележано во селото Шупли Камен, потоа *кумитско старо оро* и *шопка оро* регистрирани во селото Зубовце. (Џимревски, 2000, стр. 382; 435; 449). Понатаму ќе претставиме податоци за орото *крстено* кое е типично за оваа област. Етимологијата на орото *крстено* најчесто се врзува за начинот на играњето на игроорниот образец, кој избобилува со вкрстени стапки. Но, сепак, станува збор за едно посуштествено етимолошко толкување кое гласи:

Бидејќи македонските христијани биле верни чеда на Господ Бог и љубовта кон Господ се изразувала во секој момент и на секое место со крстење, народот на ретко оригинален и креативно синонимен начин, постојано го внел во орото крстена, со анимирање на чекорите. Всушност, Македонецот во своето оро се крстел и се молел на Господ Бог кој и во највеселите мигови бил во неговата душа и преку споменатото народно оро. Сите крстени ора се играле на празници и селски собори пред очите на Турците кои не можеле да ги протолкуваат вкрстените христијански симболи во вешто одиграните ора. (Џимревски, 2000, стр. 25).

Ората забележани од Џимревски не се детално етнокореолошки обработени, туку секое од ората има само мелографски запис, име и презиме на свирачот и локалитетот од каде што потекнува орот. Ова значи дека тие се подложни на подетална анализа и обработка од етнокореолошки аспект.

Орската традиција во селата Челопек, Драгоманце и Старо Нагоричане

Понатаму ќе претставиме сознанија од селата Челопек, Драгоманце и Старо Нагоричане каде што се вршени истражувања во 2009 година. Сепак, поради ограниченоста на просторот, понатаму ќе следат само најважните карактеристики поврзани со орската традиција. Неизбежно е да се нагласи дека со текот на времето се случуваат општествени, социолошки и културни промени, па таквите промени неизбежно влијаат и врз орската традиција. Теренот, како на ниво на Македонија така и во споменатиот ареал, е во постојани поместувања, така што одредени називи на ора како и игроорни обрасци со текот на времето се забораваат и се губат.

Кога станува збор за просторот и местото за играње во овие пределски целини, значајно е да се напомене дека најчесто се играло на сред село, но

неретко се случувало да играат и на места нарекувани *крст*. Овој податок го истакнува Јаневски, укажувајќи на тоа дека во селата во Средорек се пронајдени повеќе места лоцирани надвор од селото, оградени со камења, во кои имало голем издигнат крст, трпезарија, направена од камења и столици од камења и простор за игра. (Јаневски, 2013, стр. 72). Во контекст на ова значаен е податокот дека местото за играње викано *Забел*, претставувало меѓа на селата Челопек, Нагоричане и Никуљане која се наоѓала надвор од селото каде што имало црква Богородица. Соговорникот Правда Миленковиќ за ова вели:

Па такој га крстише име Забел, да он је на три села меѓа на Челопек и на Нагоричане на Никуљане и такој. Овдеј ја како сам мислу да знам, Забел си га викав.²

Освен називот *Забел* локалните жители од селото Челопек го споменуваат уште и називот *Зелениште*, поради пространата зелена површина.³ Како прилики за играње во минатото биле големите верски празници, а секое од селата си празнувала свој празник. Па така во селото Челопек најголеми празници на кои се одвивале собори се Света Тројца и Велигден, додека пак во селото Драгоманце соборите се практикувале на празниците Крстовден, Св. Архангел Михаил, Митровден, Велигден. Селото Старо Нагоричане, пак, го прославувало празникот Света Богородица на 28 август при што се одвивал голем собор.⁴ За одржувањето на соборите во минатото сведочат и многу искази на локалните жители, а од нив ќе издвоиме само еден кој вели:

Како дете ја памту овдеј имаше људи доста, кад се соберемо сваки вечер, па играв на пеев, девојке беќари.⁵

Значајно е да се напомене уште и одвивањето на големите собори во *недела*,⁶ како ден за одмор и можност за забава на населението.

Репертоарската застапеност на ора во трите села генерално е идентична, со мали разлики. Најчесто споменувани ора од соговорниците на теренот во селата Драгоманце и Старо Нагоричане се ората *рамно*, *делингуша*, *Елено моме*, *чачак*, *шестица* или *у шес*, *жикино*, *заврзлама*, додека пак во селото Челопек како називи се сретнуваат уште две ора, а тоа се *бугарка* и *власинка*. Овие ора припаѓаат на категоријата соборски ора кои се изведувале на големите собори и празници. Според игроорната структура и игроорната база, како што истакнува Јаневски, ората во Средорек како и во пределите

---

² Според исказите на Правда Миленковиќ, родена во село Челопек во 1937 година, мажена во Старо Нагоричане, сопствени теренски истражувања.

³ Според исказите на Стојан Лазаревски, роден во село Челопек во 1934 година, сопствени теренски истражувања.

⁴ Според искази на соговорници од селата Челопек, Драгоманце и Старо Нагоричане, сопствени теренски истражувања.

⁵ Според исказите на Стојан Лазаревски, роден во село Челопек во 1934 година, сопствени теренски истражувања.

⁶ Денот *недела* кај Македонците претставувал благден во седмицата, ден кога се одморало населението и кога се празнувало, односно ден кога *не се дела* (не се работи), од што и настанало името недела. Според народното толкување, неделата Бог ја одредил за одмор, но и како ден кога било предвидено да се извршуваат светите работи. Имено, на тој ден се одело во црква, на сретсело, на собор и сл. (цитирано според: Трпески, 2015, стр. 389).

Жеглигово и Славиште се одликуваат со брзи движења и потскоци, додека начинот на кој се изведувале ората бил патријархален и ората секогаш биле изведувани според социјалниот статус. (Јаневски, 2013, стр. 71). Во врска со држењето на игроорците при играњето, во овие три села сретнуваме држење за раце, за појас и за рамо. Држењето за раце и за појас го практикувале и мажите и жените, додека, пак, држењето за рамо е карактеристика само за мажите, а тоа најчесто се случува кога ги играат рамните или лесните ора како *рамното*, *делингуша* итн. Држењето за рамо како карактеристика за мажите го истакнува и Стојан Лазаревски кој вели:

*Овој рамно Делингуша ги викав тие... турив руке на рамо качив... Делингуша тако, полако.*⁷

Држењето, пак, за појас е типично за орото *чачак*, кое заедно со ората *жикино*, *заврзлама* и *власинка* имаат српско влијание.

Патријархалниот начин на изведба на ората во минатото бил поизразен и половата застапеност во ората била строго определена, што значи дека кога се играле ора од мешовит карактер, задолжително мажите го заземале левиот дел од полукругот, а жените десниот. Последниот игроорец од мажите и првата игроорка од жените, во минатото се држеле за марамче или понекогаш *кустек*.⁸ Строгиот закон на патријархалниот систем на вредности најдобро го искажува Правда Миленковиќ која вели:

*Моја баба кад била, т'га такој строго е било не смеш да застанеш до беќара, пребиќе те татко са стан.*⁹

Доминантноста на мажите, освен во општествениот живот, се отсликувала и во орото, па така кога мажите играле машки ора жените се тргале настрана:

*Кад играв мужи силно, ми се тргамо на страна.*¹⁰

Во подоцнежниот период по шеесеттите години на XX век, се случувало и мешање на ората, односно мажите и жените играле заедно еден до друг, по редослед маж – жена. Ороводецот, пак, кој имал клучна улога во орото, во минатото носел *кустек*, додека во поново време носел *крпа*.¹¹

Кога станува збор за инструменталната придружба на ората дознаваме дека во овој предел ората се придружувани со гајди, дудук и шупелка. Гајдите биле најраспространетиот инструмент, па потоа дудукот, па шупелката. (Хађивасиљевиќ, 1909, стр. 395). За гајдата локалните жители на селото Челопек имаат посебен назив *гајдиње*. На *гајдиње* ги играле поголемиот број на ора на соборите и поголемите празници, а во селото имало и неколку добри

---

⁷ Според исказите на Стојан Лазаревски, роден во село Челопек во 1934 година, сопствени теренски истражувања.

⁸ Според исказите на Правда Миленковиќ, родена во село Челопек во 1937 година, мажена во Старо Нагоричане, сопствени теренски истражувања.

⁹ Исто.

¹⁰ Исто.

¹¹ Според исказите на Трајан Спиридоновски роден во село Драгоманце во 1946 година, сопствени теренски истражувања.

гајдации.¹² Во селата Драгоманце и Старо Нагоричане, исто така, ората се придружувале на гајди, но освен гајдата биле застапени и дудукот и гуслата.¹³ Често се случувало овие два инструменти да ги придружуваат ората на соборите и празниците. Во контекст на претходно изнесеното ќе напоменеме дека иако записите на српскиот етнограф Хаџивасиљевиќ кои сведочат за инструменталната придружба се направени на почетокот на XX век, според исказите од жителите на селата Челопек, Драгоманце и Старо Нагоричане може да се увиди дека инструменталната придружба не претрпела огромни промени. Секако, овде зборуваме за периодот во педесеттите и шеесеттите години на минатиот век кога дел од информаторите непосредно учествувале во соборите. Додека, пак, во поново време, сосема нормална е појавата на индустриски инструменти кои ги потиснуваат инструментите од рачна изработка. Па така, се сретнуваат и инструменти од фабричко производство како усна хармоника, хармоника, труба и кларинет.

Заклучок

Според досега изнесеното можеме да заклучиме дека во етничкиот предел Средорек, особено во селата Челопек, Драгоманце и Старо Нагоричане, може да се сретнат голем број на информатори кои биле дел од орската традиција во средината на минатиот век и кои сè уште паметат дел од народните ора кои некогаш ги играле. Дел од сознанијата укажуваат на тоа дека овој ареал изобилувал со талентирани игроорци и инструменталисти кои биле активни носители на традиционалната култура. Актуелната состојба, пак, на теренот укажува на тоа дека многу ретко се случуваат собори на големите празници во денешно време, поради многу фактори кои придонеле таквите големи збиднувања на селската заедница да згаснат.

Информатори

Лазаревски Стојан, роден во село Челопек во 1934 година.

Миленковиќ Правда, родена во село Челопек во 1937 година, мажена во Старо Нагоричане.

Спиридоновски Трајан, роден во село Драгоманце во 1946 година.

Библиографија

Димоски, М. (1996). Народните ора и орската традиција, *Етнологија на Македонците*, Скопје: МАНУ.

Јаневски, В. (2013). *Етнокоролошки карактеристики на македонските народни ора (по избрани примери)*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Јанковиќ, Љ. и Д. (1939). *Народне игре, књига III*, Београд.

Малинов, З. (2006). *Традицискиот народен календар на Шопско-брегалничката етнографска целина*. Скопје: Институт за фолклор.

---

¹² Според исказите на Стојан Лазаревски, роден во село Челопек во 1934 година, сопствени теренски истражувања.

¹³ *Гусла* е локален назив, инаку станува збор за *ќемане*, кој е жичен инструмент со три жици, претходник на виолината, кој се свири со помош на гудало или трљачка.

Паликрушева, Г. (1996). Етносите и етничките групи во Македонија, *Етнологија на Македонците*. Скопје.

Трифунски, Ј. (1972). Народна предања у Кумановском крају, *Народно стваралаштво folklor*, год. XI, св. 41-43, Београд.

Трпески, Д. (2015). *Годишни обичаи кај Македонците*. Скопје: Младинска книга.

Хаћивасиљевић, Ј. (1909). *Кумановска област, Јужна стара Србија*. Београд.

Џимревски, Б. (2000). Инструменталната музичка традиција во Кумановско, *Фолклорот во Куманово и Кумановско*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.

Stojanche Kostov

**Brief Overview of the Dance Tradition in the Ethnic Regions
Of Zhegligovo, Sredorek and Slavishte
(with special emphasis of several villages in Sredorek)**

Abstract: The article provides a brief overview of folk dances and dance tradition in the ethnic areas of Zhegligovo, Sredorek and Slaviste that are in the north-eastern part of Macedonia. These regions which have common ethnological features are also characterized by similar dancing culture and similar dance repertoire. The short review is focused on folk dances that were performed on major holidays, weddings, and dances that are accompanied with singing. Special emphasis is placed on the stylistic characteristics of male, female and mixed dances, as well as opportunities and places for playing in several villages in Sredorek.

Keywords: *ethnochoreological features, folk dances, repertoire, dancing culture.*

Kamila Milkowska-Samul

PER UNA NUOVA IMMAGINE DELLE DONNE IN TV ITALIANA – ALCUNE RIFLESSIONI IN BASE ALLA *FICTION* GOMORRA

Abstract: Con il presente articolo si vogliono esaminare i cambiamenti riguardanti l'immagine della donna, veicolata dalla televisione italiana, prendendo spunto da una serie televisiva di successo, *Gomorra*, che si ispira al libro-documentario di Roberto Saviano e racconta la realtà criminale della Napoli odierna. Al fine di dimostrare il carattere di questo mutamento si passano in rassegna alcuni dati statistici relativi alla presenza delle donne nei media di massa nonché le principali tendenze nella rappresentazione del femminile che si riscontrano nella sfera pubblica italiana. Inoltre, si cerca di mettere in rilievo una sottile evoluzione del modello femminile in base all'analisi della protagonista di *Gomorra*. Si mettono in risalto i tratti caratteriali atipici per l'immaginario femminile vigente finora, i valori e i modelli di comportamento promossi dalla protagonista. La figura femminile principale viene considerata un segnale di cambiamento che interessa i modi moderni di costruire l'identità di genere.

Parole chiave: *immagine, rappresentazione, donne, televisione, fiction.*

L'obiettivo che ci poniamo in questo articolo è quello di mettere in rilievo l'inizio di una sottile trasformazione dell'immagine della donna nella televisione italiana, a cui, a nostro avviso, si assiste negli ultimi anni. Vorremmo illustrare questo processo di un ridimensionamento della presenza femminile in televisione con un esempio tratto dalla *fiction* italiana: la protagonista della serie *Gomorra* Imma Savastano, considerandola un segnale significativo di un cambiamento in corso, se non una prova dei mutamenti ormai avvenuti.

Il punto di partenza per queste riflessioni preliminari, ossia la serie televisiva *Gomorra*¹ è stato scelto deliberatamente come oggetto d'analisi per un duplice motivo: innanzitutto, non è da sottovalutare un enorme successo riscosso in Italia e anche in altri paesi² dalla serie che si ispira liberamente all'omonimo libro di Roberto Saviano,³ raccontando la realtà camorrista attraverso la lotta tra i due clan rivali di Napoli, i Savastano e i Conte. Inoltre, *Gomorra* introduce una protagonista

---

¹ La serie *Gomorra* è prodotta e trasmessa dalla piattaforma televisiva Sky, la prima stagione è andata in onda nel 2014, la seconda è prevista per il 2016.

² Gli ascolti record riguardano non solo gli episodi trasmessi in prima visione da Sky Atlantic, ma anche le repliche sul canale Rai3 (<http://www.optimaitalia.com/blog/2015/02/24/tutti-i-numeri-di-gomorra-la-serie-record-di-ascolti-su-sky-rai-3-e-twitter/189326>, data di consultazione: 20.09.2015).

³ Saviano, R. (2006). *Gomorra*. Milano: Mondadori.

di nuovo tipo: forte, decisa, intraprendente, a volte spietata e brutale, contribuendo alla discussione sul ruolo della donna e sulla sua rappresentazione televisiva.

Siamo consapevoli del fatto che l'argomento delle immagini mediatiche delle donne è molto più esteso e complesso di quanto possa emergere da questo articolo per i limiti di spazio; ci vorrebbe una ricerca più approfondita, che comprendesse vari tipi di programmi televisivi (telegiornali, programmi di varietà, pubblicità) per poter presentare un'immagine completa della donna e della sua posizione nella società di oggi.

In questa sede intendiamo soprattutto offrire uno sguardo preliminare sull'evoluzione della figura femminile in tv, dimostrando l'immagine insolita, se non sovversiva, della protagonista di *Gomorra* rispetto alla visione proposta in generale dalla televisione italiana. Ci soffermeremo sugli elementi salienti che fanno parte dello stereotipo femminile, così come è trasmesso dai media di massa in Italia, cercando di dimostrarne eventuali implicazioni. Partiamo dalla premessa di natura "critica" (cfr. Jabłońska, 2006) che il modo di comunicare e i contenuti comunicati contribuiscono a costruire la realtà sociale e l'obiettivo dello studioso è quello di svelare i processi, i cambiamenti relativi all'ineguaglianza, alla discriminazione, alla distribuzione ingiusta del potere. Desideriamo evidenziare i rapporti imprescindibili tra la comunicazione, la cognizione, la società, la cultura e il potere (cfr. van Dijk, 1993, p. 253) che possano conservare il sistema di disparità, in cui le donne vengono ridotte a certi ruoli sociali e a certe qualità. Solo palesando i meccanismi di disuguaglianza, anche quelli che si nascondono o passano inosservati nei mezzi di comunicazione di massa, si può evitare di riprodurre il sistema simbolico dominante. In questo caso si tratta piuttosto di mettere in evidenza un esempio di emancipazione: di una protagonista che trasgredisce i confini tradizionalmente imposti alla donna dalla società, infrangendo l'immagine convenzionale della donna proposta dalla tv.

Va anche indicato il ruolo cruciale che svolge la televisione nel processo di diffusione di norme, di valori, di opinioni. Non c'è dubbio che, nonostante l'avvento di Internet e di nuove forme di comunicazione, la televisione rimane un medium potente, che fornisce conoscenze sul mondo e il divertimento, combinando i due elementi in un insieme detto *infotainment* (ing. *information* e *entertainment*), ma anche offre interpretazioni già pronte della realtà che ci circonda.

Tomasz Goban-Klas (2009, p. 270) sottolinea la capacità dei media di massa di formare la realtà simbolica dell'uomo e di modificare, quindi, il suo comportamento. La televisione costituisce un notevole mezzo di socializzazione dell'individuo, ovvero fornisce consigli, modelli dei ruoli sociali, modelli culturali caratteristici per una data collettività, su cui l'individuo può basare le sue decisioni (*idem*, p.271).

La sua importanza come agente di socializzazione risulta da alcuni fattori, soprattutto dal facile accesso legato al basso costo e al fatto che non richiede competenze particolari né preparazione (cfr. Renzetti e Curran, 2005, p. 216).

Le rappresentazioni sociali trasmesse dalla televisione (attraverso la pubblicità, la *fiction*, ecc.) costruiscono il nostro modo di percepire la realtà e anche la nostra identità, l'identità di genere compresa. La sua influenza è a volte prepotente, come sostiene Anna Lisa Tota (2008, p. 10): «Nella contemporaneità i media detengono

una sorta di monopolio sull'immaginario sociale, al punto che per molti gruppi sociali immaginario mediale e sociale tendono quasi a coincidere».

La televisione, presentando una certa visione della realtà, è accusata a volte di veicolare stereotipi, privilegiando alcuni valori e atteggiamenti e ignorando o addirittura discriminando gli altri. Ai fini di questa ricerca ci serviamo della definizione di stereotipo adoperata da Giovanna Cosenza (2008, p. 243):

„un *insieme rigido e semplificato di credenze* che un certo *gruppo sociale* condivide e ripete in modo acritico su un oggetto, stato di cose, evento, comportamento, o su un altro gruppo sociale, spesso facendo dello stereotipo una base per formulare *pregiudizi*, cioè giudizi aprioristici *non* basati su dati empirici sufficienti, giudizi che a volte sono neutri ma più spesso *negativi*”.

L'immagine della donna nella televisione italiana, di cui ci occupiamo in questo articolo, costituisce un ambito in cui gli stereotipi abbondano, riproducendo molti pre-concetti e giudizi schematici. Come osservano, per esempio, Renzetti e Curran (2005, p. 218), tra gli stereotipi riguardanti il genere culturale si nota sempre la tendenza a presentare le protagoniste televisive nel contesto domestico piuttosto che lavorativo, come persone che parlano dei loro sentimenti, delle relazioni amorose, mentre gli uomini si concentrano sul lavoro; per di più le donne vengono identificate nella maggior parte tramite lo stato civile, gli uomini invece tramite la loro posizione professionale. Anche la pubblicità in tv contribuisce a diffondere una visione stereotipata dei generi, soprattutto se si considerano i ruoli professionali svolti da ambedue i generi (uomini-esperti, donne-casalinghe) nonché il fatto di usare il corpo femminile per reclamizzare qualsiasi prodotto: la donna presentata come oggetto sessuale, attraente, vestita succintamente e spesso in una posa provocatoria vende ogni tipo di merce (*idem*, pp. 222-227).

Le immagini standardizzate veicolate dalla televisione, dotate di un certo potere simbolico, aiutano a mantenere l'omogeneità della società, nel contempo però contribuiscono a creare una realtà rigida, in cui gli individui sono ridotti a ruoli fissi.

Partendo da questi presupposti, vorremmo offrire una riflessione sullo stereotipo della donna in generale riscontrabile nella televisione italiana, affinché costituisca uno sfondo sul quale analizzare la figura femminile della serie *Gomorra* con i suoi tratti distintivi e innovativi.

Siamo dell'opinione che l'immagine della donna venga costruito attraverso la sua presenza nei media, la quale può essere intesa in modo duplice: da un canto la donna può costituire un soggetto della comunicazione, dall'altro invece ne è l'oggetto. L'idea della donna-soggetto si riferisce al suo ruolo attivo nella creazione del messaggio televisivo tramite la visibilità nelle imprese dell'ambito mediatico in posizioni dirigenziali, in quanto *manager*, produttrice, giornalista. Il concetto della donna come oggetto viene realizzato attraverso la presenza femminile nei media in quanto argomento della comunicazione o meglio “contenuto” da seguire.

Per quanto riguarda il ruolo attivo delle donne nelle imprese mediatiche si continua a notare la loro presenza minoritaria rispetto ai dirigenti di sesso maschile. Osserviamo la situazione della Rai, dove secondo i dati forniti dalla Commissione

Pari Opportunità dell'Usigrai⁴ e commentati dalla studiosa Giovanna Cosenza,⁵ ci sono:

- 33,7 per cento: giornaliste Rai
- 4 per cento: donne dirigenti Rai.
- 2: donne direttore Rai
- 3: donne vicedirettore Rai (a fronte di 33 uomini)
- 63: donne caporedattore Rai (236 gli uomini).

Quanto alla stampa italiana, si possono consultare i risultati della ricerca quantitativa sulla posizione delle donne condotta dalla Federazione Nazionale Stampa Italiana nel 2011:⁶ si hanno 5 donne direttore di quotidiani su 113 uomini, 5 donne vicedirettore di quotidiani su 99 uomini, 67 donne redattore-capo nei quotidiani su 477 gli uomini. Lo stesso rapporto conferma anche una notevole differenza nello stipendio tra giornalisti uomini e donne.

La sfera dirigenziale del settore mediatico italiano sembra sempre dominata dagli esponenti di sesso maschile, ma i dati relativi al protagonismo femminile ad altri livelli strutturali indicano una tendenza crescente: considerando i risultati del *Monitoraggio della figura femminile nei programmi RAI – Rilevazione annuale 2014*,⁷ eseguito dall'Osservatorio di Pavia, andrebbero messi in risalto i seguenti dati:

- a livello di ruoli interni (conduttori, giornalisti e altri professionisti nel cast e nella redazione dei programmi) le donne raggiungono il 41%
- a livello di ruoli esterni (persone che fanno notizia, intervistate, ospiti) le donne sono il 32%
- fra i personaggi delle fiction, le donne costituiscono il 42%.

Come si vede, la visibilità delle donne non ha raggiunto ancora il livello esattamente paritario, sebbene i numeri siano promettenti; la visibilità però non coincide sempre con una vera influenza, come dice la studiosa della televisione italiana, Milly Buonanno: «In tv le donne si trovano dappertutto. Ma una cosa è il potere, un'altra è la presenza»⁸ e ancora «Si tratta di una grande visibilità, ma poche responsabilità. A parte qualche direttrice, come al Tg3 e a Rainews24, le donne in tv non hanno potere».⁹

Le sue parole trovano conferma anche nel documento dell'Osservatorio di Pavia menzionato sopra (*Monitoraggio...*, 2015), secondo il quale i telegiornali e i

---

⁴ I dati raccolti dalla Commissione Pari Opportunità dell'Usigrai, risultati del sondaggio realizzato sui giornalisti della Rai, sono stati presentati l'8 marzo 2012 alla conferenza *Rainformazione- professione donna. Immagine femminile e ruolo del servizio pubblico* a Roma, http://www.fnsi.it/Archivio/Cpo/Cpo_Docum_2009_2013.pdf, consultato il 6 ottobre 2015.

⁵ <https://giovannacosenza.wordpress.com/2012/03/22/quarto-potere-maschile>. Consultato il 10 ottobre 2015), per più dettagli si confronti anche <http://cpousigrai.blogspot.com/2012/03/rainformazione-professione-donna.html>, consultato il 10 ottobre 2015.

⁶ http://www.fnsi.it/Archivio/marzo2011_povere_donne2.pdf, consultato il 6 ottobre 2015.

⁷ <http://www.rai.it/dl/docs/monitoraggiofigurafeemminile2014.pdf>, consultato il 6 ottobre 2015.

⁸ <http://www.linkiesta.it/it/article/2015/03/08/piatte-e-superficiali-le-donne-nelle-serie-tv-italiane/24953/>, consultato il 6 ottobre 2015.

⁹ idem.

programmi di approfondimento «danno ampia visibilità alle professioniste (conduttrici, giornaliste e così via), ma rappresentano poco l'universo femminile: le donne faticano a fare notizia, a essere intervistate e ospitate, specialmente nelle funzioni più autorevoli dell'esperto e del portavoce (di partiti, enti, associazioni, etc.)».

Milly Buonanno sottolinea la carriera di Maria De Filippi, definendola la figura più potente dell'intrattenimento italiano, ma il suo esempio conferma la tesi secondo la quale le conduttrici sono relegate in alcune tipologie di programmi televisivi, mentre quelli considerati più importanti, più prestigiosi, come i *talk show* politici della prima serata, sono condotti da uomini (neanche il programma della famosa Lilli Gruber va in onda in prima serata).¹⁰

In effetti, la posizione inferiore delle donne nei programmi politici, di approfondimento rispecchia la situazione che si riscontra nella sfera pubblica. Nella politica italiana prevalgono gli uomini, le donne politiche solo raramente svolgono funzioni di spicco. Come sostiene Cosenza (2012, p. 76):

„La politica italiana è fatta quasi esclusivamente da uomini, inutile raccontarsi frottole. Ancora più inutile camuffare dietro formule ipocrite il fatto nudo e crudo che in Italia, molto più che in altri paesi, quando si parla di leader si parla quasi esclusivamente di maschi. E allora tanto vale usare il maschile senza troppi complessi di colpa. Ma no, ci sono tante eccezioni, obietterà qualche ottimista: Rosy Bindi ed Emma Bonino (...). Vero, tutto vero. Ma quante di queste donne ottengono lo stesso risalto mediatico degli uomini? Lo stesso numero di interventi nelle trasmissioni televisive, lo stesso tempo di parola? E a quante di loro pensiamo davvero come leader? Se siamo sinceri con noi stessi, scopriamo che a contarle basta una mano. E qualche dito pure avanza. Non a caso le chiamiamo *eccezioni*”.

La politica in Italia, anche statisticamente, continua a costituire un dominio maschile e sicuramente l'epoca di Silvio Berlusconi che fino a poco fa governava l'Italia non ha contribuito a valorizzare il ruolo della donna nel mondo politico. Basti pensare non solo ai numerosi scandali erotici dell'ex-premier, come le feste *bunga-bunga* con la allora minorenne Ruby, ma anche alle decisioni strettamente politiche, come la nomina dell'ex-modella, ballerina e *show-girl* Mara Carfagna a Ministro delle Pari Opportunità nel 2008. Secondo Stefania Benini (2012), la scelta delle modelle e delle vincitrici dei concorsi di bellezza come candidate nelle elezioni politiche è stata da parte di Berlusconi solo un elemento del marketing politico e non un modo per aumentare la presenza delle donne italiane in questo ambito.

La predilezione di Berlusconi per le donne giovani, belle e politicamente poco indipendenti pare riflettere le preferenze di almeno una parte della società italiana.¹¹

---

¹⁰ idem.

¹¹ Cosenza (2012, p. 95) lo riassume così: «il machismo berlusconiano che emerge dalle inchieste, pur così esagerato da prestarsi alla caricatura, in fondo rispecchia quello di una fetta importante della nostra società, composta non solo da coloro – uomini e donne – che hanno sempre votato Berlusconi, ma anche da chi non lo vota, ma tutto sommato considera il suo stile di vita normale

non per caso nella televisione italiana si riscontrano con tanta frequenza le cosiddette *vallette* o *veline*, ovvero ragazze che accompagnano il conduttore di un programma televisivo, prive di qualità professionali o artistiche particolari, che non hanno «altra funzione se non quella di attirare lo sguardo e di esibire il corpo» (Molfino, 2006). Il ruolo della valletta *ex definitione* riduce la donna al suo corpo, percepito come elemento ornamentale, il che riproduce la tradizionale e stereotipata visione del rapporto tra i due sessi.

Il corpo visto in quanto oggetto-merce è caratteristico non solo per i programmi d'intrattenimento trasmessi dalla tv italiana, ma anche per la pubblicità. Cosenza (2012, p. 83) sostiene: «Il corpo: è questa l'ossessione più imperativa della pubblicità occidentale, con una speciale accentuazione tutta italiana». Secondo la studiosa, la combinazione dei seguenti elementi: corpo, bellezza e stereotipi di genere sessuale rappresenta la base per una pubblicità di successo di oggi. Come si è già accennato sopra, il corpo femminile viene utilizzato in questo settore quasi meccanicamente, senza alcun nesso razionale con il prodotto venduto. Ricorrendo alla già citata ricerca dell'Osservatorio di Pavia (*Monitoraggio...*, 2015), vale indicare che la visibilità femminile non dovrebbe essere uno scopo in se stesso: le donne costituiscono il 45% dei protagonisti della pubblicità, tuttavia «in 1 spot su 5 sono rappresentate in modo stereotipato».

L'immaginario femminile trasmesso dalla televisione, ma attuale anche in altre sfere della vita, si compone nella maggior parte di corpi, della fisicità, della bellezza e della giovinezza che hanno valore decorativo, ma non intellettuale. Il problema di questo tipo di visibilità ridotta e distorta delle donne nei media inizia comunque a essere notato. Bisogna menzionare qui soprattutto il documentario di Lorella Zanardo *Il corpo delle donne*, pubblicato in Internet nel 2009.¹² Il documentario di venti minuti rappresenta un approccio critico, una sorta di denuncia o di grido disperato; l'autrice lo inizia così:

„Le donne, le donne vere, stanno scomparendo dalla tv e sono state sostituite da una rappresentazione grottesca, volgare e umiliante. La perdita ci è parsa enorme: la cancellazione dell'identità delle donne sta avvenendo sotto lo sguardo di tutti ma senza che vi sia un'adeguata reazione, nemmeno da parte delle donne medesime”.

Il film evidenzia le immagini femminili dominanti nella televisione italiana: «bocche ringofie, occhi tirati, seni a palloncino, pieghe inguinali e natiche inquadrare dal basso, sotto minigonne pressoché inesistenti» (Cosenza, 2012, p. 91). È una visione riduttiva, stereotipata e degradante per le donne, in cui il corpo è in primo piano, la voce invece non si sente.

Alla luce delle ricerche e delle tendenze presentate sopra, vorremmo mettere in risalto un inizio di una rielaborazione di questo schema assai degradante che si può riscontrare nella *fiction* italiana. Già la ricerca statistica dimostra una forte presenza dei personaggi femminili nella *fiction*: il 42% del totale (*Monitoraggio...*, 2015).

---

negli ambienti di potere, perché *lui fa più in grande quello che fanno tutti* e perché in fondo *beato lui, che se lo può permettere*».

¹² <http://www.ilcorporalledonne.net/documentario/>, consultato il 10 settembre 2015.

Fino a poco fa, le analisi della *fiction*, specialmente quella poliziesca o relativa alla mafia, la ritenevano soprattutto maschiocentrica (cfr. Buonanno, 2008, pp. 63-64); basti citare alcuni titoli incentrati sui protagonisti maschili: *La Piovra* con il Commissario Cattani, *L'ispettore Sarti*, *Il commissario Corso*, *il Commissario Montalbano*, *il Maresciallo Rocca*, *Il commissario Manara*, *L'ispettore Coliandro* (cfr. Giomi, 2012). Come si vede, in questo tipo di *fiction*, che ci interessa di più in questa sede, prevale la tendenza di mettere in primo piano un personaggio maschio, rappresentante delle forze dell'ordine, una sorta di eroe anti-mafia (Buonanno, 2010, p. 16). È un mondo del tutto maschile: «meno per scrupolo di antropologica fedeltà al maschiocentrismo e alla cultura virilista di Cosa Nostra, e piuttosto per le profonde connessioni simboliche tradizionalmente stabilite tra la violenza, il potere e il denaro - le dominanti delle storie di mafia – e la costruzione sociale del maschile» (Buonanno, 2010, p. 17).

Negli ultimi anni comunque si assiste a un cambiamento che porta in scena anche donne (Buonanno, 2008, p. 63), per esempio, in *Distretto di polizia* o in *Squadra Antimafia*, per non parlare di *Gomorra*, dove il personaggio femminile svolge uno dei ruoli principali (rappresentando il mondo mafioso).

Secondo Milly Buonanno (2014), il fatto che “le donne armate” non sono più una rarità nella *fiction* italiana e ricoprono ruoli importanti nelle professioni riservate finora solo agli uomini (Buonanno, 2008, p. 66) è un segnale positivo, sebbene la studiosa abbia alcuni dubbi: i personaggi femminili «mancano di spessore, sono piatti». Inoltre, continuano a essere sottoposte al cosiddetto ‘sguardo maschile’ (*masculine gaze*) «che, pur restando generalmente lontano da insistiti compiacimenti voyeuristici, non perde occasione di metterne in risalto l'avvenenza e la seduttività delle forme corporee, o il carattere sessuato di certi comportamenti» (*idem*, p. 67).

Considerato lo sviluppo della *fiction* poliziesca o mafiosa avvenuto negli ultimi anni, vorremmo dimostrare in questa sede quanto sia innovativo il personaggio di Imma Savastano, moglie del *boss* rispetto alle immagini della donna convenzionalmente diffuse dalla televisione.

Innanzitutto, Donna Imma gioca un ruolo fondamentale per lo sviluppo della trama di *Gomorra*, diventando la vera protagonista della serie quando sostituisce il marito, arrestato e imprigionato, alla guida del clan. Deve gestire gli affari della famiglia, assume il comando dei camorristi, affronta i problemi con il figlio. Muore assassinata da un traditore dentro il clan.

Già da questo brevissimo resoconto si vede che si tratta di un personaggio femminile eccezionale: una protagonista che decide di entrare in un territorio maschile e assumere ruoli previsti soltanto per i maschi.¹³ La sua presa di potere

---

¹³ Va comunque menzionato che, pur essendo tradizionalmente paternalistico e basato sulla violenza, da sempre connotata come una sfera maschile, il sistema mafioso napoletano differisce notevolmente da altre mafie dell'Italia meridionale (soprattutto quella siciliana). Come sostiene Sguiglia (2012, pp. 87-88): «Tuttavia, nell'evoluzione odierna del reticolo camorristico, pur rimanendo radicati determinati codici sessisti e virilisti, nonché predominanze numeriche di figure maschili, ci sono sempre più donne che riescono ad assumere collocazioni autonome nei ranghi delle macchine criminali partenopee, ricoprendo per la maggior parte dei casi ruoli di gregarie, ma

mette in discussione i tradizionali rapporti di forza fra gli uomini e le donne e sovverte la convenzionale attribuzione di domini, secondo la quale la donna dovrebbe occuparsi soltanto della sfera privata, della vita domestica (cfr. Giomi, 2012, p. 51). Imma Savastano è lontana dallo stereotipo che ritrae le donne come prive di autorevolezza, poco decise: sa combinare il ruolo di una moglie fedele e di una madre, essendo supporto di tutta la famiglia nonché quello di una *boss* che non ha paura di assumere responsabilità decisionali.

Anche per quanto riguarda gli altri tratti caratteriali, la protagonista di *Gomorra* erode l'immagine stereotipata che le donne siano deboli, delicate e suscettibili alle emozioni. Si presenta come un personaggio di carattere forte e autonomo, coraggioso (suo marito, il *boss* mafioso la chiama *leonessa*). Dispone delle doti di solito attribuite agli uomini che le permettono di esercitare il potere sul clan: sa essere spietata, crudele, non è aliena dalla violenza. Lo attestano le seguenti parole della protagonista stessa:

Je 'o sacc' che stat' penzann'! Voi dividete il mondo in quelli che non uccidono e in quelli che uccidono e vi pensate che siccome io sono una femmina appartengo alla prima categoria, ve sbagliat'! (episodio 7, stagione 1)

Imma Savastano ribalta anche lo stereotipo di una madre affettuosa e mite: certo, vuole bene a suo figlio, ma quando lui si comporta in maniera poco responsabile per un figlio di un *boss*, lo manda all'estero, affinché cresca e diventi più impegnato negli affari della famiglia, nonostante i pericoli e le torture che lo aspettano lì.

Inoltre, la protagonista di *Gomorra* è in contrapposizione con la visione stereotipata della fisicità femminile preferita nei media di massa: è una figura di spicco non essendo più giovanissima né una modella. È attraente, ma di una bellezza matura, dignitosa ed elegante.

Imma Savastano come donna-criminale, *donna-leader* è una figura che preannuncia una forma di emancipazione femminile, anche se in questo caso entro il sistema di potere mafioso, e incarna una ridefinizione dell'immagine femminile che si sta avverando. È, senza dubbio, una donna-soggetto e come tale ribalta i tradizionali ruoli di genere: acquisisce o semplicemente mette in uso le qualità convenzionalmente attribuite agli uomini, ma anche applica i propri modi di fare:

A guerra nun 'a vince chi è chiù fort', 'a vince chi è chiù brav' a aspetta' e chest' nisciuno lo sap' fa megl' di noi femmine! (episodio 11, stagione 1).

Come si è voluto dimostrare, la figura di Imma Savastano costituisce un segnale dell'evoluzione della rappresentazione femminile in televisione, ovviamente non l'unico: basti menzionare il personaggio di Rosy Abate di *Squadra antimafia* – la *leader* dell'organizzazione mafiosa. Tuttavia, l'immenso successo di *Gomorra*, anche fuori dall'Italia, rende particolarmente significativa la sua influenza sull'immaginario collettivo e perciò siamo dell'opinione che la figura di Donna Imma possa incidere in modo particolare sul modo di percepire la posizione e il ruolo delle donne nel mondo di oggi.

---

giungendo talvolta ad acquisire autonomamente anche funzioni di capimassimi e dando così luogo all'immagine delle cosiddette 'capesse'».

Concludendo, si vuole sottolineare il potere simbolico delle immagini che la televisione produce e trasmette, specialmente nell'ambito della costruzione dell'identità di genere. Senza dubbio, in *Gomorra*, vista come un mezzo di diffusione di determinati contenuti culturali, si possono individuare alcuni segnali di un mutamento in corso che riguarda la ridefinizione dei tradizionali stereotipi di genere e che può portare delle nuove, pluridimensionali e innovative rappresentazioni delle donne, non solo criminali.

Bibliografia

- Benini, S. (2012). Televised bodies: Berlusconi and the body of Italian women. *Journal of Italian Cinema & Media Studies*, Vol. 1, Nr 1, 87-102.
- Buonanno, M. (2008). Le ragazze con la pistola. La femminilizzazione del poliziesco televisivo italiano. In: A. Tota (a cura di), *Gender e media* (pp. 63-82). Roma: Meltemi.
- Buonanno, M. (2010). Da *La Piovra* a *L'ultimo padrino*. Vent'anni di storie di mafia nella fiction italiana. *Problemi dell'informazione*, n. 3, 289-311.
- Buonanno, M. (a cura di), (2014). *Il prisma dei generi. Immagini di donne in TV*. Milano: Franco Angeli.
- Cosenza, G. (2008). Stereotipi femminili nel dating on line. Le donne italiane su Meetic. In: C. Demaria e P. Violi (a cura di), *Tecnologie di genere. teoria, usi e pratiche di donne nella rete* (pp. 233-264). Bologna: Bononia University Press.
- Cosenza, G. (2012). *Spotpolitik. Perché la «casta» non sa comunicare*. Roma - Bari: Laterza.
- Curran, D., Renzetti, C. (2005). *Kobiety, mężczyźni i społeczeństwo*. Warszawa: PWN.
- Giomi, E. (2012). Donne armate. Sessismo e democrazia nella fiction televisiva poliziesca. In: A. Simone (a cura di), *Sessismo democratico. L'uso strumentale delle donne nel neoliberalismo* (pp. 51-84). Milano - Udine: Mimesis.
- Goban-Klas, T. (2009). *Media i komunikowanie masowe*. Warszawa: PWN.
- Jabłońska, B. (2006). Krytyczna analiza dyskursu: refleksje teoretyczno-metodologiczne. *Qualitative Sociology Review*, t. II, nr 1. (http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/Volume2/PSJ_2_1_Jablonska.pdf, data di consultazione: 10.10.2015).
- Molfino, F. (2006). *Donne, politica e stereotipi: perché l'ovvio non cambia?* Milano: Baldini & Castoldi.
- Monitoraggio della figura femminile nei programmi RAI – Rilevazione annuale 2014*, (2015). L'Osservatorio di Pavia Media Research. <http://www.rai.it/dl/docs/monitoraggiofigurafemminile2014.pdf> (data di consultazione: 10.10.2015).
- Saviano, R. (2006). *Gomorra*. Milano: Mondadori.
- Sgueglia, L. (2012). Madri, mogli, figlie, lesbiche, “capesse” e “pusher”. Segnali di post-patriarcato nella camorra. In: A. Simone (a cura di), *Sessismo democratico. L'uso strumentale delle donne nel neoliberalismo* (pp. 85-96). Milano - Udine: Mimesis.
- Tota, A. L. (a cura di), (2008). *Gender e media*. Roma: Meltemi.
- van Dijk, T. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283.

Sitografia

- <http://www.optimaitalia.com/blog/2015/02/24/tutti-i-numeri-di-gomorra-la-serie-record-di-ascolti-su-sky-rai-3-e-twitter/189326>
- http://www.fnsi.it/Archivio/Cpo/Cpo_Docum_2009_2013.pdf

<https://giovannacosenza.wordpress.com/2012/03/22/quarto-potere-maschile>
<http://cpousigrai.blogspot.com/2012/03/rainformazione-professione-donna.html>
http://www.fnsi.it/Archivio/marzo2011_povere_donne2.pdf
<http://www.rai.it/dl/docs/monitoraggiofigurafemminile2014.pdf>
<http://www.linkiesta.it/it/article/2015/03/08/piatte-e-superficiali-le-donne-nelle-serie-tv-italiane/24953/>
<http://www.ilcorpodelledonne.net/documentario>

Kamila Miłkowska-Samul

For A New Image of Women on Italian Television – Some Considerations around the Series *Gomorra*

Abstract: The aim of this article is to study the changes in the image of women, as presented on Italian television. The text takes inspiration from the successful Italian TV series *Gomorra* which elaborates the subject of the Neapolitan criminal organization *camorra* as it is loosely based on the best-selling book of the same title by the journalist Roberto Saviano. In order to analyze the character of the changes taking place some statistical data on female presence in Italian mass media are offered; moreover, the main tendencies in the way women are portrayed by television are examined.

This research seeks to investigate the first signs of the evolution of women's image that can be noticed analyzing the main female character of *Gomorra* and it aims at highlighting her features and values that diverge from the traditional vision of the female role. The main female figure in *Gomorra* is seen as a symptom of changes in the way modern gender identities are formed.

Key words: *image, representation, women, television, fiction.*

Екатерина Намичева
Петар Намичев

ТРАНСФОРМАЦИЈАТА НА КУЛТУРОЛОШКИОТ ПРОЦЕС ПОВРЗАН СО ТРЕТМАНОТ НА ИСТОРИСКИТЕ ОБЈЕКТИ ВО ГРАДОТ

Апстракт: Влијанието на културолошкиот процес има големо значење врз развојот на свеста за автентичноста на градбите и историските амбиентални вредности на населението. Развојот на заштитата на историските објекти и нивниот третман од страна на заедницата значително може да го подобри и подигне нивото на културолошкиот процес. Според заштитните интервенции на спомениците, може да се примени целосна пренамена, делумна пренамена на просторот, сочувана автентична намена или делумна надворешна обнова на фасадните површини. Зголемувањето на туристичката понуда директно е поврзано со историските споменици, во форма на нивно користење како дел од активен простор со современа намена или како дел од пасивен-автентичен културолошки белег на просторот. Трансформацијата на третманот на историските објекти влијае врз културолошката туристичка понуда при што се трансформира преку повисок квалитет на влијание.

Клучни зборови: *култура, споменик, заштита, адаптација, амбиент, туризам.*

Вовед

Планирањето и дизајнирањето на урбаниот контекст, како процес, потребно е да се базира врз постоечката динамиката која произлегува од потребите на населението, односно да биде конципирано според перцепцијата на корисниците на урбаниот простор. Културолошките потреби се универзални како антрополошки фактор, зашто тие применети во урбаниот концепт создаваат продуктивна околина. Нивното значење, покрај квалитативниот аспект, претставува и референца при физичкото планирање каде што се во функција на создавање насока за архитектонското и дизајнерско планирање. Притоа се постигнуваат одредени естетски квалитети на урбаната структура кои се прифаќаат од страна на корисниците, овозможуваат задоволување на одредена социјална компонента и социјално поврзување, идентификација на поединецот со околината, обезбедување успешна функционална просторна целина, психичка сигурност, при што се опфатени и природните отворени простори. Дизајнирањето на урбаниот простор може да биде физичка манифестација на културните очекувања при што се постигнува различно ниво на социјална интеракција. Преку формата на идентитетот на просторот се дефинира одредена територија, често како

етничка енклава (на пример, феноменот на кинеска четврт) во поголемите градови во светот. Преку идентификација со архитектонскиот простор му се овозможува на населението да се ориентира во урбаната околина. Традиционалниот концепт на град овозможува задоволување на културните потреби при што сообраќајот е со помал интензитет, со пешачки зони. (Derek, 2002).

Секој географски регион кој прикажува единство на климатски, вегетационски, индустриски и културни елементи (Boardman, 1978) претставува база и насока за дефинирање на конекцијата на градот и на регионот (опкружувањето од пејзажот). Природното опкружување, еколошкото планирање и реставрацијата, како и културната средина со историските објекти претставува пристап на создавање на рамка за современ урбан развој. Заштитата на традиционалниот пејзаж со различно опкружување од градовите претставува значајна карактеристика на пејзажот. Идентификацијата на населението со природната околина се надоврзува на квалитетите кои се добиваат со односот кон културните вредности (Hough, 2004). Позитивен пример е формирањето на еко-населба во Шведска, во прилог на зачувување на амбиенталните вредности на традиционалниот пејзаж (Day, 2003).

Во периодот на 70-тите и 80-тите години на 20 век се препознава носталгија, односно обнова на традиционалниот концепт на околината, заради препознавање на традиционалните вредности, обичаи, при што преку културолошкиот пристап се тежнее кон создавање на нова традиција. Автентичноста претставува насока кон формирање на средина со помал или со поголем број на интервенции. Зголемувањето на потребите на урбаниот развој, условуваат и зголемена културолошка потреба во рамките на современиот интегрален урбанизам. (Ellin, 2006).

Преку социјалната интеракција населението добива сигурност за надминување на проблемите при што културата, како стабилна, постојано се надоградува преку промените и се адаптира кон различни генерации (Fotman, 1995). Преку вклучување на социјалните, економските, политичките и други димензии, се преминува културата во нејзината традиционална форма (Seddon, 1997; Nassauer, 1997; Buell, 2005).

Културата се однесува на традицијата, естетиката, уметноста, јазикот, моралноста и групната едукација, низ генерациите. Културолошката кохезија претставува движечка сила, долгорочно поврзување на населението од естетска, интелектуална и морална страна на традицијата. На тој начин културата се карактеризира со стабилност на формата и начинот на влијание.

Културата може да се дефинира како значајна во руралната и во урбаната средина, но насочена да се концентрира, организира и институционализира во повеќе урбани целини (Le Gates and Stout, 2003). Музеите, различните асоцијации од областа на културата, галерии, библиотеки, универзитети, институти, претставуваат простори за одржување на културолошкиот развој. Одржувањето на настани од областа на уметноста, архитектурата, музиката и сите видови на културолошки активности овозможуваат секојдневно опкружување со културата.

Потребно е секој урбан регион да содржи културни различности, интерактивен процес на култури кои задно опстојуваат. Одредени активности и потреби кај различните културни групи се преклопуваат (Hall, 2002; Le gates and Stout, 2003). Различностите може да се надминат преку респектирање на културите. Витални вредности на културолошките различности се уметноста, музиката, танцовите, традицијата, празнувањата и друго, кои се присутни во урбаниот регион. Присутни се долготрајни вредности во просторот и урбаниот регион (Eaton, 1997; Buell, 2005; Nassauer, 2005).

Природата зазема значајно место во хуманата култура, односно екосистемот обезбедува економски вредности во заедницата. Особено симболизмот се валоризира преку одредени култури, како извор на одредени метафори, односно верувања и стравови, кои кон природата на населението развиваат одредени културолошки вредности (Nassauer, 2005; Eaton, 1997) Природата претставува средиште на културата, како централна компонента на местото и просторот, дел од духот на местото, и е навлезена длабоко во населението, во рамките на хуманоста. Понекогаш, и покрај атрактивната природа, одредени култури коегзистираат одделно во одреден урбан регион.

1. Историските објекти како дел од урбаниот контекст на градот

Под поимот *околина на домот* се подразбираат темите поврзани со културата, просторот и домот, при што се формира рамка на урбан контекст. Комплексноста на културниот третман кој произлегува од архитектурата и од средината на градбите, може да се третира во корелација со економијата, поддршката на секојдневниот живот, семејната и социјалната структура, комуникациите и едукацијата, вредностите и симболите, како и социо-културниот континуитет и размена. (Oliver, 2006).

Врз основа на одредени согледувања во процесот на развојот на историските градби, може да се констатира различно нивно влијание врз создавањето на културолошките вредности на градот. Во процесот на нивното создавање, историските објекти се актуелни, во периодот на активното вклучување со строго одредена функција, при што активно учествуваат во културниот идентитет на населбата. Со валоризацијата на вредностите на историските споменици, и со процесот на нивно егзистирање, се зголемува нивната вредност како сведоци на одреден историски период, со што се валоризира и потврдува нивното значење.

Културата има значење на комплексен збор кој опфаќа начин на говорење или пишување, преку јазикот се презентира одредено познавање, на индивидуален пристап во одреден историски контекст. Да се трансформира одредено зборување или пишување преку репродукција значи да се доведе до друга смисла, при што учењето претставува дел од културолошкиот процес. (Miles, 2007).

Големите урбани центри, во споредба со руралните, претставуваат мултиплицирани димензии на искуство каде што просторот на градот за индивидуата создава чувство на анонимност во толпата, каде што се достигнува одредена состојба на слобода. Културата како начин на живеење се проучува за да го идентификува значењето во праксата на секојдневието и

промените кои настануваат. Значајно е влијанието преку структурата на институциите при што одреден број на влијателни фактори, кои продуцираат услови, водат кон зголемување на промените во културата и во едукацијата. (Miles, 2007).

Големите урбани центри претставуваат средиште на прогресивните културолошки движења во уметноста, на социјалниот живот и на забавата. Во одредени периоди на 18 и 19 век Париз претставува капитален град центар, додека Берлин, Виена, Лондон и други се само империјални центри. Преку Париз се отсликува концентрацијата на културолошкото влијание, како светски иновативен центар на прогресивни културолошки созревања. Преку модернизмот голем број на урбани центри применуваат одредени културни матрици и дистрибуираат културолошки состојби, со различен интензитет и дух, со што се распространува културолошкото влијание од повеќе сконцентрирани центри во различни региони на светот. Ова говори за различни методи на користење на историските градби и движења кои имаат влијание врз културолошкиот развој на одредено подрачје.

2. Детерминирање на културолошкиот процес преку историските објекти во градот

Со текот на времето нивната трансформација на статусот од актуелни современи објекти се менува во историски градби со вредности на степен на зачуваност во категоријата на културното наследство. На тој начин и нивното значење во културолошкиот процес се менува како форма. Од тие причини потребно е да се негува односот кон историските градби и да се вклучат во активните движења на современиот урбанизам, односно во просторната туристичка понуда на местото.

2.1. Намена на објектите од културното наследство

Историските споменици подлежат на одредени законски регулативи за нивна заштита. Според востановените категории на објекти, се менува и пристапот кон нивната заштита, при што се користат конзерваторски интервенции.

Според обемот и карактерот на конзерваторските интервенции на историските објекти можеме да констатираме различна состојба како предуслов за вклучување во културната понуда:

А. Целосно вклучен простор со пренамена на просторот на историскиот споменик во насока на вклучување на културната понуда.

Овој тип на објекти претставуваат сочувани просторни комплекси со автентична конструкција, изглед и детали, кои имаат можности да се пренаменат со комплетниот простор во активни современи културни, угостителски, трговски или административни објекти. Кај овие примери постојат можности за мултиплицирање на влијанието во културолошкиот процес, како активни објекти и сведоци на автентично влијание на одреден стил, преку директно пренесување на пораките од минатото. Иако пренамената на споменикот има различна функција, сепак приоритетот се состои, освен во зачувувањето на автентичната состојба, и во соодветната

современа намена која ќе биде во прилог на одржување на просторот и афирмација на населбата.

Слика 1

Амам во Тетово – надворешен изглед и адаптиран ентериер (16 век)

Реконструкција на постоечки споменик се применува при дотраеност на градбата, во лоша конструктивна и естетска состојба. Притоа се почитуваат автентичните волуменски и декоративни карактеристики на објектот, а просторот целосно е вклучен во културолошка насока (слика 1).

Б. Делумно вклучени во културната понуда, со одреден дел од просторот, адаптиран во друга пренамена, а преостанатиот дел сочуван како историски споменик.

Кај објектите кои делумно се адаптираат во современа намена поради одредени ограничувања кои се дел од состојбата во која се наоѓа градбата, делумно е задоволен процесот на нивно влијание во двете насоки на современо активно вклучување и преку вредностите на стилските карактеристики на градбата. Во одредени случаи поради дотраеност на конструктивната состојба на градбата, од аспект на безбедност или опасност од нарушување на автентичноста на споменикот, се насочува искористување на просторот кон прилагодување на постоечките услови.

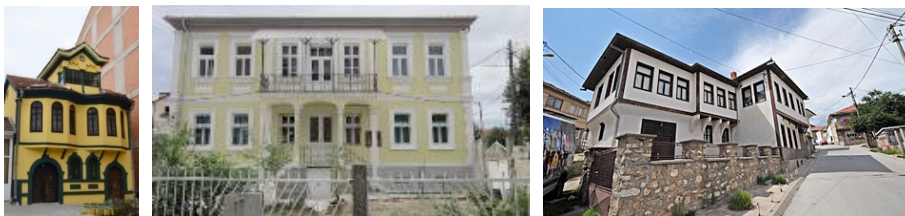
В. Сочувана автентична намена како дел од културната понуда.

Објектите кои немаат градителски елементи, со јасно дефинирана состојба на конструктивниот склоп и степенот на нивна издржливост, со одреден степен на сочуваност, делуваат во околината преку значењето на архитектонските автентични стилски вредности. Поради лошата состојба или ограниченоста на стабилноста на конструктивниот систем не може да влијаат активно во процесот на културолошката рефлексija во околината.

Г. Делумна надворешна обнова.

Во периодот од 2013 до 2017 година Министерството за култура на Република Македонија во својата програма за заштита на градителското наследство, ја покренала иницијативата за обнова на 250 фасади од традиционални заштитени куќи (Скопје, Битола, Кичево, Струга, Охрид, Прилеп, Струмица, Гевгелија, Гостивар, Крушево, Кратово, Куманово, Вевчани и други) (слика 2). Објектите од традиционалната архитектура од 19 век се поврзуваат со значајни историски настани, при што добар дел од нив со

децени се оставени во многу лоша состојба. Овој проект се однесува на голем број на градителски целини (јадра) од градските историски делови на Велес, Широк сокак – Битола, Старата турска чаршија во Скопје, крушевските маала и др. Изборот на објекти за предложената интервенција е извршен врз основа на амбиенталните карактеристики и степенот на оштетеност на објектите. Преку обновата само на фасадната површина делумно се заштитува историскиот објект, се придонесува за подобрување на амбиенталните вредности на населбата и зголемување на свеста кај населението, како и подобрување на условите за културен туризам.

Слика 2

Заштита преку обновата на фасадите – Бегова куќа, Гостивар, Зеревци, Прилеп (19 век)

Независно од типот и степенот на заштита на историските споменици на различен начин се делува врз одржување на културното влијание, во рамките на урбаните и туристичките вредностите на населбата.

Во насока на глобализација на културата програмата на Европската Унија (Capitals of culture programme), каде што одредени градови се носители на годишните активности и организирање на културни настани, постои тенденција кон глобализација на културолошките влијанија, фаворизирајќи одредени културни концепти кои се потпираат на сочуван градителски потенцијал со историски јадра и традиција при негувањето на културолошките процеси. На тој начин културните вредности на историските градби имаат директно влијание врз развојот на културниот туризам.

3. Трансформација на намената која влијае врз културолошкиот процес

Меморијата за одредено место или населба е навистина мошне значајна. Заборавањето претставува проблем со кој се создава можност за повторување на лекциите од минатото (Krause, 2003). Од тие причини потребно е меморијата која е создадена со постоењето и со прифаќањето на историските објекти во една просторна средина да се одржува и да се негува на современ начин, преку трансформација на нивната намена и вклучување во современиот процес.

Мултиетничноста и мултикултуролошката концепција на урбаната средина претставува основа за анализа на состојбата на историските објекти,

каде што е потребно да се примени анализа на искуствата од повеќе аспекти (Day, 2003). Во сложениот комплекс на функционално-статусната положба на секој објект потребна е прогресивна студија за насоките на трансформација на историските објекти.

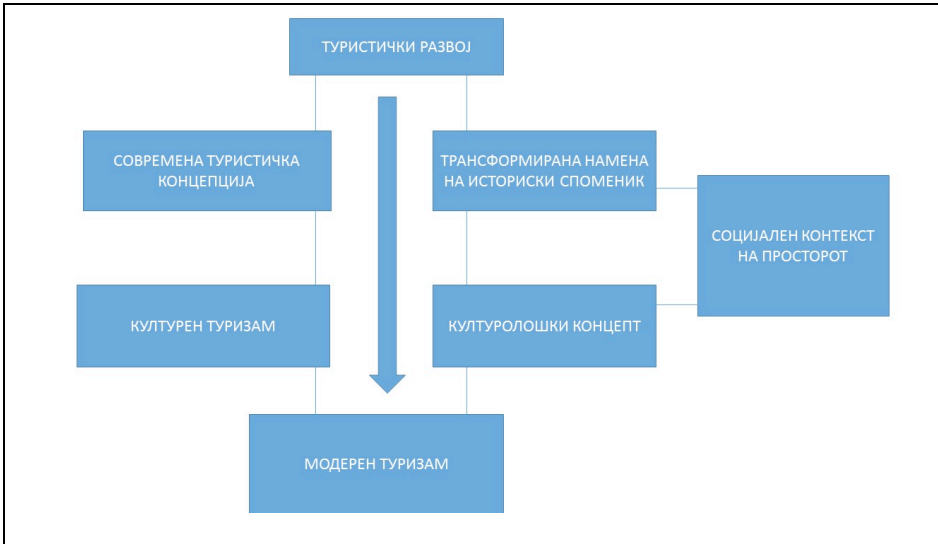

Слика 3
Музејска зграда, Ново Село, Штип – стара состојба, новоадаптиран објект (19 век)

Слика 4
Ресен, сарај на бегот – современа адаптација во дом на култура (19 век)

Историските градби имаат фундаментална улога во организацијата на одредени социјални релации и потребно е да се одредат анализи на градбите во типови (Hillier, 1984). При пренамената на просторот, од неговата основна функција во контекст на социјалните релации на внатрешниот простор, тие се детерминираат и се трансформираат во новата намена на објектот при што се воспоставува нова употребна вредност на истиот простор со нова конципирана социјална структура.

Табела 1

Влијанието на трансформацијата на намената на историски споменик врз туристичкиот развој

Јавната намена на просторот има повеќевалентен третман на социолошкиот аспект на релациите на корисниците со што се осовременува употребната вредност (слика 4).

4. Влијание на градските историски јадра врз туристичкиот развој

Маркетингот за местото зависи од квалитетот на виталноста на градовите како културни центри кои ги следат динамиките на културните промени во културниот туризам и амбициите и аспирациите на уметничките автори, од кои зависи имиџот на градот. Притоа најчесто во историските јадра на урбаните центри се формираат артистички квартави каде што се концентрирани носителите на културниот развој. Притоа развојот на културната продукција и дистрибуција не е контролиран од страна на уметничките групи.

Влијателни фактори во туристичкиот развој се културната инфраструктура, што претставува еден аспект на националниот идентитет, во што е неопходна поддршката од културниот туризам, како и проширувањето на можностите на населението за интернационална промоција која се обезбедува со законска регулатива и со економска поддршка, при што доаѓа до израз автентичноста на местото со целосната инфраструктура (Miles, 2007).

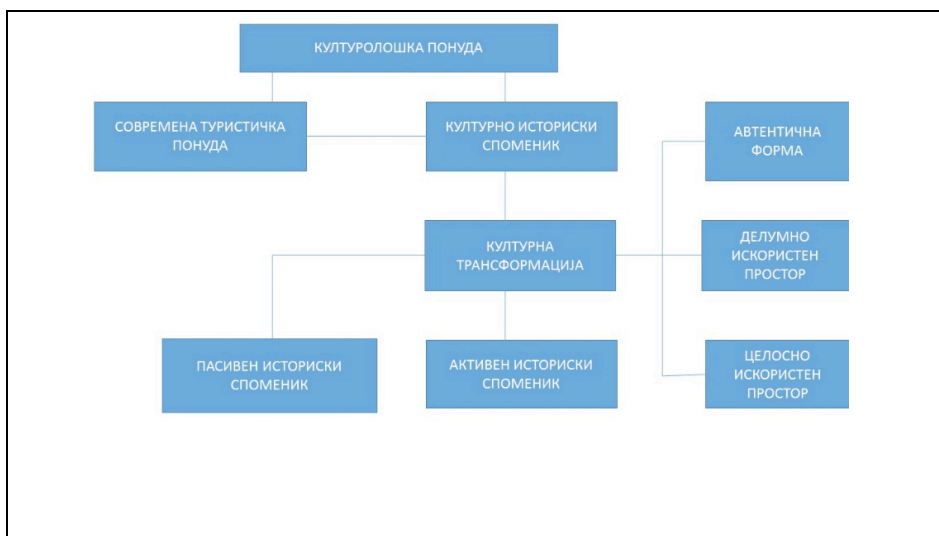
Културолошкиот продукт на индустриите (Scott, 2000) го менува својот концепт во зависност од оригиналноста на уметничките креативни идеи, динамиката во изведувачките уметности и музејскиот сектор, медиумите, дизајнот и културниот туризам.

Зголемувањето на туристичката понуда директно е поврзано со историските споменици, во форма на нивно користење како дел од активен простор со современа намена или како дел од пасивен, автентичен културолошки белег на просторот.

Економијата претставува база за развојот на културата и нејзината структура во рацете на општествената организација. Со развојот и промените во културата се менуваат условите и во економијата. Културните и креативните индустрии директно влијаат врз развојот на културниот туризам, при што дејноста на креативните уметници има повратно влијание кај консументите, односно масовен одсив кој може да биде и културолошки екстреман. (Adorno, 1991).

Заклучок

Трансформацијата на третманот на историските објекти влијае врз културолошката туристичка понуда при што се трансформира повисок квалитет на влијание. Тоа, пред сè, зависи од применетата форма на културна понуда во одреден урбан комплекс. Нивото на способноста за културна примена и пренесување на едукативни пораки од страна на одредени институции, односно историски градби, ќе зависи од степенот на развиеност на современиот пристап кон историското културно наследство.

Табела 2

Културолошката понуда поврзана со статусот на споменикот и неговата искористеност

Културниот туризам мора да биде прилагоден на капацитетите и вклопеноста на историските градби во одреден туристички израз. Потребно е основните насоки и базата за развој на културниот туризам да се насочат кон

просторните и физички перформанси на постоечката структура на историски и современи градби. Потребно е, исто така, моделите на современиот пристап во културниот туризам да се прилагодат на веќе развиените индивидуални концепции на мрежата на историски градби кои имаат разновидна содржина и улога во формирањето на специфична слика за одреден регион или локален туристички концепт. Успехот во просторната заштитена форма на еден споменик ќе зависи од неговата физичка и просторна состојба преку која може да се активира и да се одржи намената во контекст на локалните карактеристики на околниот етнички регион и пејзаж.

Библиографија

- Adorno, T. W. (1991). *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture*. London: Routledge.
- Barton, E. C. (2001). *Sites of memory*. New York: Princeton Architectural press.
- Boardman Ph. (1978). *The worlds of Patrick Geddes*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Buell, L. (2005). *The Future of Environmental Criticism: Environmental Crisis and Literary Imagination*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Day, Ch. (2003). *Consensus design, Socially inclusive process*. Oxford: Architectural place.
- Day, Ch. (2002). *Spirit and place*. Amsterdam: Elsevier.
- Derek, T. (2002). *Architecture and the urban environment, A vision for the new age*, London: Architectural press.
- Eaton, M. M. (1997). *Placing Nature: Culture and Landscape Ecology*. Washington, DC: Island Press.
- Ellin, N. (2006). *Integral Urbanism*. New York: Routledge.
- Forman, R. T. T. (1995). *Land Mosaics: The Ecology of Landscapes and Regions*. New York, Cambridge: University Press.
- Forman, R. T. T. (2008). *Urban regions, Ecology and planning beyond the city*. New York: Cambridge University Press.
- Hall, P. G. (2002). *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell.
- Hillier B. Hanson J. (1984). *The social logic of space*. Cambridge: University press.
- Krause L., Petro P. (2003) *Global cities, Cinema, Architecture and urbanism in digital age*. New Brunswick: Rutgers university press.
- Leach, N. (1997). *Rethinking architecture, A reader in Cultural theory*. London: Routledge
- LeGates, R. T. and Stout, F. (eds.) (2003). *The City Reader*. London: Routledge.
- Lawson B. (2001). *The language of space*. Oxford: Architectural press.
- Miles M. (2007). *Cities and cultures*, London: Routledge.
- Hough M. (2004). *Cities and natural process, a basis for sustainability*. London: Routledge.
- Nassauer, J. I. (1997). *Placing Nature: Culture and Landscape Ecology*. Washington, DC: Island Press.
- Oliver P. (2006). *Built to meet needs, Cultural issues in Vernacular architecture*. Amsterdam: Architectural press.
- Viljoen A. (2005). *CPULs, Continuous productive urban landscapes, Designing urban agriculture for sustainable cities*. Amsterdam: Elsevier.

Ekaterina Namiceva
Petar Namicev

**The Transformation of the Cultural Processes Related To Treatment of the City
Historical Buildings**

Abstract: The impact of the cultural process is very important regarding the development of awareness of the authenticity of the buildings and historical ambient values of the population. The development of the protection of historic buildings and their treatment by the community can significantly be improved and raised on the level of the cultural process. The safety net interventions of monuments can be applied as a full adaptation, partial adaptation of space, preserved authentic purpose or partial external restoration of the façade surfaces. The increase of the tourist offer is directly linked to the historical monuments in the form of their use as part of an active space with modern purpose or as part of passive- authentic cultural highlight of the space. The transformation of the treatment of historic buildings affects the cultural tourism offer thus transforming it through higher quality impact.

Keywords: *culture, monument, protection, adaptation, environment, tourism.*

МЕТОДИКА
НА НАСТАВАТА

TEACHING
METHODOLOGY

Rea Lujic

TRANSLANGUAGING OR TRANSGRESSING LANGUAGE BORDERS TO COMMUNICATE AND TO LEARN IN INTERNATIONAL SCHOOLS

Abstract: This paper provides an insight into multilingual international school students' translanguaging practices and their attitudes towards translanguaging and teacher directed translanguaging. In the introduction two main concepts are presented: translanguaging and teacher directed translanguaging (TDT). By translanguaging we mean both a discursive norm in multilingual communities in which multilinguals engage by using their holistic linguistic repertoire to communicate effectively and by TDT all planned and structured teaching activities which recognize, accept and encourage students' entire communicative repertoire. The second part of the paper present the research that has been carried out among 78 multilingual students in two international schools in Croatia. Our results show that even though both schools' curricula is mediated through only one language – English, students' communicative practices cannot be completely framed by imposed policy. As our results also indicate that the students show willingness to accept TDT, it seems that teachers in international schools should consider making use of TDT in order to take advantage of students' repertoires.

Keywords: *international school, multilingualism, multilingual education, translanguaging.*

Introduction

Translanguaging, a notion that has been (re)introduced¹ in the field of multilingualism by García (2009), has become increasingly popular in the past few years. From the sociolinguistic viewpoint, this notion refers broadly to how multilingual students communicate and make meaning by engaging in the myriad multimodal ways of using their holistic linguistic repertoire to communicate effectively. Due to the opacity of the term, it is sometimes understood as just another label for code-switching. However, as García and Wei point out, translanguaging “refers not simply to shift or shuttle between two languages, but to use the speakers' construction and the use of original and complex interrelated discursive practices that cannot be assigned to one or another traditional definition of a language, but that make up the speakers' complete language repertoire” (2014, p. 22). Another language issue is that a term translanguaging refers not only to the

---

¹ The term originates from the Welsh word *trawsieithu* which has been introduced in Welsh bilingual education in mid 80s by Cen Williams and then replaced by *translanguaging* in mid 90s (see Lewis, Bryn & Baker, 2012).

way of languaging², but to the way of learning and teaching too. Translanguaging as a pedagogical concept involves all planned and structured teaching activities which recognize, accept and encourage students' entire communicative repertoire. In its original use (see Williams, 1996) it referred to a pedagogical practice in Wales where students were asked to alternate between English and Welsh for the purposes of reception and production (Baker, 2001). To distinguish the pedagogical concept from the sociolinguistic one, García and Wei (2014) have coined the term 'official translanguaging' and Lewis, Bryn and Baker (2012) 'teacher-directed translanguaging' (TDT). The importance of TDT is based on the assumption that refusing to acknowledge the language resources of students and their families in linguistically and culturally diverse school populations limits the possibilities for their educational growth (Hornberger & Link, 2012). According to Lewis et al. (2012) TDT may promote a deeper and fuller understanding of the subject matter, it may help the development of the weaker language, it may facilitate homeschool links and cooperation, and it may help the integration of speakers with different levels of language proficiency. However, these are only assumptions yet to be verified. Results of the research verifying usefulness of TDT show improvements in terms of motivation and classroom atmosphere (Corcoll-Lopez, 2013), "facilitated access to existing semantic representations for items acquired in the translanguaging learning context, as opposed to the monolingual one"³ (Beres, 2014) and a positive effect on the development of students' metalinguistic and metacognitive awareness (Velasco & García, 2014). However, despite empirically proven validity of TDT, students and teachers show signs of moral disapproval and guilt of "mixing" languages (Creese & Blackledge, 2008) what make these practices "rarely pedagogically underpinned" (Creese & Blackledge, 2010, p. 105).

The study

This research study sets out to examine if students' in two international schools in Croatia are translanguaging and what their attitudes towards translanguaging and TDT are.

We tried to answer the following research questions:

1. How, with whom, and why are international students translanguaging?
2. What are their attitudes towards TDT?

Context of the research and participants

The research has been carried out in two international schools in Croatia; elementary and grammar school both schools making part of the International Baccalaureate Organization®, a foundation introduced in 1968 with the original

² The term *languaging* is frequently used by the authors theorizing language from the heteroglossic viewpoint because it implies that a language is a process and not a bounded object. The authors do not agree on one definition. For instance, Jørgensen defines languaging as using "whatever linguistic features are at their disposal with the intention of achieving their communicative aims" (2008, p.169), and Swain and Lapkin as "the activity of mediating cognitively complex ideas using language" (2011, p. 105).

³ <http://www.eposters.net/poster/examining-the-pillars-of-translanguaging-the-importance-of-language-alternation-and-comprehension> (retrieved January 18 2017) .

purpose of facilitating international mobility of students. While the elementary International School offers Middle Years Program for upper primary grades, grade 5 to grade 8, the grammar school offers Middle Years Program for grades 9 and 10 and the Diploma Program for grades 11 and 12. The uniqueness of both schools is visible in the students' great diversity: high and constant fluctuation of students coming from all over the world and a range of life stories and language biographies. This uniqueness is also reflected in each schools' freedom to create its language policy. As it is stated in elementary schools' language policy, English is the language of instruction, but all the students are also required to attend the Croatian Language and Literature classes either as Croatian Language and Literature for natives or Croatian Language Acquisition classes, for non-natives. Students are also obliged to choose one of the offered language courses: German, French, Italian and Chinese. The school supports mother tongue learning through offering space, resources and schedule flexibility for families and foreign embassies willing to bring in extra mother tongue tutors for the students and by organizing various events that support mother tongue learning and intercultural understanding. Although the elementary school does not always provide lessons in the students' mother tongue due to the students' linguistic diversity, the awareness of the importance of mother tongue maintenance is clearly stated in their school policy⁴ and multilingualism in the school is nurtured by adding new languages into the students' language repertoire. On the other hand, grammar school does not offer public insight into their language policy. According to the information collected through our personal contacts, apart from English, which is the language of instruction, all the students are obliged to attend Croatian classes, and to choose one language class, either German or French. From the García's (2009) viewpoint, both schools correspond to the additive type of bilingual education, where all students who are not native English speakers will learn two more languages (i.e. English and one more foreign language) according to the monolingual norms.

There were 78 participants in this study attending the two schools. The sample consisted of 27 boys and 51 girls. Thirty-two percent were elementary school students aged between 10 and 14 and 68% grammar school students aged between 15 and 18. Regarding their experience of living abroad, 37.2% of the students had experienced living abroad, while the other 62.8% were born and had lived only in Croatia. They were all multilingual: 50% used three languages, 33.3% four languages, while 16.7% reported speaking five languages. These 62.8% of the students born and living in Croatia are consecutive additive bilinguals having Croatian as their mother tongue, English as their second language and one or more foreign language as their third language. The rest of the students' population (37.2%) are so called global nomads and 'dynamic bilinguals' which means their bilingualism is developing not in a linear but in a dynamic way (García, 2009).

---

⁴ http://www.os-mgubec.hr/documents_db/MG%20LANGUAGE%20POLICY.pdf (Accessed on 24th May 2016).

Instruments and procedure

For data collection purposes, we used a questionnaire. The first part of the questionnaire elicited students' demographic and linguistic data. In the second part of the questionnaire the participants were asked to state whether they are translanguaging or not, in what particular way, who they are translanguaging with and why. The possible answers were offered and the students had to tick yes or no in most cases. They were asked why they are translanguaging with the opportunity to elaborate on their answer. To see their attitudes towards TDT they were given six statements in which they could opt for yes, no or undecided. The statements were compiled based on the previous findings on potential benefits of TDT. Finally, they were asked whether they liked this pedagogical approach and they had the opportunity to elaborate on their answer. Taking into consideration their language biographies, the questionnaires were given to all the participants, either in English or Croatian. The questionnaires were piloted on a group of participants representative of the sample to make sure that possible mistakes, or ambiguities are avoided. Students have filled in their questionnaires in the course of the first semester in 2015.

The data analysis presented here has been done using JASP – open-source program for statistical analysis. The qualitative data was categorized by identifying and grouping similar answers under the same categories.

Results and discussion

Firstly, the descriptive statistics was carried out in order to obtain information on the participants' languaging practices and to answer the first research question. Since translanguaging assumes different ways of languaging, we were interested in three types of translanguaging: mixing languages and language varieties, mixing words and gestures, and creating hybrid words. In order to explain translanguaging to our participants, a simple definition of the concept, *specific language behavior typical for bilinguals*, followed by several examples has been provided in the questionnaire. Some of the examples were:

- *What do we have for lunch today? Some varivo?*⁵
- *It is sunny outside! Možemo li ići vani?*⁶ *Teacher please...*
- *I am grander*⁷ *than you are!*

Our results show that, almost all the students, 98.7%, are translanguaging. These results confirm García's and Wei's main thesis that translanguaging is a "discursive norm in bilingual families and communities" (2014, p.23). These results also demonstrate that, in international schools, students' linguistic practices encompass boundaries of the official one-language policy. Students mix languages and language varieties – 91%, mix words and gestures – 82.1%, and create new hybrid words – 80.8%. Almost all of them are translanguaging with their friends (96.2%) and a big majority reported to be translanguaging with their family

---

⁵ Croatian word for a *stew*.

⁶ In Croatian it stands for: *Can we go outside?*

⁷ A hybrid word – *grand* in French stands for *big* and a suffix *-er* in English is used to make a comparative form.

members (79.2%). However, a smaller percentage, but still a majority, (61.5%), communicate this way with their teachers. According to t-test results, as it can be seen in Table 1, girls are more likely than boys to translanguage with teachers ($M=1.593$, $p=.006$). This could be due to the gender paradox according to which women conform more closely than men to sociolinguistic norms that are overtly prescribed, but conform less than men when they are not (see Labov, 2001). T-test results also showed the existence of significant differences between elementary and grammar school students: elementary school students are translanguageing more with their teachers than the grammar school students ($M=1.160$, $p=.005$). This could be the case for several reasons, one of them being the possible differences in personal attitudes towards translanguageing among elementary and grammar school teachers. The way teachers feel about translanguageing certainly influences the way they interact with their students. In other words, teachers who consider translanguageing as a negative language practice will be more likely to avoid it, or even forbid it. As one student reported: “I generally only translanguage with people I am comfortable with, who often translanguage themselves”. Another possible reason is the elementary school students’ English proficiency – if they are not fluent, the teacher might be more likely to allow them to translanguage.

Table 1 - Differences in translanguageing among students

Item	Students	N	M	SD	t	p
I am translanguageing with teachers.	Male	27	1.593	0.501	2.853	.006**
	Female	51	1.275	0.451		
	Elementary school	25	1.160	0.374	-2.915	.005**
	Grammar school	53	1.491	0.505		
	Lived abroad	19	1.556	0.511	-1.868	.072*
	Not lived abroad	49	1.875	0.363		

* indicates the result is statistically significant at the 0.05 level

** indicates the result is statistically significant at the 0.01 level

As it can be seen in Table 1 a statistically significant difference was also found among students with experience of living abroad in comparison to students who have never lived abroad ($M=1.875$, $p=.072$). These results might be related to the fact that the students who have never lived abroad are consecutive additive bilinguals speaking their mother tongue at home. On the other hand, students who did live abroad are very often simultaneous bilinguals who grew up in a bilingual family. Although these results seem interesting, as the sample size is not quite large enough to be a representative one, especially when broken into subsamples, the results may not accurately reflect the views of the general population.

A qualitative analysis of their comments allowed us to allocate the comments into two categories: translanguaging as the way the multilinguals are languaging, and translanguaging as a communicational strategy.

This is how the students conceptualizing translanguaging as the way multilinguals are languaging commented on their translanguaging practices:

- 'it comes naturally'
- 'it feels *right*'
- 'I do it unconsciously'
- 'I rarely do it on purpose'
- 'I just end up speaking that way'
- 'I grew up with 4 languages, so it's natural for me'

Again, these comments confirm the idea that, for bilinguals, translanguaging comes naturally (García, 2009; García & Wei, 2014).

A great majority of our participants see translanguaging as a communicational strategy which allows them to express themselves better and/or easier. Some of the students' comments imply that translanguaging isn't but a tool helping them to overcome language barriers in their second language:

- 'it's necessary when you cannot remember the word'
- 'I cannot remember a word on one language so I use a different language'
- 'for filling gaps'
- 'sometimes I don't know some expression in Croatian'

From that viewpoint translanguaging is only a phase in language learning through which students are passing on their way to the native-likeness and translanguaging is another name for code-switching.

For others, translanguaging is also a communicational tool, not in a sense of 'filling gaps' but more in a sense of having the entire linguistic repertoire at their disposal in order to achieve their communication aims as best they can.

- 'it allows to express ideas more accurately'
- 'I use the word that come to my mind fastest, regardless of the language'
- 'it is sometimes easier to explain something using multiple languages'

Some students have emphasized the influence of the context and their interlocutors on their decision to translanguaging:

- 'I speak three languages with people who speak different languages'
- 'I am translanguaging because I live in an international environment'
- 'As a bilingual, if in a context where others (good friends or family) know both Italian and English, I sometimes find more effective ways to express myself using both languages.'

Obviously, for them translanguaging is a way of communicating with other multilinguals. In this sense translanguaging could be an indicator of students' symbolic competence which refers to "the ability to position oneself as multilingual subject" (Kramsch & Whiteside, 2008). In other words, these students understand that translanguaging is not always socially acceptable.

The rest of the comments imply that translanguaging is a way of playing with languages that one has at their disposal:

- 'it is fun'
- 'it sounds better'

- 'it's trend'

To be presented next is answer to the second research question: What are students' attitudes towards TDT? In order to clarify the concept, the following examples have been given in the questionnaire:

- *teacher asks you to read a text in one language and to discuss it in another language*

- *teacher encourages you to speak in your mother tongue if you cannot express yourself in English*

Overall students' attitudes towards this pedagogical tool are positive – 51.3% of the students find this approach positive, 15.4% negative, while 33.3% remain indecisive. However, despite the students' general positive attitudes it seems they are not so certain whether they would like it or not to be regularly exposed to this teaching approach – while 44.9% claimed yes and 12.8% no, 42.3% remained indecisive. Again, a t-test was carried out to investigate the relationship among different subgroups of students (see Table 2).

Table 2 – Differences in attitudes towards TDT among students

Item	Students	N	M	SD	t	p
My general attitudes towards TDT	Elementary school	25	1.480	0.872	-2.340	.022*
	Grammar school	53	1.981	0.888		
I would like if the teachers would regularly use TDT	Elementary school	25	1.680	0.945	-1.934	.057*
	Grammar school	53	2.113	0.913		

* indicates the result is statistically significant at the 0.05 level

** indicates the result is statistically significant at the 0.01 level

According to the results, elementary school students have more positive attitudes towards TDT (M=1.480, p=.022*) and they are accordingly more interested in TDT (M=1.680, p=.057*) than grammar school students. These findings are in agreement with the results cited above, according to which younger students are more likely to be translanguaging. Among students' comments there were 34 positive ones, all of them explaining possible benefits of TDT, especially in terms of improving classroom atmosphere – 'it would make us students more relaxed and confident and we could express our ideas more easily'. Others often report on usefulness of TDT for learning process – 'In my school there is a lot of multilingual people and translanguaging helps them understand and learn'. Some of them commented that TDT would be a good teaching approach but only in language classes. Furthermore, one student commented that teachers would appear friendlier if they would use TDT which indicates that translanguaging is not perceived as schools' official discourse. There was a total of 16 comments explaining the indecisive point of view. Some students expressed the need for some science

evidence proving the benefits of TDT. Others pointed to both, negative and positive aspects of TDT – ‘I think at times it can be helpful and then at times not’. Some indecisive students have highlighted possible practical problems – ‘how could teachers understand Chinese or Persian?’ In total, there were 14 negative comments. These comments can be divided into three categories – TDT would create confusion, TDT would hinder progress in either language and TDT shouldn’t be allowed because English is an official schools’ language. There was one nicely elaborated comment, which presents one of the real challenges of TDT in multilingual contexts: “Since this is an international school, not all of the kids’ mother tongue language is the same, so if we were to talk in my mother tongue my friends would not understand it, so I think it would be the best for all of us to speak in English”.

To what extent students agree with the questionnaire statements related to the possible benefits of TDT is presented in Table 3.

Table 3 – TDT benefits – students’ perspective

Item	Yes	No	Indecisive
TDT could allow you to better express yourself.	73.1%	9%	17%
TDT could support your multilingual identity.	73.1%	6.4%	20.5%
TDT could help you understand new topics easier.	71.8%	14.1%	14.1%
TDT could allow you improve your skills in all the languages you speak.	61.5%	12.8%	25.6%
TDT could help you memorize new topics.	52.6%	25.6%	21.8%
TDT could encourage to invest more in classroom activities.	28.2%	35.9%	35.9%

As it can be seen, the students believe that TDT could help them to express themselves better (73.1%), support their multilingual identity (73.1%), help them understand new topics (71.8%), allow them to improve their language skills in all the languages they speak (61.5%) and help them memorize new topics (52.6%). On the other hand, while the increase in motivation, the reduction of anxiety and the overall better classroom atmosphere were outlined as benefits in Corcoll-Lopez (2013), our students were not convinced that TDT would encourage them to invest more in classroom activities (28.2%).

Conclusion

Despite the fact that monolingual bias may have shaped curricula and school language policy in these schools, our results show that communicative practices and classroom settings cannot be completely framed by imposed policy: multilinguals in these two international schools are naturally and unconsciously transgressing

language structures in order to communicate and learn. Our results also show that the students show willingness to accept teacher directed translanguaging. However, as we strongly believe that for introduction of each pedagogic innovation a consensus among all the concerned participants should be reached, a next step would be to apprehend teachers' and parents' attitudes towards translanguaging and TDT. As TDT has just recently started to attract researchers, further studies in different contexts should be conducted to see how students react to TDT, to check on possible impacts of TDT in different school subjects and to see how this teaching approach challenges teachers. It is equally important to identify TDT teaching strategies which could help teachers in international schools to take advantage of students' mother tongues in linguistically highly diverse classrooms. Since multilingual schools are so varied, teacher action research would be especially valued in this field of research. It is also important to make this scientific evidence visible within a wider public scope – especially among those who work in multilingual settings. Leaving behind traditional concepts and boundaries, as well as implementing innovative didactic approaches, presents a major challenge for teachers. That means we need to continue educating all teachers, especially language teachers, to be experts in multilingual education of the 21st century.

References

- Baker, C. (2001). *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. Third Edition. Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- Beres, A. M. (2014). *Examining the pillars of Translanguaging – the importance of language alternation and comprehension-to-production switch in new knowledge acquisition in bilinguals*. Accessed on 18 January 2017. <http://www.eposters.net/poster/examining-the-pillars-of-translanguaging-the-importance-of-language-alternation-and-comprehension>.
- Corcoll-López, C. (2013). *Translanguaging in the Additional Language Classroom: Pedagogically Based CodeSwitching in a primary Education Context* (Unpublished doctoral dissertation). University Ramon Llull, Barcelona, Spain.
- Creese, A., & Blackledge, A. (2008). *Proceedings from Urban Multilingualism and Intercultural Communication: Flexible bilingualism in heritage language schools*. Antwerp, Belgium.
- Creese, A. & Blackledge, A. (2010). Translanguaging in the Bilingual Classroom: A Pedagogy for Learning and Teaching? *The Modern Language Journal*, 94(1), 103–115.
- García, O. (2009). Education, multilingualism and translanguaging in the 21st century. In A. Mohanty, M. Panda, R. Phillipson, & T. Skutnabb-Kangas (Eds.), *Multilingual Education for Social Justice: Globalising the local* (pp. 128-145). New Delhi: Orient Blackswan.
- García, O., Skutnabb-Kangas, T., & Torres-Guzman, M. E. (2006). Weaving spaces and (de)constructing ways for multilingual schools: The actual and the imagined. In O. García, T. Skutnabb-Kangas, & M. E. Torres-Guzman (Eds.), *Imagining multilingual schools: Languages in education and globalization* (pp. 3–50). Clevedon, UK: Multilingual Matters.
- García, O. & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language Bilingualism and Education*. UK: Palgrave Macmillan.

- Jørgensen, J. N. (2008). Polylingual Linguaging Around and Among Children and Adolescents. *International Journal of Multilingualism*, 5(3), 161-176.
- Hornberger, N. & Link, H. (2012). Translanguaging in Today's Classrooms: A Biliteracy Lens, *Theory into Practice*, 51, 239-247.
- Kramsch, C. & Whiteside, A. (2008). Language Ecology in Multilingual Settings. Towards a Theory of Symbolic Competence. *Applied Linguistics*, 29(4), 645-671.
- Labov, William (2001). *Principles of Linguistic Change, Vol. 2: Social Factors*. Malden, MA: Blackwell Publishers Inc.
- Lewis, G., Bryn, J. & Baker, C. (2012). Translanguaging: origins and development from school to street and beyond. *Educational Research and Evaluation: An International Journal on Theory and Practice*, 18(7), 641-654.
- Swain, M. & Lapkin, S. (2011). Linguaging as Agent and Constituent of Cognitive Change in an Older Adult: An Example. *Canadian Journal of Applied Linguistics*, 14(1), 104-117.
- Velasco, P. & García, O. (2014). Translanguaging and the Writing of Bilingual Learners. *Bilingual Research Journal: The Journal of the National Association for Bilingual Education*, 37(1), 6-23.
- Williams, C. (1996). Secondary education: Teaching in the bilingual situation. In: Williams, C. Lewis & C. Baker (Eds.) *The language policy: Takings stock* (pp. 63-78). Llangefni (Wales): CAI.

Nuray Kayadibi
Necati Demir

MAKEDONYA’DA YAŞAYAN TÜRK ÇOCUKLARININ YAZILI ANLATIM BECERİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Özet: Tarihin eski dönemlerinden bugüne Türkler, Makedonya topraklarında varlığını devam ettirmektedir. Günümüzde Makedonya’da yaşayan Türkler anayasal haklar çerçevesinde ana dilinde eğitim görmektedir. Bölgede Türkçe eğitimle ilgili birtakım sıkıntılar söz konusudur. Bu çalışmada Makedonya’da ilköğretim 7. sınıfta öğrenim gören Türk öğrencilerin yazılı anlatım beceri düzeylerini belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca yazılı anlatım becerileri bazı değişkenler açısından da incelenmiştir. Çalışmada tarama modeli kullanılmıştır. Makedonya Cumhuriyeti devlet okullarının ilköğretim 7. sınıfında öğrenim gören 310 Türk öğrenci ile çalışılmıştır. Araştırma sonucunda yazılı anlatıma ilişkin düzeyin oldukça düşük olduğu görülmüştür. Yazılı anlatımda “plan” konusunda daha dikkatli olduğu, “ana fikir”, “kâğıt düzeni ve yazı”, “konu”, “dil ve anlatım”, “imla ve noktalama” boyutlarında zayıf olduğu tespit edilmiştir. “başlık” içeriğine ilişkin puanların ise en düşük ortalamaya sahip olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Makedonya, Türkler, iki dillilik, yazılı anlatım becerisi.*

1. Giriş

İletişimin temelini oluşturan ve insan ilişkilerini düzenleyen ilk unsur, dildir. İnsanlar dilleri aracılığıyla diğer insanlarla iletişim kurup anlaşır, duygu ve düşüncelerini ifade ederler. Bu beceriler ilk olarak ana dili ile gerçekleştirilir. İnsanın doğumundan itibaren edindiği dil ana dildir. Ana dili, kişinin içinde doğup büyüdüğü aile ya da toplum çevresinde ilk öğrendiği dildir. (Vardar, 2007, s. 17). Başlangıçta anneden ve yakın aile çevresinden daha sonra da ilişkili bulunan çevrelerden öğrenilen, insanın bilinçaltına inen ve bireylerin toplumla en güçlü bağlarını oluşturan dildir. (Aksan, 2003, s. 81).

Ana dili edinimi ve eğitiminin insan hayatını etkileyen önemli bir unsur olması sebebiyle ciddiye alınması gerekmektedir. Birey beyninde kodlanmış olan dil yetisiyle doğar. Her birey doğduğu andan itibaren anlama ve anlatma yeteneğine sahiptir. Anlama ve anlatma isteği, insanda doğal bir eğilimdir. Birey doğumunda sahip olduğu dinleme becerisi sayesinde edindiği dil unsurlarını yeterli olgunluğa ulaştığında seslendirmektedir. Örgün eğitim çağına geldiğinde ise okuma ve yazma becerileri devreye girmektedir.

¹ Bu makale “Makedonya’da İlköğretim Okullarında Türkçe Eğitimi (7. Sınıf örneği)” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Söz konusu doktora tezi Gazi Üniversitesi BAP birimi tarafından desteklenmiştir.

Günümüzde Türkçe ana dili olarak iki dilli ve çok dilli ortamlarda kullanılmaktadır. Özellikle Balkan coğrafyasındaki ülkelerde Türk soydaşlarımız tarafından ana dili Türkçe yaşatılmaktadır. Türkçenin yoğun olarak kullanıldığı ülkelerden biri de Makedonya'dır.

Türkçe eğitimi geçmişten günümüze, değişikliklerle birlikte, Makedonya'da devam etmektedir. Makedonya'daki Türk çocuklara ana dili ile eğitim verilmektedir. Fakat her Türk öğrenci ana dili ile eğitim görememektedir; bazı öğrenciler Makedonca ve Arnavutça eğitim veren okullara gitmek zorunda kalmaktadır. Türkçe eğitim görenler ise birçok sorunla karşılaşmaktadır. Makedonya'daki Türk öğrenciler için iki dillilik, çok kültürlülük söz konusudur. Böyle bir ortamda ana dili becerilerinin geliştirilmesi açısından sıkıntılar ortaya çıkmaktadır. Özellikle yazma becerisi edinilmesi zor bir alan olması bakımından da önem arz etmektedir.

Yazma, konuşmanın görselleştirilmiş, kâğıda dökülmüş hâli değildir. Konuşmaya kıyasla yazma, daha soyut, daha üst düzey planlama gerektiren, daha karmaşık bir zihinsel işlemdir. Yazıda farklı metin biçimleri ve her metin biçiminin yazım kuralları vardır. (Topbaş, 2005, s. 183).

Yazma becerisi, dört temel dil becerisi zincirinin son halkasıdır. Yazma becerisini mekanik bir süreç olarak değil, eleştirel bir düşünme süreci olarak algılamak ve bilmek gerekir. (Demirel, 1999, s. 59). Yazma becerisi, eleştirel düşünme ve problem çözme becerilerini geliştirir, kişinin kendisini keşfetmesini sağlar. Ayrıca öğrencilerin kendi bakış açılarını etkin bir biçimde yapılandırmasına yardımcı olması, akademik başarıyı artırması ve bireylerin tüm yaşamları süresince kullanacakları önemli bir beceri olması bakımından eğitimde önemli bir yer tutar. (Özdemir, 2014, s.17). İnal'ın (2006: 181) da belirttiği üzere araştırmalar, yazma becerisinin zor bir beceri olduğuna dikkat çekerek öğrencilerin ve hatta birçok yetişkin insanın en çok yazma dersinde zorlandığını ve yazma dersi ile ilgili Türkiye'de ve dünyada sorunlar bulunduğunu göstermektedir. (Aktaran Başoğlu ve Can, 2014, s. 101).

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Makedonya'da öğrenim gören ilköğretim 7. sınıf seviyesindeki Türk öğrencilerin ana dilinde yazılı anlatım becerilerini tespit etmek ve farklı değişkenler açısından değerlendirmektir.

Çalışmada, şu alt problemlere cevap aranmıştır:

1. Makedonya'da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerileri ne düzeydedir? "Kâğıt Düzeni ve Yazı, Başlık, Plan, Konu, Ana fikir, Dil ve Anlatım, İmla, Noktalama" unsurları açısından yazılı anlatım becerileri ne düzeydedir?
2. Makedonya'da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerileri;
  - a) Cinsiyete göre,
  - b) Okul öncesi eğitim alıp almadıklarına göre,
  - c) Ana dili durumlarına göre,
  - d) İkinci dil durumlarına göre,
  - e) Babalarının eğitim durumlarına göre,

- f) Annelerinin eğitim durumlarına göre,
anlamli bir farklılık göstermekte midir?

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada Makedonya Cumhuriyeti'nde ilköğretim 7. sınıf seviyesindeki Türk öğrencilerin yazma becerilerini tespit etmek için betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Bir grubun belli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan çalışmalara tarama (survey) araştırması denir. (Büyüköztürk vd., 2009, s. 16). Tarama modelleri, geçmişte ya da hâlen var olan durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır. Önemli olan onu uygun şekilde gözleyip belirleyebilmektir. (Karasar, 1991, s. 77).

Araştırmanın çalışma grubunu, 2012-2013 eğitim öğretim yılı güz döneminde Makedonya Cumhuriyeti devlet okullarının ilköğretim 7. sınıfında öğrenim gören 310 Türk öğrenci oluşturmaktadır.

4. Bulgular ve Yorum

4.1. Makedonya'da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin ne düzeyde olduğu araştırılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin yazılı anlatım becerileri, Yazılı Anlatım Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları toplam puan ortalamaları dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin Yazılı Anlatım Değerlendirme Ölçeği'nden aldıkları toplam puana ve alt boyutlara göre hesaplanan ortalama puanlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerine İlişkin Düzeyleri

Boyut	N	$\bar{X}$	S
Kâğıt düzeni ve yazı	310	,56	,41
Başlık	310	,23	,54
Plan	310	,83	,48
Konu	310	,54	,36
Ana fikir	310	,59	,31
Dil ve anlatım	310	,54	,34
İmla ve noktalama	310	,46	,48
Toplam	310	,56	,30

Tablo 1'de ortalamalar sütununda ($\bar{X}$) öğrencilerin yazılı becerilerine ilişkin düzeyleri görülmektedir. Toplam puana bakıldığında düzeyin 0,56 ortalamaya sahip olduğu yani yazılı anlatım becerilerine ilişkin düzeyin "kısmen" düzeyinin yani 1 puanın altında olduğu görülmektedir. Bu durum yazılı anlatıma ilişkin düzeyin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. İçeriklere bakıldığında öğrencilerin "plan" düzeylerinin diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu dikkat çekmekle birlikte yine de ortalama değer olan 1'in altında olduğu görülmektedir.

“ana fikir” boyutu 0,59; “kâğıt düzeni ve yazı” boyutu 0,56; “konu” boyutu 0,54; “dil ve anlatım” boyutu 0,54; “ımla ve noktalama” boyutu 0,46 ortalama düzeyine sahiptir. Diğer yandan “başlık” içeriğine ilişkin düzeyin diğer düzeylere göre oldukça düşük olduğu görülmektedir.

4. 2. a. Makedonya’da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Yapılan t-testi sonucunda elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Cinsiyete Göre Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Sonuçları

İçerik	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	S	t	p																																																																										
Kâğıt düzeni ve yazı	Erkek	158	,47	,40	-3,92	0,00																																																																										
	Kız	152	,65	,41			Başlık	Erkek	158	,22	,53	-0,20	0,84	Kız	152	,24	,54	Plan	Erkek	158	,77	,43	-2,39*	0,02	Kız	152	,90	,53	Konu	Erkek	158	,49	,30	-2,56*	0,01	Kız	152	,59	,40	Ana fikir	Erkek	158	,53	,26	-3,29	0,00	Kız	152	,64	,35	Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00	Kız	152	,60	,36	İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız
Başlık	Erkek	158	,22	,53	-0,20	0,84																																																																										
	Kız	152	,24	,54			Plan	Erkek	158	,77	,43	-2,39*	0,02	Kız	152	,90	,53	Konu	Erkek	158	,49	,30	-2,56*	0,01	Kız	152	,59	,40	Ana fikir	Erkek	158	,53	,26	-3,29	0,00	Kız	152	,64	,35	Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00	Kız	152	,60	,36	İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31								
Plan	Erkek	158	,77	,43	-2,39*	0,02																																																																										
	Kız	152	,90	,53			Konu	Erkek	158	,49	,30	-2,56*	0,01	Kız	152	,59	,40	Ana fikir	Erkek	158	,53	,26	-3,29	0,00	Kız	152	,64	,35	Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00	Kız	152	,60	,36	İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31																			
Konu	Erkek	158	,49	,30	-2,56*	0,01																																																																										
	Kız	152	,59	,40			Ana fikir	Erkek	158	,53	,26	-3,29	0,00	Kız	152	,64	,35	Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00	Kız	152	,60	,36	İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31																														
Ana fikir	Erkek	158	,53	,26	-3,29	0,00																																																																										
	Kız	152	,64	,35			Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00	Kız	152	,60	,36	İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31																																									
Dil ve anlatım	Erkek	158	,48	,32	-3,20	0,00																																																																										
	Kız	152	,60	,36			İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00	Kız	152	,55	,49	Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31																																																				
İmla ve noktalama	Erkek	158	,38	,45	-3,17	0,00																																																																										
	Kız	152	,55	,49			Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00	Kız	152	,63	,31																																																															
Toplam	Erkek	158	,50	,27	-3,73	0,00																																																																										
	Kız	152	,63	,31																																																																												

Tablo 2 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan ortalamasına bakıldığında cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir [$t_{(358)}=-3,73$; $p<0,01$]. Ortalama değerler incelendiğinde kızların yazılı anlatım becerilerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Boyutlar incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından cinsiyete göre farklılık olduğu görülmüştür [$t_{(358)}=-3,92$; $p<0,01$]. Ortalama değerleri incelendiğinde kızların kâğıt düzeni ve yazı bakımından erkeklere göre daha başarılı olduğu görülmektedir. “Başlık boyutu bakımından değerlendirildiğinde ise cinsiyete göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır [$t_{(358)}=-0,20$; $p>0,05$]. Yani başlık düzeni üzerinde cinsiyetin önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. “Plan” boyutu açısından incelendiğinde cinsiyete göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır [$t_{(358)}=-2,39$; $p<0,01$]. Ortalama değerler de dikkate alınırsa kızların erkeklere göre yazı yazarken daha planlı olduğu söylenebilir. “Konu” boyutunda da cinsiyete göre

anlamli bir farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=-2,56$; $p<0,01$]. Ortalama deęerler dikkate alındığında konu düzeni bakımından kızların erkeklere göre daha başarılı olduęu söylenebilir. “Ana fikir” boyutu açısından karşılaştırıldığında ise yine cinsiyete göre anlamli bir farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=-3,29$; $p<0,01$]. Ortalama deęerlerden de görüldüęü gibi ana fikri oluşturmada kızlar daha başarılıdır. “Dil ve anlatım” boyutu bakımından cinsiyete göre anlamli bir farklılık görülmüştür [$t_{(358)}=-3,20$; $p<0,01$]. Ortalama deęerlere göre dil ve anlatım konusunda yine kızların erkeklere göre daha başarılı olduęu sonucuna varılabilir. “İmla ve noktalama” boyutuna göre de cinsiyete göre anlamli farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=-3,17$; $p<0,01$]. Ortalama deęerlere göre imla ve noktalama açısından kızların erkeklere göre daha başarılı olduęu sonucuna ulaşılabılır.

Tüm boyutlara ilişkin ortalamalar incelendiğinde hem kız hem de erkelerin “başlık” içerięi bakımından oldukça düşük deęerlere sahip olduęu, “plan” içerięi açısından ise dięer içeriklere göre daha yüksek başarı elde ettikleri söylenebilir.

4.2.b. Makedonya’da ilköęretim 7. sınıftaki Türk öęrencilerin yazılı anlatım becerilerinin okul öncesi eğitim alıp almadıklarına göre anlamli bir farklılık göstermedięi araştırılmıştır. Yapılan t-testine ilişkin bulgular Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3
Öęrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Okul Öncesi Eğitim Alıp Almama Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Sonuçları

İçerik	Okul Öncesi Eğ.	N	$\bar{X}$	S	t	p
Kâğıt düzeni ve yazı	Evet	262	,58	,42	2,22*	0,03
	Hayır	48	,46	,33		
Başlık	Evet	262	,23	,54	0,02	0,98
	Hayır	48	,23	,54		
Plan	Evet	262	,82	,47	-1,06	0,29
	Hayır	48	,90	,55		
Konu	Evet	262	,53	,35	-1,41	0,16
	Hayır	48	,60	,36		
Ana fikir	Evet	262	,58	,29	-1,20	0,23
	Hayır	48	,64	,41		
Dil ve anlatım	Evet	262	,52	,33	-1,91	0,06
	Hayır	48	,63	,42		
İmla ve noktalama	Evet	262	,46	,47	-0,58	0,56
	Hayır	48	,50	,54		
Toplam	Evet	262	,56	,29	-0,93	0,35
	Hayır	48	,60	,35		

* $p<0,05$

Tablo 3 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan açısından okul öncesi eğitim durumuna göre anlamli farklılık göstermedięi görülmektedir

[$t_{(358)}=-0.93$; $p>0,05$]. Ortalama değerler incelendiğinde de değerlerin birbirine yakın olduğu görülmektedir.

Boyutlar incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından okul öncesi eğitim durumuna göre farklılık olduğu görülmüştür [$t_{(358)}=2,22$; $p<0,05$]. Ortalama değerleri incelendiğinde okul öncesi eğitim alanların kâğıt düzeni ve yazı bakımından diğerlerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. “Başlık” boyutu bakımından değerlendirildiğinde ise okul öncesi eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır [$t_{(358)}=0,02$; $p>0,05$]. Yani başlık düzeni üzerinde okul öncesi eğitimin önemli bir etkiye sahip olmadığı söylenebilir. “Plan” boyutu açısından incelendiğinde de okul öncesi eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamaktadır [$t_{(358)}=-1,06$; $p>0,05$]. “Konu” boyutunda da okul öncesi eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir [$t_{(358)}=-1,41$; $p>0,05$]. Ortalama değerler dikkate alındığında değerlerin birbirine yakın olduğu görülebilir. “Ana fikir” boyutu açısından karşılaştırıldığında ise yine okul öncesi eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık görülmemektedir [$t_{(358)}=-1,20$; $p>0,05$]. “Dil ve anlatım” boyutu bakımından okul öncesi eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık görülmemiştir [$t_{(358)}=-1,91$; $p>0,05$]. “İmla ve noktalama” boyutu açısından da anlamlı bir farklılık görülmemiştir [$t_{(358)}=-0,58$; $p>0,05$].

Tüm boyutlara ilişkin ortalamalar incelendiğinde okul öncesi eğitim alan ve almayan öğrencilerde “başlık” boyutu bakımından oldukça düşük değerlere sahip olduğu, “plan” boyutu açısından ise diğer boyutlara göre daha yüksek başarı elde ettikleri söylenebilir.

4.2.c. Makedonya’da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin ana dili durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Ana dili değişkeninin yazılı anlatım becerisi üzerindeki etkisini belirleyen t-testine ilişkin sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Ana Diline Göre Karşılaştırılmasına Yönelik t-Testi Sonuçları

İçerik	Ana dili	N	$\bar{X}$	S	t	p
Kâğıt düzeni ve yazı	Türkçe	253	,59	,42	2,75*	0,01
	Makedonca	57	,43	,36		
Başlık	Türkçe	253	,26	,57	2,77*	0,01
	Makedonca	57	,10	,36		
Plan	Türkçe	253	,92	,45	6,89	0,00
	Makedonca	57	,46	,46		
Konu	Türkçe	253	,59	,34	6,25	0,00
	Makedonca	57	,29	,30		
Ana fikir	Türkçe	253	,62	,31	4,77	0,00
	Makedonca	57	,41	,29		
Dil ve anlatım	Türkçe	253	,58	,33	4,96	0,00
	Makedonca	57	,34	,33		

İmla ve noktalama	Türkçe	253	,51	,48	3,89	0,00
	Makedonca	57	,25	,42		
Toplam	Türkçe	253	,61	,28	6,38	0,00
	Makedonca	57	,35	,28		

* $p < 0,05$

Tablo 4 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan açısından ana diline göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir [$t_{(358)}=6,38$; $p < 0,01$]. Ortalama değerler incelendiğinde ana dili Türkçe olanların yazılı anlatım becerilerinin ana dili Makedonca olanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Boyutlar incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından ana diline göre farklılık olduğu görülmüştür [$t_{(358)}=2,75$; $p < 0,01$]. Ortalama değerleri incelendiğinde ana dili Türkçe olanların kâğıt düzeni ve yazı bakımından diğerlerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. Özellikle yazı karakteri bakımından düşünüldüğünde ana dili Makedonca olan öğrencilerin Makedonca hem Latin harfleri ile hem de Kiril harfleri ile yazıldığı için Latin harflerini düzgün yazamadıkları söylenebilir. “Başlık” boyutu bakımından değerlendirildiğinde de ana diline göre anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır [$t_{(358)}=2,77$; $p < 0,01$]. Ortalama değerleri incelendiğinde ana dili Türkçe olanların “Başlık” bakımından diğerlerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. “Plan” boyutu açısından incelendiğinde ana diline göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır [$t_{(358)}=6,89$; $p < 0,01$]. Ortalama değerler de dikkate alınırsa ana dili Türkçe olanların diğerlerine göre daha planlı olduğu söylenebilir. “Konu” boyutunda da ana diline göre anlamlı bir farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=6,25$; $p < 0,01$]. Ortalama değerler dikkate alındığında konu düzeni bakımından ana dili Türkçe olanların diğerlerine göre daha başarılı olduğu söylenebilir. “Ana fikir” boyutu açısından karşılaştırıldığında ise yine anlamlı bir farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=4,77$; $p < 0,01$]. Ortalama değerlerden de görüldüğü gibi ana fikri oluşturmada ana dili Türkçe olanlar daha başarılıdır. “Dil ve anlatım” boyutu bakımından ana diline göre anlamlı bir farklılık görülmüştür [$t_{(358)}=4,96$; $p < 0,01$]. Ortalama değerlere göre dil ve anlatım konusunda yine ana dili Türkçe olanların daha başarılı olduğu sonucuna varılabilir. “İmla ve noktalama” boyutuna göre de ana diline göre anlamlı farklılık görülmektedir [$t_{(358)}=-3,89$; $p < 0,01$]. Ortalama değerlere göre imla ve noktalama açısından ana dili Türkçe olanların diğerlerine göre daha dikkatli olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tüm boyutlara ilişkin ortalamalar incelendiğinde ana dili Türkçe veya Makedonca olanlarda “başlık” boyutu bakımından oldukça düşük değerlere sahip olduğu, “plan” boyutu açısından ise diğer boyutlara göre daha yüksek başarı elde ettikleri söylenebilir.

4.2.d. Makedonya’da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin ikinci dil durumlarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. İkinci dili olmadığını belirten 10 öğrenci bu analizin dışında bırakılmıştır. İkinci dil değişkeninin yazılı anlatım becerisi üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan ANOVA sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin İkinci Dile Göre Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Sonuçları

İçerik	İkinci Dil	N	$\bar{X}$	S	F	p	Fark
Kâğıt düzeni ve yazı	Türkçe	58	,42	,36	4,87	0,01	T-M
	Makedonca	144	,62	,43			T-A
	Arnavutça	98	,58	,42			
Başlık	Türkçe	58	,09	,36	3,72	0,03	T-M
	Makedonca	144	,31	,61			T-A
	Arnavutça	98	,20	,51			
Plan	Türkçe	58	,46	,45	27,35	0,00	T-M
	Makedonca	144	,97	,48			T-A
	Arnavutça	98	,82	,38			
Konu	Türkçe	58	,29	,30	21,49	0,00	T-M
	Makedonca	144	,63	,38			T-A
	Arnavutça	98	,54	,28			
Ana fikir	Türkçe	58	,41	,28	14,29	0,00	T-M
	Makedonca	144	,66	,34			T-A
	Arnavutça	98	,56	,24			
Dil ve anlatım	Türkçe	58	,34	,33	15,92	0,00	T-M
	Makedonca	144	,63	,33			T-A
	Arnavutça	98	,53	,31			
İmla ve noktalama	Türkçe	58	,24	,42	9,40	0,00	T-M
	Makedonca	144	,56	,48			T-A
	Arnavutça	98	,46	,47			
Toplam	Türkçe	58	,34	,28	25,25	0,00	T-M
	Makedonca	144	,65	,29			T-A
	Arnavutça	98	,55	,25			

Tablo 5 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan açısından ikinci dile göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir [$F_{(2,357)}=25,25$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde ikinci dili Türkçe olanların yazılı anlatım becerilerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu söylenebilir.

Boyutlar incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından ikinci dile göre farklılık olduğu görülmüştür [$F_{(2,357)}=4,87$; $p<0,05$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde ikinci dili Türkçe olanların kâğıt düzeni ve yazı bakımından diğerlerine göre daha başarısız olduğu görülmektedir. “Başlık” boyutu bakımından değerlendirildiğinde de ikinci dile göre anlamlı bir farklılığa rastlanmıştır [$F_{(2,357)}=3,72$; $p<0,05$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde ikinci dili Türkçe olanların “Başlık” bakımından diğerlerine göre daha başarısız olduğu görülmektedir. “Plan” boyutu açısından incelendiğinde ikinci

dile göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır [$F_{(2,357)}=27,35$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alınırsa ikinci dili Türkçe olanların diğerlerine göre daha yetersiz olduğu söylenebilir. “Konu” boyutunda da ikinci dile göre anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=21,49$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alındığında konu düzeni bakımından ikinci dili Türkçe olanların düzeylerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu söylenebilir. “Ana fikir” boyutu açısından karşılaştırıldığında ise yine anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=14,29$; $p<0,01$]. Ortalama değerlerde ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarında görüldüğü gibi ana fikri oluşturmada ikinci dili Türkçe olanlar daha başarısızdır. “Dil ve anlatım” boyutu bakımından ikinci dile göre anlamlı bir farklılık görülmüştür [$F_{(2,357)}=15,92$; $p<0,01$]. Ortalama değerlere ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre dil ve anlatım konusunda yine ikinci ana dili Türkçe olanların daha başarısız olduğu sonucuna varılabilir. “İmla ve noktalama” boyuta göre de ikinci dile göre anlamlı farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=9,40$; $p<0,01$]. Ortalama değerlere ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre imla ve noktalama açısından ikinci dili Türkçe olanların diğerlerine göre daha yetersiz olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tüm boyutlara ilişkin ortalamalar “başlık” boyutu bakımından oldukça düşük değerlere sahip olduğu, “plan” boyutu açısından ise diğer boyutlara göre daha yüksek başarı elde edildiği söylenebilir.

4.2.e. Makedonya’da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Babalarının eğitim durumunun yazılı anlatım becerisi üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan ANOVA sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Babalarının Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Sonuçları

İçerik	Eğitim düzeyi	N	$\bar{X}$	S	F	p	Fark
Kâğıt düzeni ve yazı	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,40	,36	3,49	0,02	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,60	,41			1-3
	3- Lise mezunu	103	,60	,46			1-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,57	,33			
Başlık	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,15	,44	2,60	0,06	-
	2- Ortaokul mezunu	112	,17	,48			
	3- Lise mezunu	103	,27	,57			
	4- Üniversite ve üstü	40	,41	,68			
Plan	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,54	,43	11,22	0,00	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,82	,47			1-3
	3- Lise mezunu	103	,93	,45			1-4

	4- Üniversite ve üstü	40	1,02	,50			
Konu	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,33	,30	11,90	0,00	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,52	,30			1-3
	3- Lise mezunu	103	,60	,37			1-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,72	,38			
Ana fikir	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,45	,30	10,16	0,00	1-3
	2- Ortaokul mezunu	112	,55	,29			1-4
	3- Lise mezunu	103	,62	,31			2-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,78	,32			3-4
Dil ve anlatım	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,35	,32	9,85	0,00	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,52	,34			1-3
	3- Lise mezunu	103	,59	,32			1-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,70	,35			
İmla ve noktalama	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,21	,38	8,67	0,00	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,48	,49			1-3
	3- Lise mezunu	103	,50	,47			1-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,68	,45			
Toplam	1- İlkokul mezunu ve altı	55	,37	,26	13,73	0,00	1-2
	2- Ortaokul mezunu	112	,55	,29			1-3
	3- Lise mezunu	103	,62	,29			1-4
	4- Üniversite ve üstü	40	,71	,28			

Tablo 6 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan açısından babalarının eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir [$F_{(3,356)}=13,73$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların yazılı anlatım becerilerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

İçerikler incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından babalarının eğitim durumlarına göre farklılık olduğu görülmüştür [$F_{(3,358)}=3,49$; $p<0,05$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların kâğıt düzeni ve yazı bakımından diğerlerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. “Başlık” içeriği bakımından değerlendirildiğinde ise babalarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır [$F_{(3,356)}=2,60$; $p>0,05$]. “Plan” içeriği açısından incelendiğinde babalarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır [$F_{(3,356)}=11,22$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alınırsa babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların diğerlerine göre daha planlı olduğu söylenebilir. “Konu” içeriğinde de babalarının eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(3,356)}=11,90$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alındığında konu düzeni bakımından babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların düzeylerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. “Ana fikir” içeriği açısından

karşılaştırıldığında ise yine anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(3,356)}=10,16$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarından anlaşıldığı üzere babaların eğitim düzeyi arttıkça ana fikri oluşturmada daha başarılı olduğu söylenebilir. “Dil ve anlatım” içeriği bakımından babalarının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık görülmüştür [$F_{(3,356)}=9,85$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre dil ve anlatım konusunda babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların daha başarılı olduğu sonucuna varılabilir. “İmla ve noktalama” içeriğine göre de babalarının eğitim durumuna göre anlamlı farklılık görülmektedir [$F_{(3,356)}=8,67$; $p<0,01$]. Ortalama değerlere ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre imla ve noktalama açısından babasının eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların diğerlerine göre daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tüm içeriklere ilişkin ortalamalar “başlık” içeriği bakımından oldukça düşük değerlere sahip olduğu, “plan” içeriği açısından ise diğer içeriklere göre daha yüksek başarı elde edildiği söylenebilir.

4.2.f. Makedonya’da ilköğretim 7. sınıftaki Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Annelerinin eğitim durumunun yazılı anlatım becerisi üzerindeki etkisini belirlemek üzere yapılan ANOVA sonuçları Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7
Öğrencilerin Yazılı Anlatım Becerilerinin Annelerinin Eğitim Durumlarına Göre Karşılaştırılmasına Yönelik ANOVA Sonuçları

İçerik	Eğitim düzeyi	N	$\bar{X}$	S	F	p	Fark
Kâğıt düzeni ve yazı	1- İlkokul	109	,44	,38	7,05	0,00	1-2
	mezunu ve altı						1-3
	2- Ortaokul	117	,62	,43			
Başlık	3- Lise ve üstü	84	,63	,40	0,65	0,52	-
	1- İlkokul	109	,23	,54			
	mezunu ve altı						
Plan	2- Ortaokul	117	,19	,50	19,58	0,00	1-2
	3- Lise ve üstü	84	,28	,58			1-3
	1- İlkokul	109	,62	,48			
Konu	mezunu ve altı				15,31	0,00	1-2
	2- Ortaokul	117	,91	,43			1-3
	3- Lise ve üstü	84	1,00	,46			
Ana fikir	1- İlkokul	109	,40	,34	11,51	0,00	1-2
	mezunu ve altı						1-3
	2- Ortaokul	117	,58	,32			
	3- Lise ve üstü	84	,65	,36			

	mezunu ve altı					1-3
	2- Ortaokul	117	,60	,31		
	3- Lise ve üstü	84	,70	,32		
Dil ve anlatım	1- İlkokul	109	,40	,33	14,95	0,00
	mezunu ve altı					1-3
	2- Ortaokul	117	,59	,33		
	3- Lise ve üstü	84	,64	,32		
İmla ve noktalama	1- İlkokul	109	,31	,41	9,00	0,00
	mezunu ve altı					1-3
	2- Ortaokul	117	,53	,49		
	3- Lise ve üstü	84	,57	,50		
Toplam	1- İlkokul	109	,43	,29	19,52	0,00
	mezunu ve altı					1-3
	2- Ortaokul	117	,61	,28		
	3- Lise ve üstü	84	,67	,28		

Tablo 7 incelendiğinde, yazılı anlatım becerilerinin toplam puan açısından annelerinin eğitim durumlarına göre anlamlı farklılık gösterdiği görülmektedir [$F_{(2,357)}=19,52$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde annesinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların yazılı anlatım becerilerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

İçerikler incelendiğinde ise “kâğıt düzeni ve yazı” bakımından annelerinin eğitim durumlarına göre farklılık olduğu görülmüştür [$F_{(2,357)}=7,05$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları incelendiğinde annesinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların kâğıt düzeni ve yazı bakımından diğerlerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. “Başlık” içeriği bakımından değerlendirildiğinde ise annelerinin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır [$F_{(2,357)}=0,65$; $p>0,05$]. “Plan” içeriği açısından incelendiğinde annelerinin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır [$F_{(2,357)}=19,58$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alınır annelerinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların diğerlerine göre daha planlı olduğu söylenebilir. “Konu” içeriğinde de annelerinin eğitim durumlarına göre anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=15,31$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçları dikkate alındığında konu düzeni bakımından annelerinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların düzeylerinin diğerlerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir. “Ana fikir” içeriği açısından karşılaştırıldığında ise yine anlamlı bir farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=11,51$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarında görüldüğü gibi annelerin eğitim düzeyi arttıkça ana fikri oluşturmada daha başarılı olduğu söylenebilir. “Dil ve anlatım” içeriği bakımından annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık görülmüştür [$F_{(2,357)}=14,95$; $p<0,01$]. Ortalama değerler ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre dil ve anlatım konusunda annesinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü

olanların daha başarılı olduğu sonucuna varılabilir. “İmla ve noktalama” içeriğine göre de annelerinin eğitim durumuna göre anlamlı farklılık görülmektedir [$F_{(2,357)}=9,00$; $p<0,01$]. Ortalama değerlere ve son sütunda yer alan çoklu karşılaştırma testlerinin sonuçlarına göre imla ve noktalama açısından annesinin eğitim düzeyi ortaokul ve üstü olanların diğerlerine göre daha başarılı olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Tüm içeriklere ilişkin ortalamalara bakıldığında “başlık” içeriği bakımından oldukça düşük değerlere sahip olduğu, “plan” içeriği açısından ise diğer içeriklere göre daha yüksek başarı elde edildiği söylenebilir.

5. Sonuç

Araştırmada Makedonya’da ilköğretim 7. sınıfta öğrenim gören Türk öğrencilerin yazılı anlatım becerilerinin 0,56 ortalamaya sahip olduğu yani yazılı anlatım becerilerine ilişkin düzeyin “kısmen” düzeyinin, 1 puanın altında olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yazılı anlatıma ilişkin düzeyin oldukça düşük olduğu belirlenmiştir. İçeriklere bakıldığında öğrencilerin “plan” düzeylerinin diğer boyutlara göre daha yüksek olduğu dikkat çekmekle birlikte yine de ortalama değer olan 1’in altında olduğu tespit edilmiştir. “ana fikir” boyutu 0,59; “kâğıt düzeni ve yazı” boyutu 0,56; “konu” boyutu 0,54; “dil ve anlatım” boyutu 0,54; “imla ve noktalama” boyutu 0,46 ortalama düzeyine sahiptir. Öğrencilerin ana fikri belirleme, konuyu tespit etme, imla ve noktalamayı doğru ve düzgün kullanma becerilerinin zayıf olduğu belirlenmiştir. “başlık” içeriğine ilişkin düzeyin diğer düzeylere göre oldukça düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yazılı anlatım becerilerinde cinsiyet değişkenine göre kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha başarılı olduğu; okul öncesi eğitim alıp almama durumuna göre anlamlı bir farklılık olmadığı; ana dili durumlarına göre ana dili Türkçe olan öğrencilerin Türkçe yazılı anlatım becerilerinin ana dili Makedonca olanlara göre daha yüksek olduğu; ikinci dil durumlarına göre ikinci dili Türkçe olanların yazılı anlatım becerilerinin diğerlerine göre daha düşük olduğu; babalarının eğitim düzeyi yüksek olanların daha başarılı olduğu; annelerinin eğitim düzeyi yükseldikçe öğrencilerin de yazılı anlatım beceri puanlarının yükseldiği belirlenmiştir.

Çok dilli, çok kültürlü bir toplumda yaşayan Makedonya’daki Türk çocuklarının dil becerilerinin geliştirilmesi kimlik kazanımı açısından önemlidir. Öğrenciler yazma becerileri geliştirildikçe kendilerini daha iyi ifade edebilecekler, toplum içerisinde etkili iletişim kurabileceklerdir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2003). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Başoğlu, D. A. & Can, F. S. (2014). Yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Balkanlı öğrencilerin yazılı anlatımda yaptıkları hatalar üzerine tespitler. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*, 10, 100-119.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak Kılıç, E., Akgün, Özcan E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: PegemA.
- Demirel, Ö. (1999). *İlköğretim okullarında Türkçe öğretimi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.

- Karasar, N. (1991). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Sanem Matbaacılık.
- Özdemir, B. (2014). *Analitik yazma ve değerlendirme modelinin Türkçe öğretmeni adaylarının yazma becerilerine ve yazma tutumlarına etkisi*. Doktora tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Topbaş, S. (2010). *Dil ve kavram gelişimi*. Ankara: Kök.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Nuray Kayadibi
Necati Demir

An Analysis of Written Expressions of Turkish Children Living in Macedonia

Abstract: For years, from the ancient times of the history, Turks have been going on existing in the territory of Macedonia. Today, Turks living in Macedonia are being educated in their native language within the framework of constitutional rights. But there are some problems with Turkish education in the region. This study aims to determine the level of written expression skills of Turkish students studying in the 7th grade of primary education in Macedonia. In addition, written expression skills have been examined in terms of some variables. The scanning model was used in the study. In this research, it was studied with 310 Turkish students studying in the 7th grade primary school of the public schools of the Republic of Macedonia. As a result of the research, it has been realized that the level of written narration is very low. In written expression, the students have been found to be more cautious about the “plan”; on the other hand they are more ineffective in the dimensions of “main idea”, “paper layout and writing”, “subject”, “language and expression”, “marking and punctuation”. Whereas the scores for the “title” content have the lowest average.

Keywords: *Macedonia, Turks, bilingualism, writing skill.*

Татјана Илиевска
Нина Даскаловска

ИНЦИДЕНТНО УСВОЈУВАЊЕ НА НОВ ВОКАБУЛАР ПРЕКУ ЧИТАЊЕ НА БАСНИ

Апстракт: Многубројни студии покажуваат дека читањето на литературни текстови зазема значајно место во усвојувањето на нов вокабулар при процесот на изучување на странски јазик. Ова истражување е спроведено со цел да се истражи а) колку читањето и обработката на басни со јазичен природ може да придонесат за усвојување на вокабуларот на англискиот јазик и б) дали има разлика во квантитетот на усвоениот вокабулар преку читање и обработка на басни со оној усвоен преку изработка на традиционални вежби за вокабулар. Резултатите од истражувањето покажаа дека учениците кои на редовните часови читаа и разработуваа басни, и покрај тоа што имаа послаби резултати на предтестот, на посттестот покажаа многу повисоки резултати.

Клучни зборови: *усвојување на вокабулар, автентични литературни текстови, инцидентно учење, експлицитно учење, басни.*

Вовед

Изучувањето на вокабуларот и познавањето на што поголем број лексички единици е основата за познавање и употреба на еден јазик. Вилкинс (Wilkins, 1972) пишува дека „... без познавање на граматиката можеме многу тешко да споделиме информација, но без познавање на вокабулар воопшто нема да можеме да споделиме информација“ (стр. 111-112). Според тоа, изучувањето на вокабуларот зазема важно место во изучувањето на англискиот како странски јазик во образовниот систем на Р. Македонија. Изучувањето на вокабуларот му помага на ученикот да разбира и да комуницира со други говорители на англиски јазик.

Но, квантитативното и квалитативното изучување на нов вокабулар зависи од природот со кој наставникот го реализира процесот на изучување нов вокабулар. Многубројни научни публикации говорат за влијанието на читањето и обработката на литературни текстови врз процесот на изучување на нов вокабулар. Студијата спроведена во Р. Македонија (Daskalovska, 2016) недвојбено покажува дека читањето литературни текстови во голема мера придонесува за изучување на нов вокабулар.

Имено, во ова истражување Даскаловска го тестира усвојувањето на нови зборови од три аспекти: усвојување на спелингот на зборовите, усвојување на нивното значење и колокацијата на таргетираните зборови.

Учесниците во истражувањето имале за задача да ја прочитаат новелата „Малечка принцеза“ која содржи 66.938 збора. Со студијата, исто така, се оценува поврзаноста на фреквенцијата со која зборовите се среќаваат во новелата со усвојувањето на трите аспекти на познавање на таргетираните зборови. Резултатите покажуваат дека со читање на автентичен текст се подобрува усвојувањето на нов вокабулар. Подобрувањето се забележува во сите три аспекти кои биле предмет на тестирање. Еден од најбитните аспекти кои ги истражува оваа студија е усвојувањето на колокациите на таргетираните зборови. Резултатите покажуваат дека преку читање на автентичен текст, значително се подобрува усвојувањето на колокациите. Во поглед на влијанието на честотата со која се повторува таргетираниот збор во текстот и нивото на усвојување од страна на ученикот, авторката доаѓа до заклучок дека кај зборовите кои се јавуваат помеѓу 11 и 20 пати има најголем степен на усвоеност, што значи дека за да се совлада успешно некој нов збор преку читање на автентичен текст, потребно е тој да се повтори во текстот најмалку десетина пати. Сепак, забележано е дека читањето овозможува усвојување на одредени аспекти на зборовите и при поретко среќавање на тие зборови.

Преку читање на литературни текстови и нивна обработка со соодветен јазичен пристап, учениците успеваат да усвојат поголем број на лексички единици, при што познавањето на тие зборови не се сведува само на нивното денотативно значење. Напротив, читањето и обработката на литературните текстови е полипотентно од аспект на изучување нов вокабулар, бидејќи им овозможува на учениците усвојување на поголем опсег на значења на еден збор, нијанси на значења, колокации како и негова употреба во даден стилски регистар.

Постојат голем број студии чиј предмет е усвојувањето на нов вокабулар преку читање. Во 1978 Saragi et al. спровеле студија со која се испитува инцидентното усвојување на нов вокабулар преку читање на автентично литературно дело. Учесници во студијата биле 20 студенти чиј мајчин јазик бил англискиот. Тие имале задача да ја прочитаат новелата „Пеколен портокал“. Новелата била на англиски јазик, но низ неа се среќаваат зборови од рускиот жаргон. Учениците биле тествани токму за 90 од тие зборови, при што резултатите покажале дека учениците усвоиле 76 % од таргетираните зборови. Исто така, се дошло до заклучок дека оние зборови кои се повторувале најмалку десет пати имало поголема шанса да бидат усвоени. Сепак, треба да се земе предвид фактот дека учесниците во истражувањето го говореле англискиот јазик како мајчин јазик, па така им било мошне лесно да ја разберат новелата, а им било олеснето и контекстуалното разбирање на таргетираните зборови.

Хорст, Коб и Меара (Horst, Cobb & Meara, 1998) во својата студија не го истражувале само бројот на новоусвоени зборови, туку и периодот во кој учениците ги паметат тие зборови. На учениците им била дадена упростена верзија на „Мајорот од Кастербриџ“. По читањето било измерено усвојување на 22 % од таргетираните зборови, а тие зборови биле запаметени и по најмалку 10 дена од читањето. Авторите на оваа студија дошле до заклучок

дека зборовите треба да се повторуваат најмалку осум пати во текстот за да бидат научени.

Дјупуи и Крашен (Dupuy & Krashen, 1993) во своето истражување употребиле друг приод: читање автентичен текст и гледање негова филмувана верзија. Имено, на 15 ученици кои го изучувале францускиот јазик како странски јазик им било дадено да ги погледаат првите сцени од извесен француски филм, а потоа да ги прочитаат следните пет сцени од сценариото за филмот. По читањето, учениците биле тестирани за 39 зборови кои се среќавале во текстот од еднаш до шест пати. Според добиените резултати, учениците кои биле вклучени во истражувањето усвоиле седум зборовни единици повеќе отколку првата контролна група која била на исто ниво на усвојување на јазикот како и тие, и шест зборови повеќе од втората контролна група каде што имало ученици на повисок стадиум на усвојување на јазикот. Според тоа, авторите на истражувањето заклучиле дека читањето на автентични текстови им помага на изучувачите на странски јазик да го збогатат својот речник.

Даскаловска (Daskalovska, 2014a,c) спровела две повторувања на студијата на Захар и соработниците (Zahar et al., 2001). Учесници во првата студија биле средношколци на 16 години кои го изучувале англискиот јазик шест години. Тестирањето извршено по читањето на текстот покажало дека учениците усвоиле 25,98 % од претходно непознатите зборови. Спротивно на оригиналната студија, оваа студија покажала дека честотата со која се среќава одреден таргетиран збор нема значајно влијание врз неговото усвојување кај оние ученици чиј вокабулар е помал. Во втората студија, авторката сакала да провери дали резултатите добиени во првото повторување на студијата ќе бидат потврдени. Учесници во второто истражување биле студенти на 19-годишна возраст. Ако во оригиналното истражување учениците успеале да усвојат 20,88 % од таргетираните непознати зборови, а во првото повторување на истражувањето усвоиле 25,98 % од претходно непознатите зборови, во второто повторување на истражувањето учениците усвоиле дури 31,9 % од предвидените зборови. Сепак, треба да се земе предвид возраста на учесниците во студиите како можен фактор кој влијае врз когнитивните способности на учесниците, вклучувајќи го и нивното општо знаење што според Хирш (Hirsh, 2003) е еден од факторите кои придонесуваат за поуспешно читање со разбирање. Имено, во оригиналното истражување учесниците се најмали, додека во второто повторување на истражувањето се највозрасни. Што се однесува до честотата со која се јавуваат таргетираните зборови, и второто повторување на истражувањето исто како и првото, покажува дека честотата со која се појавуваат зборовите нема големо влијание во изучувањето на нови зборови кај учениците со помал вокабулар. Една од причините, според авторката, веројатно е тешкотијата на разбирање на текстот заради поголемиот број на непознати зборови.

Податоци за влијанието на литературата врз усвојувањето на нов вокабулар, поврзаноста на честотата со која се јавуваат таргетираните зборови и нивното усвојување, како и поврзаноста на зборовниот опсег со кој располагаат учениците и усвојувањето на нов вокабулар во Р. Македонија

наоѓаме во уште едно истражување спроведено од Даскаловска (Daskalovska, 2014b). Во поглед на првото прашање, авторката доаѓа до заклучок дека по читањето на автентичен текст учениците усвоиле 24 % од таргетираните непознати зборови. Во поглед на второто прашање, авторката забележува дека таргетираните зборови се повторувале во текстот помалку од осум пати (со исклучок на три збора), а повеќе од половината таргетирани зборови се повторувале само два или три пати во текстот. Поради фактот што честотата на повторување на зборовите е многу мала, авторката заклучува дека не може да се дојде до релевантни податоци за поврзаноста на честотата со која се јавуваат таргетираните зборови и нивното усвојување. Во поглед на третото прашање, исто како и во други истражувања (Horst et al., 1998; Hulstijn, 1993), и ова истражување не покажува поврзаност на големината на вокабуларот кој го поседуваат учениците со усвојувањето на нов вокабулар.

Методи на истражување

Цели и прашања

Целта на ова истражување е да се добијат релевантни податоци за придонесот на читањето и обработката на куси литературни текстови – басни – во усвојувањето на нов вокабулар, но и релевантни податоци за улогата на читањето и обработката на басни со посебен јазичен пристап врз усвојувањето на нов вокабулар наспроти неговото изучување преку традиционални вежби за вокабулар. Оттука се издвојуваат две основни истражувачки прашања:

1. Колку читањето и обработката на басни со јазичен приод може да придонесат за усвојување на вокабуларот на англискиот јазик;
2. Дали има разлика во усвојувањето на вокабуларот преку читање и обработка на басни и традиционални вежби за вокабулар.

Учесници

Истражувањето започна со 71 ученик од три паралелки од осмо одделение. Учениците беа на возраст помеѓу 12 и 14 години. Сите учесници го имаат учено јазикот од прво одделение што кореспондира со шестгодишна возраст. Учениците имаат редовни часови по англиски јазик како прв странски јазик со интензитет од три часа во неделата. Надвор од училиштето, учениците ретко имаат можност да дојдат во допир со англискиот јазик и тоа главно преку Интернет или телевизија.

За потребите на истражувањето, учениците беа поделени во две групи каде две паралелки со вкупно 48 ученика беа избрани за експериментални паралелки, а останатата паралелка со вкупно 23 ученика беше избрана за контролна група. Учениците кои не изработија предтест или посттест беа изземени од истражувањето, па така за анализа и евалуација на резултатите беа земени предвид вкупно 63 пред/пост теста, од кои 42 беа на ученици од експерименталните паралелки и 21 на ученици од контролната паралелка.

Материјали и инструменти

За потребите на истражувањето беа одбрани четири басни: „Слонот – кралот на чакалите“ (The Elephant – King of the Jackals) од Толстој (Tolstoy,

1996), „Јарецот и лисицата“ (The Billy Goat and the Fox) од Езоп (Aesop, 1996a), „Кокошките и трошките“ (The Hens and the Breadcrumbs) од браќата Грим (Grimm & Grimm, 1996) и „Болниот лав и лисицата“ (The Sick Lion and the Fox) од Езоп (Aesop, 1996b). За целите на истражувањето беа избрани басни, бидејќи се автентични литературни текстови кои се куси поради што може целосно да се разработат во текот на еден училиштен час од 40 минути. Исто така, басните се со интересна содржина која лесно го задржува вниманието на учениците. Тие обработуваат релевантни теми од секојдневието, па така нудат можности за осмислување и реализација на разновидни наставно-поучувачки активности.

Бројот на зборови во басните се движи од 304 до 478, при што вкупниот број на зборовни единици е 1.586. Од нив беа избрани 80 целни зборови за кои беа изготвени по три различни вежби вклопени во пред/посттест. Првата вежба беше составена од 27 од вкупно 80 целни зборови. Во оваа вежба, на учениците им беа дадени 27 дефиниции или описи на таргетираните зборови и четири опции кои го објаснуваат нивното значење од кои само една опција е точна, две се погрешни, а четвртата опција е „не знам“. Во втората вежба беа опфатени 26 целни зборови. Во оваа вежба на учениците им беше дадена една реченица каде наместо таргетираниот збор стои празно место, а по реченицата на учениците им се понудени четири опции за избор на соодветен одговор. Една од дадените опции е точниот таргетиран збор, две опции се погрешни одговори, а четвртата опција е „не знам“. Во третата вежба беа опфатени 27 целни зборови. Овде учениците имаат добиено 27 целни зборови за кои од три понудени преводи на македонски, треба да го изберат точниот. Четвртата опција е повторно „не знам“, со цел избегнување на паушални одговори со погодување.

Процедура

Пред почетокот на истражувањето беше побарана согласност од учениците за учество во ваквото истражување. На учениците им беше објаснето дека станува збор за лингвистичко истражување без да им бидат соопштени деталите за него. Исто така, им беше ставено до знаење дека во секое време можат да се повлечат од истражувањето. Сите ученици прифатија да бидат дел од истражувањето.

Истражувањето започна со спроведување на предтест кој беше спроведен во ист ден со сите ученици. Следната недела со експерименталните паралелки беше разработувана басната „Кокошките и трошките“ од браќата Грим. Наредните три недели беа разработени и преостанатите басни – секоја недела по една. На часовите им беа давани различни вежби поврзани со содржината на басните, но се внимаваше целните зборови да не се објаснуваат експлицитно. Вежбите се состоеја од прашања, дискусии, искажување мислење во врска со текстот и сл. Со контролната група беа експлицитно разработувани целните зборови од тековните басни, при што им беа давани вежби за поврзување/ погодување на значењето на целните зборови, преведување на македонски и слично, без воопшто да ги читаат басните.

Откако беа разработени сите басни, на учениците и од експерименталните и од контролната паралелка им беше дадено да го изработат посттестот. Посттестот беше ист со предтестот, така што на учениците не им беа потребни дополнителни објаснувања за неговата изработка. Реализацијата на проектот се одвиваше за време на редовните часови од кои секој траеше по 40 минути, вклучувајќи ги и часовите на кои беа решавани пред/пост тестовите. Реализацијата на часовите се одвиваше во ист ден кај сите три паралелки.

Резултати

Резултатите добиени од предтестот покажуваат дека учениците од експерименталните паралелки (табела 1) знаеле 41,4 од вкупно 80 збора или 51,75 %, а не знаеле 19,38 збора или 24,23 %, додека за 20,59 збора или 25,74 % дале погрешен одговор.

Табела 1. Резултати од предтестот кај експерименталната група.

Група	Предтест		
	Точно	Погрешно	Не знам
Експерим.	41,4	20,59	19,38
	51,75 %	25,74 %	24,23 %

Кај учениците од контролната група во резултатите добиени од предтестот (табела 2) се забележува познавање на 58,44 % од предвидените целни броеви или 46,75 збора, додека 17,1 збор или 21,38 % од вкупниот број на зборови им биле непознати. Погрешен одговор овие ученици дале за 16,15 збора или 20,19 %.

Табела 2. Резултати од предтестот кај контролната група.

Група	Предтест		
	Точно	Погрешно	Не знам
Контролна	46,75	16,15	17,1
	58,44 %	20,19 %	21,38 %

Според тоа, на учениците од експерименталната група за учење им преостанаа 39,97 збора или 49,97 % од вкупниот број целни зборови, додека учениците од контролната група во просек имаа по 33,25 нови зборови за учење или 41,57 % од вкупниот број на зборови.

По третманот, учениците беа повторно тестирани со истиот тест при што оние кои беа континуирано, во период од четири недели, изложени на автентични литературни текстови – басни покажаа значително поголем резултат од учениците кои беа во контролната група и кои ги учеа целните зборови експлицитно без воопшто да читаат каков било текст.

Учениците од експерименталната група во резултатите од посттестот покажаа познавање на 66,04 % од зборовите или вкупно 52,83 збора, што претставува 14,29 % или 11,43 збора повеќе отколку во предтестот. Од друга страна, пак, учениците од контролната група имаа усвоено само 4,05 збора или 5,06 % повеќе отколку во предтестирањето (табела 3).

Табела 3. Разлики помеѓу предтестот и посттестот.

Група	Разлика помеѓу пред и посттест резултатите		
	Точно	Погрешно	Не знам
Експерим. група	11,43	3,69	8,04
	14,29 %	4,61 %	15,16 %
Контролна група	4,05	1,6	4,4
	5,06 %	2 %	5,50 %

T-тестот за корелирани примероци кој кај експерименталната група изнесуваше $t = 9.34$, $p < 0.01$, а кај контролната група беше $t = 1.89$, $p > 0.01$ покажува дека кај експерименталната група има значителна разлика помеѓу предтестот и посттестот, додека кај контролната група нема статистички значителна разлика. Овие резултати покажуваат дека и покрај тоа што контролната група го стартуваше истражувањето со нешто подобри резултати на предтестот, резултатите од посттестот покажуваат дека степенот на усвојување на вокабуларот покажан на посттестот е поголем кај оние ученици кои беа изложени на читање на басни, односно кај учениците од експерименталната група.

Дискусија

Целта на оваа студија беше да го истражи влијанието на читањето на куси автентични литературни текстови – басни врз усвојувањето на нов вокабулар по англиски јазик кај ученици кои го изучуваат како прв странски јазик во редовното основно образование во Р. Македонија, како и воочување на ефектот на различниот пристап на поучување врз усвојувањето на новиот вокабулар.

Резултатите добиени од ова истражување ги потврдуваат резултатите од некои други истражувања според кои евидентно е дека учениците можат да усвојат значителен број зборовни единици преку читање литературни текстови. Според споредбените анализи на резултатите добиени од пред и посттестот (табела 3), учениците од експерименталната група успеале да научат 14,29 % од вкупниот број на претходно непознати зборови.

Ваквиот резултат процентуално е блиску до резултатот до кој е дојдено во истражувањето спроведено од Захар и соработниците (Zahar et al., 2001) каде учениците усвоиле 20,88 % од предвидените зборови, како и оние добиени од истражувањето спроведено од Хорст и соработниците (Horst et al., 1998) каде учесниците усвоиле 22 % од предвидениот вокабулар.

Од друга страна, пак, истражувањето спроведено од Веринг и Такаки (Waring and Takaki, 2003), покажува супериорни резултати каде учесниците запаметиле 40 % од зборовите тестирани преку тестови со заокружување на повеќечлен избор. Слични резултати се присутни и во истражувањето на Браун и соработниците (Brown et al., 2008) каде учесниците по третманот со слушање и читање успеале да усвојат 48 % од предвидените зборови. Сепак, треба да се напомене дека за време на ова истражување, учесниците биле тестирани само за 51 од вкупно 11.672 збора, од кои 26,9 веќе им биле познати.

Иако резултатите од предтестот покажуваат повисоко ниво на познавање на целните зборови од страна на учесниците во контролната група, сепак, резултатите од посттестот се значително повисоки кај учесниците во експерименталната група каде се спроведе читањето на басните. Според анализите на резултатите добиени од предтестот и посттестот, евидентна е огромната придобивка кај експерименталната група, додека кај контролната група, иако има мало подобрување, нема статистички значителна разлика, што укажува на различниот ефект од различните приоди во изучувањето на вокабуларот.

Оттука произлегува заклучокот дека третманот со басните е супериорен во однос на експлицитното разработување на целните зборови. Како причина за тоа може да се смета и мотивацијата кај учениците за учење која беше на многу високо ниво кај експерименталната група, бидејќи читањето на басни, како новина во редовните часови по англиски јазик, беше дочекано со голем интерес.

Заклучок

Резултатите од ова истражување покажуваат дека со читање и обработка на басни на редовните часови по англиски јазик учениците можат да усвојат значителен број на зборовни единици. Исто така, се доаѓа до заклучок дека подобриот резултат на предтестот нема значително влијание врз крајните резултати од посттестот и вкупниот број на усвоени зборовни единици. Напротив, големиот број на новоусвоени зборовни единици се должи на читањето басни како куси автентични литературни текстови, нивната обработка со посебни јазични приоди како и на мотивираноста на учениците за време на часовите. Ваквите сознанија во иднина ќе послужат за поуспешно планирање на наставните планови и програми за изучување на англискиот јазик во македонскиот образовен систем, каде читањето автентични литературни текстови ќе зазема значително место, со што на учениците ќе им се даде шанса квантитативно и квалитативно да го надградат својот вокабулар, а притоа ќе добијат и дополнителна мотивација за изучување на јазикот.

Библиографија

- Aesop (1996a). The Billy Goat and the Fox. In P. Bakevski (Ed.), *Fables from around the world: The Billy Goat and the Fox*. Skopje: Detska Radost.
- Aesop (1996b). The Sick Lion and the Fox. In P. Bakevski (Ed.), *Fables from around the world: The Lion and the Boar*. Skopje: Detska Radost.
- Brown, R., Waring, R. & Donkaewbua, S. (2008). Incidental vocabulary acquisition from reading, reading-while-listening, and listening to stories. *Reading in a Foreign Language*, 20, 2, 136-163.
- Daskalovska, N. (2014a). Incidental Vocabulary Learning through Reading. *Journal of Linguistics and Language Teaching*, 5(1), 57-65.
- Daskalovska, N. (2014b). Incidental Vocabulary Acquisition from Reading an Authentic Text. *The Reading Matrix: An International Online Journal*, 14(2), 201-216.
- Daskalovska, N. (2014c). Reading and Vocabulary Acquisition. *The International Journal of Foreign Language Teaching*, 9(2), 2-8.
- Daskalovska, N. (2016). Acquisition of three word knowledge aspects through reading. *The Journal of Educational Research*, 109(1), 68-80. DOI: 10.1080/00220671.2014.918530
- Dupuy, B. & Krashen, S. (1993). Incidental vocabulary acquisition in French as a foreign language. *Applied Language Learning* 4, 55-64.
- Grimm, J. & Grimm, W. (1996). The Hens and the Breadcrumbs. In P. Bakevski (Ed.), *Fables from around the world: The Hen and The Weasel*. Skopje: Detska Radost.
- Hirsh, E.D. (2003). Reading Comprehension Requires Knowledge-of Words and the World. In: *American Educator*. Available at: http://www.aft.org/pdfs/americaneducator/spring2003/AE_SPRNG.pdf
- Horst, M., Cobb T. & Meara, P. (1998). Beyond A Clockwork Orange: Acquiring second language vocabulary through reading. *Reading in a Foreign Language*, 11(2), 207-223.
- Hulstijn, J. H. (1993). When do foreign-language readers look up the meaning of unfamiliar words? The influence of task and learner variables. *Modern Language Journal*, 77, 139-147.
- Saragi, T., Nation, P., & Meister, G. (1978), Vocabulary learning and reading. *System*, 6, 70-78. DOI: 10.1016/0346-251X(78)90027-1
- Tolstoy, L. (1996). The Elephant – King of the Jackals. In P. Bakevski (Ed.), *Fables from around the world: The Elephant and the Mouse*. Skopje: Detska Radost.
- Waring, R., & Takaki, M. (2003). At what rate do learners learn and retain new vocabulary from reading a graded reader? *Reading in a Foreign Language*, 15(2), 130-163.
- Wilkins, D. (1972). *Linguistics in language teaching*. Cambridge: CPU.
- Zahar, R., Cobb, T. & Spada, N. (2001). Acquiring vocabulary through reading: Effects of frequency and contextual richness. *The Canadian Modern Language Review*, 57, 4, 541-572.

Tatjana Ilievska
Nina Daskalovska

Incidental Vocabulary Acquisition through Reading Fables

Abstract: Many studies have shown that reading literary texts plays a significant role in the process of second/foreign language vocabulary acquisition. This research has been conducted in order to investigate a) to what extent reading and processing of fables by using language-based approaches contributes to the process of vocabulary acquisition in EFL students, and b) if there is a difference in the amount of vocabulary acquired through reading and processing of fables with the amount of acquired vocabulary taught by using traditional vocabulary exercises. These research results show that the students that read fables by using language-based approaches, in spite of having lower pretest scores, showed significantly higher posttest scores.

Keywords: *vocabulary acquisition, authentic literary texts, incidental acquisition, explicit learning, fables.*

ПРИКАЗИ

BOOK REVIEWS

Ранко Младеноски

КНИЖЕВНИТЕ „ДЕШИФРИРАЊА“ НА ВЕНКО АНДОНОВСКИ

Апстракт: Во македонската книжевна критика и воопшто во современата македонска книжевност значајно место зазема Венко Андоновски – писател, поет, есеист, драмски автор, публицист и универзитетски професор. Овој труд претставува осврт кон книжевно-критичката и книжевно-теориската мисла што Андоновски ја презентира во книгата „Дешифрирања (литературни студии)“. Прво се презентираат општи податоци за творештвото на Андоновски, а потоа се елаборираат суштинските специфики на текстовите што се дел од оваа книга. Во заклучокот од овој труд се нагласува дека во книгата „Дешифрирања (литературни студии)“ се елаборираат суштински прашања од повеќе спознајни дисциплини како што се книжевната теорија со нејзините базни поддисциплини (наратологија, драматургија, теорија на поезијата), книжевната историја, книжевната критика, семиологијата и филозофијата.

Клучни зборови: *теорија на книжевноста, македонска книжевност, книжевна критика, ревалоризации, модернизам, постмодернизам.*

1. Вовед

Има на светов книги кои не само што нема ништо да ви разјаснат додека ги читате туку и ќе ви го заматат и замаглат она што дотогаш ви било кристално јасно или, пак, во најлоша варијанта ќе ве наведат да се посомневате дека нешто воопшто знаете од областа во која работите. Таквите книги поседуваат висок квалитет на антиобразовност оти го преобразуваат јасното во нејасно, познатото го трансформираат во непознато. За среќа, постојат и книги во кои на најдостапен и на наједноставен начин се елаборираат, се појаснуваат и се илустрираат дури и најсложените и најапстрактните сегменти од некоја конкретна научна област. Со таков карактер се, имено, книгите на Венко Андоновски – македонски писател, поет, есеист, драмски автор, публицист и универзитетски професор.

Во областа на општата наука за литературата, а особено на полето на книжевната теорија и на книжевната критика, професорот Андоновски приложи поголем број научни студии (книги) коишто станаа значајно и неодминливо четиво и за учениците, и за студентите, но и за научната и за високообразовната фела. Во тој „поголем број“, всушност, спаѓаат (колку што ни е нам познато) седум објавени книги на Андоновски што ги наведуваме по хронолошки редослед според годината на објавувањето: „Текстовни процеси“ (1996, Култура, Скопје), „Матосевите звона“ (1997, Штрк, Скопје), „Структурата на македонскиот реалистичен роман“ (1997, Детска радост,

Скопје), „Дешифрирања (литературни студии)“ (2000, Штрк, Скопје), „Воскресението на читателот“ (2009, Табернакул, Скопје), „Обдукција/абдукција на теоријата, Том 1: Жива семиотика“ (2011, Галикул, Скопје), „Обдукција/абдукција на теоријата, Том 2: Наратологија (шеесет години македонски роман: 1952-2012)“ (2013, Галикул, Скопје). Овие и другите негови книги (особено прозните книжевно-уметнички дела)¹ извршија силни (а за многумина и болни) тектонски поместувања во македонската книжевност и во македонската наука за литературата на крајот од 20 и на почетокот од овој 21 век, идентично како што го направија тоа книгите на неговите претходници – Димитар Митрев и Атанас Вангелов – во втората половина на 20 век.

Меѓу тие книги на Венко Андоновски е и онаа со наслов „Дешифрирања (литературни студии)“ чија содржина се состои од четири поглавја: „Теоријата и литературата“, „Театар“, „Компарации“ и „Македонска поезија и проза“. Таа книга, всушност, е и основата за овој наш осврт кон книжевно-теориските, книжевно-критичките, но и книжевно-историските погледи на Андоновски и која, според нас, претставува извор на нови (поинакви) „читања“, „препрочитувања“ или, пак, проникливи панорамски елаборации на литературолошката синхронија, но и дијахронија. Од тука и ќе тргнеме.

2. Дилеми за книжевната теорија и критика

На адреса на македонската книжевна критика беа упатувани бројни „критики“ во текот на нејзиниот „развој“ во втората половина на минатиот век, но и во оваа деценија и пол од 21 век. Забелешките, кои беа сосема оправдани и издржани, најчесто се однесуваа на „молчеливоста“ на критиката, но и на отсуството од сериозна научна методологија при валоризирањето на македонската книжевно-уметничка продукција. Поттикнат од ваквите неколкудецениски неблагоприятни „опстојателства“ во македонската книжевна критика (во втората половина на 20 век), Андоновски нуди „предлог за опис на задачите на литературната критика преку семиотиката од струјата на Чарлс Сандерс Пирс“ во студијата со наслов „Значењето на кризата на значењето“. Во тој „предлог“ Андоновски најнапред се осврнува на дијахронијата на системите на мислењето во хуманитарните науки (во една најопшта смисла) во последните два века, односно во 19 и во 20 век, при што во тој контекст ги поставува и теоријата на литературата и литературната критика, повикувајќи се притоа на истражувањата од најзначајните авторитети што работеле во општата област на науката за литературата (Фердинанд де Сосир, Роман Јакобсон, Цветан Тодоров, Ролан Барт, Жак Дерида, Умберто Еко, Анте Стамаќ, Тери Иглтон, Џон К. Шериф и многу други). Станува збор, всушност, за „четири револуции во книжевниот систем на мислењето во последните два века: позитивистичка, феноменолошка, семиолошка и деконструктивистичка“. (Андоновски, 2000, стр. 7). Секоја нова „револуција“,

---

¹ Од квантитативен аспект, според податоците со кои располагаме, Венко Андоновски има објавено една поетска збирка, две збирки раскази, четири романи, шеснаесет драмски текстови, седум книжевно-научни книги, три новинарско-публицистички книги (избрани колумни) и една биографска монографија за Ванчо Чифлиганец, а тука треба да се приложат и многубројните научни и стручни трудови во книжевната периодика.

односно секој нов систем на мислењето (школа, метод) се јавува како опонент на претходниците, но за сите нив, според Андоновски, важи едно општо правило:

„Сите четири системи покажаа дека во стремежот по *тотален* систем (дури и кога пропагираа ’асиметрични‘ стремежи, како деконструкцијата), завршуваа суицидално и го оставаа својот мртв теориски корпус во депонијата на метајазичите. Така, оние што доаѓаа, секогаш наследуваа едно мртво тело од графеми, митеми, опозиции, фонеме, еидетички редукции, дистинктивни признаци, диферанси и слични теориски резонанси, тело врз кое можеа со своите аналитичко-синтетички скалпели да демонстрираат каде се згрешило и да ја дијагностицираат, мошне самоуверено, причината за несреќната смрт на претходникот“. (Андоновски, 2000, стр. 8).²

Покрај тоа, авторот на „Дешифрирања“ мошне концизно и прецизно ги специфицира тие четири системи на мислењето со што читателот добива јасна претстава за нивните суштински особености. Да го илустрираме ова со кусиот приказ на позитивизмот: „Како и да е, првата од тие револуции, позитивистичката, ја бараше смислата на книжевното дело во причините за него надвор од него: во биографизмот, социологизмот или историцизмот“. (Андоновски, 2000, стр. 9). Вакви кратки и јасни детерминации се нудат и за преостанатите три „револуции“ во системите на мислењето (феноменолошката, семиолошката и деконструктивистичката).

Меѓутоа, и покрај сите разлики помеѓу овие четири методологии чиј предмет на истражување беа книжевните дела, нивниот фундаментален заеднички именител е потрагата по значењето (смислата) на книжевното дело, односно „сите четири револуции се занимаваа со проектирање систем со кој би се одговорило на прашањето за природата на значењето на литературниот текст“. (Андоновски, 2000, стр. 9). Оттаму, всушност, и доаѓа идејата на Андоновски за тоа дека од суштинска важност е да се погледнат и да се разберат рedefинициите на значењето (на смислата) во двете методологии што се развиваа во 20 век, а тоа се семиолошката (семиотичката) и деконструктивистичката, што ќе помогне во креирањето на концептот за автентична теорија на книжевноста и функционална книжевна критика. Но, и ќе ги разјасни дилемите за барањето на „веќе најденото“ во семиолошките лаборатории на „новите“ семиолози.

Прегледот на обидите за рedefинирање на значењето во 20 век, логично и природно, започнува со руската формалистичка школа при што се нагласува идејата на Виктор Борисович Шкловски за „изгубеното значење“, односно за тоа дека значењето се наоѓа во сериозна криза, како и за неговото барање за „воскреснување на зборот“. Формалистите, како што е познато, а тоа го истакнува и Андоновски, не го бараа значењето само во содржината, ами и во формата на книжевниот текст. Како поткрепа на ова се наведува тезата на

² Идентични идеи за јазичите и за метајазичите како семиолошки депонии може да се сретнат и во поранешните научни трудови на Андоновски како, на пример, во книгата „Текстовни процеси“ (Андоновски, 1996, стр. 145-153), но и во подоцнежните негови трудови како, на пример, во „Жива семиотика“ (Андоновски, 2011, стр. 11-24).

Лотман според која во книжевните дела сите единици се семантички позитивни па дури и оние што ѝ припаѓаат на формата. Андоновски навистина не наведува цитати од Лотман за ваквата теза затоа што станува збор за општо место во Лотмановите книжевно-теориски истражувања, но упатениот читател бездруго може лесно да ја провери автентичноста на парафразираното. На пример, во „Структурата на уметничкиот текст“ Лотман пишува: „Во уметничкиот текст доаѓа до семантизација на вонсемантичките (синтаксички) елементи на природниот јазик“. (Лотман, 2005, стр. 46). Идентичен метод на кондензирани експликации (или, ако сакате, експликативни кондензации) Андоновски практикува и при изолирањето на фундаменталните специфики на структуралистичката школа. Формулата со која Андоновски го опишува структурализмот можеме да ја отсликаме во синтагмата „потрага по универзалии“. Тоа се илустрира со резултатите од истражувањата на неколку клучни претставници (застапници) на структуралистичкиот метод:

„(...) теоријата за градбата на фонемите на Јакобсон, на пример, во фонемите виде универзални дистинктивни признаци (фемии), со чија комбинација се добиваат конкретни гласови во различни јазици (фонемии). Тој копнеж по универзалии најдобро се гледа врз примерот на *митемите* на Клод Леви-Строс. Дури и терминолошкиот пар *мит* – *митема* е калкиран според Јакобсоновиот пар фонема/фема. Онака како што различните фонемии се состојат од универзалии, така и различните митовии се состојат од истости, парадигматски читања, митемии; митемии се универзални ментални обрасци добиени со универзални ментални операции, базирани врз бинарните опозиции, со помош на кои се конструира и еден исландски, и еден полинезиски... мит. Површинските структури можат да бидат различни, но длабинските структури остануваат гарантии на универзалното значење на митовите“. (Андоновски, 2000, стр. 11-12).

И следуваат потоа забелешките за недостатоците и за логичките девијации на структуралистичките истражувања. Тие критички опсервации за аномалиите на структурализмот како научно-истражувачки метод најмногу се однесуваат на неговата „страотна неисторичност“, на затворањето на книжевното дело во самото книжевно дело, а со тоа и на „децентраирањето на поединечниот субјект кој веќе не се смета за почеток и крај на значењето“. Оттаму, всушност, произлегува и кризата во која западна критиката со и по структурализмот, зашто и со овој метод не можеше да се одговори на основниот предизвик, на суштинското прашање за изолирање на оперативни и функционални критериумии за определување на „естетската цена“ на конкретно книжевно дело. Дециден е во таа смисла авторот на „Дешифрирања“:

„По структурализмот, критиката стана кризно подрачје на книжевноста. Таа стана речиси неможна. Теоријата презеде сè во свои раце: структурализмот, во крајна линија, без разлика колку се занимаваше со конкретни дела (новелите на Бокачо, Балзак, митовите или Бодлеровите песни), во суштина не објасни зошто се тие дела вредни. Тој опишуваше општи законитостии на структурирањето на книжевниот дискурс, а прашањето на вредноста (проценката) го остави на страна, со што фактички самиот призна зошто го оставил субјектот на страна. Тоа имплицитно признание се состоеше во

хипотезата дека вреднувањето е неможно како објективен чин... Фактички, структурализмот, дури и тогаш кога се занимаваше со конкретен текст, ја укина критиката како дисциплина. Тој не направи разлика меѓу *разбирањето* и *интерпретацијата*“ (Андоновски, 2000, стр. 13-14).

Ни малку поблагопријатни не се критичките опсервации за постструктурализмот, односно за деконструктивизмот на Жак Дерида што се појави како опозит на структуралистичкиот метод. Имено, деконструктивистите ги отфрлија идеите за стабилното значење на кој било знак, односно ги негираа бинарните опозиции на структурализмот со образложение дека тие се идеолошки образец на мислење, бидејќи „идеологиите сакаат да повлекуваат строги граници меѓу она што е и она што не е прифатливо, меѓу себе и не-себе, меѓу вистината и лагата, смислата и бесмислата“ (Андоновски, 2000, стр. 14). Деконструктивизмот, како што појаснува авторот на оваа книга, ја прифати концепцијата за интерференцијата и алтеритетот на значењето. Тоа значи дека не постои знак кој е апсолутно чист и чиј идентитет може да биде јасно определен, односно во секој знак има траги од други знаци, од други контексти, од претходни употреби, а тоа упатува на заклучокот дека значењето никогаш не е целосно – тоа е нешто што постојано се очекува и бесконечно се одлага. И токму во таа концепција според која знаците немаат „стабилен семантички идентитет“ се согледува и најголемиот хендикеп на постструктурализмот, односно на деконструктивизмот. Андоновски тоа го дефинира како „интелектуално крајно неодговорен аспект на постструктурализмот и деконструкцијата“ па ги сумира негативните оценки за овој метод:

„Постструктурализмот и деконструкцијата... не само што не ја решија кризата на односот теорија/критика, туку уште повеќе и ги замрсија работите околу описот на задачите на една современа литературна критика. Прво, ако се усвои деконструктивистичката концепција на значењето, очигледно се усвојува и хипотезата дека јазикот воопшто и не е способен за изразување на стварноста; тој, едноставно, е 'несигурен' показател на стварноста. Ние сме 'заточеници' на јазикот; немаме увид во никакви факти. А ако е така, зошто воопшто и потреба од критика, односно од став *дали едно дело е вредно или не*, кога тоа дело е сочинето од јазик, а јазикот *лаже*?“ (Андоновски, 2000, стр. 15).³

Меѓутоа, една од суштинските забелешки на Андоновски упатена кон истражувачите и аналитичарите (меѓу кои овде се истакнува и се цитира Тери Иглтон) на сите овие книжевно-теориски школи и методи, како и на нивните многубројни варијанти и варијации, се однесува на сосема погрешното поистоветување на семиотиката (семиологијата) и структурализмот, односно на тоа што не се направи „посериозна дистинкција меѓу структурализмот и семиотиката, со што на втората ќе ѝ се обезбедеше алиби за натамошен развој“ (Андоновски, 2000, стр. 16). Идејата и сугестијата на Андоновски се однесува

³ Треба да потсетиме тука дека Андоновски во една своја подоцнежна книга од 2011 година („Жива семиотика“) ги маркираше недостатоците на сите книжевно-теориски школи и методи, почнувајќи од формализмот па сè до постколонијалната теорија, во еден козериско-критичен текст со наслов „Хумористично-научен манифест на проектот 'Абдукција/обдукција на теоријата' (Девет методолошки заповеди)“ (Андоновски, 2011, стр. 8).

току на клучната улога што може да ја одигра семиологијата за подемот не само на теоријата на книжевноста туку и на книжевната критика.

Тројца семиолози и нивните истражувања ја претставуваат основата на овој предлог за автентична литературна критика – Чарлс Сандерс Пирс, Умберто Еко и Џон К. Шериф. Но, Андоновски најнапред се повикува на книгата „Судбината на значењето“ од Џон Шериф во која, како што нагласува авторот на „Дешифрирања“, е извршен „редизајн на семиотичката теорија“ – идеја којашто се потпира врз „отворената“ семиотика на Умберто Еко. Имено, во „Судбината на значењето“ Џон Шериф ја отфрла теоријата на Сосир за бинарната структура на знакот (ознака – означено), а за деконструкцијата тврди дека таа „и не е толку теорија, колку метод за критикување на теоријата“ (цитирано според: Андоновски, 2000, стр. 18) со чија помош ѝ се задава конечен удар на дијадната концепција на знакот, оти таа до крај се исцрпува како платформа за теориско мислење. Во таа смисла, Џон Шериф тврди дека теоријата на знаците на Чарлс Сандерс Пирс „може да ни понуди сосема нов пристап кон старите прашања за автономијата, намерата, валидноста на интерпретацијата и значењето на значењето“. (цитирано според: Андоновски, 2000, стр. 18).

Во продолжение Андоновски накратко ја елаборира таа теорија на знаците на Чарлс Сандерс Пирс (1839–1914). Имено, за разлика од Сосир кој во знакот виде дијада (ознака – означено), Пирс тврди дека знакот има тријаден карактер, односно дека се состои од следните три елементи: *знак – објект на кој се однесува знакот – интерпретант*. Од суштинско значење за книжевната критика (но, и за теоријата) е токму третиот Пирсов елемент на знакот што Андоновски детално го појаснува:

„Тој трет конституент, *интерпретантот*, не е ништо друго туку повторно *знак* во кој *интерпретаторот* го преведува знакот што е 'зададен', а се однесува на објектот. На таа точка, интерпретантот, можно е 'неверството' на јазикот, затоа што постои можност еден ист знак различно да биде 'преведен' во менталниот состав на различни интерпретатори. На тој начин, 'објективниот' знак се преведува во 'субјективиран' знак. Упростено кажано: ако некој вели 'пес', секој од интерпретаторите помислува на песот од своето искуство... Според тоа, а најмногу заради 'личното искуство' на интерпретаторот кој има за задача да го преведе знакот во нов, 'личен' знак (интерпретант), Пирсовата теорија го вклучува и емпиризмот, односно прагматскиот аспект на знакот... Конечно, таа теорија прави крупна разлика меѓу разбирањето и интерпретацијата, разлика која е мошне важна за секоја литературна теорија/критика“. (Андоновски, 2000, стр. 19).

Толкувајќи го и парафразирајќи го Џон Шериф, врз основа на веќе изнесените елаборации, авторот на „Дешифрирања“ нагласува дека, всушност, деконструкцијата на „стабилното“, „тоталитарно“, структуралистичко значење била направена во семиотичките трудови на Пирс уште пред да се роди структурализмот и концепцијата за „центрираното“ значење, како и тоа дека „сите четири големи хуманитарни револуции не биле ништо друго туку едно привремено лутање, скршнување од веќе трасираната патека“. (Андоновски, 2000, стр. 19). И тука е еден суштински, неизбежен цитат од „Судбината на

значењето“ од Џон Шериф: „Покажувајќи дека постои заемозависност меѓу имагинацијата и стварноста, личниот избор и социјалната страна на знаците, слободата и нужноста, изборот и детерминизмот, субјективноста и објективноста, Пирс всушност покажува дека повеќето од проблемите кои го ’нападнаа‘ литературниот текст се вештачки произведени, поради погрешните настојувања да се дефинираат читателот, текстот или јазикот како автономни, или да се дефинира коректното разбирање/ интерпретацијата како целосно објективен факт“. (цитирано според: Андоновски, 2000, стр. 19-20).

Критиката денес е можна, заклучува Андоновски, и како семиотика од прагматски тип, додавајќи дека таа (критиката) е заситена од „објективни“ структуралистички толкувања, од биографизми, социологизми, од херменевтики, еидетички редуции и од шеми на длабинската структура. Покрај тоа, авторот врши и еден сумиран преглед на македонската книжевна критика почнувајќи од „марксистичката критика“ (зад која се затскриваа и грубиот биографизам и вулгарниот социологизам) па сè до деконструктивистичките и феминистичките пристапи во македонската книжевно-критичка мисла.

Освен ова, во првиот дел од „Дешифрирања“ („Теоријата и литературата“) се застапени уште два текста: „Меморијата на писмото“ и „Поезијата и тишината“. Во „Меморијата на писмото“ Андоновски зборува за феноменот „интертекстуалност“ укажувајќи на фактот дека интертекстуалноста е услов за книжевната еволуција, општ закон на книжевноста од почетоците до денес, а не дистинктивно својство на стилската формација постмодернизам. Во „Поезијата и тишината“, пак, мошне умешно и на еден прониклив аналитичко-синтетички начин се елаборира сложениот и повеќедимензионален однос меѓу тишината и поезијата.

3. Критика за македонската театарска критика

Во второто поглавје од „Дешифрирања“ со едноставен наслов „Театар“ се објавени два текста: „Вредносниот и дескриптивниот суд во македонската театарска критика“ и „Сломот на чигата во македонскиот театар“. Двата труда отвораат и разработуваат суштински проблемски прашања поврзани со македонскиот театар.

Во првиот текст („Вредносниот и дескриптивниот суд во македонската театарска критика“) Андоновски ги изолира и ги посочува аномалиите во театарската критика кај нас и тоа мошне сликовито, умешно и проникливо преку парабола за што ќе му послужи познатиот дамаскин за Марија Египќанка и Зосима. Познато е: Зосима е монах кој целиот живот му служи на Бога учејќи ги неговите закони од книги; Марија Египќанка е поранешна александриска блудница која откако ќе стане свесна за својот грев (стигнува во Ерусалим со кораб на кој ќе блудствува со четириесет прекрасни момчиња) ќе му се оддаде на Бога, ќе стане пустиножителка и ќе му служи на Бога без да ги знае, без да ги научила каноните од свети книги. Зосима е „експерт“ во христијанската вера, додека Марија Египќанка е „лаик“ во истата вера – нејзе Бог ѝ ги кажува „тајните“ на верата и таа по интуиција ги знае патиштата на богугодништвото. Оваа дамаскинска приказна Андоновски ја пренесува на теренот на

македонската театарска критика. Алузијата е јасна: македонската театарска критика, во основа, е „Марија Египќанка“ – таа по интуиција ги валоризира претставите во македонските театри без да ги знае „теориските канони“ на театарската уметност. Авторот на „Дешифрирања“ е дециден:

„Како еден сосема просечен гледач, кој никогаш не прочитал ни една театарска теорија, знае што е добра претстава? Или, ако сакате, поизострено: како еден театарски критичар, без соодветно театролошко образование (а македонската театарска критика, иако не по своја вина, барем во овој миг не може да се пофали со којзнае колкав број критичари со соодветно театролошко образование) знае што е добра претстава? Можно ли е тоа? Или, пак, таа појава на ’знаење без знаење‘ треба да се смести во зоната на чудесата за кои и говорат дамаскините како книжевен жанр?“. (Андоновски, 2000, стр. 40).

Излезот од ваквата незавидна ситуација во која од поодамна е западната македонската театарска критика, според Андоновски, треба да се бара во неопходната „соработка“ меѓу теоријата (драматургијата и театрологијата) и критиката (театарска), односно, кажано со вокабуларот на дамаскинската парабола, македонската театарска критика треба да стане „Зосима“ за да се добијат автентични валоризирачки судови за македонските театарски претстави. Аргументот за ваквата теза се состои во фактот што теоријата и критиката функционираат како „сврзани садови“, а тоа значи дека не е можно да се донесе автентичен суд за „уметничката цена“ на која било театарска претстава без помош од теоријата, односно без претходна теориска дескрипција и интерпретација. Интуитивната театарска критика, без претходна теориска дескрипција, секогаш ќе нуди само паушални и неиздржани судови за сето она што се случува на македонската театарска сцена. Во таа смисла, Андоновски поентира со соодветната парабола алузија:

„Грешките и заблудите на нашата досегашна критика се работа на историјата, и таа немилосрдно ќе ги покажува. Но, нам сега, пред да правиме историја, ни е нужна пред сè дескрипција. Со други зборови: се бараат четириесет добри момчиња кои ќе ја поведат Марија Египќанка кон Ерусалим, кон нејзината ука и наука. А од Ерусалим, сите патишта водат во Рим“. (Андоновски, 2000, стр. 54).

Во текстот „Сломот на чигата во македонскиот театар“ авторот останува на полето на фигуративното (да бидеме попрецизни: симболичното) толкување и елаборирање на состојбите во македонскиот театар и тоа од аспект на иновациите во театарските претстави. Повод е еден немил (сега веќе поодамнешен) настан во Македонскиот народен театар – паѓањето на чигата. Тој „слом на чигата“ Андоновски го „чита“ како симболика за нова театарска естетика, својствена за постмодерната, што подразбира креирање на метатеатарски претстави. Имено, сломот на чигата е „раскин со ’реализмот‘ и со неговите конвенции, потиснување на ’претставувачката‘, референцијална функција на семиотичкиот систем наречен театар во втор план, и конечно, откривање на ’механизмите‘, ’техниката‘ на производство на реалистичка илузија во преден план“. (Андоновски, 2000, стр. 58). И потоа се наведуваат примери за таа нова метатеатарска (метатекстуална) естетика во македонскиот театар – претставата „Еригон“ од Јордан Плевнеш, претставата „Маме му ебам

кој прв почна“ од Дејан Дуковски – со проникливи интерпретации и теориски елаборации на нивните метатеатарски (постмодернистички) специфики со поддршка на таквата нова „архитектоника“ на македонската театарска претстава.

4. Компаративни дешифрирања

Споредбениот пристап во анализите и интерпретациите на книжевните дела е доминантен во третиот дел од книгата („Компарации“) во кој се соочуваме со два труда на Андоновски: „Сизиф со или без камен? (Митот за Сизиф и ‘Странецот‘)“ и „За две наративни грешки (Жинзифов и Мажураниќ)“.

Во „Сизиф со или без камен“ авторот се осврнува на меѓусебната поврзаност на филозофскиот трактат „Митот за Сизиф“ и романот „Странецот“ од Албер Ками објавени во истата 1942 година. Имено, како и секогаш, и овде Андоновски ја потврдува својата константна интенција за едноставност и јасност во елаборациите па, во таков свој стил, трактатот „Митот за Сизиф“ го детерминира како фуснота кон романот „Странецот“, односно „Митот...“ има еквивалентна вредност за „Странецот“ како семантичката дефиниција (поимањето) за непознатиот збор во еден речник. Но, тоа не е сè, зашто авторот дообјаснува:

„Или, уште појасно кажано: *Митот за Сизиф*, тој брилијантно и остроумно, јасно и прегледно напишан трактат за апсурдниот сензибилитет на модерниот човек, ги дава филозофските клучеви со кои може да се чита едно литературно дело – романот *Странецот*“. (Андоновски, 2000, стр. 75).

Кон ваквиот посочен контекст се приложува и подетален опис на суштинските структурни сегменти на „Митот за Сизиф“ на Албер Ками, а особено внимание се обрнува на апсурдот, човековиот копнеж по апсолутот, луцидноста (проникливоста) и револтот како стратешки категории во филозофскиот корпус на Ками. Имено, апсурдот е средишната точка во овие две книги на Ками, а може да се каже и во сета негова творечка филозофско-книжевна лабораторија. Но, не апсурдот како психолошка, ами како гносеолошка (епистемолошка) категорија. Станува збор за вечната желба, вечниот копнеж, вечниот стремеж на човекот да го спознае целосно светот што го опкружува, а тој свет постојано му „се измолкнува“ на човековото спознание. Тој неостварен идеал да се досегне апсолутното, да се биде во Единство со светот, да се сфати несфатливото, да резултира луцидноста (проникливоста), да се открие автентичната смисла на животот го воведува и модерниот човек во една безнадежна, безизлезна и бесмислена, апсурдна состојба којашто резултира со револт, гнев манифестиран во секојдневието. Тоа се идеи и прашања што Ками ги отвора, ги тематизира и ги елаборира и во „Митот за Сизиф“ и во „Странецот“ при што ја навестува мислата дека смислата можеби и треба да се открива токму во тој апсурд, односно дека смислата треба да се бара и да се наоѓа во бесмислата, во вечната потрага по „апсолутот“. Оттаму и нагласувањето на Андоновски на ликот Саламано од романот „Странецот“ кој постојано се жали на својот пес со кого секојдневно се препира, но токму тогаш кога песот бега, старецот Саламано останува без смислата на животот. Или, поинаку и појасно кажано – во што ќе ја најде смислата Сизиф доколку го

загуби каменот!? Токму во тој контекст, Андоновски мошне луцидно (проникливо!) ја заокружува филозофската идеја на Албер Ками:

„Не е најстрашно тоа што сите сме на местото на Сизиф и што трпиме казна поради нашиот копнеж по големото Единство; пострашно што може да ни се случи е – да го изгубиме својот камен. Дури тогаш нема никаква смисла; тогаш го нема ни апсурдот. Тоа е веќе чисто Ништо!“ (Андоновски, 2000, стр. 91).

Предмет на анализа и интерпретација во вториот текст од ова поглавје со наслов „За две наративни грешки (Жинзифов и Мажураниќ)“ се поемите „Крвава кошула“ од Рајко Жинзифов и „Смртта на Смаил-ага Ченгиќ“ од Иван Мажураниќ создадени во времето на македонскиот, односно на хрватскиот романтизам од 19 век кога, всушност, поемата и се конституира како книжевен жанр во двете национални книжевности. Како што се сигнализира и во самиот наслов на трудот, станува збор за маркирање на творечки нелогичности во двете поеми од аспект на нивната раскажувачка композиција. Таквата отстапка од логиката на нарацијата во „Крвава кошула“ се лоцира во изборот на несоодветен вид наратор за епизодата со убиството на Божин, синот на старицата. Старицата, имено, како лик-наратор (со внатрешна фокализација) детално раскажува за настан на кој не била присутна (убиството на својот син), а логиката на нарацијата во тој сегмент од поемата „бара“ омнисцентен наратор со нулта фокализација или, како што нагласува Андоновски, старицата покажува нелогичен, та според тоа и недозволен капацитет на знаење. Што се однесува, пак, до наративната грешка во „Смртта на Смаил-ага Ченгиќ“, таа е поврзана со ликот-одмазник Новица (чиј татко е убиен од страна на Смаил-ага) кому на крајот, сепак, „не му е дозволено“ да се одмазди. Станува збор за отстапка од законот за изотопија меѓу функцијата и актантот, односно меѓу дејството и дејствителот (рибар е оној кој лови риби, одмазник е оној кој се одмаздува). Андоновски, се разбира, ги бара причините, односно поттиците и мотивите за ваквите „наративни грешки“ во двете поеми при што доаѓа до автентичниот заклучок дека кај Жинзифов има и идеолошки наслаги (не би можел авторот да им го препушти раскажувањето за епизодата со убиството на Божин на Турците што во поемата се претставени како крвници), а и емотивниот ефект врз читателот е поинтензивен со тоа што токму старицата (мајката) е таа која раскажува за суровото убиство на својот син Божин. „Наративната грешка“ во поемата на Мажураниќ, пак, има единствено идеолошки корени – авторот не можел да допушти еден потурченик (Новица) кој се вратил во христијанската вера да биде „херој на космичката правда против насилството“ во ерата на романтичарскиот хрватски илиризам.

5. Критички евалуации и ревалоризации

Во последното поглавје од „Дешифрирања“ озаглавено како „Македонска поезија и проза“ се публикувани шест труда на Андоновски: „Песна зад песните (*Предлог за типологија на македонскиот поетски дискурс*)“, „Зошто најубавите песни на Конески се долги“, „Ритамот на улицата во поезијата на Г. Тодоровски“, „Римејк и ремек (*А. Вангелов*)“, „Бистро

модернистичко писмо (*Б. Варошлија*)“ и „Постмодерната ластовица (*В. Урошевиќ*)“.

„Песна зад песните“ претставува еден мошне значаен прилог на Андоновски кон обидите за периодизација и типологизација на македонската уметничка поезија од 19 и 20 век. Тоа значи дека овде пристапот во истражувањата за македонската уметничка поезија е двоен – дијахрониски и синхрониски. Во дијахронискиот преглед се нотира континуитетот во развојот на македонската поезија во двата претходни века со тоа што се нагласува рефлексивната на поезијата од 19 век (Миладинов, Жинзифов, Прличев) во македонската стихотворна литература од 20 век (Рацин, Шопов, Конески, Јаневски и други). Притоа авторот често се повикува на претходните истражувања во областа на македонската книжевна историја извршени од наши значајни авторитети како што се Миодраг Друговац, Гане Тодоровски и Милан Ѓурчинов чии ставови и судови коректно се пренесуваат во изворна форма. Земена е предвид, на пример, генерациската периодизација на македонската повоена поезија предложена од Старделов, а прифатена и од други наши книжевни историчари. Меѓутоа, како и во многу други свои текстови, Андоновски и во „Песна зад песните“ пристапува со строг критичко-истражувачки однос кон претходните проучувања и донесени судови при што искажува, се разбира аргументирано, и одредени несогласувања со нив како, на пример, во врска со прашањето за „значењето (службата) на метафората и метонимијата во еден дискурс“ (Андоновски, 2000, стр. 119).

Но, за расветлувањето на спецификите на македонската поетска реч, според нас, многу позначаен е доминантно синхронискиот пристап на Андоновски кон нашата национална поезија. Имено, целта на авторот е да изгради модел на песна во кој ќе се отслика македонската поезија, односно да ја пронајде македонската „песна зад песните“. Притоа, Андоновски нагласува дека намерата не е да се понуди некаква строга периодизација и типологизација на македонската уметничка поезија, туку да се подготви „каталог“ од својства на македонското поетско писмо во кој ќе се рефлектира сета македонска повоена поетска продукција. Во креирањето и пополнувањето на тој „каталог“ со спецификите на македонската поезија од втората половина на 20 век Андоновски применува голем број модерни и мошне функционални книжевно-теориски „алатки“ и методи повикувајќи се, меѓу другото, и на авторитети од ковит на Роман Јакобсон, Дејвид Лоц, Мајкл Рифатер, Ролан Барт, Џонатан Калер и други. По една темелна, сериозна, аргументирана и екстензивна елаборација за суштинските карактеристики на македонската уметничка песна, авторот изолира пет фундаментални својства во „каталогот“ на македонскиот поетски дискурс:

„Конечно, го имаме ’каталогот од својства‘ на можната македонска песна, односно на онаа македонска песна која до сега била можна. Со комбинација на тие својства, се добивале поединечните поетски дискурси што ги именуваме како македонски песни. Во тој каталог на својства ги набројваме: 1. метафоричкото структурирање (воведување по сличност) препознаено досега како ’модернизам‘ и ’поетизација‘; 2. метонимиското структурирање на дискурсот (воведување теми по контигвитетност (’антимодернизам‘,

депоетизација); 3. зголемување на степенот на материјалноста на песната (доминација на означителот) - 'неосимболисти', 'артисти', 'музикалисти' во традиционалниот критички речник; 4. зголемување на степенот на нематеријалноста на песната ('семантички позитивна', 'poleмичка' песна); и 5. интертекстуална песна, како врв на индексичноста, односно метонимичноста (не допир на ознака и означено, ами допир на еден текст со друг текст, од кои првиот има функција на означител, а другиот на означено), препознаено досега како 'постмодернизам' и 'деконструкција'.

Овие својства никаде, во ниеден поединечен дискурс не се наоѓаат во чиста форма, ами како квалитети, во извесен степен. Доминацијата на едно својство, сепак, е неспорна во секој поединечен дискурс“ (Андоновски, 2000, стр. 146-147).

Зад необичниот наслов на трудот „Зошто најубавите песни на Конески се 'долги'“ е понудена екстензивна и аргументирана елаборација за естетската, односно книжевно-уметничката вредност на, како што вели авторот, „долгите“ песни на Блаже Конески. Со примена на оперативен теориски инструментариум се покажува и се докажува дека тие песни на Конески изобилуваат со метонимиски тип дискурс којшто има наративен карактер и со таквата особеност во свеста на читателот „раѓа“ ефект на извесна темпоралност, а се поентира со нуклеусна метафора која ги контаминирала сегментите на претходниот метонимиски тип дискурс. Како илустрација на ваквите тези е приложена соодветна интерпретација на „долгата“ песна „Марков манастир“.

Идентични својства Андоновски нотира и во поезијата на Гане Тодоровски во текстот „Ритамот на улицата во поезијата на Гане Тодоровски“. Повикувајќи се на претходни свои истражувања за македонската поезија (трудот „Песна зад песните“), авторот ги анализира стиховите на Тодоровски (доминантно од збирката „Спокоен чекор“) од аспект на нивната форма (означителите) при што во „делничните“ песни на овој наш поет се открива значењето на таа форма, односно семантиката на ознаката (означителот), и тоа преку интерпретација на конкретни песни. Овие интерпретации ќе ја потврдат тезата дека голем дел од поезијата на Тодоровски му припаѓа на метонимискиот тип дискурс, односно дека „моделот на метонимиската песна-кумулус на Гане Тодоровски открива една високо софистицирана, поетизирана песна со свест за својот внатрешен говор, говорот на ознаките“ (Андоновски, 2000, стр. 180).

Текстот „Римејк и ремек“ содржи интерпретација за структурата на поемата „На безгласје глас“ од Атанас Вангелов. Во оваа поема Андоновски открива два дискурса: дискурс на филозофемите (помалку „музикализиран“) и дискурс на фонемите (доминантно „музикализиран“) при што проникливо заклучува дека тоа се два палиндромски дискурси: „Всушност, станува збор за чиста палиндромска структура, одлика на поетскиот исказ. Овде палиндроматиката се однесува на цели дискурси, а не на помали единици на текстот, како што е вообичаено (најчесто од фонеме до синтагми)“ (Андоновски, 2000, стр. 194).

Во „Бистро модернистичко писмо“ Андоновски се навраќа на еден македонски роман од времето на модернизмот – „Последниот лет на птицата селица“ од Бранко Варошлија објавен во 1968 година – со цел да се

ревалоризираат критичките оценки и проценки за ова прозно дело од македонската книжевна историја. Авторот нагласува дека нашата книжевна критика не успеа да го разбере ниту романот ниту неговото значење за нашата книжевност во времето на неговото појавување. Во аргументацијата за книжевно-уметничката вредност на овој роман на Варошлија авторот се служи со компаративниот метод при што романот „Последниот лет на птицата селица“ го поставува во контекст на романот „Кратката пролет на Моно Самоников“ бележејќи ги суштинските разлики меѓу нив од аспект на наративната стратегија:

„Моно Самоников, очигледно, беше модернистички роман во една смисла на зборот, а *Последниот лет на птицата селица* во друга. Станува збор за две различни концепции на модернизмот, односно за два модернистички модела. Првиот се потпира врз интензивната психологизација на ликот, влегувајќи дури и во неговата потсвест, другиот на ’гола‘ апсурдна дејственост на ликот“. (Андоновски, 2000, стр. 209-210).

Потенцирајќи ја во неколку наврати, се разбира аргументирано, неподготвеноста на критиката да го прочита соодветно „Последниот лет на птицата селица“, Андоновски му дава мошне значајно место на овој роман во македонскиот книжевен модернизам.

Слична книжевно-критичка судбина има и романот „Вкусот на праските“ од Влада Урошевиќ објавен во 1965 година, а ваквата теза Андоновски ја елаборира во последниот текст во „Дешифрирања“ со наслов „Постмодерната ластовица“. Го читаме тоа и во една експлицитна форма:

„*Вкусот на праските*, во моментот на своето јавување, не беше сфатен. Или, беше пробано да се сфати со несоодветни критичко-теориски инструменти. Тој, во извесна смисла, ја дели судбината на уште неколку дела од тој период (меѓу кои *Последниот лет на птицата селица* од Бранко Варошлија зазема централно место), кои критиката сакаше да ги интерпретира со однапред утврден метод, односно со однапред утврдени сфаќања за тоа како треба да изгледа оној ’модернистички‘ роман што долго се очекуваше, небаре книжевно-еволутивен воз, по ’здодевните‘, ’реалистички‘ прозни остварувања“. (Андоновски, 2000, стр. 221).

Причините за тие неавтентични судови на критиката Андоновски ги лоцира во стилско-формациската преуранетост на „Вкусот на праските“ кој, според смелата и солидно аргументирана теза на авторот на „Дешифрирања“, всушност не е „фаличен модернистички роман“, туку прв македонски постмодернистички роман.

6. Заклучок

„Дешифрирања (литературни студии)“ од Венко Андоновски е научна книга која разјаснува, расветлува, оценува, проценува, валоризира, ревалоризира и полемизира. Во неа, како што покажавме погоре, се елаборираат суштински прашања од повеќе спознајни дисциплини како што се книжевната теорија со нејзините базни поддисциплини (наратологија, драматургија, театрологија, теорија на поезијата), книжевната историја, книжевната критика, семиологијата и филозофијата. Преку анализа, синтеза и

компаративни истражувања на страниците од оваа книга се извршени валоризации и ревалоризации (читања и препрочитувања) на книжевно-уметнички дела од македонската, хрватската и француската национална книжевност. За таа цел Андоновски користи постулати од претходни истражувања од мошне значајни автори како што се Чарлс Сандерс Пирс, Фердинанд де Сосир, Роман Јакобсон, Ролан Барт, Цветан Тодоров, Мајкл Рифатер, Умберто Еко и многу други при што на едноставен и разбирлив начин ги доразјаснува книжевно-теориските, семиолошките и филозофските тези и хипотези. Тоа значи дека со оваа книга читателот ќе се стекне со нови сознанија од повеќе научни области.

Од друга страна, мошне значајна е оваа книга и за македонската книжевна историја затоа што во текстовите што се објавуваат овде се нудат проникливи анализи и интерпретации на вредни македонски книжевни дела, но авторот нуди и предлози за одредени редефинирања и преосмислувања на периодизацијата и типологизацијата на македонската книжевност базирајќи се притоа врз една модерна, соодветна и поради тоа функционална методологија. Тоа е проблематика (периодизацијата и типологизацијата на македонската книжевност) којашто подолго време се избегнува и е ставена на маргините од поновите истражувања на историјата на нашата литература. Во таа смисла, би го истакнале овде како илустрација текстот „Песна зад песните“ кој претставува сосема оригинален пристап во решавањето на проблемот со класификацијата, периодизацијата, типологизацијата и системското проучување на македонското поетско писмо од втората половина на 20 век.

Се разбира, „Дешифрирања (литературни студии)“ на Андоновски носи со себе и многу други суштински вредности заради кои ќе остане и понатаму актуелна (како и другите негови книжевно-теориски книги, впрочем) и токму затоа стоиме зад ставот дека оваа книга го заслужува целосното внимание на критиката и денес независно од изминатото време од нејзиното објавување.

Библиографија

- Андоновски, Венко (1996). *Текстовни процеси*. Скопје: Култура.
Андоновски, Венко (2000). *Дешифрирања (литературни студии)*. Скопје: Штрк.
Андоновски, Венко (2011). *Обдукација/абдукација на теоријата, Том 1: Жива семиотика*. Скопје: Галикул.
Лотман, Јуриј М. (2005). *Структурата на уметничкиот текст*. Превод од руски јазик Евтим Манев. Скопје: Македонска реч.

Ranko Mladenoski

Literary “Decoding” by Venko Andonovski

Abstract: Significant place in Macedonian literary critics and in contemporary Macedonian literature in general, takes Venko Andonovski - an author, poet, essayist, dramatist, publicist and university professor. This paper represents the review of the literary-critical and literary- theoretical thought that Andonovski presents in the book “Decoding (literary studies)”. Firstly the author’s general data are presented, following the essential specifications for the texts which are part of this book. In conclusion of this paper it is emphasized that in “ Decoding (literary studies)” the essential issues from many known disciplines such as literary theory with its basic sub-disciplines (narratology, dramaturgy, theory of poetry), literary history, literary critics, semiology and philosophy are elaborated.

Keywords: *Literary theory, Macedonian literature, literary critics, revalorizations, modernism, post-modernism.*

Марија Гркова

ПОЛЕЗЕН ТУРСКО-МАКЕДОНСКИ УЧЕБНИК ОД МАРИЈА ЛЕОНТИЌ

Апстракт: Учебникот „Gel Türkçeyi ve Makedoncaуı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedoncaуı Öğrenelim! Дојди да ги сакаме турскиот и македонскиот, Дојди да ги научиме турскиот и македонскиот!“ од професорката Марија Леонтиќ е објавен во 2015 година. Станува збор за турско-македонски учебник кој ќе им послужи на сите оние што сакаат да го учат турскиот и/ или македонскиот јазик на почетно рамниште кое одговара на А1 и на А2 рамништата одредени според Заедничката европска референтна рамка за јазиците.

Делото составено од 241 страница е поделено во неколку целини. Така, покрај предговорот и информациите за учебникот, се среќаваат и: список на симболи користени во книгата; инструкции за корисниците на книгата и десет лекции во кои е застапен комуникативниот приод, а тоа значи дека содржините во лекциите се блиски до реалноста и се збогатени со мноштво илустрации.

Учебникот е дел од комплетот книги „Gel Türkçeyi ve Makedoncaуı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedoncaуı Öğrenelim! Дојди да ги сакаме турскиот и македонскиот, Дојди да ги научиме турскиот и македонскиот!“ кој дополнително содржи работна тетратка, разговорник, речник и граматика.

Клучни зборови: *Турско-македонски учебник, почетно рамниште, комуникативен приод, илустрации.*

Македонскиот јазик како странски е посебна област на македонистиката која се развива веќе над шест децении во Македонија. Почнувајќи од далечната 1966 година, кога е објавен првиот прирачник наменет за наставата по Македонски јазик како странски, досега се објавени околу петнаесетина учебници наменети за сите оние кои сакаат да го учат и да го усвојуваат македонскиот јазик како странски или, воопшто, за оние кои сакаат да го учат и да го усвојуваат македонскиот јазик.

Имено, споменатите учебници кои го помагаат учењето на јазикот најчесто подразбираат познавање на еден од словенските јазици или, пак, познавање на светски јазик, најчесто на англискиот.

Оттука станува јасно дека на македонистиката ѝ недостасуваше двојазичен (турско-македонски) учебник кој ќе биде наменет за сите оние што сакаат да го учат (усвојуваат, изучуваат) турскиот јазик, македонскиот јазик или, пак, двата јазика, особено, заради фактот што во последната деценија се зголеми бројот на родени говорители на турскиот јазик во македонската јазична средина.

Особено треба да радува фактот што пред извесно време беше објавен токму таков учебник. Тоа е учебникот „Gel Türkçeyi ve Makedoncayı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedoncayı Öğrenelim! Дојди да ги сакаме турскиот и македонскиот, Дојди да ги научиме турскиот и македонскиот!“ од професорката Марија Леонтиќ.

Станува збор за учебник којшто може да им послужи на турските говорители родени во Македонија; на студентите од Турција коишто сакаат да студираат во Македонија, а кои претходно го учат и го усвојуваат македонскиот јазик како странски; родените македонски говорители што сакаат да се запознаат со турскиот јазик на почетно рамниште, како и на македонистите и на турколозите кои можат да најдат одговори на поголем број прашања поврзани со двата јазика.

Оттука произлегува дека учебникот наоѓа широка примена како во наставата по јазик така и во секојдневната јазична средина, но уште поголемо задоволство наоѓаме во фактот што овој учебник е дел од комплетот книги „Gel Türkçeyi ve Makedoncayı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedoncayı Öğrenelim! Дојди да ги сакаме турскиот и македонскиот, Дојди да ги научиме турскиот и македонскиот!“ кој содржи и работна тетратка, разговорник, речник и граматика кои, пак, како што е познато, се дополнителни учебни помагала во процесот на учењето, но и остануваат да бидат литературно богатство на неговите корисници секогаш кога ќе имаат потреба од него.

Во книгата се среќаваат две објавени рецензии, на турски и на македонски јазик од рецензентите, универзитетски професори, Октај Ахмед и Симон Саздов. Според Саздов, во ова издание воодушевува леснотијата со која се интегрирани двата јазика еден со друг. Саздов во својата рецензија споменува дека вообичаено ваквите учебници се наменети за учење еден јазик од страна на говорители на друг јазик. Самото тоа е голем предизвик за секој автор, особено затоа што се работи за почетен курс. Ако кон тоа се додаде уште еден јазик, предизвиците пред авторот се зголемуваат неколкукратно, особено зашто станува збор за типолошки и за генеалогски различни јазици, како што се во овој случај турскиот и македонскиот јазик. (Саздов, *Рецензија*, стр. 12).

На самиот почеток на учебникот авторката ги прикажува *Лексичките теми и граматичките единици* со кои се запознава студентот со користењето на учебникот. Во овој дел од книгата се дадени десет лекции на различни теми збогатени со дијалози кои може да се користат во секојдневниот живот, па затоа може да се констатира дека книгата е работена со цел при нејзиното користење да биде застапен комуникативниот приод, а тоа, пак, значи на студентите да им се доближат што е можно повеќе ситуации од реалноста, но и да се охрабрат да ги користат јазиците и да ги совладаат на *природен начин*. Покрај уводната и завршната лекција кои не случајно ги носат насловите *Ајде да учиме турски и македонски!* (уводна лекција) и *Ајде Новата година заедно да ја дочекаме!* (завршна лекција), се среќаваат и насловите *Ајде да се запознаеме!* (прва лекција), *Различни начини на живот* (втора лекција), *Ајде да купуваме храна и заедно да јадеме* (трета лекција), *Како одите на училиште, на работа и на одмор?* (четврта лекција), *Ајде да купуваме облека!*

(петта лекција), *Испланиран живот* (шеста лекција), *Да го чуваме своето тело и своето здравје* (седма лекција) и *Срекен роденден!* (осма лекција).

Во секоја од споменатите лекции се среќаваат различни лексички теми и граматички единици соодветни за учење на јазиците на почетно рамниште. Покрај тоа, треба да се спомене дека авторката посветува внимание на нивната еднаква распределеност низ целиот учебник, а тоа значи дека треба да бидат лесно прифатливи од страна на студентите, особено темите од граматички аспект, каде што граматиката се учи ненаметливо и неосетно, со цел да се избегне демотивирачкиот фактор којшто, пак, им е добро познат на сите практичари од наставата по јазик. Оттука, уште еднаш се препознава актуелниот комуникативен приод во учењето јазик, а со тоа се потврдува фактот дека авторката посветува внимание, покрај другото, да бидат применети и современите принципи за изработка на учебник по јазик.

Исто така, во секоја од лекциите се среќаваат избобилство вежби и дијалози преку кои се совладува лексиката и граматиката на двата јазика, а имаат за цел не само да го задржат вниманието на студентите туку и да заземат активно учество за време на наставата, но и да останат мотивирани во текот на учењето.

Првиот сегмент што се усвојува при учењето странски јазик е азбуката. Така, авторката во воведната лекција прави преглед на двете азбуки, и на турската и на македонската, со еквивалент и со пример од другиот јазик, како и читањето на гласовите од двете азбуки.

Потоа се дадени роднинските врски, броевите и најчестите зборови од секојдневната лексика по што се преминува кон граматичките содржини.

Од граматички аспект, пак, ќе споменеме дека во почетното рамниште на учење на македонскиот јазик како странски се учат именските зборовни групи, глаголски времиња, како и можниот и заповедниот начин. Потоа, прилозите, предлозите и сврзниците, како и заменските зборови.

Така, од именските зборовни групи ќе издвоиме дека одделно се претставени именките со единските и со множинските форми, личните заменки со формите за подмет и за директен, индиректен и предлошки предмет, потоа описните, заменските, бројните придавки и броевите. Од глаголските времиња, во почетното рамниште се усвојуваат сегашното и идното време, како и минато определено свршено и несвршено, минато неопределено свршено и несвршено време. Во книгата се застапени и примери за заповедниот и за можниот начин. Авторката посветува внимание и на другите зборовни групи, при што ги претставува прилозите, предлозите и сврзниците и, секако, ги претставува и показните, прашалните и одречните заменски зборови.

Во секоја од споменатите граматички единици е употребен контрастивниот метод, па затоа во овој дел се наоѓаат граматички графикони. Исто така, единиците се претставени и низ примери и на турски и на македонски јазик што им помага на корисниците на учебникот да ги воочат заедничките белези на двата јазика, што може дополнително да ги мотивира во процесот на учење.

Во однос на темите на лекциите застапени во учебникот, ќе издвоиме дека сите теми се секојдневни и актуелни и ги опфаќаат разликите и сличностите на две различни земји со две различни култури. Почнувајќи од запознавањето и претставувањето, авторката постепено нè воведува во други аспекти од животот, како што се: образовниот живот; различните земји и народите во нив, како и јазиците што ги зборуваат; различните професии; домот, куќата и семејството, но и животот во различни животни средини; лексиката за храната, како и местата од каде што може да се набави; различните превозни средства; запознавање со секојдневни ситуации при купувањето облека, а паралелно со тоа се посветува внимание и на различните бои и нивното значење; претставување на деловите на телото; различните типови комуникација; секојдневните ситуации при одење на гости или, пак, честитање; претставување на најпознатите дестинации од Турција и од Македонија од географски аспект; завршувајќи со претставување на новогодишните прослави.

Од споменатото станува јасно дека авторката посветила внимание да ги претстави не само двата јазика (турски и македонски), туку и различните култури во земјите каде што се зборуваат овие јазици, давајќи голем број географски, историски и културни информации.

Овде ќе потсетиме дека книгата е збогатена со голем број илустрации, што уште еднаш ја покажува посветеноста на авторката при изработката на делото.

За крај, ќе го искористиме овој повод да ѝ изразиме честитки и благодарност на авторката, проф. д-р Марија Леонтиќ, за изработката на овој учебник кој несомнено ќе стане значајно дело во областите турски јазик како странски и македонски јазик како странски на почетно рамниште, но и пошироко.

Marija Grkova

Useful Turkish-Macedonian Textbook by Marija Leontic

Abstract: The textbook "Gel Türkçeyi ve Makedonca'yı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedonca'yı Öğrenelim! Come to love Turkish and Macedonian, come to learn Turkish and Macedonian" by Maria Leontic was published in 2015.

It's a Turkish-Macedonian textbook that would serve all who want to learn Turkish and/or Macedonian language on basic level, corresponding to the A1 and A2 levels set by The Common European Framework of Reference for Languages.

The textbook consists 241 pages divided into several sections, which besides the preface and information about the book, can be found: the list of symbols used in the book; user instructions, ten lessons presented with the communicative approach, which means that the contents of the lessons are close to reality and are enriched with a multitude of illustrative images.

The textbook is a part of a book kit named "Gel Türkçeyi ve Makedonca'yı Sevelim, Gel Türkçeyi ve Makedonca'yı Öğrenelim! Come to love Turkish and Macedonian, come to learn Turkish and Macedonian", which further contains a workbook, phrasebook, vocabulary and grammar.

Keywords: *Turkish-Macedonian Textbook, basic level, communicative approach, illustrations.*

ДОДАТОК

APPENDIX

ПОВИК ЗА ДОСТАВУВАЊЕ ТРУДОВИ ВО МЕЃУНАРОДНОТО НАУЧНО СПИСАНИЕ „ПАЛИМПСЕСТ“

Почитувани и драги колешки и колеги,

Од 2016 година започнува објавувањето на списанието „Палимпсест“, меѓународно списание за лингвистички, книжевни и културолошки истражувања во издание на Филолошкиот факултет при Универзитетот „Гоце Делчев“ во Штип. Меѓународното списание „Палимпсест“ ќе се објавува во електронска форма со два броја годишно и тоа еден број во мај и еден број во ноември.

Поради тоа, ве покануваме да земете учество со ваш труд во нашето списание. Во прилог ви доставуваме и упатство за подготовката на трудовите за списанието „Палимпсест“.

УПАТСТВО ЗА ПОДГОТОВКА НА ТРУДОВИТЕ

Во меѓународното списание „Палимпсест“ се објавуваат трудови од областите лингвистика, наука за литературата, методика на наставата и културологија. Покрај тоа, резервирана е и рубрика за прикази, односно за рецензии за најновата продукција (книги, монографии и слично) од широката област на филологијата и од културологијата.

Во списанието „Палимпсест“ ќе се објавуваат трудови на македонски, англиски, руски, германски, италијански, француски и турски јазик. Трудовите треба да бидат подготвени во MS Word, максимум 10 страници, во B5 формат со маргини лево, десно, горе долу 2,54 см, со фонт Times New Roman, проред single, со следните параметри:

- 1. Име и презиме на авторот/авторите:** големи букви, болд, големина 11;
- 2. Наслов на трудот:** големи букви, болд, големина 12;
- 3. Апстракт на соодветниот јазик:** максимум 250 зборови, големина 10;
- 4. Клучни зборови:** максимум 7 клучни зборови, големина 10;
- Трудот треба да ги содржи следните **основни елементи (делови):** вовед, главен дел на трудот, заклучок и библиографија.
- Воведот, главниот дел на трудот и заклучокот да бидат со големина на букви 11;
- Библиографијата со големина на букви 10.
- 8. Апстракт на англиски јазик на крајот од трудот, по Библиографијата:** големина на букви 10, со следните задолжителни елементи: име и презиме на авторот, наслов на трудот, апстракт, клучни зборови.

Авторите се обврзани да испраќаат трудови што веќе се лекторирани од овластен лектор за соодветниот јазик.

Трудовите да се испраќаат на една од следните адреси:

На македонски јазик: ranko.mladenoski@ugd.edu.mk

На руски јазик: tole.belcev@ugd.edu.mk

На англиски јазик: nina.daskalovska@ugd.edu.mk

На германски јазик: biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

На француски јазик: svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

На турски јазик: marija.leontik@ugd.edu.mk

На италијански јазик: jovana.karanikik@ugd.edu.mk

При цитирањето во трудот и наведувањето на користената литература (библиографија/ референци) да се применува системот АПА (APA style) како во примерите што се наведени подолу:

а) Цитати во текстот

За директни цитати во текстот се наведува презимето на авторот, годината на издавање на трудот и страницата на која се наоѓа цитатот, според следниов пример:

Паноска (1980) истакнува дека „сврзувањето на теоријата со практиката е од особено значење за современото училиште“ (стр. 29).

Ако авторот не е спомнат на почетокот, истите податоци се ставаат во заграда по цитатот:

Таа истакнува дека „сврзувањето на теоријата со практиката е од особено значење за современото училиште“ (Паноска, 1980, стр. 29).

Кога наместо цитат се користи парафраза, се користи следниов формат:

Паноска (1980) истакнува дека во современото училиште е потребно теоријата да се поврзува со практиката.

Таа истакнува дека во современото училиште е потребно теоријата да се поврзува со практиката (Паноска, 1980, стр. 29).

б) Користена литература

Цитираната литература се наведува по азбучен ред според презимето на авторот. Ако има повеќе трудови од еден ист автор, тие се наведуваат по хронолошки редослед од најстариот кон најновиот.

- **За книга:**

Паноска, Р. (1980). *Методика на наставата по македонски јазик*. Скопје: Просветно дело.

- **За поглавје од книга:**

Cobb, T., & Horst, M. (2001). Reading academic English: Carrying learners across the lexical threshold. In J. Flowerdew & M. Peacock (Eds.), *Research perspectives in English for academic purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.

- **За списание:**

Craik, F.I.M., & Lockhart, R. S. (1972). Levels of processing: A framework for memory research. *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior*, 11(6), 671–684.

- **За веб-страница:**

Статистички завод на Република Македонија (2009). *Статистички годишници на Република Македонија*. Преземено на 4 март 2009 г. <http://www.stat.gov.mk>

За повеќе примери и за преостанатите опции можете да најдете информации на следниве веб-страници:

<http://www.apastyle.org/>

<https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/1/>

Трудовите (без име и презиме на авторот) се рецензираат од двајца рецензенти коишто ќе работат и ќе дадат мислење независно еден од друг. Авторите ќе бидат информирани за мислењето на рецензентите за нивните трудови пред објавувањето на секој број од списанието. Конечната одлука за објавување на трудовите ја носат членовите на Редакцискиот совет на списанието и главниот и одговорен уредник.

**CALL FOR PAPERS
FOR THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL “PALIMPSEST”**

Dear colleagues,

As of 2016 the international journal for linguistic, literary and cultural research “Palimpsest” will begin its publication at the Faculty of Philology at Goce Delcev University - Stip. “Palimpsest” will be published electronically twice a year, starting with the first issue in May and the second one in November.

Therefore, you are cordially invited to contribute a paper to the journal. You can find the instructions for preparation of papers for “Palimpsest” below.

GUIDELINES FOR PREPARING THE PAPER

“Palimpsest” is an international journal aiming to publish papers in the area of linguistics, literary science, teaching methodology and culturology. In addition, there is a section reserved for reviews of books, monographs, and other publications in the sphere of philology and culturology.

“Palimpsest” will publish papers in the following languages: Macedonian, English, Russian, German, Italian, French and Turkish. The papers should be prepared in MS Word in B5 format and should not exceed 10 pages; all margins should be set to 2,54 cm. The text should be in Times New Roman, single spaced with the following parameters:

1. Name and surname of the author/authors: capital letters, bold, size 11

2. Title of the paper: capital letters, bold, size 12

3. Abstract: 250 words maximum, size 10

4. Keywords: maximum 7 keywords, size 10

5. Main text: size 11

6. References: size 10.

7. The paper should contain the following **basic elements (parts):** introduction, main body, conclusion and references.

8. Abstract in English after the reference section (if the paper is in another language): size 10, containing the following elements: author’s name and surname, title of the paper, abstract and keywords.

Prior to submission, papers should be proofread by an authorized proofreader in one of the languages listed below.

Papers should be submitted to one of the following emails:

In Macedonian: ranko.mladenoski@ugd.edu.mk

In Russian: tole.belcev@ugd.edu.mk

In English: nina.daskalovska@ugd.edu.mk

In German: biljana.ivanovska@ugd.edu.mk

In French: svetlana.jakimovska@ugd.edu.mk

In Turkish: marija.leontik@ugd.edu.mk

In Italian: jovana.karanikik@ugd.edu.mk

Authors should use the APA citation style, as in the examples below:

a) In-text citations

For direct citation in the text you should state the author's surname, the year of publication and the page number:

Panoska (1980) specifies that “merging theory and practice is significant for contemporary schools” (p. 29).

If the author is not mentioned at the beginning, place the author's surname, the year of publication and the page number in parenthesis after the quotation:

She states that “merging theory and practice is significant for contemporary schools” (Panoska, 1980, p. 29)

If you use paraphrase instead of direct citation, you should use the following format:

Panoska (1980) states that contemporary schools need to merge theory with practice.

She states that contemporary schools need to merge theory with practice (Panoska, 1980).

b) References

Reference list entries should be alphabetized by the last name of the first author of each work. If there are more articles by the same author, they should be listed in chronological order from the oldest to the most recent one.

- **Books:**
Panoska, R. (1980). *Methodology of Teaching Macedonian Language*. Skopje: Prosvetno delo.
- **Book chapters:**
Cobb, T., & Horst, M. (2001). Reading academic English: Carrying learners across the lexical threshold. In J. Flowerdew & M. Peacock (Eds.), *Research perspectives in English for academic purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- **Journal:**
Craik, F.I.M., & Lockhart, R. S. (1972). Levels of processing: A framework for memory research. *Journal of Verbal Learning & Verbal Behavior*, 11(6), 671–684.
- **Websites:**
Office of Statistics or Republic of Macedonia (2009). *Statistical Yearbooks of Republic of Macedonia*. Accessed on 4th of March 2009. <http://www.stat.gov.mk>

For more information, please visit the following websites:

<http://www.apastyle.org/>

<https://owl.english.purdue.edu/owl/resource/560/1/>

All articles will be double-blind peer-reviewed prior to being accepted for publication.

The final decision for publication will be made by the editorial council.

